

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

В.В. Копійка
С.В. Кондратюк

ФРАНКО-НІМЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-х
- СЕРЕДИНІ 1960-х років

Монографія

УДК 327(44+430)"1940/1960"
К65

Рецензенти:

д-р іст. наук, проф. А. Ю. Мартинов
канд. іст. наук, ст. наук. співроб. Д. М. Лакішик

Рекомендовано до друку
вченою радою Інституту міжнародних відносин
(протокол № 7 від 25 лютого 2021 року)

Ухвалено науково-методичною радою
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
23 березня 2021 року

Копійка В.В.

К65 Франко-німецькі відносини у другій половині 1940-х – середині 1960-х років: монографія / В. В. Копійка, С. В. Кондратюк. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2021. – 274 с.

ISBN 978-966-933-133-5

На основі широкого кола офіційних джерел і наукової літератури розглянуто процес становлення та розвитку європейської інтеграції на початку 1950-х років минулого століття, що значною мірою стали можливими внаслідок зближення двох ключових країн – Франції і ФРН, які змогли подолати історичну ворожнечу та заклали успішну модель розвитку взаємних відносин.

Розраховано на юристів-міжнародників, істориків, політологів для подальшого поглибленого вивчення цієї і суміжної проблематики, застосуванні у зовнішньополітичній практиці. Буде корисним для аналізу та наукового прогнозування перспектив європейської політики, підготовки відповідних документів зовнішньої політики України

УДК 327(44+430)"1940/1960"
К65

Наукове видання

Копійка Валерій Володимирович, Кондратюк Сергій Володимирович

**Франко-німецькі відносини
у другій половині 1940-х – середині 1960-х років**

Монографія

Оригінал-макет виготовлено ВПЦ "Київський університет"

Формат 60 × 84^{1/16}. Ум. друк. арк. 15,9. Наклад 300. Зам. № 221-10059.

Гарнітура Cambria. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № МВ 20.

Підписано до друку 17.05.21.

Видавець і виготовлювач – ВПЦ "Київський університет"

б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, кімн. 01601, ☎ (044) 239 32 22; (044) 239 31 72;

факс (044) 239 31 28; e-mail: vpc_div.chiev@univ.net.ua; http: vpc.knu.ua

Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02

ISBN 978-966-933-133-5

© Копійка В.В., Кондратюк С.В., 2021;

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗМІЦНЕННЯ СПІВПРАЦІ ФРАНЦІЇ І ФРН У ПЕРІОД КАНЦЛЕРСТВА КОНРАДА АДЕНАУЕРА	7
1.1. Чинники становлення франко-німецьких відносин у перші роки після завершення Другої світової війни.....	7
1.2. Зближення урядів Конрада Аденауера та Четвертої республіки в умовах розвитку інтеграційних процесів країн Західної Європи.....	18
1.2.1. Ініціатива європейського єднання на основі "плану Шумана".....	18
1.2.2. Проблематика німецького переозброєння та "план Плевена"	62
1.2.3. Міжурядові переговори з підготовки проектів ЄЕС та Євратому.....	87
1.3. Взаємодія Парижа та Бонна після формування П'ятої республіки у Франції	105
РОЗДІЛ 2. ЕВОЛЮЦІЯ ФРАНКО-НІМЕЦЬКОЇ СПІВПРАЦІ У УМОВАХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТРАТЕГІЙ КАНЦЛЕРА ЛЮДВИГА ЕРХАРДА ТА ПРЕЗИДЕНТА ШАРЛЯ ДЕ ГОЛЛЯ	121
2.1. Європейська ініціатива Людвіга Ерхарда.....	121
2.2. Чинник багатосторонніх ядерних сил НАТО у відносинах між Францією і ФРН	135
2.3. Німецько-французькі суперечності у питанні Спільної аграрної політики ЄЕС	147
2.4. "Радянська карта" Шарля де Голля.....	160
2.5. Політика "порожнього крісла" та криза французько-німецьких відносин	163
2.6. "Криза НАТО" і взаємини між Бонном і Парижем перед завершенням каденції канцлера Людвіга Ерхарда	184
ВИСНОВКИ	257
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	266

ПЕРЕДМОВА

Становлення та розвиток європейської інтеграції на початку 1950-х років минулого століття значною мірою стали можливими внаслідок зближення двох ключових країн – Франції і ФРН, які змогли подолати історичну ворожнечу та заклали успішну модель розвитку взаємних відносин.

Підписання президентом Шарлем де Голлем і канцлером Конрадом Аденауером Єлисейського договору 22 січня 1963 року знаменувало якісно новий етап співпраці між двома народами. Із тих пір подальший прогрес у розбудові Європейських співтовариств також істотно залежав від спільних ініціатив і компромісів, які узгоджували між собою Бонн і Париж у процесі двосторонніх консультацій і механізмів.

У наступні десятиріччя саме цей тандем відіграв значну роль у поглибленні та розширенні інтеграції на континенті, формуванні структур і механізмів Європейського економічного співтовариства, створенні сучасної архітектури Європейського Союзу тощо.

Сьогодні саме двостороння співпраця Федеративної Республіки Німеччини та Франції визначає основні напрями політичного та соціально-економічного розвитку Євросоюзу та його суб'єктність у світовій політиці. У цьому зв'язку викликає значний науковий інтерес унікальний досвід урегулювання принципових франко-німецьких суперечностей, що дозволив двом народам не тільки порозумітися, а й налагодити справжнє партнерство, що й донині формує ключові імпульси у поглибленні та розширенні європейської інтеграції.

Зважаючи на те, що Україна проголосила інтеграцію до Європейського Союзу стратегічним напрямком своєї зовнішньої політики, вивчення та концептуалізація феномену франко-німецького примирення у другій половині ХХ ст. є надзвичайно актуальним завданням вітчизняної політологічної та історичної науки.

У наукових планах авторів задекларовано мету повністю дослідити весь інституційний пласт франко-німецьких відносин від 1945 року й до сьогодення. І в цьому контексті монографія "Франко-німецькі відносини у другій половині 1940-х – сере-

дині 1960-х років" є першим етапом цієї нелегкої, але напрочуд цікавої і копіткої дослідницької роботи. Центральною темою цього видання стало ґрунтовне дослідження основних передумов, ключових чинників і характерних особливостей процесу франко-німецького зближення протягом перших двадцяти років після завершення Другої світової війни.

Хронологічно робота охоплює правління канцлерів К. Аденауера та Л. Ерхарда у ФРН, а також діяльність керівників урядів Четвертої і П'ятої Республік (до 1967 р.) у Франції. Усі вони займали ключове становище у політичній системі координат своїх країн і визначали основні пріоритети та напрями їхнього міжнародного курсу. Відповідно, головним об'єктом аналізу виступає їхня політика та дії з розбудови франко-німецьких відносин.

Використовуючи аналітичні методи (системний, порівняльний, структурно-функціональний, історичний тощо) автори прагнули переосмислити усталені підходи й оцінки співпраці Франції і Федеративної республіки Німеччини та надати їй науково зважену характеристику у контексті процесів поглиблення та розширення європейської інтеграції. Важливим завданням роботи також виступає бажання по-новому висвітлити низку важливих подій та явищ, які до цього було ігноровано або спотворено. Із цією метою залучено значний масив нових документів, свідчень учасників подій і наукової літератури.

Під час підготовки монографії авторами проаналізовано, насамперед, значну кількість документів зовнішньої політики Франції, Федеративної Республіки Німеччини, США тощо, частину з яких уперше введено у науковий обіг. Серед них спільні німецько-французькі заяви та декларації, офіційні промови та виступи федеральних канцлерів К. Аденауера та Л. Ерхарда, президента Ш. де Голля, прем'єр-міністрів Ж. Бідо, П. Мендес-Франса, Г. Молле та інших високопосадовців обох країн, що торкалися як розвитку двосторонніх відносин, так і взаємодії у розбудові Європейських співтовариств. У роботі широко використано матеріали та документи спільних самітів і консультацій, що відбувались відповідно до умов Єлисейського договору. У документах відбито основні підходи, узгоджені позиції і навіть суперечки обох країн. Вони не лише підсумовують розви-

ток подій певного періоду, а й дають можливість оцінити та проаналізувати офіційну позицію та підходи урядових кіл Франції і ФРН як до розвитку двосторонніх відносин зокрема, так і до європейських інтеграційних процесів загалом.

Важливе місце у монографії належить працям колишніх політиків і керівників відповідних відомств з питань зовнішньої політики: Жана Монне, Жоржа Бідо, Конрада Аденауера, Шарля де Голля, Алена Пейрефіта, Герхарда Шредера, Карла Карстенса, Хорста Остерхельда та ін.

У монографії використано джерела та література українською, німецькою, французькою, англійською та російською мовами. Вони різні за політичною спрямованістю, науковою цінністю, методологією й методами дослідження. Незважаючи на те, що стосовно франко-німецької співпраці існує значна кількість публікацій, його сучасний європейський вимір і доктринально-концептуальне забезпечення досить обмежено висвітлені в українській історичній і політологічній науці.

Загалом на основі широкого кола офіційних джерел і наукової літератури у монографії зроблено спробу розв'язати важливу проблему, результати якої можуть бути використані для подальшого поглибленого вивчення цієї і суміжної проблематики, а також у зовнішньополітичній практиці. Фактичний матеріал та узагальнюючі висновки можуть знадобитися для аналізу та наукового прогнозування перспектив європейської політики Франції і ФРН, підготовки відповідних документів зовнішньої політики України.

Автори висловлюють глибоку подяку керівництву Київського національного університету імені Тараса Шевченка й особисто академіку Губерському Л.В. за допомогу у виданні монографії, також сердечно дякують членам Вченої і спеціалізованої рад Інституту міжнародних відносин нашого університету за консультативну допомогу, надану ними в процесі роботи над цим дослідженням, у переосмисленні й розвитку деяких положень монографії. Відповідні дискусії сприяли уточненню як загальної концепції книги, так і окремих оцінок, положень і висновків.

Розділ 1 СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗМІЦНЕННЯ СПІВПРАЦІ ФРАНЦІЇ І ФРН У ПЕРІОД КАНЦЛЕРСТВА КОНРАДА АДЕНАУЕРА

1.1. Чинники становлення франко-німецьких відносин у перші роки після завершення Другої світової війни

Завершення Другої світової війни знаменувало початок нового етапу у французько-німецьких відносинах, що формувалися у жорстких міжнародно-політичних рамках повоєнної Європи.

Важливим чинником стало те, що 1945 року обидві держави, виснажені довгою кровопролитною війною, опинилися перед необхідністю кардинально переглянути існуючий конституційний лад і на принципово новій основі сформувати інститути держави. Зокрема, звільнення Франції обумовило радикальні політичні зміни в країні. 9 вересня 1944 року генерал Шарль де Голь сформував коаліційний Тимчасовий уряд, до якого ввійшли учасники руху Опору. Політичні сили, які уособлювали Третю республіку, були скомпрометовані внаслідок їхньої капітуляції перед нацистами й тому практично втратили популярність. Під час гітлерівської окупації більшість представників державної бюрократії, значна частина підприємців і військових співпрацювали з урядом Віші. Після звільнення країни сотні тисяч французів були засуджені до позбавлення волі або уречення в правах за колабораціонізм.

Підготовка конституційних змін відбувалася досить складно. Двічі відбулися вибори до Установчих зборів, тричі проводився референдум. Нарешті, 13 жовтня 1946 року було прийнято конституцію Четвертої республіки. Францію, відповідно до нової конституції, було проголошено парламентською республікою. Парламент складала дві палати – Рада Республіки та Національні Збори. Останні мали практично повну владу: ухва-

лювали закони та контролювали діяльність уряду. Президенту республіки, якого обирали на сім років, було надано другорядні повноваження. Подібні зміни створили передумови для формування нового партійно-політичного спектру й досить нестійкої багатопартійної моделі. Листопадові вибори 1946 року до нового парламенту закріпили провідну роль у політичному житті країни комуністів (ФКП), християнських демократів (МРП), соціалістів (СФІО) і представників Радикальної партії.

З огляду на досвід і наслідки попередніх трьох збройних конфліктів між вдома країнами, деякий період після завершення Другої світової війни Париж займав украй радикальну позицію у питанні майбутнього устрою Німеччини, зокрема виступав проти відновлення її економічного потенціалу, вважаючи це стратегічною загрозою власній безпеці. І навіть більше, під час міжнародних переговорів про принципи побудови нової німецької держави у вересні-жовтні 1945 року в Лондоні та в квітні-червні 1946 року в Парижі, Франція наполягала на розукрупненні Німеччини шляхом відокремлення від неї Рейнської області, Руру та Саару¹.

Від початку окупації німці переживали моральну катастрофу, адже протягом першої половини ХХ ст. вони стали свідками послідовного краху кайзерівської імперії, Веймарської республіки та нацистського рейху. Відповідно виник ідейний вакуум щодо подальших перспектив національного розвитку розколотої Німеччини. Аналізуючи історичний досвід переходу від авторитарії до демократичного режиму, американський політолог С. Лакоф дійшов висновку, що визначальним чинником становлення демократичного ладу в ФРН став зовнішній вплив через присутність на її території окупаційних союзницьких військ².

1948 року на окупованій американцями, британцями та французями території Німеччини було утворено 11 західнонімецьких земель. Охолодження у стосунках між партнерами з антигітлерівської коаліції закріпило розкол Німеччини на дві

¹ Січень І. Німеччина і Франція: від історичного протистояння до "мотору" європейської інтеграції. *БОРИСФЕН ІНТЕЛ*. 2016. 16 жовтня.
URL: <http://bintel.com.ua/uk/article/10-16-Germany-France/>

² Див. : Грачев М.Н., Мадатов А.С. Демократия: методология исследования, анализ перспектив : мон. Москва : Изд-во "АЛКИГАММА", 2004. С. 58.

частини, унаслідок чого 1949 року постало дві німецькі держави – Федеративна Республіка Німеччина та Німецька Демократична Республіка.

Проект Основного закону ФРН було підготовлено комітетом німецьких фахівців із конституційного права, що діяв на основі вказівок прем'єр-міністрів земель, у свою чергу уповноважених губернаторами західних окупаційних зон. Спочатку документ мав тимчасовий характер, що було обґрунтовано надією на створення єдиної німецької держави. Тому замість "Конституції" він дістав назву "Основний закон". Проект було розглянуто Парламентською радою із депутатів, яких вибрали ландтаги земель. Президентом Парламентської ради було обрано К. Аденауера, голову й одного із засновників Християнсько-демократичного союзу (ХДС), який мав величезний політичний досвід, набутий протягом тривалої роботи на посаді бургомістра одного з найбільших німецьких мегаполісів Кельна (1917-1933) та президента Пруської державної ради (1920-1933). Авторитетний політик, католик і федераліст, який не скомпрометував себе співпрацею із гітлерівцями, він добре вписувався до американської стратегії демократизації Західної Німеччини. Остаточний проект, який було прийнято 8 травня, набув чинності 23 травня 1949 року.

За результатами перших федеральних виборів, що відбулися 14 серпня 1949 року, 7 вересня було утворено Бундестаг і Бундесрат. 12 вересня Федеральними зборами у Бонні обрано Федерального президента – голову Вільної демократичної партії Т.Хойса. 15 вересня Бундестаг обрав голову ХДС К. Аденауера Федеральним канцлером. 20 вересня Федеральний президент Т.Хойс призначив членів федерального уряду, які склали присягу в той самий день у Бундестазі.

У першій урядовій промові 20 вересня 1949 року перед Бундестагом канцлер К. Аденауер зазначив, що, попри відсутність у уряді міністерства закордонних справ, "це не означає, що ми припиняємо будь-яку діяльність у цій сфері. Парадокс нашої ситуації полягає в тому, що, незважаючи на те, що зовнішніми справами Німеччини займається Верховна комісія союзників, будь-яка внутрішня діяльність федерального уряду чи федерального парламенту тією чи іншою мірою включає зовнішні

відносини. Унаслідок окупації, Рурського статуту, плану Маршалла тощо, Німеччина набагато тісніше пов'язана із закордоном, ніж до цього"³.

21 вересня 1949 року у резиденції Верховної комісії союзників у Петерсберзі відбулося офіційне передавання К. Аденауеру Окупаційного статуту, що був прийнятий до цього на Конференції міністрів закордонних справ трьох західних держав у Вашингтоні (5-8 квітня 1949 р.), унаслідок чого він набув чинності. Уряди трьох держав отримали широкі повноваження вищої влади щодо Федерального уряду, зокрема з демілітаризації та обмеженням у сфері науки та промисловості; з контролю над Рурською областю; за реституціями, репараціями та декартелізацією; у зовнішніх зносинах і торгівлі, валютному регулюванні. Окупаційна влада також отримала право "за вказівкою своїх урядів відновити, повністю або частково, усю владу, якщо вони вважатимуть це за необхідне в інтересах безпеки, підтримки демократичного управління або виконання міжнародних зобов'язань цих урядів".⁴

Тому від самого початку федеральний уряд мав змогу лише представляти ініціативи на розгляд Верховної комісії союзників і брати участь у їх обговоренні. Тим не менш, вступ на посаду К. Аденауера у більш широкому розумінні знаменував собою початок зовнішньої політики ФРН. Саме про це свідчив його виступ перед верховними комісарами, в якому канцлер заявив, що "зі створенням органів Федеративної Республіки Німеччина значна частина відповідальності та повноважень щодо прийняття рішень тепер переходить у німецькі руки", які буде використано, у першу чергу, для "розв'язання основних соціальних проблем". У цьому зв'язку він зазначив, що "соціальна програма Федерального уряду має також служити забезпеченню мирного розвитку Європи", і "це можна зробити лише на принципово нових підходах. Ми бачимо такі підходи у прагненнях,

³ Regierungserklärung des Bundeskanzlers vor dem Deutschen Bundestag. 20 September 1949. *Konrad-Adenauer-Stiftung e.V. Wissenschaftliche Dienste*. URL: <https://www.konrad-adenauer.de/quellen/erklarungen/1949-09-20-regierungserklaerung>

⁴ Erklärung des Bundeskanzlers Adenauer gegenüber den Alliierten Hohen Kommissaren. 21 September 1949. Fußnote 8. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1949/50*. September 1949 bis Dezember 1950. München : Oldenbourg. 1997. S. 4.

які мають на меті Європейську Федерацію, як це було започатковано у Страсбурзі⁵. Однак ми вважаємо, що така федерація може мати життєздатність лише за умови, що вона базується на тісній економічній співпраці народів. Організація, що була створена на основі плану Маршалла, показує добрий шлях. Німеччина рада взяти на себе відповідальність за це. У подальшому цей шлях може створити сприятливі умови для реальної, життєздатної європейської федерації, як це відбувається у Рурі, де вдалося подолати односторонність і поступово сформувати ядро порядку, який також охоплює базові галузі промисловості інших європейських країн⁶.

У вересні 1949 року Федеральний канцлер Аденауер створив "Управління зв'язку при Верховній союзницькій комісії" під керівництвом Г. Бланкенхорна для ведення листування з трьома західними державами. 31 жовтня 1949 року Західна Німеччина вступила як рівноправний партнер до Організації європейського економічного співробітництва (ОЄЕС), яка координувала дії західноєвропейських країн щодо виконання "плану Маршалла".

22 листопада 1949 року у Петерсберзі у ході тривалих переговорів з Верховними комісарами трьох західних держав К. Аденауер зміг переконати їх підписати угоду про завершення демонтажу промислового обладнання в особливо значущих секторах економіки в обмін на зобов'язання суворого дотримання західними німцями Рурського статуту. Надалі Петерсберзькі угоди, поряд з Окупаційним статутом, визначали відносини між західними державами та Федеративною республікою і, водночас, обмежували її зовнішньополітичний суверенітет

⁵ На хвилі закликів до єднання континенту та побудови свого роду "Сполучених Штатів Європи" після Другої світової війни 5 травня 1949 р. було засновано Раду Європи на основі Лондонської угоди, яку підписали Бельгія, Данія, Франція, Ірландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Швеція та Велика Британія. 8-9 серпня 1949 р. на першому зібранні Комітет міністрів вирішив прийняти також Грецію, Ісландію й Туреччину до Ради Європи. Із 10 серпня по 9 вересня 1949 року у Страсбурзі відбулося перше засідання Консультативної асамблеї. Саме цей процес мав на увазі К. Аденауер у своїй промові.

⁶ Ansprache des Bundeskanzlers beim Empfang von Mitgliedern des Kabinetts durch die Alliierten Hohen Kommissare auf dem Petersberg 21 September 1949/ Konrad-Adenauer-Stiftung URL: <https://www.konrad-adenauer.de/quellen/erklaerungen/1949-09-21-antrittsbesuch-petersberg>

присутністю іноземних військ на території ФРН і правами Верховних комісарів. Петерберзькі угоди, разом із тим, відкрили можливості для міжнародного визнання ФРН. Західна Німеччина отримувала право встановлювати консульські відносини із західними державами та вступати в міжнародні організації. Вона отримала запрошення стати асоційованим членом Ради Європи, а також вступити до Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Міжнародної організації праці тощо.

Другим чинником, що визначав особливості взаємодії двох країн у 1945-1950 роках, стали значні людські та економічні втрати, руйнування інфраструктури міст і промислових об'єктів, істотне зменшення обсягів торгівлі та виробництва товарів, яких Франція та Німеччина зазнали під час війни. Складна повоєнна ситуація в національній економіці та повільні темпи її відновлення зумовили активну участь обох держав у програмі економічної допомоги в рамках "Плану Маршалла". Загалом протягом 1948-1951 років Франція та ФРН отримали американську допомогу на суму відповідно 2296 млн і 1448 млн дол. США⁷.

Завдяки масштабній зовнішній допомозі Вашингтону, а також внутрішнім реформам економічне становище у Франції і ФРН до початку 1950 років нормалізувалося. Було відмінено карткову систему. Проведені заходи забезпечили стабільне економічне зростання і, головне, значно зменшили в обох країнах проблему безробіття. Зросли реальні доходи німців і французів, будівництво житла відбувалося швидкими темпами. Це заклало фундамент для процвітання національних економік і зробило демократичні реформи у Франції і Західній Німеччині невідворотними. Адже зростання доходів і рівня зайнятості населення забезпечило провідні позиції середнього класу у соціальній структурі населення обох країн. Саме він і став опорою та рушійною силою демократизації ФРН і недопущення комуністів до влади у Франції.

Важливе значення мало також те, що для отримання допомоги уряду США країни-учасники брали на себе зобов'язання сприяти розвитку "вільного підприємництва", заохочувати приватні американські інвестиції, співпрацювати у зниженні митних тарифів, сповідувати демократичні цінності тощо.

⁷ Marshall Plan. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Marshall_Plan

У цьому зв'язку "План Маршалла" не тільки ідеологічно й політично поєднав Францію та ФРН із Вашингтоном, а й створив між ними нову атмосферу співпраці, взаємодопомоги й підтримки. Успішна реалізація плану стала позитивним прикладом спільної діяльності та заклала підвалини для подальшого розвитку французько-західнонімецьких відносин.

Третім чинником, що визначав контури взаємодії французів і німців у перші повоєнні роки, стала "холодна війна". У 1946-1947 роках актуалізація політико-системних суперечностей значно погіршила відносини між Радянським Союзом і західними союзниками, спричинила формування військово-політичних блоків навколо двох наддержав. Відповідно Париж і Бонн спільно із західними союзниками стали учасниками системного змагання з "комуністичним табором" у царині міжнародної політики, ідеології і економіки.

Першим серйозним міжблоковим зіткненням в Європі стала "берлінська криза" 1948 року, яку спричинило введення у західній частині Німеччини нової грошової одиниці. Радянська сторона розцінила цю акцію як крок, що веде до розколу країни та заблокувала транспортні артерії Західного Берліна. У відповідь країни Заходу організували безпрецедентну операцію з безперервного авіапостачання Західного Берліна повітряним мостом продовольством, паливом, товарами та обладнанням. Радянське керівництво було змушене зняти блокаду міста, яка тривала з 24 червня 1948 року до 12 травня 1949 року.

Хоча Франція не брала участі в авіаперевезеннях, оскільки її літаки були зайняті у бойових діях в Індокитаї, проте її керівництво дало згоду на будівництво у своєму секторі нового аеропорту Тегель, яке було завершено в рекордні терміни – 90 днів. Для цього французи навіть підірвали щоглу радіостанції "Berliner Rundfunk", що заважала приземленню літаків. Оскільки щогла формально перебувала під контролем радянської адміністрації, це призвело до подальшого ускладнення у відносинах між СРСР і Заходом⁸.

Успішна деблокада Західного Берліну консолідувала країни демократичного табору навколо США, мільйони європейців почали сприймати Америку як захисника від радянської експан-

⁸ Berliner Luftbrücke. *Wikipedia*. URL: https://de.wikipedia.org/wiki/Berliner_Luftbr%C3%BCcke

сії. Зміцніла довіра німців і до західних союзників, які дедалі більше відчували необхідність єднатися перед комуністичною загрозою. Особливо це стосувалося Франції, де комуністи мали дуже сильні впливи та реально могли прийти до влади.

Перебування Франції і Західної Німеччини в одному ідеологічному таборі позитивно впливало на динаміку та атмосферу двосторонніх контактів, оскільки логіка міжсистемного протистояння та союзницькі зобов'язання змушували французьке й західнонімецьке керівництво шукати компроміси у складних питаннях й не доводити їх до конфліктної стадії, не переходити за певну межу. Це було дуже важливо, зважаючи на "традиційну ворожнечу" між двома народами, особливо трагедію та масштаби двох останніх світових війн.

У цілому розглянуті чинники та обставини, в яких опинилися французи та західні німці у другій половині 1940-х років, окреслили загальні рамки для формування двосторонніх відносин. Водночас між країнами існували істотні міжнародно-політичні та соціально-економічні відмінності, які впливали як з особливостей їх внутрішнього розвитку, так і з наслідків Другої Світової війни для кожної зі сторін.

По-перше, це стосувалося міжнародного статусу, що отримали країни за результатами Ялтинсько-Потсдамських домовленостей. Франція, незважаючи на важку поразку в 1940 році, змогла завершити війну у стані переможців і зберегти статус великої держави. Саме завдяки активній ролі руху Опору у боротьбі з фашизмом і співпраці генерала де Голля з антигітлерівською коаліцією Париж отримав окрему окупаційну зону в Німеччині та Австрії, місце в ООН і РБ ООН, підписав на рівні з іншими державами договори із союзниками Німеччини, взяв участь у роботі Міжнародного воєнного трибуналу тощо.

Від початку існування у 1949 році Федеративна республіка мала "обмежений" положеннями Окупаційного статуту суверенітет і мала узгоджувати свою безпекову, зовнішню та економічну політику з Верховною комісією союзників.

По-друге, істотні відмінності у міжнародному позиціонуванні Парижа та Бонна зумовили наявність двох принципово різних зовнішньополітичних стратегій. Зовнішня політика Франції часів Четвертої республіки була спрямована на забезпечен-

ня безпеки повоєнної Європи від радянської загрози і "німецького реваншу" та вела активні воєнні дії в Індокитаї, Північній Африці, Мадагаскарі, намагаючись втримати залишки своєї колоніальної імперії і зберегти свій вплив як великої держави.

У свою чергу стратегія К. Аденауера в умовах "обмеженого суверенітету" ФРН була спрямована на розбудову довірливих, партнерських відносин із Заходом і всебічну інтеграцію до його структур співпраці. Тільки жорстка прозахідна орієнтація могла, на думку канцлера, забезпечити німців від "жаху коаліцій", надати їм чіткої і зрозумілої перспективи розвитку та створити необхідні умови для поступового скасування обмежень Окупаційного статуту та мирного возз'єднання Німеччини у майбутньому. К. Аденауер з цього приводу писав: "Лунали голоси, які мною намічений шлях не визнавали як рух до німецької єдності. Однак необхідно було зрозуміти, що спочатку ми не мали іншого шляху. Радянський Союз рано чи пізно муситиме визнати, що йому доведеться вести із Заходом діалог, що йому не вдасться поставити його на коліна. На подібний мирний діалог я покладаю свої надії, вбачаючи у ньому наш шанс. Він, однак, настане для нас лише тоді, коли ми до моменту загального єднання між Заходом і Сходом вже зарекомендували б себе як надійний партнер Заходу. Тільки тоді Захід, у разі діалогу, зробить наші інтереси своїми власними"⁹.

По-третє, істотна диференціація спостерігалася у підходах Бонна та Парижа до формування відносин з СРСР й очолюваним ним "соціалістичним табором". Прозахідна орієнтація ФРН означала також підтримку конфронтації між Сходом і Заходом та недопущення жодних сепаратних переговорів з Радянським Союзом, що, на переконання Аденауера, мало в довготривалій перспективі призвести до виснаження соціалістичної системи в конкурентній боротьбі із капіталістичним світом і змусити СРСР піти на поступки щодо Східної Німеччини.

Після встановлення дипломатичних відносин з СРСР у 1955 році радикальна орієнтація на підтримку міжблокового протистояння трансформувалася в "Доктрину Хальштейна",

⁹ Цит. за: Анісімов В. Пізня перемога Німеччини. Важкий шлях втілення європейської ідеї. *Україна Incognita*. 2000. 6 жовтня.
URL: <http://incognita.day.kiev.ua/piznya-peremoga.html>

згідно з якою тільки ФРН визнавалася єдиною легітимною німецькою державою, яка представляла інтереси та волю всіх німців. Відповідно керівництво Західної Німеччини зобов'язувалося не підтримувати дипломатичних відносин із тими країнами, що визнавали Німецьку Демократичну Республіку (НДР). Виняток було зроблено тільки для Радянського Союзу як великої держави-переможниці, що, згідно з рішеннями антигітлерівської коаліції, здійснювала права та відповідальність щодо Німеччини.

У свою чергу, відносини Франції із СРСР і країнами "соціалістичного табору" формувалися у принципово інших умовах. Москва сприятливо поставилася до ідеї визнання Тимчасового уряду Французької Республіки в Алжирі та 23 жовтня 1944 року спільно з Великою Британією та США визнала його де-юре.

Це відкрило де Голлю шлях до активної дипломатії. Французький дослідник Ж.-Б. Дюрозель з цього приводу писав, що де Голль та Жорж Бідо планували укласти союзи з Великою Британією та Росією, які мали бути до певної міри симетричними, а Сполучені Штати мали лишатися поза межами замисленої ними європейської системи. Саме в такому вигляді 21 листопада 1944 року Ж. Бідо виклав головну тезу цієї програми: "Союз на Заході? Саме так! Хіба ми можемо діяти інакше? Але одночасно й союз на Сході... ніколи Франція не погодиться обмежитись лише частиною світу". У зв'язку з цим він і де Голль на чолі делегації прибули до Москви на переговори, які закінчились укладенням договору про взаємну допомогу (підписано 10 грудня 1944 р.). Договір передбачав взаємну підтримку та допомогу проти Німеччини, а також зобов'язання не вступати до жодної коаліції, що спрямована проти однієї зі сторін¹⁰.

Договір створив основу для розвитку співпраці СРСР і Франції у повоєнний період. Зокрема, протягом 1945-1947 років на його основі було укладено низку важливих угод: про утримання та репатріацію радянських і французьких громадян, які перебувають під контролем французької і радянської влади, відповідно; про торговельні відносини та статус торговельного представництва СРСР у Франції тощо.

¹⁰ Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. Київ : Основи, 1995. С. 350-351.

Крім того, Франція на рівні з іншими державами підписала договори з союзниками Німеччини та встановила дипломатичні відносини з країнами "соціалістичного табору", за винятком НДР.

Проведений аналіз зазначених міжнародно-політичних чинників, в яких опинилися французи та західні німці після 1945 року, а також особливостей їх зовнішньо- і внутрішньополітичного розвитку у цей період чітко свідчить про кардинальну зміну парадигми відносин між Францією та ФРН.

Важкі наслідки Другої світової війни поставили як Францію, так і Західну Німеччину перед необхідністю проведення радикальних конституційних, політичних і соціально-економічних реформ. Їх об'єднувало спільне завдання – демократизація країни, відбудова економіки на основі "вільного підприємництва", проведення заходів денацифікації, недопущення комуністів до влади, протидія радянській загрозі. Одним із важливих наслідків цього процесу стало також чітке усвідомлення суспільствами двох країн того факту, що надалі "ворожнеча" між німцями та французами не має перспектив і необхідно розбудовувати двосторонні відносини на якісно новій основі.

Початок "холодної війни" та отримання масштабної економічної допомоги від уряду США зумовили цивілізаційний вибір Франції і ФРН на користь "демократичного табору" та їх активну участь у міжсистемному протистоянні з країнами "народної демократії". Це стало додатковим чинником зближення двох країн і змусило французьке і західнонімецьке керівництво шукати компроміси у складних питаннях і не доводити їх до конфліктної стадії.

І, нарешті, зовнішньополітичні стратегії Парижа та Бонна перестали бути антагоністичними, вони не були спрямовані на взаємне знищення. Франція прагнула зберегти роль великої держави у світовій політиці, натомість Західна Німеччина сконцентрувалася на тому, щоб відновити довіру західних союзників і стати для них рівноправним партнером. Це створювало певний політичний простір для налагодження практичних міжнародних контактів.

1.2. Зближення урядів Конрада Аденауера та Четвертої республіки в умовах розвитку інтеграційних процесів країн Західної Європи

1.2.1. Ініціатива європейського єднання на основі "плану Шумана"

Головними ініціаторами розбудови двосторонніх відносин стали представники керівництва двох країн. Зокрема, уже у першій своїй урядовій заяві 1949 року К. Аденауер зазначав: "Для нас немає жодних сумнівів, що за своїм походженням і переконаннями ми належимо до західноєвропейського світу. Ми хочемо хороших відносин з усіма країнами, але особливо з нашими сусідами – країнами Бенілюксу, Францією, Італією, Великою Британією та країнами Північної Європи. Франко-німецький антагонізм, що протягом сотень років домінував в європейській політиці та призводив до багатьох війн, руйнувань і кровопролиття, має бути остаточно ліквідований. І я вірю, що Саар не стане перешкодою на цьому шляху. У Саарі Франція безперечно має економічні інтереси. Німеччина має там економічні та національні інтереси. І, нарешті, жителі Саару мають обґрунтовані сподівання, що їхні власні економічні та національні інтереси враховуватимуться. Усі ці інтереси повинні впорядковуватися і погоджуватися в рамках Європейського Союзу, до якого ми прагнемо якнайшвидше вступити".¹¹

Однак після формування у вересні 1949 року Федерального уряду двосторонні відносини між Бонном і Парижем склалися не просто попри наявні сприятливі тенденції. Досить гострою була дискусія між країнами з таких питань, як припинення демонтажів німецьких підприємств у французькій зоні окупації; статус Саару; повноправна участь ФРН у міжнародному органі управління Руром; звільнення всіх громадян Німеччини, яких утримували у в'язницях Франції за нібито військові злочини, проти яких не було пред'явлено звинувачення до конкретного терміну; припинення екстрадиції німецьких грома-

¹¹ Regierungserklärung des Bundeskanzlers vor dem Deutschen Bundestag 20 September 1949. URL: [//www.konrad-adenauer.de/dokumente/erklarungen/regierungserklarung](http://www.konrad-adenauer.de/dokumente/erklarungen/regierungserklarung)

дян до Франції, проти яких висували звинувачення у військових злочинах; перегляд судових рішень, що було винесено проти німців французькими військовими судами.

Найбільш дискусійним було обговорення статусу Саару, в основі якого можна виділити два ключових аспекти. Перший – безпековий, оскільки через Саарський регіон пролягав найкоротший шлях до основних адміністративних і промислових центрів Франції. Другий аспект був пов'язаний з тим, що Франція гостро потребувала вугілля Саару для відновлення своєї промисловості й тому їй було важливо інтегрувати цю територію до французької економічної і фінансової сфери. Після Другої світової війни Саар було знов окуповано союзниками, він став частиною французької окупаційної зони. Саме виходячи із безпекових та економічних міркувань 1947 року Саар було перетворено на французький протекторат з обраним урядом під контролем Верховного комісара Франції Г. Грандвалля. 1948 року було завершено формування митного та валютного союзу з Францією та запроваджено громадянство Саару, яке замінило німецьке громадянство населення регіону. 1949 року Франція, шукаючи додаткові можливості забезпечення безпеки своєї території, розглядала варіант з перетворенням Саару на незалежну прикордонну державу, на зразок Люксембургу¹².

28 жовтня 1949 року французькі Національні Збори проголосували за обрання прем'єр-міністром Ж. Бідо, а Р. Шуман знову обійняв посаду міністра закордонних справ. Тим самим у Франції завершилася урядова криза, яка тривала кілька тижнів. Західнонімецьке керівництво, яке приділяло багато уваги своїм стосункам з Парижем, вирішило використати цю ситуацію та активізувати пошук варіантів для розв'язання відповідних проблем. В інтерв'ю німецькому виданню "Zeit" 3 листопада 1949 року К. Аденауер наголосив: "На сьогоднішньому європейському етапі "ворожнеча" стала повністю застарілою. Тому я рішуче налаштований зробити франко-німецькі відносини центром моєї політики". Він чітко зазначив, що "проблему Саару можна зрозуміти, лише якщо її розглядають у зв'язку із

¹² Aufzeichnung des Ministerialdirigenten Blankenhorn 20 Januar 1950. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1949/50. September 1949 bis Dezember 1950.* München : Oldenbourg, 1997. S. 71.

потребою французів у безпеці" й "питання безпеки – це насправді основне питання франко-німецьких відносин". Канцлер зазначив, що "важливо знайти правильний рівень безпеки" і тут найкращий варіант – це "можливості, які виникають для нас із Рурського статуту". У цьому зв'язку він заявив, що з німецького погляду, Міжнародний орган управління Руром¹³ є "першим кроком на шляху до спільного контролю всієї західноєвропейської важкої індустрії", і цей "погляд є більш значимим та орієнтованим на майбутнє"¹⁴.

К. Аденауер в інтерв'ю також висловився за повноцінну участь ФРН у Міжнародному органі управління Руром і за вступ країни до Ради Європи, а також дав рекомендацію стосовно можливої вимоги Франції про одночасне прийняття до цієї організації Саару, що "не слід робити жодних залежностей з умовами цих членств". Крім того, він підтримав усебічний культурний обмін з Францією, а також ідею "участі французького капіталу у німецьких підприємствах, що зблизить два народи та усуне підстави для деяких побоювань у сфері безпеки"¹⁵.

Попри те, що ця публікація була позитивно оцінена французьким істеблішментом і Верховними комісарами, німецькі представники не були запрошені на переговори між Францією, Італією, Бельгією, Люксембургом і Нідерландами про економічний союз (Фріталукс), які розпочалися 29 листопада 1949 року в Парижі. На зустрічах обговорювали відповідну французьку ініціативу у формі меморандуму, що пропонував вільний рух

¹³ Угода про створення Міжнародного органу управління Руром спиралася на рекомендації конференції шести держав, яка відбулася 7 червня 1948 р. в Лондоні. Документ було погоджено представниками Бельгії, Франції, Люксембургу, Нідерландів, Великої Британії і США у Лондоні з 11 листопада по 28 грудня 1948 р. та підписано 28 квітня 1949 р. До завдань Міжнародного органу управління Руром входив, серед іншого, розподіл вугілля, коксу та сталі, які вироблялися у Рурі, з урахуванням експорту та власних потреб Федеративної республіки. Після формування Федеральний уряд мав взяти на себе представництво Федеративної республіки, яке до цього часу здійснювали три західні держави, і отримати повне право голосу в Раді органу, за винятком питань безпеки та можливих порушень договору.

¹⁴ Deutschland und Frankreich. Ein Gespräch der "Zeit" mit Bundeskanzler Dr. Adenauer. *Die Zeit*. 03.11.1949. Nr. 44. URL: http://www.cvce.eu/obj/Deutschland_und_Frankreich_in_Die_Zeit_3_November_1949-de-63e25bb4-c980-432c-af1c-53c79b77b410.html

¹⁵ Ibid.

товарів і платежів і формування спільних органів для узгодження економічної і фінансової політики¹⁶.

У січні 1950 року найбільшим ударом для Аденауера стала інформація про те, що Париж планує підписання низки конвенцій з главою уряду Саару Гофманом, які, по суті, ще більше рухали цей регіон у напрямі формування незалежної території, що тісно прив'язана до Франції. Зокрема, французький Верховний комісар Ж. Франсуа-Понсе інформував міністра закордонних справ Р. Шумана про те, що К. Аденауер дізнався про відповідні плани Франції і все це "здавалося йому надзвичайно серйозним і, ймовірно, загрожувало б франко-німецькому порозумінню"¹⁷.

Заплановані до підписання угоди дозволяли експлуатацію шахт у Саарі протягом 50 років, а також приєднання залізниць Саару до французьких мереж, що, по суті, тільки зміцнювало відокремлення Саару від Німеччини. Це питання дуже гостро висвітлювали на шпальтах західнонімецької преси, що навіть стало чинником погіршення атмосфери двосторонніх відносин. Зокрема, заступник французького Верховного комісара К. Берар у розмові з німецьким представником при Верховній комісії союзників Г. Бланкенхорном з цього приводу зазначав, що за кілька тижнів тон німецької преси став "явно неприємним" і все більше нагадує "полеміку у стилі Геббельса"¹⁸.

З метою пом'якшення реакції Бонна на франко-саарські переговори міністр закордонних справ Франції Р. Шуман з 13 по 16 січня 1950 року відвідав з візитом Федеративну Республіку, протягом якої зустрічався з Федеральним президентом і канцлером, лідерами провідних парламентських фракцій СДПН і ХДС/ХСС К. Шумахером і Х. фон Brentano тощо. 15 січня 1950 року відбулася ключова розмова К. Аденауера з Р. Шуманом, значна частина якої була присвячена відвертому обговоренню

¹⁶ Die Wirtschaftskonferenz in Paris. *NEUE ZÜRCHER ZEITUNG*. 1949. November 30. Nr. 332. Bl. 2; Die wirtschaftliche Annäherung zwischen Frankreich, Italien und den Benelux-Ländern. *NEUE ZÜRCHER ZEITUNG*. 1949. Dezember 12. Nr. 341. Bl. 1.

¹⁷ Aufzeichnung des Ministerialdirigenten Blankenhorn 5 Januar 1950. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1949/50. September 1949 bis Dezember 1950*. Fußnote 3. München : Oldenbourg. 1997. S. 51.

¹⁸ Aufzeichnung des Ministerialdirigenten Blankenhorn 20 Januar 1950. S. 68.

проблематики Саару: питанням автономії і довготривалої оренди Францією місцевих шахт. Канцлер детально розповів міністру закордонних справ про події у Німеччині й відповідні психологічні та політичні проблеми та зазначив, що "чутки про наміри французького уряду вести переговори та укласти угоди з урядом Саару викликали в Німеччині таке збудження, що може загрожувати вступу ФРН до Ради Європи"¹⁹.

У цілому переговори виявилися невдалими. Незважаючи на всі зусилля К. Аденауера розмова з міністром закордонних справ Франції не мала позитивного результату. Після її завершення Р. Шуман заявив представникам ЗМІ: "Що стосується Саару, французький уряд має намір продовжувати проводити політику, закладену в Саарському статуті"²⁰. Інформуючи кабінет міністрів про результати дискусій канцлер зазначив, що "Федеральний уряд має зайняти беззастережну позицію, що питання Саару може бути вирішене лише у зв'язку з мирним договором". Він також додав, що французький уряд ще не прийняв остаточного рішення. Крім того, США та Велика Британія не були заздалегідь поінформовані про такі заходи та з цього боку теж варто чекати офіційної реакції²¹.

Незважаючи на спротив ФРН, переговори між Францією та Сааром розпочалися в Парижі 7 лютого 1950 року та вже 3 березня міністр закордонних справ Франції Р. Шуман і прем'єр-міністр Саару Х. Гофман підписали 12 угод про статус регіону Саар. Особливе значення мали Загальна конвенція та конвенції про здійснення франко-саарського економічного союзу, експлуатацію шахт і залізниць у регіоні Саар тощо.

У період підготовки та підписання франко-саарських угод напруженість у відносинах між Парижем і Бонном не спадала. К. Аденауер за всяку ціну прагнув у той чи інший спосіб підтримувати "відкритим" питання Саару в громадсько-політичному дискурсі Західної Європи. Зокрема, керівництво ФРН навіть закликала французів провести референдум щодо майбутнього цієї території, але зустріло жорстку відмову. Натомість

¹⁹ Aufzeichnung des Bundeskanzlers Adenauer 15 Januar 1950. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1949/50*. S. 57.

²⁰ Ibid. Fußnote 25. S.61.

²¹ Ibid. Fußnote 26. S.61.

Федеральний канцлер не зупинився на цьому: 7 та 21 березня 1950 року він дав інтерв'ю американському журналісту Д. Кінгсбері-Сміту, в якому висунув ідею франко-німецького союзу та наполягав на примиренні між Францією та ФРН як важливій передумові для відбудови Західної Європи. Із приводу цієї ініціативи К. Аденауером було підготовлено службову записку, в якій детально викладено його основні мотиви та ключові позиції з організації "франко-німецького союзу"²².

У документі автор констатує, що попри те, що "гаряча" війна 1939-1945 років закінчилася, "холодна війна" – у самому розпаді. І при цьому ключові чинники безпеки Заходу – "план Маршалла", Рада Європи та НАТО переживають етап змін, що тільки погіршують ситуацію. Наприклад, програма американської економічної допомоги Європі за "планом Маршалла" мала завершитися вже до кінця 1951 року. Рада Європи, покликана об'єднати країни континенту, від початку не виконувала до кінця поставлених перед нею завдань через інтереси країн-членів, які часто не збігалися. Атлантичний пакт тільки розпочав свою діяльність. У Великій Британії, Франції, Італії сильна партійна конкуренція зумовлює політичну нестабільність. Крім того, наразі швидко погіршилися французько-німецькі відносини через намагання Франції "стримувати" політичне та економічне відновлення Німеччини і підписання конвенцій з Сааром. Оскільки зараз баланс сил між США і СРСР не є чітко зрозумілим, все це, на думку Аденауера, створює невпевненість і множить ризики. Далі він робить чіткий висновок, що "сила Європи має вирішальне значення при оцінці цього балансу сил. Якщо радянська Росія чітко визнає, що більша сила очевидно з іншого боку, тоді можна сподіватися на реальний мир"²³.

У цьому зв'язку канцлер запропонував крок, що здатний "вирішити долю Європи та питання свободи у світі", а саме – створення французько-німецького союзу. Спочатку ця ініціатива мала обмежитися точно визначеною сферою – митним та економічним союзом. Також створити спільний парламент, представників якого мали обирати від парламентів Франції і

²² Aufzeichnung des Bundeskanzlers Adenauer 21 März 1950. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1949/50*. 104-107.

²³ Ibid. S. 105.

Німеччини, і доповнити його спільними урядовими органами. Аналогією для Аденауера були Німецький митний союз і німецький митний парламент, що постали після наполеонівських війн і дали поштовх до об'єднання Німеччини у XIX ст.

На думку Федерального канцлера, такий союз здатний задовольнити французьке почуття безпеки, створити необхідне підґрунтя для продовження економічної співпраці країн після завершення "плану Маршала", забезпечити міцні зв'язки Німеччини із Заходом і не допустити в ній зростання націоналістичних ідей. Також він зазначив, що вітає приєднання до франко-німецького союзу інших країн, особливо Великої Британії, Італії і країн Бенілюксу, що може привести до формування "справжнього Європейського Союзу". При цьому Саар мав стати частиною Федеративної Республіки. Стабілізація Європи – в інтересах Сполучених Штатів Америки, тому вони повністю підтримають цей процес. У перспективі це матиме вирішальне значення для всієї світової політики, оскільки врівноважить баланс сил між блоками та, відповідно, забезпечить реальний мир на континенті. Як зазначив К. Аденауер: "Союз між Францією та Німеччиною дав би важкохворій Європі нове життя та потужний імпульс ... Я думаю, що це єдиний спосіб досягти європейської єдності"²⁴.

Тим не менш пропозиції канцлера К. Аденауера відхилила французька влада, яка вважала німецький план утопічним і таким, що не мав довіри. Французька преса також не сприймала серйозно план франко-німецького союзу, стверджуючи, що у нього немає шансів на успіх, оскільки він базувався на умові повернення Саару до Німеччини.

Цікаво, що у Франції одним з небагатьох, хто позитивно сприйняв ініціативу канцлера, був Ш. де Голль. Під час пресконференції 16 березня 1950 року генерал зазначив, що "не вбачає причин, чому б німецький і французький народи не могли об'єднатися, за умови подолання взаємних суперечностей" і "відновити справу Карла Великого на сучасних засадах, тобто економічних, соціальних, стратегічних, культурних"²⁵.

²⁴ Aufzeichnung des Bundeskanzlers Adenauer 21 März 1950. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1949/50*.

²⁵ Charles de Gaulle. *Discours et messages*. Bd. 2: Dans l'Attente. Février 1946 – avril 1958. Paris, 1970. P. 350.

26 березня 1950 року міністр закордонних справ Франції Р. Шуман під час партійного заходу заявив: "Ми не відкидаємо ідею угоди, але хочемо із самого початку оцінити труднощі, які нам доведеться подолати"²⁶.

У свою чергу посилення конфронтації між Сходом і Заходом дедалі більше спонукало Францію до відмови від жорсткої опозиції відродженню Західної Німеччини та її економічної незалежності. Париж був зацікавлений в утворенні об'єднання європейських держав під своєю егідою з метою обійняти місце Великої Британії – натхненниці європейської політики впродовж півтора сторіччя. До того ж інтеграція Західної Німеччини до організації, ефективнішої за ЄОЕС чи Раду Європи, зробила б її більш контрольованою й передбачуваною. Французькі металурги бажали й надалі отримувати рурський кокс на вигідних умовах і підтримували ідею об'єднання важкої промисловості обох держав²⁷.

Тому, попри негативну реакцію французької влади на позицію К. Аденауера, остання отримала чималий резонанс і спонукала Париж шукати шляхи врегулювання суперечностей. У мемуарах з цього приводу Ж. Монне, генеральний комісар Ради з питань планування при французькому уряді, зазначав, що пропозиція сісти за один стіл видавалася чіткою схемою, але це була лише схема. Взяти на себе загальні обов'язки було метою, але говорити про неї без надання засобів означало не просуватися далі обговорення. Ж. Монне вважав нереалістичною ідею К. Аденауера про об'єднання економік Франції і ФРН, у рамках якого канцлер планував розв'язати проблеми Руру, Саару та конкуренції у сфері вугілля та сталі. Генеральний комісар Ради з питань планування запропонував зворотній підхід – об'єднати вугільну та сталеливарну промисловість обох країн у рамках міжнародного органу, що відкритий до участі інших європейських країн. На думку Ж. Монне, таке рішення "поставило би французьку промисловість у ту саму вихідну точку, що й німецьку, цілком звільняючи її від породженої поразкою дис-

²⁶ C'est l'appartenance au conseil de l'Europe qui sera l'une des principales conditions d'entente avec l'Allemagne. *LE MONDE*. 28.03.1950. № 1608. P. 5.

²⁷ Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: історія і засади функціонування : навч. посіб. Київ : Знання, 2009. С. 83-84.

кримінації, відновило би економічні та політичні умови для порозуміння в Європі. Крім того, це стало би також "фактором" європейської єдності"²⁸.

Варто зазначити, що у цьому питанні Ж. Монне також розраховував на підтримку Вашингтона, оскільки мав активне спілкування й контакти з високопосадовцями американського уряду. Зокрема, керівництво Сполучених Штатів вважало, що створення нової Європи мало відбуватися на основі лідерства в інтеграційному процесі Франції, оскільки США були не в змозі взяти на себе провідну роль через їх віддаленість від європейського континенту. Зокрема, держсекретар Д. Ачесон зазначав: "Жодна країна не має такого сумного досвіду спілкування з Німеччиною, як Франція. Їй пора взяти на себе ініціативу для того, щоб інтегрувати Німеччину в Західну Європу". Американці ж прагнули більше зосередитися на тісній взаємодії у рамках Північноатлантичного альянсу. По суті йшлося про те, що Вашингтон пропонував гарантії забезпечення безпеки Франції в обмін на її роль ініціатора в європейській інтеграції²⁹.

У період з 6 по 27 квітня 1950 року Ж. Монне разом із соратниками Е. Хіршем, П. Рейтером і П. Урі підготували відповідні документи, що сформуливали умови нової ініціативи Парижа. 28 квітня готовий документ було представлено Р. Шуману з таким задумом, щоб устигнути його розглянути на засіданні французького уряду й потім презентувати на конференції міністрів закордонних справ Великої Британії, США та Франції, що мала відбутися у Лондоні 11-13 травня 1950 року з приводу актуальних питань розвитку Німеччини.

Паралельно Р. Шуман ужив заходів для того, щоб попередньо поінформувати керівництво ФРН про нову ініціативу та отримати згоду німецької сторони. 7 травня 1950 року посланець міністра закордонних справ Франції передав К. Аденауеру таємного листа від Р. Шумана, в якому останній, посилаючись на канцлерський проєкт економічного союзу між Францією та Федеративною Республікою, запропонував "поєднання німецького та французького виробництва вугілля, заліза

²⁸ Монне Ж. Спогади. Харків : Фоліо, 2017. С. 304-305; 312.

²⁹ Мальшева Н.С. Франко-германские переговоры по плану Шумана в 1950-1951 гг. : поиски компромисса. *Изв. Алтайс. гос. ун-та*. 2006. Вып. 4. С. 51.

та сталі у рамках спільної організації, до якої можуть приєднатися інші європейські країни"³⁰. Основна мета – покінчити з багатовіковим протистоянням між французами та німцями, а також створити міцну виробничу базу подальшої економічної інтеграції Європи.

Найоригінальнішим аспектом була пропозиція передати певні повноваження прийняття рішень у цих секторах, які раніше належали окремим державам, незалежному органу. Рішення, прийняті цим органом, мали бути обов'язковими для виконання всіма державами-членами. Отже, характер співпраці між цими країнами в означених секторах мав значно відрізнятись від політики співпраці в існуючих міжнародних організаціях. Наднаціональний орган управління був покликаний модернізувати виробництво, створити однакові умови для вугледобувної і сталеплавильної галузей на спільному ринку, розвивати спільний експорт, поступово гармонізувати умови праці робітників.

У своєму щоденнику Г. Бланкенхорн, на той час представник К. Аденауера при Верховній комісії союзників, так описав момент, коли канцлер отримав попередню пропозицію від Р. Шумана: "Який значний поворот у франко-німецьких відносинах! Канцлер справедливо бачить тут новий спосіб вивести франко-німецькі відносини зі стерильної, сповненої взаємних образ фази останніх кількох тижнів, нормалізувати їх і, крім того, наповнити позитивним, конструктивним змістом"³¹.

Наступного дня, 8 травня, К. Аденауер терміново, через цього самого посланця, відправив відповідь французькому міністру закордонних справ. Канцлер привітав ідею Р. Шумана як "вирішальний крок на шляху до тісного зв'язку між Німеччиною та Францією, отже, до нового порядку в Європі, що заснований на мирній співпраці. Само собою зрозуміло, що федеральний уряд детально вивчить план уряду Франції, як тільки стануть відомі подробиці. Але я вже наразі можу заявити про

³⁰ Adenauer K. Briefe 1949–1951. Berlin : Siedler, 1985. S. 508-510.

³¹ Blankenhorn, Herbert. Verständnis und Verständigung, Blätter eines politischen Tagebuchs 1949 bis 1979. Frankfurt/Main; Berlin; Wien : Propyläen Verlag, 1980. URL:

https://www.cvce.eu/obj/herbert_blankenhorn_verstandnis_und_verstandigung-de-62296a60-53b2-4ec0-809a-07b431fab96d.html

готовність Німеччини взяти участь у вивченні плану та підготовці організаційних заходів, що необхідні у майбутньому"³².

9 травня 1950 року проєкт було обговорено та прийнято на засіданні французького уряду. У спогадах Ж. Бідо, на той час президент Ради міністрів Франції, віддаючи належне політичному втручання Р. Шумана, зазначав: "Об'єднання вугілля та сталі" не викликало ні в уряді, ні в парламенті того ентузіазму, який можна було уявити собі постфактум, і який, нарешті, почали поділяти деякі з його опонентів. Я читав у роботах, що присвячені "плану Шумана", або в статтях, що написані на честь пам'яті державного діяча, розповіді про обговорення Радою міністрів запланованого проєкту. Ці розповіді дають глибоке розуміння про уявлення їх авторів або про зацікавлені спотворення їхніх інформаторів ... Обговорення в уряді було аж ніяк не легким, і попри те, що стверджується сьогодні, проєкт не мав би успіху, якби я не прийняв рішення на його користь. Вітаю себе з тим, що простягнув руку допомоги "Батькові Європи", який таким чином заслужив своє прізвисько"³³.

Увечері того ж дня міністр закордонних справ Р. Шуман на прес-конференції презентував громадськості урядову Декларацію, що містила план часткової економічної інтеграції (план Шумана). Він зазначив, що зближення націй Європи потребує викорінення вікової опозиції Франції і Німеччини. Маючи на увазі таку мету, міністр ініціював об'єднання ринку вугільної і сталеливарної продукції двох країн до єдиної організації під управлінням спільного Вищого управлінського органу, який би контролював торгівлю цією стратегічною сировиною, що необхідна для виробництва важких озброєнь.

Створена організація мала бути відкритою для участі інших країн Європи. Об'єднання виробництва вугілля та сталі, на думку Р. Шумана, мало негайно забезпечити запровадження спільних засад для економічного розвитку та стати першим кроком в об'єд-

³² Bundeskanzler Adenauer an den französischen Außenminister Schuman 8 Mai 1950. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland*. 1949/50. S.145.

³³ Bidault, Georges. *D'une Résistance à l'autre*. Paris : Les Presses du Siècle, 1965. 382 p. URL: http://www.cvce.eu/obj/georges_bidault_d_une_resistance_-_a_l_autre_extrait_sur_le_plan_schuman-fr-fa58a5d0-9d13-43b3-875d-592a6dbb57a1.html

нанні Європи. Зокрема, Вищому управлінському органу було надано широкі повноваження: установлення розміру заробітної плати та умов праці працівників вугільної і сталеливарної промисловості, гарантії збуту продукції і забезпечення розширення ринків. Крім того, до його компетенції мала входити розробка та запровадження виробничих програм, установлення митних тарифів, надання кредитів підприємствам тощо.

Ключовим було те, що у Декларації йшлося про принципово нову форму кооперації держав, що здатна забезпечити стійкий мир між сусідами: "Таким чином, запроваджена солідарність у виробництві приведе до того, що війна між Францією та Німеччиною стане не просто немислимою, а практично неймовірною. Запровадження такого міцного, відкритого для всіх країн виробничого об'єднання, яке зобов'язане забезпечувати всіх членів основними складовими промислового виробництва, закладе справжню основу для їх економічної консолідації"³⁴.

К. Аденауер публічно висловив повну підтримку плану міністра закордонних справ Франції. Після презентації "плану Шумана" в Парижі канцлер повідомив журналістам, що зібралися в Бонні, про згоду своєї країни: "Пропозиція, яку щойно зробила Франція, є для нас щедрою ініціативою. І вона є визначальним прогресом у франко-німецьких відносинах. Вона побудована не на загальних формулюваннях, а на конкретних пропозиціях, що ґрунтуються на рівності прав... Виробництво Саару буде об'єднано, причину напружених відносин між Францією та Німеччиною буде усунено"³⁵.

Французька та світова преса широко висвітила й позитивно оцінила проєкт міністра закордонних справ Франції. Зокрема, впливова паризька газета "Le Monde" зазначала: "Незалежно від того, чи схвалюємо ми це чи критикуємо, це всюди розглядають як першу велику ініціативу Франції після війни"³⁶.

18 травня 1950 року на прес-конференції Президент США Г. Труман з приводу "плану Шумана" заявив: "Ця пропозиція

³⁴ Повний текст Декларації Роберта Шумана 9 травня 1950 року. URL: <http://delukr.sdv.com.ua/page27481.html?SESSID=cc0c272b640ee29789e711c5381bd18c&template=print>

³⁵ Цит. за : Монне Ж. Спогади. С. 325.

³⁶ Un événement considérable. *LE MONDE*. 13.05.1950. Nr. 1647. P. 4.

забезпечує основу для встановлення абсолютно нових відносин між Францією та Німеччиною й відкриває нові перспективи для Європи. Реалізація цього далекосяжного плану дозволить розв'язати багато складних проблем. Я впевнений, що такий образний спосіб мислення, що сформував пропозицію, може принести користь не лише безпосередньо зацікавленим країнам, що складаються з тих, хто працює в цих галузях, і тих, хто використовує їх продукцію, а й усьому вільному світу"³⁷.

24 травня 1950 року у Бонні відбулася перша зустріч Ж. Монне з К. Аденауером, протягом якої було обговорено міжнародну реакцію на Декларацію французького уряду та подальші етапи реалізації "Плану Шумана". Зокрема, було погоджено проєкт комюніке, яке наступного дня французький уряд надіслав у вигляді меморандуму до Великої Британії, Італії, Бельгії, Нідерландів і Люксембургу. У ньому зазначалося: "Уряди твердо налаштовані на спільні дії задля мирних цілей, європейської солідарності, економічного та соціального прогресу через об'єднання виробництва вугілля та сталі й створення нового Вищого управлінського органу, рішення якого буде обов'язковим для всіх країн, що до нього приєднуються. Переговори на основі принципів і зобов'язань, що викладені у французькій пропозиції від 9 травня, розпочнуться в день, який незабаром запропонує уряд Франції, для досягнення угоди, що підлягатиме ратифікації у парламентах"³⁸.

Після обміну нотами 23 травня – 2 червня 1950 року з урядом Франції Велика Британія відмовилася брати участь у переговорах щодо "плану Шумана". 3 червня 1950 року Бельгія, Федеративна Республіка Німеччина, Франція, Італія, Люксембург і Нідерланди у цілому підтримали концепцію "поєднання виробництва вугілля та сталі й створення Вищого управлінського органу" та погодилися розпочати переговори на основі Декларації французького уряду від 9 травня 1950 року³⁹.

20 червня 1950 року в Парижі розпочала роботу міжурядова конференція шести країн. Керівником німецької делегації було

³⁷ Public Papers of the Presidents of the United States, Harry S. Truman, 1945-1953. – Washington, D.C. : United States Government Printing Office, 1966. P. 418.

³⁸ LA DOCUMENTATION FRANÇAISE. №1339 du 13 juin 1950. P.4; B 15 (Plan du Secrétariat Schuman), Bd. 339.

³⁹ Das Sechs-Mächte-Kommunique. 03.06.1950 EA. 4 (1950). S. 3173.

призначено В. Хальштейна, професора права Франкфуртського університету, який швидко знайшов спільну мову зі своїм французьким візаві – Ж. Монне. Останнього було обрано головою міждержавної конференції з підготовки договору про створення європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС). Цей процес тривав практично рік і виявився справжнім випробуванням як для німецько-французьких відносин загалом, так і для кожної із цих країн, зокрема.

По-перше, значна проблема постала через те, що задеклароване у "плані Шумана" створення Вищого управлінського органу у сфері вугілля та сталі передбачало передавання частини урядових повноважень на наднаціональний рівень. На той час у ФРН діяльність вугільних і металургійних підприємств жорстко регулювала окупаційна влада союзників, зокрема існували істотні виробничі обмеження, покликанні запобігти відродженню військового потенціалу Німеччини. У цьому зв'язку під час переговорів німецьке керівництво практично одразу поставило питання як про скасування відповідних галузевих бар'єрів, так і перегляд деяких положень Окупаційного статуту, оскільки для підписання майбутньої угоди німецький уряд потребував відновлення певних зовнішньополітичних повноважень. Також варто нагадати, що до 1950 року Франція та її представники у Верховній комісії союзників досить жорстко проводили політику контролю за Німеччиною. Після того, як Р. Шуман запропонував свій план, французький уряд був змушений урахувати прагнення К. Аденауера до відновлення рівноправного статусу своєї країни у західних структурах співпраці. Готовність союзників рухатися назустріч у цьому питанні була для німців ключовим тестом на справжність і серйозність намірів французів і американців.

По-друге, 25 червня 1950 року, за п'ять днів після початку переговорів щодо "плану Шумана", розпочалася "корейська війна". Війська комуністичної Північної Кореї здійснили блискавичний наступ і вже 28 червня захопили столицю Південної Кореї – Сеул. До середини серпня до 90 % території Південної Кореї було зайнято армією КНДР. Західні політики та військові стратеги отримали наочний приклад комуністичної загрози, яка могла так само повторитися в Європі. Американці почали вимагати більшого внеску європейських союзників і початку

ремлітаризації ФРН⁴⁰. Ж. Монне вважав, що такий розвиток подій містив великі ризики для реалізації "плану Шумана". Він переймався, що "відновлення озброєння Німеччини дуже швидко перейде на перший план наших переговорів" і поставить питання про "перегляд її сучасного стану", оскільки "їхня участь в озброєнні на національній базі та свобода дії, яку їм буде надано в обмін, дасть їм можливість і спокусу балансувати між Сходом і Заходом". Більш того, голова міжурядової конференції з підготовки договору про ЄОВС був переконаний, що "об'єднання вугілля та сталі більше не становитиме інтересу для німців, тільки-но буде відновлено їхній суверенітет із національною армією"⁴¹.

По-третє, переговори з "плану Шумана" потребували врегулювання значної кількості інших питань, а саме управління Руром, статусу Саару, умов конкуренції, антитрастових новацій, врахування інтересів Італії в країн Бенілюксу тощо.

Усі ці чинники спричинили істотне затягування роботи міжурядової конференції шести країн з підготовки договору про європейське об'єднання вугілля та сталі. Процес узгодження проходив складно, оскільки учасники конференції часто переривалися на обговорення в національних парламентах і в Раді Європи.

Німецький дослідник У. Лапенкюпер у статті "План Шумана. Виснажливий прорив до німецько-французького порозуміння" писав, що після літнього буму відносини між Бонном і Парижем впали у великі потрясіння восени 1950 року. Відповідальним за це було, з одного боку, збільшення ваги Федеративної Республіки завдяки німецькій переговорній позиції, яка зміцнилася після початку "корейської війни" внаслідок американського попиту на переозброєння Німеччини, а з іншого боку – суперечності у французькій політиці щодо Німеччини, що існували не лише з німецького погляду: Париж дивився на Бонн у контексті "плану Шумана" як на рівних, але в іншому робив усе від них залежне, щоб не допустити цієї рівності⁴².

30 серпня 1950 року канцлер надіслав виконавчому голові Верховної комісії союзників Д. Маклою два документи – "Мемо-

⁴⁰ Див. : 1.2.2.

⁴¹ Монне Ж. Спогади. С. 363-364.

⁴² Lappenküper Ulrich. Der Schuman-Plan. Mühsamer Durchbruch zur deutsch-französischen Verständigung. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. 1994. № 3. S. 424.

рандум про охорону федеральної території всередині та зовні" та "Меморандум щодо нової реорганізації відносин між Федеративною Республікою та окупаційними силами". У супровідному листі К. Аденауер просив своєчасно переслати меморандуми міністрам закордонних справ трьох західних держав, щоб вони "стали предметом обговорення на майбутній Конференції міністрів закордонних справ у Нью-Йорку"⁴³.

У "Меморандумі про охорону федеральної території усередині та зовні" канцлер чітко зазначив: "Зовнішня оборона федерації передусім перебуває в руках окупаційних військ. Федеральний канцлер неодноразово звертався з проханням про посилення цих окупаційних військ і цим поновлює це прохання в найгострішій формі. Лише посилення окупаційних військ союзників у Західній Європі зможе наочно продемонструвати німецькому населенню волю західних держав захищати Західну Німеччину у надзвичайних ситуаціях. Таке підсилення військ союзників також необхідне, оскільки лише за захистом достатньої кількості добре оснащених дивізій союзників оборонні заходи, які зараз розпочинаються в Західній Європі, можуть здійснюватися безперешкодно". Федеральний канцлер також заявив про готовність зробити внесок у вигляді німецького контингенту у випадку формування міжнародної західно-європейської армії. При цьому він чітко наголосив, що відкидає ремілітаризацію Німеччини на основі власних національних військових сил⁴⁴.

Ускладнення у двосторонніх відносинах загострилися після того, як у Нью-Йорку під час Конференції міністрів закордонних справ трьох західних держав з 12 по 14 вересня та 18 вересня 1950 року, а також Ради міністрів НАТО з 15 по 18 вересня та 26 вересня 1950 року було розглянуто питання, зокрема зазначені у двох Меморандумах К. Аденауера, і, відповідно, прийнято низку рішень, що стосувалися Федеративної Республіки.

15-18 вересня засідання Ради НАТО були присвячені одній проблемі: як захистити країни НАТО від агресії, подібної до тієї, що мала місце на Далекому Сході. Одним із ключових рішень стало створення "інтегрованих сил під централізованим ко-

⁴³ Adenauer K. Erinnerungen 1945-1953. Stuttgart, 1965. S. 357.

⁴⁴ Memorandum des Bundeskanzlers Adenauer 29 August 1950. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland. 1949/50. S. 326-327.*

мандуванням, що адекватні стримуванню агресії і забезпеченню оборони Західної Європи", які мали бути підпорядковані Верховному головнокомандувачу, якого призначав Альянс. Постійна група мала взяти на себе "вищий стратегічний напрям". Рада звернулася до Комітету оборони із проханням рекомендувати заходи, що необхідні для введення цих сил у дію "якомога раніше"⁴⁵.

Після цього Рада оголосила перерву на кілька днів, щоб дати можливість міністрам проконсультуватися зі своїми урядами. Причиною такої процедури було те, що під час переговорів 15-18 вересня також відбулися гострі дискусії з німецького питання, щодо яких не було одностайної єдності. Особливо делегації Франції не сподобалася ініціатива держсекретаря Д. Ачесона, який повідомив колегам, що його уряд готовий "взяти участь у негайному створенні інтегрованих сил в Європі в рамках Північноатлантичного договору, достатніх для забезпечення успішної оборони Західної Європи, включаючи Західну Німеччину, проти можливої агресії"⁴⁶.

16 вересня 1950 року міністр закордонних справ Р. Шуман оголосив заяву на засіданні Ради міністрів НАТО, в якій рішуче заперечив участь німецького персоналу в обороні Західної Європи. Він попередив, що військовий дух може пробудитися в Німеччині так само, як після першої світової війни. Озброєну Німеччину буде важче спонукати до мирного договору. З німцями набагато важче мати справу після того, як пропозиція стала їм відомою, і вони відчувають, що можуть вимагати поступок. Недооцінюється небезпека розвитку німецького нейтралізму. Німці захоплюються силою в будь-якій людині, і їхнє ставлення буде функцією нашої сили. Проблема є еволюційною та має бути розглянута в кілька етапів. Застерігаємо від того, щоб рухатися надто швидко⁴⁷.

Верховний комісар Д. Макклой розповів канцлеру К. Аденауеру, що під час першої частини конференції Ради НАТО французи заявили, що вони не уповноважені обговорювати цю про-

⁴⁵ NATO the first five years 1949-1954. 04-Sep-2001. URL: <https://www.nato.int/archives/1st5years/chapters/4.htm>

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Gespräch des Bundeskanzlers Adenauer mit dem amerikanischen Hohen Kommissar McCloy 24 September 1950. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland. 1949/50. S. 354.*

блему, а Ж. Мох, міністр оборони Франції та один з лідерів соціалістів, був взагалі проти будь-якої ремілітаризації Німеччини. Якби в цей період це питання було вирішено позитивно, тоді, як висловився Р. Шуман, можна було б очікувати виходу соціалістів із французького кабінету міністрів, отже, серйозної урядової кризи⁴⁸.

23 вересня 1950 року на зустрічі міністрів закордонних справ та оборони трьох західних держав Р. Шуман зазначив, що його особисті погляди на попередніх переговорах були підтверджені у ході консультацій з урядом Франції. Меншина уряду Франції воліє відхилити пропозицію про використання німецьких підрозділів на всі часи. Більшість дозволить обговорювати німецькі підрозділи, якщо буде дотримано певних умов: перед створенням німецьких підрозділів необхідно створити європейські сили, які мають бути настільки сильними, щоб мати ефективність; дозволити залучати німецькі матеріальні ресурси, натомість питання персоналу передчасне та небезпечне й не було б вигідним на початкових етапах планування⁴⁹.

У завершальній частині конференції американцям вдалося переконати французів у необхідності подальшого обговорення цієї проблеми. У повідомленні Ради міністрів НАТО від 26 вересня 1950 року було зазначено: "Використання німецького людського потенціалу та ресурсів обговорювалося з урахуванням думок, які нещодавно висловили демократичні лідери Німеччини та інших країн. Рада погодилася з тим, що Німеччині слід дати можливість сприяти нарощуванню оборони Західної Європи. Зазначивши, що окупаційні держави вивчають це питання, Рада попросила Комітет оборони якнайшвидше дати рекомендації щодо методів, за допомогою яких Німеччина може найбільш корисно зробити свій внесок"⁵⁰.

Крім питання участі ФРН у обороні Західної Європи, союзники також розглянули низку інших аспектів німецької проблематики та прийняли відповідні рішення.

⁴⁸ Gespräch des Bundeskanzlers Adenauer mit dem amerikanischen Hohen Kommissar McCloy 24 September 1950. S. 353.

⁴⁹ Ibid. Fußnote 6. S. 353.

⁵⁰ Final Communiqué of the North Atlantic Council. 26 September 1950. New York. URL: <https://www.nato.int/docu/comm/49-95/c500926a.htm>

1. Стосовно зовнішньої безпеки ФРН уряди США, Великої Британії і Франції заявили, що вони не лише використовуватимуть свої війська, розташовані в Німеччині, як окупаційні, а й як такі, що також відповідають за забезпечення захисту Федеративної Республіки та західних секторів Берліна. Три держави чітко наголосили, що вважатимуть будь-який напад на Федеративну Республіку або Берлін з будь-якої сторони, навіть якщо він буде здійснений східнонімецькою Народною поліцією без втручання Радянської Росії, як напад, що спрямований проти них⁵¹. Отже, це була повна гарантія зовнішньої безпеки, яку три західні держави надали Федеративній Республіці.

2. У заключному комюніке від 19 вересня 1950 року було зазначено: "У дусі нових відносин, які вони хочуть встановити з Федеративною Республікою, три уряди вирішили вжити необхідних законодавчих кроків настільки швидко, наскільки це дозволяють їхні конституції, для того, щоб покласти край війні з Німеччиною". Тут йшлося про припинення воєнного стану⁵².

3. Федеральному уряду було дозволено "створити міністерство закордонних справ і встановити дипломатичні відносини з іноземними державами, де це доречно"⁵³.

4. Уряди США, Великої Британії і Франції визнали, що до відновлення німецької єдності уряд Федеративної Республіки Німеччини є єдиним законно сформованим урядом Німеччини, який виступає від імені Німеччини та може представляти німецький народ у міжнародних справах". Ця теза була пов'язана з вимогою союзників про те, щоб уряд ФРН взяв на себе права та обов'язки колишнього німецького рейху. Зважаючи на серйозні поступки трьох держав у питанні відновлення міжнародно-правових повноважень ФРН, йшлося про задоволення певних вимог Великої Британії і Франції щодо попередніх німецьких боргів⁵⁴.

Жорстку французьку опозицію до участі ФРН в "інтегрованих силах" можна пояснити передусім внутрішньополітичними чинниками. Ще під час дискусій у Нью-Йорку Р. Шуман зазначав, що

⁵¹ Generalkonsul I. Klasse Krekeler, New York, an die Dienststelle für Auswärtige Angelegenheiten. 16 September 1950. Fußnote 7. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland. 1949/50*. S. 348.

⁵² Ibid. Fußnote 8. S. 348.

⁵³ Ibid. Fußnote 9. S. 348.

⁵⁴ Gespräch des Bundeskanzlers Adenauer mit dem amerikanischen Hohen Kommissar McCloy 24 September 1950. Fußnote 7. S. 354.

"заява про те, що ми захищатимемо Західну Європу, не є серйозною проблемою, складність полягає в об'єднанні Німеччини з цими зусиллями". Головною причиною він назвав громадську думку та французький парламент, а також психологічну складність, яку для французів формує мілітаризація німців. Міністр закордонних справ сказав, що "будь-яка дискусія з цього питання, що незабаром стане публічною, буде дуже поганою"⁵⁵.

У свою чергу німці після конференції Ради НАТО у Нью-Йорку отримали певні поступки з боку союзників у питанні гарантій безпеки, завершення воєнного стану, відновлення міністерства закордонних справ тощо, а також дізналися про неконструктивну позицію Р. Шумана щодо участі ФРН в обороні Західної Європи. На наш погляд, саме останнє могло посяяти недовіру К. Аденауера до французького керівництва, оскільки воно прекрасно знало, що К. Аденауер був одним із головних ініціаторів і прибічників активної ролі німців у захисті своєї країни у рамках спільних структур Заходу.

Крім проблематики німецького переозброєння між французами та німцями також виникли досить гострі й тривалі дискусії щодо регулювань, які Франція та США намагалися нав'язати західнонімецькій вугільній і металургійній промисловості. Ще до початку переговорів щодо "плану Шумана" Верховна комісія союзників запровадила у ФРН Закон №27 від 16 травня 1950 року, який увів жорсткі заходи контролю та обмеження щодо роботи німецьких підприємств відповідних галузей. Після офіційного початку переговорів з формування ЄОВС німецька делегація поставила питання щодо рівноправного статусу своїх промисловців і підприємців у майбутньому об'єднанні вугілля та сталі. Основні розбіжності стосувалися великих німецьких металургійних компаній, "мережевої економіки" та "Німецької вугільної асоціації" (DKV), що була централізованою установою для збуту рурського вугілля. Потрібно було розв'язати три ключові питання: кількість одиниць, на які мала бути розділена рурська промисловість; кількість металургійних концернів, яким буде дозволено володіти шахтами; подальша доля DKV.

⁵⁵ Memorandum of Conversation, by Mr. Lucius D. Battle, Special Assistant to the Secretary of State. New York, September 12, 1950. *FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1950, WESTERN EUROPE, VOLUME III 740.5/9-1250/*. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v03/d175>

Під час обговорення останнього питання дійшло до серйозного конфлікту, оскільки спочатку німці разом із французами та американцями домовилися не розпускати DKV⁵⁶, яка здійснювала рівномірний і своєчасний розподіл вугілля серед німецьких споживачів, ефективно регулювала ціни та мала важливе значення для забезпечення соціального та економічного порядку в регіоні. Однак під враженням нью-йоркських домовленостей про переозброєння Німеччини Франція змінила свою позицію у вересні 1950 року і, посилаючись на Виконавчий указ Верховної комісії союзників до закону №27, вимагала ліквідації DKV з метою знесення рурської важкої промисловості⁵⁷. К. Аденауер дуже негативно сприйняв такий поворот і навіть погрожував негайним відкликанням своєї делегації з Парижа на зустрічі з Верховними комісарами 23 вересня, оскільки всі передумови "плану Шумана" змінилися. Канцлер був роздратований тим, що союзники реорганізують німецьку вугільну та металургійну промисловість без консультацій з Бонном у той час, як представники уряду Німеччини на рівних сиділи за столом переговорів щодо "плану Шумана" в Парижі⁵⁸.

Негативний вплив на відносини між керівниками Франції і ФРН також мав фактор Саару, щодо якого восени 1950 року часто-густо виникала напруга та непорозуміння. Зокрема, 3 жовтня 1950 року міністр економіки Саару С. Сінгер закликав французького Верховного комісара Саару Ж. Грандвалю взяти участь в об'єднанні вугілля та сталі з метою "фактичного визнання уряду Саару та відокремленої від решти Німеччини держави Саар". 3 листопада ландтаг Саарбрюккена закликав уряд продовжити переговори з Францією з метою прийняття до кола держав, що підписали "план Шумана". Ініціатива, яку негайно взяв на себе прем'єр-міністр Й. Гофман, отримала величезну підтримку з боку Франції, особливо від Ж. Грандвалю, оскільки вона точно відповідала його політиці Саару: "Посилити внутрішню та зовнішню автономію, щоб визнати справжню державу Саар"⁵⁹.

⁵⁶ Griffiths Richard T. The Schuman Plan Negotiations. The Economic Clauses. *Die Anfänge des Schuman-Plans 1950/51*. Baden-Baden : Nomos, 1988. S.64.

⁵⁷ Klaus Schwabe. Ein Akt konstruktiver Staatskunst – die USA und die Anfänge des Schuman Plans. *Die Anfänge des Schuman Plans 1950/51*. Baden-Baden : Nomos, 1988. S. 234.

⁵⁸ Lappenküper Ulrich. Der Schuman-Plan. S. 429.

⁵⁹ Ibid. S. 425-426.

Між Бонном і Парижем також спостерігалися значні розбіжності щодо майбутнього статусу Міжнародного органу управління Руром (МОУР). Ініціюючи "план Шумана" французькі політичні та промислові кола чудово розуміли, що рано чи пізно цей проєкт приведе до скасування зовнішнього контролю над Руром. І хоча Франція не була повністю задоволена результатами діяльності Міжнародного органу управління Руром, яким керували переважно британці та американці, вона не могла погодитися з негайним припиненням міжнародного контролю над німецьким промисловим регіоном шляхом простого скасування цього органу. У цьому сенсі, незважаючи на свою структурну слабкість, Міжнародний орган управління Руром відіграв певну політичну роль, якою французи не хотіли нехтувати у розпалі "холодної війни", під час переходу від окупаційного режиму повоєнної Німеччини до європейської інтеграції окремих секторів економіки⁶⁰.

Для задоволення вимог Німеччини міністр закордонних справ Франції Р. Шуман пообіцяв К. Аденауеру, що МОУР буде скасовано тоді, коли буде створено спільний ринок вугілля та сталі. Восени 1950 року німецька делегація офіційно порушила питання про подальшу долю Рурського статуту, при цьому К. Аденауер запропонував пов'язати Договір про ЄОВС протоколом, в якому шість членів мали визнати поступове передавання компетенції Рурської влади Вищому управлінському органу⁶¹.

Німецький дослідник У. Лапенкюпер з цього приводу зазначав, що на той час французький уряд дійшов висновку про те, що подальше існування Міжнародного органу управління Руром після утворення ЄОВС не матиме жодного сенсу, але стримував цю думку й лише сигналізував про свою готовність під час підписання договору обмінятися листами, в яких повідомить свою позицію щодо Рурської влади. Хоча кабінет міністрів був готовий до втрати відповідних позицій, окремі міністри намагались якомога вище підняти ціну, яку мав заплатити Бонн⁶².

⁶⁰ Die Internationale Ruhrbehörde. *CVCE*. 08.07.2016. S. 3. URL: https://www.cvce.eu/content/publication/2009/4/9/d27b6708-a15d-448a-891b-1158bafe023a/publishable_de.pdf

⁶¹ Francois-Poncet au Ministre des Affaires Etrangères. 11.11.1950. *Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Série Europe 1944-1960*. Bd. 112. Bl. 184.

⁶² Lappenküper Ulrich. *Der Schuman-Plan*. S. 428.

Осіннє погіршення французько-німецьких стосунків викликало велике занепокоєння у Ж. Монне, який у листі Р. Шуману акцентував на тривожних моментах нової ситуації. Голова міжурядової конференції з підготовки договору про ЄОВС звернув увагу міністра закордонних справ на те, що сильніша німецька позиція стала помітна не лише в детальній юридичній роботі в Парижі, а й у Бонні щодо базової оцінки проєкту. Якщо німці раніше вважали, що "план Шумана" пропонує єдину можливість "отримати ефективний і швидкий внесок Німеччини до оборони Заходу", то наразі вони раптом побачили шанс "реалізувати переозброєння та відродження Німеччини в національних рамках"⁶³.

16 вересня 1950 року Ж. Монне надсилав Р. Шуману меморандум, в якому детально аналізує ситуацію, що склалася, і доходить висновку про наявність у Франції двох альтернатив: "або ми приймаємо історичну неминучість і повертаємо Німеччину до міжнародного співтовариства зі збройними силами та всіма атрибутами суверенітету, або, як пропонується в "плані Шумана", ми інтегруємо Німеччину до західної континентальної Європи". Перший варіант, на його думку, мав істотний ризик того, що німці "відвернуться від нас і знову домінуватимуть націоналістичні настрої", що у свою чергу призведе до ще "більшого безладу на континенті" та означатиме "провал плану Шумана". Другий варіант можливий, якщо "залучення Німеччини до спільної оборони організувати в європейських, наднаціональних рамках розширеного "плану Шумана", плану, який буде складено за ініціативи Франції і за участі Великої Британії і США"⁶⁴.

Ж. Монне розумів, що подальша французька протидія американському проєкту створення "інтегрованих сил" за участі ФРН неминуче призведе до остаточної ізоляції Франції уже на наступному засіданні Комітету оборони НАТО, що мало відбутися з 28 по 31 жовтня 1950 року у Нью-Йорку. 14 жовтня

⁶³ Jean Monnet, Robert Schuman, *Correspondance 1947-1953*. Lausanne: Fondation Jean Monnet pour l'Europe, Centre de recherches européennes. 1986. P. 56.

⁶⁴ Memorandum from Jean Monnet to Robert Schuman. 16 September 1950. *Fondation Jean Monnet pour l'Europe*. P.2. URL: http://www.cvce.eu/obj/-memorandum_from_jean_monnet_to_robert_schuman_16_september_1950-en-259c61d1-8fee-488a-bf0d-6e0958e0d222.html

1950 року він знову написав листа міністру закордонних справ Франції, в якому наголосив: "Наш спротив ні до чого не приведе. Ми втратимо обличчя одночасно з політичною ініціативою. "План Шумана", можливо, буде продовжено, але тепер уже в Бонні, а не в Парижі". З метою врятування переговорів шести країн із підготовки договору ЄОВС Ж. Монне запропонував прем'єр-міністру Р. Плевену нову ініціативу, що на його погляд була "єдиним способом виходу з глухого кута та зробити позитивний внесок до німецької проблеми". Він запропонував французькому уряду до засідання Комітету оборони НАТО у Нью-Йорку зробити декларацію, в якій⁶⁵:

1) укотре нагадати в інтересах Європи та миру про свій безсумнівний спротив відновленню німецької армії;

2) запропонувати, аби пошуки вирішення військового аспекту німецької армії відбувалися в тому самому дусі й за тими самими методами, що й стосовно вугілля та сталі: створення об'єднаної європейської армії в контексті її командування, організації, оснащення та фінансування має бути передано під керівництво наднаціонального об'єднаного Управлінського органу, причому інтеграція формувань німецького походження до цього початкового ядра відбуватиметься поступово;

3) упевнитися в тому, що введення в дію цього рішення буде відтерміновано до підписання "плану Шумана".

На наш погляд, запропонувавши французькому уряду організувати залучення Німеччини до спільної оборони через європейські наднаціональні рамки, що потім стало основою "плану Плевена"⁶⁶, він хотів поєднати його з "планом Шумана" у рамках одного "комунітарного підходу", що спрямований на досягнення спільної мети – об'єднання Європи на основі спільних наднаціональних органів. Така конструкція дозволяла уникнути прямого конфлікту між двома проектами, які тепер стали частинами єдиного цілого та мали проходити паралельно. Те, що головним ініціатором виступив Париж, давало можливість французькому керівництву показати своє лідерство та заспокоїти громадськість. У свою чергу, Німеччині та США також було складно публічно опонувати такому підходу, оскільки відмова

⁶⁵ Монне Ж. Спогади. С. 368.

⁶⁶ Див. : 1.2.2.

від європейської армії по суті означала відмову від ідеї об'єднаної Європи у цілому, що істотно суперечило б попереднім політичним деклараціям.

На нашу думку, завдяки "плану Плевена" лідерам Франції удалося паралельно запустити два переговорних процеси, тим самим уникнувши руйнівної ситуації змушеного вибору на користь одного з двох проєктів: або економічне об'єднання вугілля та сталі, або формування спільної європейської оборони. Більш того, Париж зміг зафіксувати пріоритетну для себе послідовність, наголосивши на умові, згідно з якою спочатку має бути реалізований "план Шумана", а вже потім – договір, який оформить об'єднані європейські оборонні структури. Останнє мало ключове значення для Ж. Монне, який у такий спосіб по суті врятував "план Шумана". Уже 30 листопада 1950 року він передав міністру закордонних справ Франції звіт про завершення переговорів, що тривали з 20 червня. У відповідному Меморандумі він проінформував про поточні досягнення і проблемні питання⁶⁷.

По-перше, учасники конференції узгодили основні положення тексту договору про Європейське об'єднання вугілля та сталі (терміни, цілі, методи, визначення спільного ринку), а також дійшли консенсусу щодо ролі та правил діяльності Вищого управлінського органу, Ради Міністрів, Загальних зборів і Суду.

По-друге, усе ще існують суттєві розбіжності в думках щодо:

- *призначення членів Консультативного комітету та правил його роботи*. Було вирішено повернутися до цього питання після переговорів з профспілками;
- *санкцій проти держав-членів*. Існує загальна домовленість щодо процедури встановлення невиконання державою-членом своїх зобов'язань за Договором. Однак, поки італійська та бельгійська делегації вважають, що немає необхідності передбачати конкретні санкції, інші делегації вважають, що їх необхідно застосовувати;
- *цін*. Італійська делегація підтвердила свою протидію застосуванню паритетних цін, тоді як делегація Люксембургу

⁶⁷ Memorandum from Jean Monnet to Robert Schuman. Paris, 30 November 1950. *Jean Monnet, Robert Schuman, Correspondance 1947-1953*. P. 71-73. URL: http://www.cvce.eu/obj/memorandum_from_jean_monnet_to_robert_schuman_paris_30_november_1950-en-a313e93f-cbcf-4471-b473-428a8ab852fa.html

пропонує інтерпретацію паритетних цін, яка протилежна тому, що було прийнято дотепер;

- *положення про картелі та промислові концентрації*. На думку Ж. Монне, вони впливають на саму суть "плану Шумана". Питання полягає в тому, чи буде, згідно з декларацією від 9 травня, заплановано організацію, протилежну міжнародному картелю, чи Вищий управлінський орган матиме лише повноваження, передані урядами Європейському співтовариству вугілля та сталі, і фактично керуватиметься коаліціями приватних інтересів. Зокрема, ці положення мали, не створюючи жодної дискримінації чи економічного збитку для будь-якої з держав-членів, забезпечити неможливість рурським фірмам відбувати політичну владу, якою вони володіли, з такими згубними наслідками для Німеччини та Європи у цілому⁶⁸;

- *асоціацій виробників*. Це питання пов'язане з відносинами з профспілками та має бути врегульоване разом із питанням Консультативного комітету після переговорів з профспілками.

По-третє, перехідні положення мали бути висвітлені у проєкті конвенції, що додається до проєкту договору. Розробка Конвенції залежить від завершення поточних дискусій щодо меморандуму, який ми подали іншим делегаціям. Тут ще потрібно розв'язати дві основні проблеми:

- компенсація для вугільної промисловості Бельгії (сума тимчасової допомоги Співтовариства для Бельгії, зобов'язання, дані урядом Бельгії, що це покращить стан вугільної галузі, кінець перехідного періоду та вплив зниження ціни на вугілля в Бельгії на відносно становище бельгійської і люксембурзької металургійної промисловості);

- мінімальна ставка митних зборів, що застосовується до третіх країн. Питання полягає в тому, чи домовляться Нідерланди, як і Бельгія, збільшити ставку Бенілюксу на певний період, щоб залишити відкритими переговори з Великою Британією та полегшити гармонізацію ставок у державах-членах.

⁶⁸ Memorandum from Jean Monnet to Robert Schuman. – Paris, 30 November 1950. URL: http://www.cvce.eu/obj/memorandum_from_jean_monnet_to_robert_schuman_paris_30_november_1950-en-a313e93f-cbcf-4471-b473-428a8ab852fa.html

По-четверте, політичні питання, як було узгоджено з самого початку, не обговорювали протягом конференції, їх було залишено для прямих переговорів між урядами напередодні підписання договору. Потрібно було:

- визначити кількість членів Вищого управлінського органу, кворум, необхідний для обговорення у ньому та Раді міністрів, кількість голосів для кожної держави-члена у Раді та Асамблеї, а також місця перебування установ;
- з'ясувати майбутній статус Руру, що був тісно пов'язаний з проблемою декартелізації;
- узгодити місце Саару в "плані Шумана";
- визначитися щодо включення Північної Африки до ЄОВС, як вимагала Італія, щоб гарантувати постачання північноафриканських руд для своєї чорної і металургійної промисловості.

30 листопада 1950 року на конференції щодо "плану Шумана" у Парижі редакційна комісія, що займалася розробкою тексту договору, представила попередній проєкт органів і загальних положень Європейського співтовариства вугілля та сталі. 17 грудня комісія подала на розгляд делегацій оновлений проєкт договору, до якого було внесено додаткові положення з питань економічної і соціальної політики⁶⁹.

У середині грудня 1950 року переговори в рамках міжурядової конференції з підготовки договору про ЄОВС у Парижі було припинено. Це сталося через істотні суперечки між Францією, ФРН і Верховною комісією союзників (ВКС) щодо галузевих обмежень, які французи та американці намагалися нав'язати західнонімецькій вугільній і металургійній промисловості. Із цього приводу Державний секретар В. Хальштейн на засіданні німецького міжвідомчого Координаційного комітету щодо "плану Шумана" доповідав, що ключовою проблемою є питання антимонопольного та корпоративного права. Зокрема, ст. 41 проєкту договору про ЄОВС містила визначення та заборону картелів. Вищий управлінський орган міг робити винятки, але лише ті, що пов'язані зі спеціалізацією та купівлею-продажем. Визначивши, що такий картель з продажу має право існувати

⁶⁹ *Instruktionen für die Delegation bei der Konferenz über den Schuman-Plan in Paris (Entwurf)*. 13 Januar 1951. Fußnote 2. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1951*. München : Oldenbourg, 1999. S. 40.

лише у випадку, якщо він не має значної частки ринку, учасники переговорів порушили питання про допустимість спільних німецьких продажів вугілля організаціями на кшталт "Німецької вугільної асоціації" (DKV). У той час як у Федеративній Республіці Німеччина було висловлено думку, що такі організації захищають невеличкі компанії на ринку й тому мають бути збережені, інші держави, що брали участь у конференції щодо "плану Шумана", убачали у спільному продажі вугілля картель, який треба усунути. В. Хальштейн особливо підкреслив, що Верховна комісія союзників теж не бажає продовжувати спільні продажі⁷⁰. Діяльність останніх значною мірою визначалася так званою "мережевою економікою" (*Verbundwirtschaft*), під якою в Німеччині розуміють переважно техніко-організаційну форму економіки, в якій дві або більше компаній об'єднуються для підвищення економічної ефективності або прибутковості з метою тісної співпраці. Завдяки об'єднанню кількох продуктів можна досягти додаткових економічних, логістичних або часових ефектів. Спільний мережевий ефект має більший ланцюжок створення вартості, ніж у будь-якого окремого мережевого партнера й тому може створювати синергію та економічні переваги. На відміну від економії на масштабі, мережеві ефекти пов'язані не з розміром компанії, а з більшим асортиментом продукції і більшим просторовим розширенням (регіональний ефект). Наприклад, "Німецька вугільна асоціація" була централізованою організацією, що відповідальна за продаж рурського вугілля. Зокрема, вона не тільки забезпечувала єдині ціни та стандарти у рамках мережі, а й визначала її стратегію, правила поведінки та конкуренції тощо.

Французи та американці вважали, що "мережева економіка" формує надмірну концентрацію металургійних і вугільних підприємств Руру, тому розглядали такі організації як картелі та вимагали, щоб DKV позбулася монопольної структури, а підприємства з виробництва сталі не мали більше вугільних шахт⁷¹.

З метою встановлення повної згуртованості поглядів між американцями та французами у цьому питанні, Ж. Монне про-

⁷⁰ *Besprechung über den Schuman-Plan. 7 Dezember 1950. Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1949/50. S. 449-451.*

⁷¹ Монне Ж. Спогади. С. 374.

вів серію зустрічей у Парижі із представниками Верховного комісара Д. Макклоя, протягом яких було досягнуто таких домовленостей.

По-перше, рішеннями Верховної комісії союзників реорганізувати вугільну та металургійну промисловість ФРН з метою добитися згоди німців на скасування централізованого органу з продажу вугілля в Рурі. Як зазначав Ж. Монне: "Ця реорганізація являє ключовий інтерес для Франції. З політичного погляду важливо запобігти відновленню панування рурських магнатів над німецькою політикою. З погляду французької економіки, наші галузі не зможуть конкурувати на рівних умовах, якщо вони опиняться проти таких концернів, як ті, що існували раніше"⁷².

По-друге, змусити німців прийняти відповідні антикартельні обмеження, що містилися у проекті договору про ЄОВС, тим самим усунути "все, що може бути небезпечним як для французької промисловості, так і для належного функціонування плану Шумана"⁷³.

12 грудня 1950 року заступник Верховного комісара Франції К. Берар поінформував німецький уряд про плани, розроблені групою контролю за виробництвом сталі, що діяла під егідою ВКС, щодо реорганізації чорної і металургійної промисловості, згідно з якими мали бути створені 27 основних металургійних компаній. Згідно із запропонованим типовим статутом, було суворо обмежено участь основних материнських компаній в інших компаніях, а також заборонено особисті зв'язки членів наглядових рад і виконавчих правлінь з конкуруючими компаніями, постачальниками, покупцями та фінансовими установами. Крім того, було обмежено вплив і владу банків у новостворених материнських компаніях та ускладнено можливості внесення змін до статуту⁷⁴.

27 грудня 1950 року Федеральний канцлер К. Аденауер на правив чинному голові ВКС Ж. Франсуа-Понсе меморандум

⁷² Lettre de Jean Monnet à Robert Schuman. 22 décembre 1950. P. 90. URL: http://www.cvce.eu/obj/lettre_de_jean_monnet_a_robert_schuman_paris_22_d_ecembre_1950-fr-ffed3b76-f697-40a3-ad44-e0b5ea29758e.html

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Aufzeichnung des Staatssekretärs Hallstein. 15. Januar 1951. Fußnote 3. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1951*. S. 61-62.

щодо плану реорганізації чорної і металургійної промисловості, в якому федеральний уряд залишив за собою право перевірити, "чи узгоджується це із запланованою угодою щодо "плану Шумана", зокрема те, що у металургійній промисловості однієї з договірних держав існують дискримінаційні обмеження, яких немає в галузях інших договірних сторін". А вже 15 січня 1951 року К. Аденауер направив І. Кіркпатріку, британському Верховному комісару, який на щомісячній ротаційній основі очолив ВКС, матеріали щодо позиції німецького уряду з приводу плану реорганізації і запровадження нового регулювання діяльності підприємств чорної і металургійної промисловості. Було висловлено думку, що Федеративна Республіка опиниться у вкрай несприятливому стані, порівняно з іншими країнами, через запровадження статутів, які розроблено групою контролю за виробництвом сталі⁷⁵.

У період з грудня 1950 – по січень 1951 року Федеральний уряд активно торпедував переговори в рамках "плану Шумана", оскільки не погоджувався на французько-американські вимоги. На наш погляд, таку позицію німців лише частково можна пояснити значним спротивом, який усередині країни чинили опозиційні соціал-демократи, профспілки та підприємці металургійної і вугільної промисловості, активно виступаючи проти "планів реорганізації та антимонопольних обмежень галузі". Зокрема, 17 січня 1951 року на переговорах Л. Ерхарда з юридичним радником американського Верховного комісара Боуї щодо можливих варіантів розв'язання ситуації, міністр наголосив на готовності федерального уряду зменшити до 25,0 % частку можливої участі металургійних підприємств у володінні вугільними шахтами, але в той самий час він заявив, що жодне рішення не може бути реалізоване, виходячи із припущення про те, що "менше 100 % вугілля має постачатися на металургійне підприємство з однієї вугільної шахти". Боуї заперечив, що "про 25 % частку металургів у видобутку вугілля також не може йтися" і продовжив далі, "що, на його думку, металургійні заводи можуть покривати свої потреби у вугіллі не більше ніж 75 % з однієї шахти". Він не прийняв аргумент федерального

⁷⁵ Aufzeichnung des Staatssekretärs Hallstein. 15 Januar 1951. Fußnote 3. S. 61-62.

міністра Л. Ерхарда про те, що розпуск DKV може поставити під загрозу прийняття Бундестагом "плану Шумана"⁷⁶.

Варто зазначити, що німецька сторона мала й інші важливі застереження, які зумовили непоступливу позицію Бонна. Попри те, що канцлер і держсекретар В. Хальштейн ще в грудні 1950 року наголошували "на готовності федерального уряду якнайшвидше завершити міжурядові переговори з підготовки договору про ЄОВС і підписати відповідну угоду", вони зазначали, що "план Шумана" "був лише частиною загальної проблеми європейської безпеки. Отже, підписання плану, який зобов'язував німецький уряд, могло відбутися лише за умови, що інші питання також буде адекватно розв'язано"⁷⁷.

Ці "інші питання" становили цілу низку інтересів, проблем і взаємних претензій, що накопичилися у німців стосовно всього комплексу питань, які стосувалися зовнішньополітичного положення ФРН у другій половині 1950 року:

1. Конференція з підготовки договору з ЄОВС.

2. Переговори щодо "плану Плевена"⁷⁸.

3. Перегляд Окупаційного статуту та реалізація рішень вересневої конференції міністрів закордонних справ трьох західних держав у Нью-Йорку щодо надання гарантій безпеки, завершення воєнного стану, відновлення міністерства закордонних справ тощо.

4. Ефективна протидія ініціативам "східного блоку", що спрямовані на зрив участі ФРН у спільній обороні Заходу.

Щодо четвертого пункту таких "ініціатив" було дві.

1. 3 листопада 1950 року СРСР надіслав трьом західним державам ноту із пропозицією про скликання конференції міністрів закордонних справ чотирьох держав "для вивчення питання виконання Потсдамської угоди щодо демілітаризації Німеччини"⁷⁹.

2. 30 листопада 1950 року Прем'єр-міністр НДР О. Гротеволь написав канцлеру К. Аденауеру листа, в якому, посилаючись на

⁷⁶ Aufzeichnung des Staatssekretärs Hallstein. 15 Januar 1951. Fußnote 6. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1951*. S. 62.

⁷⁷ Gespräch des Bundeskanzlers Adenauer mit dem amerikanischen Hohen Kommissar McCloy 9 Dezember 1950. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland. September 1949/50*. S. 464-465.

⁷⁸ Див. : 1.2.2.

⁷⁹ Gespräch des Bundeskanzlers Adenauer mit dem amerikanischen Hohen Kommissar McCloy 9 Dezember 1950. Fußnote 2. S. 460.

"ремілітаризацію та включення Західної Німеччини до планів підготовки до війни", запропонував сформувати "загальнонімецьку Установчу раду з рівним складом представників Східної і Західної Німеччини" для підготовки формування загальнодержавного – німецького суверенного, демократичного та миролюбного Тимчасового уряду, який міг би "підготувати умови для проведення вільних загальнонімецьких виборів до національних зборів". О. Гротеволь запропонував "розпочати обговорення питання формування загальнонімецької установчої ради між двома урядами" і насамкінець додав: "Ми пропонуємо, щоб для цього кожен уряд призначив по шість представників. Між державними секретарями та прем'єр-міністрами можна домовитись про час і місце"⁸⁰.

Очевидно, що це були дипломатичні ініціативи з розрахунком на пропагандистський ефект, що спрямований на активізацією комуністичних та антифашистських рухів у Західній Європі, особливо у Франції і ФРН, а також зрив переговорів щодо ремілітаризації Німеччини.

У Франції радянська активність мала певний інформаційний ефект. Зокрема, перший секретар американського посольства в Парижі Е. Трублуд так пояснив особливості французького ставлення до ініціатив "східного блоку": "Французи були повністю згодні зі своїми західними партнерами в тому, що основа дискусії, яку висунула Москва, є неприйнятною, але вони, звичайно, хапаються за соломинку, що конференція міністрів закордонних міністрів, незважаючи на їх скептицизм щодо російської політики, може закласти основу для угоди, яка виключить необхідність переозброєння Німеччини. Французька комуністична пропаганда місяцями все більше й більше концентрувалася на спробах викликати народну ворожість проти німецького переозброєння, використовуючи як нагадування про жахи нацистської окупації, так й юридичний аргумент, що таке переозброєння суперечило б франко-радянському союзницькому договору 1944 року"⁸¹.

⁸⁰ Aufzeichnung des Vortragenden Legationsrats Dittmann. 4 Dezember 1950. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland. 1949/50.* S. 448.

⁸¹ Vortragender Legationsrat von Kessel, Paris, an Staatssekretär Hallstein, z.Z. Paris. 11. Dezember 1950. Fußnote 4. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland. 1949/50.* S. 471-472.

Особливе занепокоєння у німців викликало висловлювання французького міністра закордонних справ Р. Шумана від 15 грудня 1950 року про те, що питання про оборонний внесок Федеративної республіки "залишатиметься на порядку денному до кінця конференції чотирьох"⁸².

Узагальнюючи ситуацію, в якій у грудні 1950 – січні 1951 року опинилися франко-німецькі відносини в цілому та переговори щодо "плану Шумана", зокрема, можна дійти висновку про те, що вони по суті зайшли у глухий кут і з'явилася реальна небезпека того, що всі плани створення ЄОВС зазнають краху. Наприклад, 13 січня 1951 року французький Верховний комісар Ж. Франсуа-Понсе повідомив Федерального канцлера К. Аденауера: "Після того, як усі проблеми, пов'язані зі злиттям виробництва вугілля та сталі, були достатньо обговорені в їх деталях, щоб надати кожному можливість визначитися та прийняти своє рішення з повним знанням фактів і взяти на себе відповідальність, уряд Франції представляє позицію, згідно з якою конференція має продовжувати свою роботу без перерв під час своєї нової сесії. Будь-яка затримка розчарує надію вільних націй на реалізацію "плану Шумана" та послабить єдність західного світу"⁸³.

Передумовою такої позиції стали певні внутрішньополітичні тенденції у Франції. Напередодні чергових виборів до Національних Зборів Четвертої республіки, які мали відбутися 17 червня 1951 року, правляча коаліція прагнула досягти певних зовнішньополітичних успіхів і довести до логічного завершення як переговори з "плану Шумана", так і щодо "плану Плевена". Р. Шуман і Ж. Монне передбачали, що на цих виборах велику підтримку отримають комуністи та голлісти, які були противниками обох планів, і тому були зацікавлені в тому, щоб активізувати переговорний процес і підписати остаточний варіант договору про створення ЄОВС до червня 1951 року.

Аби переконати К. Аденауера піти на компроміс, Ж. Монне 21 лютого 1951 року надіслав до канцлера свого соратника

⁸² Aufzeichnung des Vizekonsuls a. D. Krapf, z.Z. Paris. 12 Dezember 1950. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland. 1949/50.* S. 473.

⁸³ Ressortbesprechung. 15 Januar 1951. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1951.* S. 43.

Е. Хірша з особистим повідомленням від себе. Попри позитивні результати цієї розмови, розв'язання проблеми ще треба було почекати⁸⁴.

Важливу підтримку французам надали Сполучені Штати Америки, дипломати яких практично висунули ультимативні вимоги федеральному уряду. Зокрема, 27 лютого 1951 року німецький дипломат У. фон Маркталер, секретар німецької делегації в Парижі, інформував Бонн про розмову з американським послом у Франції Д. Брюсом. Останній чітко наголосив, що, "відповідно до переважаючих настроїв готовність Америки надати допомогу Німеччині зростає чи знижується, залежно від того, чи прийме Федеративна Республіка "план Шумана". Неприйняття означатиме, що Америка втратить будь-який інтерес до Німеччини з усіх інших питань. Цей план набув символічного значення навіть для тих американців, які не знають подробиць, і для американської громадської думки він став тестом для майбутньої політичної позиції Німеччини"⁸⁵.

Ключову роль у переконанні німецької сторони відіграв американський Верховний комісар Д. Макклой. З огляду на зростаюче "погіршення настроїв у Франції", він активно тиснув на Федерального канцлера та уряд з метою спонукати їх до негайного парафування договору щодо "плану Шумана". На його думку, у будь-якому випадку слід було уникати провалу переговорів за "планом Шумана", тим більше, що, з огляду на майбутню конференцію чотирьох, було важливо, "якщо Німеччина та Франція досягнуть згоди принаймні в одній сфері, а саме в економічній"⁸⁶.

Після жорстких дискусій і за посередництва Д. Макклоя 14 березня 1951 року було знайдено компроміси, що ознаменували прорив у переговорах. У листі від 14 березня 1951 року канцлер К. Аденауер передав американському Верховному комісару деталі угоди щодо відокремлення німецьких промислових груп у зв'язку з "планом Шумана". Положення передбачало

⁸⁴ Монне Ж. Спогади. С. 375.

⁸⁵ Legationsrat I. Klasse von Marchtaler, Paris, an Staatssekretär Hallstein. 27 Februar 1951. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1951*. S. 142.

⁸⁶ Lappenküper Ulrich. Der Schuman-Plan. S. 433.

поступову ліквідацію "Німецької вугільної асоціації" (DKV) до 1 жовтня 1952 року, але надавало Вищому управлінському органу ЄОВС право продовжувати термін, якщо це необхідно. Щодо питання "мережевої економіки" (*Verbundwirtschaft*) К. Аденауер визнав вимогу про те, що у металургійних заводів не має бути власних шахт, які покривають їх потреби у коксівному вугіллі більш ніж на 75 %. Незважаючи на те, що канцлер прийняв цей регламент щодо дев'яти зв'язків між металургійним виробництвом і вугільними шахтами, він залишив за собою право давати коментарі ще в трьох випадках. Насамкінець К. Аденауер представив перелік 24 нових незалежних компаній у металургійній промисловості. У листі від 30 березня 1951 року виконавчий голова ВКС Ж. Франсуа-Понсе прийняв пропозиції канцлера⁸⁷.

У свою чергу, К. Аденауер погодився на поступки лише після отримання інформації з Франції про те, що радянські ініціативи більше не зашкодять інтересам ФРН. 5-7 березня 1951 року в Парижі відбулися переговори між Францією, Великою Британією, СРСР і США в рамках підготовки до конференції міністрів закордонних справ чотирьох держав. Ключові дискусії стосувалися порядку денного, який так і не змогли погодити. 21 червня 1951 року переговорний процес було скасовано без результатів.

Частиною компромісу з боку союзників стала їх згода на часткове відновлення зовнішньополітичних повноважень, які до цього певним чином блокували. Наприклад, 6 березня 1951 року Франція, Велика Британія та США нарешті узгодили "незначний перегляд" Окупаційного статуту та дали дозвіл на створення німецького Міністерства закордонних справ. Федеральному уряду було дозволено встановлювати дипломатичні відносини з іншими державами за умови, що це буде сумісно з безпекою трьох держав і правами, які вони зарезервували для себе у внутрішній та економічній політиці, і "зобов'язаннями окупаційних держав щодо Німеччини"⁸⁸.

⁸⁷ Gespräch des Bundeskanzlers Adenauer mit dem amerikanischen Hohen Kommissar McCloy. 2 März 1951. Fußnote 15. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1951*. S. 158.

⁸⁸ Bundeskanzler Adenauer an den Geschäftsführenden Vorsitzenden der Alliierten Hohen Kommission, François-Poncet 15 März 1951. Fußnote 2, 3. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1951*. S. 186-187.

15 березня 1951 року Федеральний президент Т. Хойс призначив К. Аденауера міністром закордонних справ. Того самого дня в Бонні було створено Міністерство закордонних справ, а чинний до цього департамент закордонних справ став частиною нового федерального міністерства. Главу департаменту В. Хальштейна було призначено державним секретарем Міністерства закордонних справ 2 квітня 1951 року.

19 березня 1951 року федеральний канцлер у радіозверненні заявив про те, що уряд парафував договір про створення ЄОВС. Він зазначив, що в США створення союзу вугілля та сталі розглядають як ознаку того, що західноєвропейські держави здатні об'єднуватися в умовах спільної загрози. К. Аденауер додав: "Якщо врахувати міжнародно-політичне значення "плану Шумана" й оцінити його позитивні моменти, тоді цей договір потрібно охарактеризувати як досягнення найбільшого історичного значення, оскільки він несе великий прогрес для економіки та політики Західної Європи". Насамкінець він віддав належне американському Верховному комісару Д. Макклою, "який самовідданою особистою працею постійно забезпечував узгодження протилежних інтересів, передусім доклав зусиль для того, щоб закон про "мережеву економіку" та продаж вугілля набув вигляду, що прийнятний для німецьких інтересів"⁸⁹. Цю звістку було дуже добре сприйнято у Франції. Зокрема, французький уряд був дуже задоволений способом, в який німці повідомили громадськість про парафування договору про ЄОВС. Зокрема, міністр закордонних справ Р. Шуман висловив радість, що федеральний канцлер підкреслив велике політичне значення цього договору у своєму радіозверненні⁹⁰.

У. фон Маркталер, секретар німецької делегації у Парижі, інформував Бонн, що повідомлення про парафування німцями проєкту договору справило "надзвичайне враження у Міністерстві закордонних справ Франції і Французькому бюро планування", а він особисто був "здивований надзвичайною сердечністю й теплою всієї атмосфери". У німецького дипломата навіть "склалося враження, що лише з цього моменту французи пере-

⁸⁹ Aufzeichnung des Vortragenden Legationsrats Dittmann. 20 März 1951. Fußnote 1. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1951*. S. 191-192.

⁹⁰ Ibid. S. 191.

коналися, що ми справді серйозно ставимося до політики європейської інтеграції та інтеграції Федеративної Республіки до західного співтовариства". Певним свідченням "теплої атмосфери" стало те, що його французькі "співрозмовники стали говорити більш відкрито, ніж раніше, про політичні питання". Він виділив наступні моменти зі своїх розмов за останні кілька днів⁹¹.

1. *"План Шумана" та питання Саару*. Генеральний секретар Конференції з "плану Шумана" Ф. Валері конфіденційно повідомив, що вони самі були здивовані тим, що французький уряд наполягав на тому, щоб Договір про ЄОВС був підписаний міністрами закордонних справ країн-учасниць відразу після його парафування. На його думку, головним мотивом французького уряду було бажання, щоб саме чинний парламент затвердив "план Шумана", оскільки очікувалося, що партії сьогоденної коаліції зазнають збитків на виборах у червні. Від останніх слід очікувати поштовху праворуч і, зокрема, посилення прихильників генерала Ш. де Голля, тоді як втрати комуністів, мабуть будуть не такі значні, як хотілося б.

Стосовно Саару міністр закордонних справ Р. Шуман має свою концепцію, яка враховує європейські вимоги. Він хоче не лише детоксифікувати це питання та усунути його як предмет суперечок між Німеччиною та Францією, але й зробити цей регіон зв'язком між обома країнами у рамках загальноєвропейського рішення. Укладення договору про ЄОВС полегшить це його починання.

2. *Франко-німецькі відносини*. Генеральний секретар Конференції з питань європейської армії⁹², Ж. де ла Грандвіль, зазначив, що серед більшості французів перемогла ідея тісної співпраці з Німеччиною у загальноєвропейських рамках. Парафування "плану Шумана" забезпечило ефективну підтримку в цьому напрямку. Найголовніше – ще більше поглибити атмосферу довіри, яка склалася зараз. Де ла Грандвіль відверто сказав, що у французькому уряді, а також у французькому МЗС все ще існують групи, які сприймають Німеччину з підозрою, скеп-

⁹¹ Aufzeichnung des Vortragenden Legationsrats Dittmann. 20 März 1951. Fußnote 1. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1951*. S. 206-209.

⁹² Розпочала роботу в Парижі з 15 лютого 1951 року для реалізації "Плану Плевена". Див. : 1.2.2.

тицизмом і відразую та не можуть позбутися минулих образ. Важливо не давати цим групам жодних приводів, на основі яких вони можуть виправдати своє ставлення.

3. *Підготовча конференція чотирьох держав у Парижі.* Ж. де ла Грандвіль повідомив, що переговори щодо порядку денного дуже складні та повільні. Це пов'язано із традиційною наполегливістю росіян, які хочуть лише довести власний погляд і ніколи не готові піти на реальні поступки представникам західних держав. Основне протиріччя між росіянами та західними державами полягає в тому, що росіяни хочуть зробити імплементацію Потсдамських рішень, особливо щодо демілітаризації Німеччини, основою майбутньої конференції, тоді як західні держави вважають рішення Потсдаму застарілими, зокрема й через те, що самі росіяни постійно та систематично порушували ці резолюції. Поки Москва не піде на поступки, немає жодної перспективи досягти згоди щодо порядку денного конференції міністрів. Проте західні держави впевнені, що міністерська конференція має відбутися, вона не має провалитися через питання порядку денного, оскільки громадська думка в країнах західних держав цього не зрозуміє. Якщо сама головна конференція зазнає невдачі через непримиренні розбіжності, людина на вулиці це прекрасно зрозуміє⁹³.

З 12 по 18 квітня 1951 року в Парижі мала відбутися заключна міністерська конференція щодо "плану Шумана". Відповідно до "теплої атмосфери" та з метою поглиблення взаємної довіри Ж. Монне, за тиждень до заходу, поїхав до Бонна "для того, аби переконатися, що позиції Франції і Німеччини здебільшого залишаються однаковими та зможуть протистояти передбачуваним нападкам країн Бенілюксу". На зустрічі з канцлером також було досягнуто принципової домовленості, "аби відносини між Німеччиною та Францією у співдружності були організовані, відповідно до рівності як у раді, так і в асамблеї, і так само в усіх теперішніх і майбутніх європейських інституціях, до яких Франція входила би самостійно чи з Французьким союзом, і до яких входила би сама Західна Німеччина чи об'єднана зі Східною"⁹⁴.

⁹³ Aufzeichnung des Legationsrats I. Klasse von Marchtaler, Paris. 29 März 1951. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1951*. S. 208-209.

⁹⁴ Монне Ж. Спогади. С. 377.

11 квітня 1951 року К. Аденауер, Федеральний канцлер та одночасно міністр закордонних справ ФРН прибув до Парижа з першим офіційним закордонним візитом для участі у заключній міністерській конференції щодо "плану Шумана". 14 квітня 1951 року за результатами спілкування Р. Шумана та К. Аденауера відбулося врегулювання Саарського питання в контексті договору про ЄОВС. Відповідну домовленість було оформлено таким чином.

По-перше, ст. 79 проекту Договору про ЄОВС від 19 березня 1951 року, що містила текст: "Цей Договір діє на Європейських територіях Високих Договірних Сторін" в остаточному варіанті підписаного договору від 18 квітня 1951 року доповнено таким текстом: "Він також діє на Європейських територіях, за чії міжнародні відносини несе відповідальність Держава, яка підписала Договір; що стосується Саару, то до цього Договору додаються листи, якими обмінялися Уряд Федеративної Республіки Німеччини та Уряд Французької Республіки."⁹⁵

По-друге, у листі від 18 квітня 1951 року Федеральний канцлер К. Аденауер звернувся під час перебування у Парижі до міністра закордонних справ Франції Р. Шумана з проханням підтвердити заяву про те, "що уряд Франції погоджується з федеральним урядом, що остаточне врегулювання статусу Саару відбуватиметься лише за допомогою мирного договору або аналогічного договору, і що французький уряд не побачив визнання поточного статусу Саару через підписання федеральним урядом договору про Європейське співтовариство вугілля та сталі". У листі від того самого дня Р. Шуман виконав це прохання: "З власного погляду французький уряд заявляє, що діє від імені Саару на основі його поточного статусу, але він бачить, що підписання федеральним урядом цього Договору не означає визнання ним поточного статусу Саару. Французький уряд не вважає, що договір про заснування Європейського співтовариства вугілля та сталі передбачає остаточний статус Са-

⁹⁵ Bundeskanzler Adenauer, z.Z. Paris, an den französischen Außenminister Schuman. 14 April 1951. Fußnote 2. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1951*. S. 221.

ару, який має регулювати мирний договір або договір, що укладеним замість мирного договору"⁹⁶.

По-третє, ст. 21 Договору про ЄОВС від 18 квітня 1951 року передбачала, що Федеративна Республіка, Франція та Італія повинні мати по 18, Бельгія та Нідерланди по 10, а Люксембург – чотирьох членів у Спільній Асамблеї. Для того, щоб представляти населення Саару, було передбачено, що його представників буде включено до числа депутатів, які призначені від Франції. Державний секретар В. Хальштейн у розмові з головними редакторами у Бонні 20 квітня 1951 року дав такий коментар щодо ст. 21: "Важливо, що якщо народ Саару буде представлений на цьому спільному засіданні, ці представники будуть за рахунок французької квоти, таким чином чиста французька квота становить лише 15 голосів. Ми також розглядаємо це як прийнятне рішення, оскільки воно повністю виключає можливість збільшення ваги голосів у Франції, наприклад, шляхом додавання додаткових голосів Саару"⁹⁷.

Німецький дослідник У. Лапенкюпер у фундаментальній двотомній праці "Франко-німецькі відносини 1949-1963. Від "спадкової ворожнечі" до "звичайного порозуміння"" підкреслював, що згода Р. Шумана на обмін листами, який відбувся під час підписання угоди 18 квітня, означала, що "Франція вперше офіційно погодилась зафіксувати у міжнародному договорі німецьку правову позицію щодо питання Саару, згідно з якою остаточне врегулювання проблеми могло відбутися лише у мирному договорі або подібному договорі за участі Федеративної Республіки Німеччина"⁹⁸.

⁹⁶ Exchange of letters between the government of the German Federal Republic and the government of the French Republic concerning the Saar. *Treaty constituting the European Coal and Steel Community and connected documents. Luxembourg: Publishing Services of the European Communities, complex pagination*. P.1-4. URL: https://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/87c623da-8b97-4380-b154-f37056600498/Resources#685dee87-1c63-403f-aef5-5086dfbf71a2_en&overlay

⁹⁷ Bundeskanzler Adenauer, z.Z. Paris, an den französischen Außenminister Schuman. 14. April 1951. Fußnote 4. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1951*. S. 222.

⁹⁸ Ulrich Lappenküper. Die deutsch-französischen Beziehungen 1949-1963. Von der "Erbfeindschaft" zur "Entente élémentaire". I: 1949-1958; II: 1958-1963. München: Oldenbourg 2001. S. 1868.

Важливе значення для франко-німецьких відносин також мало те, що відтепер припинилося французьке сприяння намаганням Саару здобути міжнародного визнання. 21 квітня 1951 року щоденна газета "Монд" повідомляла, що французький Верховний комісар у справах Саару Ж. Грандваль запропонував міністру закордонних справ Р. Шуману подати у відставку, протестуючи проти того, що Саар через позицію федерального уряду було виключено з підписання Договору про ЄОВС.

18 квітня 1951 року міністри закордонних справ Бельгії, Федеративної Республіки, Франції, Італії, Люксембургу та Нідерландів підписали договір про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі. Договір також містив Додаток I щодо визначень вугілля та сталі; Додаток II щодо лому, Додаток III щодо нержавіючих сталей; протоколи про привілеї та імунітети ЄОВС, про статут Суду, про відносини з Радою Європи; угоду про перехідні положення; протокол міністрів конференції про тимчасовий комітет.

Створення Європейського об'єднання вугілля та сталі відкрило нові перспективи європейської співпраці для Рурської області, яка перебувала під контролем Міжнародного органу з управління Руром. Останній пізніше було розпущено, що також зняло всі обмеження на виробництво сталі у Західній Німеччині. Для Федеративної Республіки Німеччини, яка все ще підпадала на той час під дію статусу окупації, Договір про ЄОВС являв важливу віху на шляху до рівних прав у міжнародному співтоваристві та одночасно був першим успішним прикладом франко-німецької взаємодії у рамках спільної розбудови європейської інтеграції.

19 квітня 1951 року, за день після підписання в Парижі Договору про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі, К. Аденауер написав Р. Шуману листа із подякою за "теплий прийом" і "співпрацю". Федеральний канцлер зазначив: "Я переконаний, що "план Шумана" знаменує вирішальний переломний момент в історії Європи. Його реалізація поступово об'єднає народи нашого континенту, які часто роздираються кривавими конфліктами, у рамках стабільної економічної, політичної та ідеологічної спільноти. Зокрема, я вірю, що він сформує абсолютно нові відносини між нашими двома народами,

які мають важливе значення для миру в Європі та світі. Договір об'єднає дві великі нації у рамках Європейського співтовариства у щирій дружбі та у тісній співпраці заради миру та ідеалів вільних народів Заходу"⁹⁹.

Ратифікація Договору про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі була завершена без особливих проблем у більшості з шести держав-підписантів. У цілому, лише депутати-комуністи жорстко виступили проти "плану Шумана", який вони засудили як американський імперіалістичний, військовий інструмент, що спрямовано як проти соціальних інтересів трудящих, так і проти країн Східного блоку.

У Німеччині Бундестаг проголосував за ратифікацію договору 11 січня 1952 року, Бундесрат – 1 лютого 1952 року¹⁰⁰. Останній 1 липня 1952 року також прийняв додаткову резолюцію, яка закликала федеральний уряд забезпечити скасування Верховною комісією союзників усіх обмежень на виробництво заліза та сталі в Німеччині, а Західний Берлін був чітко включений до територій, що охоплені дією ЄОВС¹⁰¹.

Однак у Франції ратифікація виявилася набагато складнішим питанням. Проти виступали комуністи та голлісти, які мали багато застережень щодо наднаціонального характеру Вищого управлінського органу. У спогадах Ж. Бідо, який двічі обіймав посаду прем'єр-міністра Франції, зазначав: "Для того, щоб усвідомити труднощі, з якими ми стикалися, достатньо пам'ятати, що "план Шумана", прийнятий моїм урядом 9 травня 1950 року, був ратифікований Національними Зборами лише

⁹⁹ Brief von Konrad Adenauer an Robert Schuman. 19 April 1951. *Beyer, Henry. Robert Schuman, L'Europe par la réconciliation franco-allemande.* Lausanne, 1986. URL: https://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/87c623da-8b97-4380-b154-f37056600498/Resourcess#fdb7d68b-84ed-4394-a535-bb40e6f99dd2_en&overlay

¹⁰⁰ Ratification of the Treaty establishing the ECSC in Germany. *Le traité CECA devant les parlements nationaux.* Luxembourg, 1958. URL: https://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023-/3f50ad11-f340-48a4-8435-fbe54e28ed9a/Resourcess#4d6b3174-c722-4178-9a4d-cc24068af829_en&overlay

¹⁰¹ Ratification of the ECSC Treaty. *CVCE. From the Schuman Plan to the Paris Treaty (1950-1952).* URL: <https://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/3f50ad11-f340-48a4-8435-fbe54e28ed9a>

13 грудня 1951 року. У цей проміжок часу мій уряд залишив сцену. Уряд Плевена, а потім уряд Квея, не кажучи вже про не-вдалі спроби, слідували один за одним. Це був третій уряд – знову Плевена – який після більш ніж півтора року та загальних виборів 1951 року вирішив взяти план з архівів, в яких він лежав у стані спокою. З п'яти парламентських комітетів, з якими проконсультувались з цієї проблеми, два – дали негативний висновок"¹⁰².

13 грудня 1951 року в Національних Зборах 377 депутатів проголосували за Договір про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі, 233 – проти¹⁰³. Уряд навіть був змушений двічі виносити вотум довіри під час публічних дебатів. Депутати також ухвалили дві поправки до оригінального тексту законопроекту, які уповноважують Президента республіки ратифікувати Договір про заснування ЄОВС. Поправки головним чином було спрямовано на продовження інвестицій на підтримку французької вугільної і металургійної промисловості, а також на каналізацію річки Мозель. У Раді Республіки ратифікація загрожувала провалом, коли сенатори від консервативного правого крила об'єднали зусилля з голлістами й комуністами. Відповідно, уряд Франції був змушений дати низку обіцянок членам Сенату щодо постачання коксу для французької металургійної промисловості, перш ніж він забезпечив ратифікацію 1 квітня 1952 року з перевагою в 182 голоси проти 32¹⁰⁴.

Подальше функціонування європейського об'єднання вугілля та сталі не тільки створило передумови для порозуміння

¹⁰² Bidault, Georges. D'une Résistance à l'autre. Paris : Les Presses du Siècle, 1965. URL: http://www.cvce.eu/obj/georges_bidault_d_une_-resistance_a_l_autre_extrait_sur_le_plan_schuman-fr-fa58a5d0-9d13-43b3-875d-592a6dbb57a1.html

¹⁰³ Ratification of the Treaty establishing the ECSC in France. *Le traité CECA devant les parlements nationaux. Luxembourg: Assemblée Commune CECA-Division études, information et documentation, 1958.* URL: https://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/3f50ad11-f340-48a4-8435-fbe54e28ed9a/Resourcess#1e09d713-a8cc-4a91-9d3a-4f237b72fa61_en&overlay

¹⁰⁴ Ratification of the ECSC Treaty // CVCE. *From the Schuman Plan to the Paris Treaty (1950–1952).* URL: <https://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/3f50ad11-f340-48a4-8435-fbe54e28ed9a>

між французами та німцями, а й продемонструвало, що економічна інтеграція не лише можлива, але й вигідна. Наприклад, лібералізація торгівлі продукцією металургійної й вугільної галузей у межах ЄОВС мала наслідком зростання її обсягів майже на 130 % протягом п'яти перших років існування Співтовариства, що стимулювало розвиток і модернізацію промислового потенціалу. Виробництво сталі подвоїлося, було стабілізоване постачання заліза, залізного брухту й вугілля.¹⁰⁵

Діяльність об'єднання дозволила апробувати на практиці методи інституцій Співтовариства та виявити проблеми секторального етапу інтеграції, зокрема, намагання держав-членів зберегти за національними урядами контроль над прийняттям важливих рішень, залишаючи повноваження Співтовариства в обмежених секторах. По суті ЄОВС відіграло роль трампліну для подальшого розвитку євроінтеграційних процесів. "Комунітарний метод", розроблений і втілений Ж. Монне у проєкті ЄОВС, став не тільки основою нової цілісної концепції розбудови єдиної Європи, а й допоміг керівникам Франції і ФРН розв'язати одразу кілька важливих зовнішньополітичних проблем:

- *економічно прив'язати молоду Федеративну Республіку до Заходу*. Адже така співпраця сприяла відновленню індустріального потенціалу Німеччини в дуже важливій для неї галузі та водночас уможливлювала повернення країни до лона співдружності європейських держав;

- *зменшити французькі побоювання щодо відродження німецької воєнної промисловості*, адже Париж отримав можливість брати участь у контролі німецьких вугільної і металургійної галузей;

- *забезпечити рівноправний статус Західної Німеччини у рамках спільного наднаціонального органу*;

- *зміцнити рівень взаємодії і довіри з Вашингтоном*, оскільки інтеграція Федеративної Республіки до європейської економічної і політичної системи цілком відповідала американським інтересам як щодо забезпечення більш дієвого контролю над Західною Німеччиною, так і щодо зміцнення системи європейської безпеки в цілому, особливо після початку війни в Кореї.

¹⁰⁵ Європейський Союз. Історія і засади функціонування : навч. посіб. / В. В. Копійка, Т. І. Шинкаренко. Київ : Знання, 2009. С.90.

1.2.2. Проблематика німецького переозброєння та "план Плевена"

24 червня 1950 року почалася Корейська війна, що одразу актуалізувала питання захисту Західної Європи від комуністичної загрози та започаткувала активні дискусії серед західних союзників щодо спільної розбудови відповідного воєнного потенціалу, який здатний забезпечити ефективний захист. У липні – серпні 1950 року найбільш гостро це питання ставило керівництво Західної Німеччини. К. Аденауер серйозно непокоївся через військові можливості "східного блоку" та внутрішньополітичну ситуацію у ФРН, тому вважав "корейський сценарій" на німецькій землі досить реальним. 18 серпня 1951 року в інтерв'ю "Нью-Йорк Таймс" канцлер зазначив ключові тези¹⁰⁶:

- дотепер люди в Німеччині "підтримували дух проти загрози комунізму своєю вірою у збройні сили Сполучених Штатів". Але події у Кореї "дали помітний ефект, і є відчуття безпорадності, яке візьмуть на себе росіяни";

- у "східній зоні" росіяни мають сильні військові сили, що "організовані лише з метою атаки", а також армію "народної поліції", яка "розміщена в казармах і проходить армійську підготовку";

- за цих обставин "США мають направити ще дві-три дивізії до Європи протягом найближчих трьох місяців і продовжувати збільшувати свої сили, включаючи близько десяти танкових дивізій", щоб заспокоїти західних німців і забезпечити захист на період підготовки Німеччини та інших країн Заходу;

- ми повинні визнати необхідність створення сильних німецьких оборонних сил, що здатні "відбити будь-яку можливу агресію" з радянської зони "на корейський манер";

- "наша участь у західноєвропейській армії має бути вирішена швидко, як і конкретні кроки для загальної західноєвропейської оборони. Також необхідне значне втручання Америки до європейської політики, щоб спонукати країни Західної Європи до політичної і соціальної єдності, так само як США успішно спонукали Західну Європу до економічної інтеграції"¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Jack Raymond. Bonn chief calls for Defense Force. THE NEW YORK TIMES. 18.08.1950. №33809. P. 1, 7.

¹⁰⁷ Ibid. P. 7.

29 серпня 1950 року канцлер узагальнив усі свої думки з цього приводу у "Меморандумі про охорону федеральної території усередині та зовні", де більш розширено виклав тези зі свого інтерв'ю "Нью-Йорк таймс" (від 18.08.1950) і навів досить детальний аналіз військового потенціалу радянської зони. Зокрема, його дані свідчили загалом про 22 моторизовані та бронетанкові дивізії, у кожній 10-12 тис. військовослужбовців, що повністю укомплектовані, боєздатні та готові виступити протягом 24 годин. На озброєнні вони мали близько 5-6 тис. танків і 3 тис. реактивних винищувачів. Також Аденауер нагадав про підрозділи "народної поліції", які створювали прискореними темпами. Очікувалося, що найближчим часом чисельність "народної поліції" становитиме близько 150 тис. осіб, а у подальшому, згідно із загальним планом, мала збільшитися до 300 тис. На противагу цим силам у Західній Німеччині було розташовано дві американські та дві британські дивізії і кілька французьких підрозділів. Крім того, 15 тис. німецьких митників і прикордонників та незначні відділи поліції було розташовано федеральними землями¹⁰⁸.

Федеральний канцлер у найгострішій формі поновив прохання про посилення окупаційних військ, оскільки лише воно зможе наочно продемонструвати німецькому населенню волю західних держав захищати Західну Німеччину у разі агресії. Таке підсилення військ союзників також необхідне на період, поки країни Західної Європи створюватимуть спільний оборонний потенціал. К. Аденауер також заявив про готовність зробити внесок у вигляді німецького контингенту у випадку формування міжнародної західноєвропейської армії. При цьому він відкидав ремілітаризацію Німеччини на основі власних національних військових сил¹⁰⁹.

На наш погляд, таку активність К. Аденауера можна пояснити його ключовим інтересом – добитися від союзників відновлення рівноправного статусу ФРН, а також забезпечити міжнародно-договірне закріплення країни в структурах співпраці Заходу. По суті вся його зовнішньополітична діяльність після вересня 1949 року була визначена цим базовим підходом.

¹⁰⁸ Memorandum des Bundeskanzlers Adenauer 29 August 1950. S. 322-325.

¹⁰⁹ Ibid. S. 326-327.

У цьому зв'язку й економічну інтеграцію з країнами Заходу, і включення німецького потенціалу до західноєвропейської оборони розглядали як чинники, що здатні у перспективі спонукати союзників до потрібних змін і відновлення ролі та місця Федеративної Республіки серед провідних демократій світу. Канцлер чудово розумів, що союзники рано чи пізно будуть змушені підключати німців до західноєвропейської оборони, адже до цього змушувала загальна безпекова ситуація в Європі. Із фінансових, матеріальних і військових причин США явно не могли самотужки захистити Західну Європу від потенційної загрози зі Сходу, натомість французька армія на той час була втягнута у військові дії в Індокитаї, а британські підрозділи були задіяні в Малайзії. Було очевидно, що 14 західних дивізій, що базувалися в Європі, не вистачить, щоб ефективно протистояти понад 180 дивізіям "східного блоку"¹¹⁰.

К. Аденауер також чітко знав про існування принципових розбіжностей у підходах як між політичними та військовими колами у Вашингтоні, так і між урядами західних союзників щодо підключення ФРН до безпекових структур Заходу. Зокрема, ще у червні 1950 року міністр оборони США Л. Джонсон інформував Раду національної безпеки США, що вже 2 травня 1950 року Об'єднаний комітет начальників штабів вважав за необхідне переозброїти Федеративну Республіку якомога швидше, щоб захистити Європу, і відповідно пропонував змінити політику трьох західних держав щодо Німеччини. У відповідь Державний секретар Д. Ачесон надав інформацію про те, що три міністри закордонних справ на Лондонській конференції 11-13 травня 1950 року вирішили, що ще не настав час. Спочатку ФРН треба ще тісніше пов'язати із західним світом. Однак Державний департамент не вірить, що в цьому процесі настав час публічно захищати або іншим чином вимагати дій у питанні створення німецьких збройних сил¹¹¹.

¹¹⁰ The need for German rearmament // CVCE. URL: https://www.cvce.eu/en/-/education/unit-content/-/unit/803b2430-7d1c-4e7b-9101-47415702fc8e/-89fc42e3-4895-476c-9cea-62173abf0bfd/Resources#be64df30-92d8-4e3c-bd97-d870e3d6a121_en&overlay

¹¹¹ Aufzeichnung des Ministerialdirektors Blankenhorn. 10. Juli 1950. Fußnote 8. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1949/50*. S. 239.

10 липня 1950 року заступник Верховного комісара США у Німеччині, генерал Р. Хейс у розмові з німецьким представником при Верховній союзницькій комісії Г. Бланкенхорном зазначав, що включення німецького потенціалу до західноєвропейської оборони все ще залишається політичною проблемою, якою стурбовані всі уряди західних союзників. Залучення Німеччини досі викликає жах і треба рахуватися з тим, що Франція надзвичайно підозріло ставиться до використання німецького потенціалу у безпекових цілях. Вона ще не готова прийняти співпрацю між союзниками та німецькими підрозділами¹¹².

31 липня 1950 року Держсекретар доповідав Президенту США: "У деяких кварталах існувала думка, що питання про те, чи слід переозброювати Німеччину, слід виносити на розгляд Президента через Раду Безпеки, і що після того, як це рішення буде прийнято, слід продовжувати роботу над методами. Нам здавалося, що це неправильний шлях. Питання полягало не в тому, чи слід включати Німеччину до загального оборонного плану, а в тому, як це можна зробити, не порушуючи нічого іншого, що ми робимо, і не ставлячи Німеччину в положення, щоб вона діяла як баланс сил в Європі". Держсекретар Д. Ачесон також сказав про можливе створення європейської армії або північноатлантичної армії. Така армія може складатися з частини національних контингентів і частково – з новобранців із деяких країн, які можуть діяти під командуванням Центральної Європи або Північної Атлантики. Німецька економічна сила може бути інтегрована з виробництвом інших атлантичних держав, щоб вона не стала окремим і цілісним джерелом військової техніки, а мала працювати з іншими. За такої домовленості німці можуть бути зараховані до європейської армії, яка не підпорядкована наказу Бонна, а виконуватиме рішення, що прийняті відповідно до процедури Північноатлантичного договору. Президент висловив своє рішуче схвалення такого підходу та наказав рухатись цим шляхом¹¹³.

¹¹² Aufzeichnung des Ministerialdirektors Blankenhorn. 10 Juli 1950. Fußnote 8. S. 239-240.

¹¹³ Memorandum by the Secretary of State on a Meeting With the President: 2. The Position of Germany in the Defense of Western Europe. Washington, July 31, 1950. *FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES. 1950. WESTERN EUROPE. VOLUME III.* 740.5/7-3150. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v03/d106>

Питання воєнно-політичної інтеграції Західної Європи також обговорювали 11 серпня 1950 року на другій сесії Консультативної асамблеї Ради Європи у Страсбурзі. Зокрема, з ініціативи колишніх голів урядів Великої Британії і Франції В. Черчилля й П. Рейно було прийнято "рекомендацію № 5", в якій було запропоновано створення європейської армії, яка б перебувала під контролем європейського міністра оборони та "демократичним європейським наглядом".¹¹⁴

Цілком очевидно, що К. Аденауер вирішив використати початок Корейської війни як привід для зовнішньополітичної активності у стратегічно важливому для ФРН напрямі. Крім того, розвиваючи тему залучення німецького потенціалу до оборони Західної Європи, він прагнув як зміцнення своїх позицій у діалозі з Францією щодо реалізації "плану Шумана", так і розширення повноважень свого уряду всередині країни за рахунок перегляду вимог Окупаційного статуту. Зокрема, 27 липня 1950 року керівник французького бюро зв'язку у Бонні К. Шейсон повідомив німецького представника з Відомства Федерального канцлера Етцдорфа про стан переговорів Міжурядової групи з досліджень Німеччини, що розпочалися 3 липня у Лондоні: "Усі троє союзників готові докорінно змінити Окупаційний статут. Тим не менше, переговори в Лондоні мали значні труднощі, оскільки бажання союзників ішли у різних напрямках, і їх було важко узгодити. Для Франції ключовими є питання безпеки та контролю за зовнішньою політикою. Французький уряд не погодиться на створення у найближчому майбутньому дипломатичних місій Федеративної Республіки в Парижі, Лондоні та Вашингтоні; що стосується інших країн, то деякі поступки можуть бути розглянуті. Для британського уряду основною метою окупації є контроль німецької економічної політики та забезпечення безпеки. Американські інтереси в основному стосуються сфери економічної політики, а також спрямовані, насамперед, на контроль німецького законодавства в інтересах демократизації"¹¹⁵.

30 серпня 1950 року з метою пришвидшення розгляду важливих для ФРН питань канцлер надіслав виконавчому голові

¹¹⁴ Європейський Союз. Історія і засади функціонування. С. 92.

¹¹⁵ Oberregierungsrat Ostermann von Roth, z.Z. Bürgenstock. 1 August 1950. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1949/50*. S. 291.

Верховної комісії союзників Д. Макклою два документи – "Меморандум про охорону федеральної території усередині та зовні" та "Меморандум щодо нової реорганізації відносин між Федеративною Республікою та окупаційними силами". У супровідному листі К. Аденауер просив його своєчасно переслати меморандуми міністрам закордонних справ трьох західних держав, щоб вони "стали предметом обговорення на майбутній Конференції міністрів закордонних справ у Нью-Йорку"¹¹⁶.

Результатом вересневих засідань міністрів закордонних справ трьох західних держав і Ради міністрів НАТО у Нью-Йорку стала низка рішень, які активно просував Аденауер стосовно Федеративної Республіки. Рада НАТО:

- своїми рішеннями надала гарантії безпеки ФРН, визнала Федеральний уряд єдиним законно сформованим урядом Німеччини, запустила процедуру завершення воєнного стану з Німеччиною та висловилася за відновлення німецького міністерства закордонних справ;

- також погодилася з тим, що Німеччині слід дати можливість сприяти нарощуванню оборони Західної Європи та доручила Комітету оборони "якнайшвидше дати рекомендації щодо методів, за допомогою яких Німеччина може найбільш корисно зробити свій внесок"¹¹⁷.

Під час розгляду останнього питання виявилися істотні розбіжності у підходах учасників конференції. Ключовою була позиція держсекретаря Д. Ачесона, який повідомив колегам, що його уряд готовий "взяти участь у негайному створенні інтегрованих сил в Європі у рамках Північноатлантичного договору, достатніх для забезпечення успішної оборони Західної Європи, включаючи Західну Німеччину, проти можливої агресії"¹¹⁸.

На відміну від Сполучених Штатів, Франція пережила досвід двох світових воєн, обидві з яких були розв'язані Німеччиною, тому психологічно не була готова до того, щоб погодитися на переозброєння ФРН у рамках НАТО. Крім того, швидко відновлення військово-економічного потенціалу Західної Німеччини

¹¹⁶ Adenauer K. Erinnerungen 1945-1953. S. 357.

¹¹⁷ Final Communiqué of the North Atlantic Council. 26 September 1950. New York. URL: <https://www.nato.int/docu/comm/49-95/c500926a.htm>

¹¹⁸ NATO the first five years 1949-1954. 04-Sep-2001. URL: <https://www.nato.int/archives/1st5years/chapters/4.htm>

ставило під удар французьку стратегію "стримування" Німеччини за допомогою її включення до наднаціональних інститутів єдиної Європи.

Як ми вже попередньо зазначали¹¹⁹, такий тренд спричинив осіннє погіршення франко-німецьких стосунків, що викликало велике занепокоєння Ж. Монне, який у Меморандумі до прем'єр-міністра Р. Плевена від 18 вересня 1950 року доводив, що попри "серйозні розбіжності" у Нью-Йорку між США та Францією, остання не може відкладати рішення щодо участі Німеччини у спільній обороні, оскільки це є "абсолютно необхідним". На його думку, Парижу потрібні ресурси Німеччини, щоб подолати розрив між оборонними вимогами Заходу та його матеріальними можливостями. Крім того, було б немислимо, щоб Франція несла важкий тягар і взяла зброю, де це було необхідно, щоб захистити Німеччину, тоді як німці, під час нападу на них, дивились і залишалися б вдома¹²⁰.

Голова міжурядової конференції з "плану Шумана" глибоко проаналізував план, підготовлений на виконання вересневих доручень Північноатлантичної ради. Зокрема, Комітет оборони НАТО на основі американських пропозицій узгодив проект створення "інтегрованих сил, що є достатніми для стримування агресії і страхування оборони Західної Європи, включаючи Західну Німеччину"¹²¹. Цей варіант передбачав формування "збалансованих німецьких наземних дивізій із відповідними підрозділами бойового та службового забезпечення та протиповітряної оборони", які будуть "набрані, уніфіковані, розквартировані та оплачені урядом Німеччини". Діяльність і підготовка цих сил мала здійснюватися під загальним керівництвом Верховного головнокомандувача НАТО. Окремо було зазначено про те,

¹¹⁹ Див. : 1.2.1.

¹²⁰ Memorandum to the President of the French Council of Ministers. 18 September 1950. *Fondation Jean Monnet pour l'Europe*. URL: https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/803b2430-7d1c-4e7b-9101-47415702fc8e/29a4e81c-c7b6-4622-915e-3b09649747b8/-Resources#1fd5bd19-7b21-4168-a0e2-9a1f7077ba13_en&overlay

¹²¹ Paper Prepared by the North Atlantic Defense Committee: German Contributions to the Defense of Western Europe. *FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1950, WESTERN EUROPE. VOLUME III. U.S. Mission to NATO Files*. Washington, October 26, 1950. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v03/d238>

що "не буде національного німецького Генерального штабу та німецьких оперативних штабів, що перевищують рівень уповноважених тактичних підрозділів". Натомість планувалося створення Федерального агентства для виконання необхідних адміністративних, матеріально-технічних, організаційних і попередніх навчальних функцій. На чолі агентства мала перебувати цивільна особа, повноваження якої були обмежені б до рівня уповноважених тактичних підрозділів. Саме цей план, підготовлений Комітетом оборони НАТО, мав бути розглянутий 28 жовтня 1950 року на конференції міністрів оборони Альянсу.

Ж. Монне дійшов висновку, що Франція не може погодитися з американським планом. Він був переконаний, що німецьке переозброєння на основі національної армії викличе підозри та занепокоєння в Західній Європі. І, замість того, щоб включити Німеччину до Заходу на основі "плану Шумана", така пропозиція США відновить суверенітет Німеччини, а далі це призведе до провалу переговорів зі створення ЄОВС. Ключова пропозиція Ж. Монне: "Франція не може прийняти необхідний внесок Німеччини, якщо це не є частиною домовленості, яка забезпечує вирішення німецького питання, а не посилює його. Ця домовленість міститься у "плані Шумана". Німецькі підрозділи мають бути об'єднані з підрозділами інших країн таким чином, щоб німецькі підрозділи не могли бути відокремлені та використані для інших цілей, крім безпеки Західної Європи та Атлантичного союзу"¹²².

Як вже йшлося у попередньому розділі, аналогічні за змістом меморандуми¹²³ Ж. Монне надсилав 14 і 16 вересня 1950 року й міністру закордонних справ, в яких він наполегливо переконував французьке керівництво прийняти комплексну

¹²² Memorandum to the President of the French Council of Ministers. 18 September 1950. *Fondation Jean Monnet pour l'Europe*. Fonds AMG. 6/6/2. URL: https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/803b2430-7d1c-4e7b-9101-47415702fc8e/29a4e81c-c7b6-4622-915e-3b09649747b8/-Resources#1fd5bd19-7b21-4168-a0e2-9a1f7077ba13_en&overlay

¹²³ Jean Monnet, Robert Schuman, *Correspondance 1947-1953*. P56; Memorandum from Jean Monnet to Robert Schuman. 16 September 1950. *Fondation Jean Monnet pour l'Europe*. P.2. URL: http://www.cvce.eu/obj/memorandum_from_jean_monnet_to_robert_schuman_16_september_1950-en-259c61d1-8fee-488a-bf0d-6e0958e0d222.html

стратегію, що спрямована як на порятунок переговорів з ЄОВС, так і забезпечення національних інтересів у питанні німецького переозброєння. Важливим для нього було зробити це до наступного засідання Комітету оборони НАТО у Нью-Йорку, що мало відбутися з 28 по 31 жовтня 1950 року. На його думку, тільки у такий спосіб Франція могла не допустити переозброєння Німеччини за американським сценарієм і зберегти своє лідерство в Західній Європі.

24 жовтня 1950 року прем'єр-міністр Франції Р. Плевен оголосив у французькому парламенті урядову Декларацію, що містила пропозиції Ж. Монне, спрямовані на створення європейської армії (План Плевена)¹²⁴.

1. Глава французького уряду відзначив вересневу зустріч країн НАТО у Нью-Йорку, де було вирішено розмістити більше сил у Європі, які "незалежно від їх національності, мали перебувати під єдиним командуванням", а також "були обговорені конкретні угоди, за якими внаслідок солідарності, що закріплена в Атлантичному пакті, Франція отримає значні поставки матеріалів разом із помітною фінансовою допомогою для реалізації своєї програми переозброєння".

2. Французький уряд вважав, що, "якщо план з вугілля та сталі буде успішним, люди звикнуть до ідеї Європейського Співтовариства до того, як буде розглянуто надзвичайно делікатне питання спільної оборони. Світові події не залишають жодного варіанту". Тому для досягнення миру та колективної безпеки в Європі Франція пропонує вирішити це питання "такими самими методами й у тому самому дусі", як і при створенні ЄОВС.

3. Сподіваючись, що підписання "плану Шумана" дуже скоро надасть "усім народам Європи гарантію того, що західноєвропейська вугільна та сталеливарна галузі не можуть бути використані в агресивних цілях", Р. Плевен зазначив, що тільки піс-

¹²⁴ Déclaration de René Plevén sur la création d'une armée européenne. 24 octobre 1950. *Journal officiel de la République française. Débats Parlementaires. Assemblée nationale*. 10.1950. Paris : Imprimerie nationale. P. 7118-7119. URL:

https://www.cvce.eu/obj/declaration_de_rene_pleven_sur_la_creation_d_une_armee_europeenne_24_octobre_1950-fr-4a3f4499-daf1-44c1-b313-212b31cad878.html

ля цього "уряд Франції хоче побачити вирішення питання про внесок Німеччини до створення європейських сил".

4. Він окремо виділив, що будь-яка система, що б "створила німецьку армію, породила б нову недовіру та підозру. Формування німецьких дивізій, німецького міністерства оборони, рано чи пізно має призвести до відбудови національної армії і, відповідно, до відродження німецького мілітаризму. Такий результат, який наші союзники в усіх випадках одностайно засуджували, був би небезпекою для самої Німеччини".

5. Прем'єр-міністр Франції запропонував "створити для цілей спільної оборони європейську армію, що прив'язана до політичних інститутів об'єднаної Європи", яка "має, наскільки це можливо, об'єднати всі свої людські та матеріальні компоненти під єдиною політичною та військовою європейською владою". Уряди країн-членів призначатимуть міністра оборони, що підзвітний цим урядам і представницькій асамблеї. Він нестиме відповідальність за виконання спільних директив, які отримуватиме від Ради, до складу якої входять міністри країн-учасниць. Контингенти, що надають країни-учасниці, буде включено до складу європейської армії на рівні якнайменшого загону.

6. Для більшої сумісності з НАТО, французький уряд "пропонує запросити Велику Британію та вільні країни континентальної Європи, які погоджуються брати участь у створенні європейської армії", до відповідних переговорів. "Ця робота має бути розпочата в Парижі, як тільки буде підписано план з вугілля та сталі".

Запропонований главою французького уряду план створення європейської армії був доволі негативно сприйнятий у ФРН. Зокрема, наступного дня, 25 жовтня 1950 року, Федеральний канцлер обговорював урядову декларацію прем'єр-міністра Франції з В. Хальштейном і Г. Бланкенхорном та оцінив її "як повністю негативну". На думку К. Аденауера основними недоліками були:

- занадто тісна прив'язка нарощення озброєнь до "плану Шумана";
- дискримінація німецьких контингентів;
- замість негайних дій, перенесення всього цього процесу на переговорний період, що має розпочатися після підписання

"плану Шумана". За результатами розмови було прийнято такі рішення: "план Плевена" не коментувати ні публічно, ні неофіційно. В. Хальштейну дали доручення "повідомити Шумана про великі занепокоєння та розчарування канцлера"¹²⁵.

27 жовтня 1950 року, напередодні засідання Комітету оборони НАТО у Нью-Йорку, міністр оборони Франції Ж. Мох детально представив "план Плевена" міністру оборони США генералу Д. Маршаллу. За результатами ознайомлення в американців склалася доволі скептична оцінка французького бачення розбудови європейської армії. Зокрема, Держсекретар Д. Ачесон зазначав: "Французький план постійно надає Німеччині статус другого класу. Як тлумачить Мох, статус далі ще більше понижуватиметься. Очевидно, німців навіть набиратиме європейський міністр оборони. За інтерпретацією Моха, добром німецьких солдат опікуватимуться французькі кадри. Навіть у довготривалій перспективі підрозділи Німеччини мають утримуватися у форматі батальйону чи навіть менше. Ми впевнені, що будь-який такий план буде абсолютно непрацездатним, і його ніколи не приймуть люди, яким потрібна справжня підтримка. Наше бачення полягає в тому, що, хоча німці можуть бути готові взяти участь у справжній європейській армії, в якій вони працюватимуть з підрозділами всіх країн на основі реальної або, принаймні, очевидної рівності, вони не братимуть участі у плані, де вони відкрито, фактично відверто, позначені як неповноцінні"¹²⁶.

Під час конференції міністрів оборони країн НАТО розгляд американського та французького проєктів викликав гострі дискусії, які тривали чотири дні – з 28 по 31 жовтня 1950 року. Інформуючи посольство в Парижі про результати переговорів, Д. Ачесон зазначав, що міністр Ж. Мох не виявляв жодного бажання почути інших міністрів оборони та зрозуміти їх ставлення про те, що ця життєво нагальна проблема може бути вирішена лише в душі взаємних поступок і готовності до компромі-

¹²⁵ Aufzeichnung des Ministerialdirektors Blankenhorn. 26 Oktober 1950. Fußnote 6. Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland. 1949/50. S. 390.

¹²⁶ The Secretary of State to the Embassy in France. Washington. October 27 1950. *FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1950. WESTERN EUROPE. VOLUME III.* 740.5/10–2750. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v03/d240>

су. Крім США, "план Плевена" негативно оцінила переважна більшість інших членів НАТО, зокрема Велика Британія, Норвегія, Данія, Нідерланди, Португалія та Італія, які вказали, що план Франції у нинішньому вигляді неприйнятний, оскільки тільки розгляд чогось подібного вимагатиме щонайменше кілька років переговорів та отримання необхідного індивідуального затвердження парламентом. Лише представники Бельгії і Люксембургу зайняли нейтральну позицію та не виступили енергійно проти нього¹²⁷.

Оскільки позиції США та Франції були занадто розбіжними для їх узгодження на цій сесії, Комітет оборони НАТО був зобов'язаний визнати свою нездатність прийняти остаточне рішення щодо військової організації Альянсу в Європі та її командної структури. Міністри оборони доручили Військовому комітету та Раді депутатів НАТО продовжити вивчення цих питань¹²⁸.

Аналізуючи дві французькі ініціативи – "план Шумана" та "план Плевена", можна дійти висновку про те, що якщо перший було спрямовано на залучення ФРН до співпраці у галузі вугілля та сталі, то другий – на максимальне утруднення прогресу німців у складі "інтегрованих сил" Західної Європи. Найбільш негативно К. Аденауер сприйняв намагання французів зафіксувати нерівноправний статус ФРН у майбутній європейській армії. Для нього питання "рівноправності" Німеччини в інтеграційних структурах Заходу мало принциповий характер і становило ключовий постулат його зовнішньої політики. У спогадах Ж. Монне визнавав, що Німеччина справді була єдиною країною, якій було заборонено утримувати національну армію. Канцлер протестував проти цього: "Ви хочете побачити, як ми втрачаємо обличчя? Я дізнаюся про це все із газет. Непевність, в якій ви нас залишаєте, образлива"¹²⁹.

На нашу думку, така політика французів істотно підірвала довіру канцлера до спільних проєктів і зумовила більш жорст-

¹²⁷ The Secretary of State to the Embassy in France. Washington. November 3. 1950 *FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1950, WESTERN EUROPE*. VOLUME III. 740.5/11–350. Telegram. URL:

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v03/d245>

¹²⁸ NATO the first five years 1949-1954. 04-Sep-2001. URL:

<https://www.nato.int/archives/1st5years/chapters/4.htm>

¹²⁹ Монне Ж. Спогади. С. 371.

ку позицію федерального уряду в комплексі переговорів із трьох ключових питань: формування ЄОВС, скасування Окупаційного статуту та створення європейської армії. Наприклад, ще 25 жовтня 1950 року тимчасовий повірений США у Франції Ч. Болен доповідав Державному секретарю, що німці спеціально затягують переговори відтоді, як актуалізувалося питання німецького переозброєння, що відкрило для певних ключових груп Німеччини можливість швидкого отримання переваг і рівності, що містилися в "плані Шумана", без прийняття на себе його зобов'язань та обмежень. У цьому зв'язку американський дипломат зазначав, що подальша перспектива переговорів щодо ЄОВС залежить від позиції США. Відповідно, якщо Вашингтон надасть прихильну підтримку загальним принципам французької пропозиції щодо взаємодії із німецького переозброєння, незалежно від того, які застереження США захочуть зробити щодо обсягу, термінів і деталей, яких буде досягнуто пізніше, переговори щодо "плану Шумана" отримають новий поштовх, та укладання угоди можна очікувати протягом кількох тижнів. І навпаки, якщо питання німецького переозброєння призведуть до серйозного розриву у французько-американських відносинах або якщо німці інтерпретують результат конференції міністрів оборони як сприятливий для їх наполягань на суворо національному підході, "план Шумана", безумовно, стане однією із важливих втрат¹³⁰.

Для виходу з ситуації Ж. Монне запросив до себе Р. Плевена, Р. Шумана та Д. Макклоя для того, щоб "усунути всі непорозуміння" та узгодити певні компроміси. Важливе значення мало те, що до американського Верховного комісара однаково довірливо ставилися Д. Ачесон, К. Аденауер і французьке керівництво. За задумом Ж. Монне Д. Макклой мав посприяти пошуку компромісних варіантів, які б відновили взаємну довіру між німцями та французами, а також реалізацію двох планів. І варто зазначити, що ці зусилля голови міжурядової конференції з ЄОВС дали результат. Уже 8 листопада 1950 року Федеральний канцлер озвучив перед Бундестагом позицію уряду щодо внеску Федеративної Республіки до оборони Заходу. Він, серед ін-

¹³⁰ The Chargé in France (Bohlen) to the Secretary of State. Paris. October 25. 1950. *FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1950. WESTERN EUROPE, VOLUME III.* 850.33/10-2550. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v03/d414>

шого, заявив, що напередодні французький прем'єр-міністр Р. Плевен завірив його через Верховного комісара Ж. Франсуа-Понсе, що "будь-яка дискримінація щодо Німеччини виключена, Німеччина в "плані Плевена" має бути повністю рівною та матиме однакові для всіх інших партнерів права"¹³¹.

Насамкінець Аденауер зачитав резолюцію федерального уряду, в якій було зазначено, що "план Плевена" розглядають "як цінний внесок до інтеграції Європи", що є однією з головних цілей політики ФРН. Федеральний уряд вважає, що на нинішню міжнародну напруженість потрібно реагувати швидше, ніж це можливо за допомогою "плану Плевена". І, якщо західні держави запросять Німеччину, вона має бути готовою зробити відповідний внесок до розвитку цього оборонного фронту. Передумовою для здійснення такого внеску є повна рівноправність Німеччини з іншими учасниками спільної оборони, сила якої має бути достатньою для унеможливлення будь-якої російської агресії¹³².

14 грудня 1950 року помічник державного секретаря з економічних питань В. Торп інформував Д. Ачесона, що до цього часу Німеччина намагалася використовувати переговори щодо "плану Шумана" як важіль у переговорах щодо повної рівності в інтегрованих силах оборони. Французи, які раніше намагалися зумовити своє схвалення участі Німеччини в обороні Заходу, якщо Німеччина дотримує "плану Шумана", відмовились від цієї позиції. Тепер вони повідомили німців, що підтримуватимуть повну та рівну участь Німеччини в європейській армії, створення якої буде обговорено в Парижі наступного місяця¹³³.

Компромісна позиція Франції відкрила шлях для поступового зближення позицій усередині органів Альянсу, зокрема між Військовим комітетом (військові питання) та Радою депутатів (політичні питання) щодо участі ФРН у спільній обороні.

¹³¹ Dr. Adenauer, Bundeskanzler. Aussprache über die Erklärung der Bundesregierung. *Deutscher Bundestag*. 98 Sitzung. Bonn. 8 November. 1950 : Stenographischer Bericht. S. 3565.

¹³² Ibid. S. 3567.

¹³³ Memorandum by the Assistant Secretary of State for Economic Affairs (Thorp) to the Secretary of State: Current Status of the Schuman Plan Negotiations. December 14, 1950. *FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1950. WESTERN EUROPE, VOLUME III*. 850.33/12-1450. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v03/d416>

13 грудня депутати Ради та Військовий комітет провели спільне засідання та направили погоджений звіт Комітету оборони та Північноатлантичній раді. У доповіді було визнано, що "будь-яка система участі Німеччини має бути в структурі НАТО", і згадано різні рішення, які обговорювались, без, на той момент, вибору між ними. Альтернативою стало включення німецьких підрозділів або до інтегрованих сил оборони НАТО (пропозиція США) або до єдиної Європейської армії (пропозиція Франції)¹³⁴.

По суті йшлося про паралельний розвиток двох проєктів, оскільки американці досить скептично оцінювали проєкт створення європейської армії. Водночас для врятування "плану Шумана" та збереження відносин з Францією, вони погодилися на те, щоб переговори щодо "плану Плевена" продовжувалися до певного логічного завершення. Зокрема, 18 грудня 1950 року в Брюсселі Рада НАТО заявила, що "участь Німеччини посилить оборону Європи, не змінюючи жодним чином чисто оборонний характер Організації Північноатлантичного договору". Вони також зробили перші кроки для здійснення цієї участі: з одного боку, Рада запросила уряди трьох окупаційних держав "дослідити справу" з урядом Федеративної Республіки Німеччини; з іншого, – вони взяли до уваги намір французького уряду скликати конференцію європейських держав, які могли б взяти участь в організації єдиної європейської армії.

15 лютого 1951 року в Парижі розпочалась конференція з проблеми європейської армії за участі делегатів Франції, ФРН, Італії, Бельгії, Люксембургу та спостерігачів від США, Канади, Великої Британії, Данії і Норвегії. У виступі на відкритті заходу Р. Шуман зазначив: "Західна Німеччина приєдналася до країн Атлантики на наше прохання. Кілька разів ми говорили, що не можемо уявити Європу без Німеччини. Сьогодні ми пропонуємо їй взяти участь у спільних зусиллях спільної оборони на тій самій основі з однаковими правами та обов'язками, що й усі вільні країни, поставлені географією та долею перед тими самими небезпеками та тими самими проблемами"¹³⁵.

¹³⁴ NATO the first five years 1949-1954. 04-Sep-2001. URL: <https://www.nato.int/archives/1st5years/chapters/4.htm>

¹³⁵ Discours de Robert Schuman. Paris, 15 février 1951. *Archives Nationales du Luxembourg, Luxembourg*. – Affaires étrangères. Communauté européenne de la défense. – Comité intérimaire de la Conférence pour l'organisation de la CED. Négociations 1950-51. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/discours_de_robert_schuman_paris_15_fevrier_1951-fr-078320ae-17eb-44f5-bbbd-710bdf532a65.html

Важливе значення для зміни ставлення німців до переговорів з "плану Плевена" мала позиція американців у цьому питанні. Зокрема, 13 березня 1951 року німецький дипломат О. Бюкер доповідав своєму керівництву про свою конфіденційну розмову з Д. Ріддлбергером, політичним радником паризького офісу Адміністрації економічної співпраці, що координувала реалізацію "Плану Маршалла" в Європі. Останній "дуже відверто та чітко" пояснив позицію США щодо "плану Плевена": "Американське ставлення було доброзичливим нейтралітетом до європейської армії, що запропонована французьким урядом. Хочеться сподіватися, що ідею можна втілити в життя, але водночас щодо неї існує певний скептицизм. США хочуть почекати та подивитися, як розвиватимуться переговори й чи приведуть вони до мети. Однак, якщо виявиться, що "план Плевена" заважатиме ефективному озброєнню на Заході, дуже скоро буде втрачено терпець щодо нього"¹³⁶.

На думку Д. Ріддлбергера, для Німеччини найбільше значення має те, що американці беруть активну, добровільну та терплячу участь у переговорах і жодним чином не створюють враження, що європейська армія їх цікавить менше, ніж НАТО. Так само він радив німцям знов і знов наголошувати, що вони вітають і підтримують основні ідеї плану. Він також порадив "розглянути можливість закінчення переговорів щодо "плану Плевена" без будь-якого практичного результату, у такому випадку ми маємо бути дуже обережними, щоб нас не звинувачували в цьому. Тому ми маємо діяти із самого початку таким чином, щоб французи не могли підштовхнути нас до ролі того, хто провалив конференцію"¹³⁷.

18 квітня 1951 року відбулося урочисте підписання договору про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі, що істотно покращило відносини між Францією та ФРН і, у цілому, відродило взаємну довіру між керівництвом двох країн. Було узгоджено всі спірні питання та виконано важливу передумову для завершення переговорів з "плану Плевена".

¹³⁶ Aufzeichnung des Referenten Böker, z.Z. Paris. 13 März 1951. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1951*. S. 184.

¹³⁷ Ibid. S. 185.

1 лютого 1952 року, після дебатів, що тривали майже рік, було підготовлено проєкт договору, який передбачав створення Європейського оборонного співтовариства (ЄОС), яке мало б у розпорядженні спільну армію. На відміну від "плану Плевена", інтеграція збройних сил мала здійснюватися не на рівні батальйону чи полку, а на рівні армійського корпусу. Таким чином, бундесвер отримував право створювати власні дивізії. Європейська армія мала включати однорідні національні угруповання з 13 тис. військовослужбовців, що об'єднані у 43 дивізії, із них 14 – французьких, по 12 – італійських і німецьких і 5 – від країн Бенілюксу. Жодних інших національних військових формувань, за винятком жандармерії для підтримання внутрішнього порядку, державам-учасницям мати не дозволено. Однак, у деяких випадках було передбачено можливість тимчасового відкликання державою-учасницею своїх контингентів з європейської армії. Проєкт договору передбачав розбудову цілісної організації європейських збройних сил: спільний бюджет, спільну систему військової освіти, уніфіковане озброєння й уніформу.

З метою надання ФРН можливості підписання майбутнього договору учасники Паризької конференції домовилися, що покладуть кінець режиму окупації Західної Німеччини й нададуть їй повний суверенітет. Було також передбачено, що 10 німецьких дивізій із 12 буде інтегровано до системи ЄОС із ненімецьким командним складом. Водночас Німеччина відмовлялася від володіння ядерною, бактеріологічною та хімічною зброєю. Договір про ЄОС було підписано 27 травня 1952 року в Парижі державами – членами ЄОС.

У вересні 1952 року уряди держав – членів ЄОС скликали в Люксембурзі Асамблею ЄОС і делегатів від Консультативної асамблеї Ради Європи для формування асамблеї, що уповноважена виробити проєкт Європейського політичного співтовариства (ЄПС). 10 березня 1953 року асамблея, очолювана П.-А. Спааком, ухвалила попередній проєкт політичного співтовариства, який передбачав створення Європейського політичного співтовариства наднаціонального характеру. Проєкт пропонував повну інституційну структуру з обмеженими повноваженнями у сферах оборони, зовнішньої політики та соціально-економічної інтеграції. Було передбачено заснування інститутів: двопалатного парламенту, що складався з палати депута-

тів, обраних загальним голосуванням; сенату, членів якого обирали національні парламенти; європейської виконавчої ради, що відповідальна перед парламентом; ради національних міністрів, які б координували політичну діяльність держав і виконавчої ради; суду; економічної і соціальної ради. Проєкт ЄПС включав такі структури, як спільний ринок, сектори вугілля та сталі, оборону, європейську армію, міжнародні відносини.

Національні уряди, зіткнувшись із цим федеративним проєктом, вагалися й вважали його надмірним. Наприклад, урядовці й функціонери МЗС Франції остерігалися втрати суверенітету у зовнішній політиці, що вони ототожнювали з ліквідацією традиційної ролі Франції у світі. До того ж, проєкт ЄПС міг братися до уваги лише у випадку ратифікації договору про ЄОС усіма сторонами. Паризький договір було швидко ратифіковано Німеччиною, Нідерландами, Бельгією, Люксембургом і відкладений Італією через опозицію комуністів, які об'єдналися із соціалістами, монархістами й неофашистами. Італія очікувала на ратифікацію Договору в Парижі, отже, саме на Францію, яка була ініціатором ЄОС, було спрямовано всі погляди.

Дебати навколо ЄОС розділили французьке суспільство. Прихильниками ратифікації були прибічники європейської інтеграції і сили, що вбачали в ЄОС шлях до зміцнення союзу зі США. Проти Оборонного співтовариства виступали комуністи, для яких воно було лише антирадянським знаряддям, що інспіроване американцями, а також голлісти, які вбачали у Договорі "денационалізацію" французької армії, що ототожнювали з "кінцем історії Франції". До того ж, смерть Сталіна у 1953 році та воєнне втручання Франції до подій в Індокитаї зробили неактуальними для неї питання ремілітаризації Німеччини. Франція остерігалася порушувати рівновагу в Європі на її користь.

Улітку 1954 року стало зрозуміло, що питання про ратифікацію договору про заснування ЄОС остаточно зайшло у глухий кут. Особливе невдоволення виявляли представники США, які рекомендували здійснити активніші заходи щодо забезпечення швидкої ратифікації договору про створення ЄОС у Франції або надати французьку згоду на вступ ФРН до НАТО¹³⁸.

¹³⁸ Лекаренко О.Г. Проблема перевооружения Германии и создание Западно-европейского союза *Вестн. Томск. ун-та*. 2007. № 303. С. 94.

17 червня 1954 року Національні Збори обрали П. Мендес-Франса новим головою Ради Міністрів Франції. У першій урядовій промові він заявив: "Після відновлення миру в Індокитаї і прийняття важливих рішень для відновлення нашої економіки Франція має чітко висловитись щодо політики, яку вона має намір проводити стосовно головної і давно назрілої проблеми: проблеми Європи. Що стосується своїх друзів, а також себе, Франція більше не може продовжувати двозначність, яка підбиває західний союз". Він пообіцяв протягом короткого періоду зібрати всіх противників і прихильників проєкту створення європейської армії з метою пошуку компромісного рішення, яке уможливить ратифікацію угоди в парламенті¹³⁹.

16 серпня 1954 року П. Мендес-Франс писав Ж. Монне, що наразі щодо ратифікації Договору про ЄОС існує небажання громадськості, яка "стала значно більш чутливою з цього приводу", і переважної більшості парламенту. Натомість він убачав можливість переконати парламент "і навіть це далеко не впевнено, за двох умов": 1) п'ять партнерів мали прийняти французький "протокол впровадження", це мінімум, без якого серйозно не можна передбачити жодної парламентської угоди; 2) британці та американці не мають закривати двері для подальших переговорів з росіянами. Прем'єр-міністр Франції чітко зазначив: "Якщо ці дві умови можуть бути виконані, я буду битись у важкій і непевній битві, але шанси на успіх будуть певні. Якщо ні, я можу сказати вам цілком відверто, що я нічого не досягну, і ми опинимось у катастрофічній міжнародній ситуації як для нашої країни, так і для всього Заходу"¹⁴⁰.

14 серпня 1954 року французький уряд передав своїм партнерам пропозиції, що містилися в "Протоколі про застосування

¹³⁹Discours d'investiture de Pierre Mendès France (17 juin 1954). *Pierre Mendès France. Gouverner, c'est choisir: 1954-55. Œuvres complètes*. Paris : Gallimard, 1986. Tome 3. URL: <https://www.mendes-france.fr/espace-pedagogique/textes-de-referance-de-pierre-mendes-france/discours-dinvestiture-de-pierre-mendes-france-17-juin-1954>

¹⁴⁰ Letter from Pierre Mendès France to Jean Monnet. 16 August 1954. *Fondation Jean Monnet pour l'Europe*. Archives Jean Monnet. 26/2/14. URL: "https://www.cvce.eu/de/obj/letter_from_pierre_mendes_france_to_jean_monnet_16_august_1954-en-d77e64f2-00e9-4099-a7f3-343fb40772ef.html"

Договору про Європейське оборонне співтовариство". Зокрема, французи пропонували¹⁴¹:

- виключення політичних рішень із компетенції ЄОС;
- принцип однакості у перші вісім років у Раді Міністрів і Комісії;
- призупинення дії запланованих норм щодо кількості працівників, заробітної плати, звань, дисциплінарних систем, набору та навчання терміном на вісім років;
- скасування розширення ст. 38, тобто зобов'язання побудувати Європейське політичне співтовариство;
- обмеження інтеграції винятково німецькими збройними силами, британськими та американськими підрозділами, що дислоковані у Федеративній Республіці;
- можливість виходу з ЄОС у разі возз'єднання Німеччини або спливання терміну дії Атлантичного союзу тощо.

Для розгляду французьких пропозицій було скликано конференцію глав урядів шести країн у Брюсселі, яка тривала з 19 по 22 серпня 1954 року. Усі п'ять партнерів Франції, з яких четверо на той час уже ратифікували договір, доволі негативно оцінили ці пропозиції, оскільки за формою вони означали внесення змін до договору ЄОС, а за змістом – "руйнували концепцію ЄОС", "значною мірою усували його наднаціональний характер" і "знову дискримінували" Федеративну Республіку Німеччину¹⁴².

Німецький дослідник У. Лапенкюпер зазначав, що під час Брюссельської конференції П. Мендес-Франс займав дуже жорстку позицію та не йшов на жодні компроміси, хоча протягом чотирьох днів "п'ятірка" намагалася максимально піти на зустріч Франції і не дати підстав для зриву ратифікації угоди про ЄОС. Зокрема, після закінчення обговорення п'ять країн були готові визнати, що умови Договору про ЄОС можна впроваджувати протягом трьох років. Щодо ст. 38 вони надали Франції право інтерпретувати формулювання у сенсі уповільнення політичного об'єднання Європи. Нарешті, вони також затвер-

¹⁴¹ Protocole d'application du Traité instituant la Communauté européenne de Défense. 13 août 1954. *Documents diplomatiques français 1954 (1er janvier – 31 décembre)*. Annexes. P. 105-112.

¹⁴² Hallstein an Brüssel etc. 24. 8.1954 *Die Bundesrepublik Deutschland und Frankreich: Aussenpolitik und Diplomatie*. B.1. Klaus Hildebrand. Dokumente 1949-1963. K.G. Saur, 1997. S. 450

дили французьку умову припинення участі в ЄОС. Загалом, П.-А. Спаак здавався достатньо зручним, щоб допомогти французькому прем'єр-міністру у боротьбі з парламентаріями на Сені. Але П. Мендес-Франс бачив це інакше. У ретельно підготовленій відповіді він назвав компроміси абсолютно неадекватними, за цих обставин ратифікація була повністю виключена. Він навіть не бажав підписувати комюніке про досягнуті результати. У другій половині дня 22 серпня міністри знову зібралися, щоб прийняти комюніке, яке підтверджує провал засідання, й опублікувати французький "протокол впровадження" та політичну декларацію п'яти. За допомогою зустрічних пропозицій вони повернули проблему до Франції¹⁴³. Цікаво, що з Брюсселя П. Мендес-Франс одразу вирушив до Великої Британії на зустріч з В. Черчиллем. Останній у листі до Державного секретаря А. Даллеса писав, що П. Мендес-Франс був "абсолютно впевнений, що Палата не погодиться з ЄОС", але також був рішучим у тому, що це питання слід обговорити у парламенті. Планувалося просте внесення договору до парламенту, не пов'язане з вотумом довіри, інакше уряд може бути знову розділений. Кабінет міністрів Франції вирішив мати "вільний голос".

Британський прем'єр-міністр "був здивований", коли виявив, що П. Мендес-Франс і сам набагато прихильніше ставився до НАТО, ніж до ЄОС. В. Черчилль вважав причиною "глибокі почуття у Франції, що в ЄОС вони будуть пов'язані у цивільних та військових справах із набагато активнішою та потужнішою Західною Німеччиною, тоді як в Альянсі Сполучене Королівство та США врівноважуватимуть Німеччину до її належних пропорцій". П. Мендес-Франс не запропонував жодного рішення щодо можливості переконати Німеччину зробити якусь заміну ЄОС. Британці повідомили йому, що Франція ніколи не отримає настільки вигідну угоду з Німеччиною, як в ЄОС. Він не суперечив цьому, але заявляв про свою безпомічність¹⁴⁴.

Під час зустрічі П. Мендес-Франс висловився за те, що майбутнє альтернативне рішення щодо включення Німеччини до

¹⁴³ Ulrich Lappenküper. Die deutsch-französischen Beziehungen 1949-1963. S. 743-744.

¹⁴⁴ Prime Minister Churchill to the Secretary of State. London, August 24. 1954 *FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1952-1954. WESTERN EUROPEAN SECURITY. VOLUME V. PART 1.* 740.5/8-2454. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1952-54v05p1/d591>

оборони Західної Європи означатиме вступ ФРН до НАТО, саме те, у чому Франція відмовила чотири роки тому, і попросив британського колегу підтримати такий підхід. Зі свого боку, британці вирішили, що їх допомога надаватиметься лише після нератифікації ЄОС, що мало бути цілком відповідальністю французів. Тим часом публічні висловлювання на користь зусиль США, що були спрямовані на підтримку ратифікації ЄОС, буде продовжено¹⁴⁵.

30 серпня 1954 року Національні Збори Франції процедурним голосуванням відхилили розгляд ратифікації ЄОС, що по суті зробило недоречним і підписання Договору про створення Європейського політичного співтовариства.

На наш погляд, аналіз подій кінця серпня 1954 року дає підстави вважати, що прем'єр-міністр Франції свідомо сприяв "провалу" проєкту ЄОС у Національних Зборах. Саме це впливало з конфіденційної записки до глави уряду, що була підготовлена 19 серпня 1954 року Ж.-Ж. Серван-Шрайбером – "тіньовим" радником П. Мендес-Франса та власником впливового щотижневика *L'Express*. Він чітко сформулював необхідні кроки, які треба зробити "після Брюсселя у разі невдачі". Оскільки "ваші зусилля щодо внесення змін, очевидно, доводять, що ви не за договір" і, одночасно, не можна голосувати проти нього, адже "таке голосування [...] було б подарунком росіянам", існує єдиний вихід – обманний маневр, який мав стати реальністю 30 серпня: "Потрібно знайти спосіб мовчки завершити ЄОС (шляхом порядку денного, процедурного голосування тощо) без винесення його на голосування"¹⁴⁶.

На наш погляд, є ключове пояснення. Після того, як П. Мендес-Франс став головою Ради Міністрів він дізнався про плани попереднього уряду, який під впливом поразки французьких військ при Дьєнб'єнфу прийняв рішення про автономну розробку ядерної зброї. Зокрема, у березні 1954 року керівник генерального штабу Франції П. Елі надіслав Р. Плевену, тодішньому

¹⁴⁵ Victor Gavin Munte. *A New Framework for Franco-German Relations through European Institutions, 1950 to 1954* / Carine Germond i Henning Türk (eds.). *A History of Franco-German Relations in Europe. From "Hereditary Enemies" to Partners*. New York : Palgrave MacMillan, 2008. P. 180.

¹⁴⁶ Ulrich Lappenküper. *Die deutsch-französischen Beziehungen 1949-1963*. S. 745-746.

міністру оборони, доповідну записку, в якій проаналізував значення атомного потенціалу як фактору сили та зробив чіткий висновок: "лише ті країни, які здатні виробляти та застосовувати атомну зброю, найближчим часом претендуватимуть на звання великої держави"¹⁴⁷. П. Мендес-Франс був знайомий з цими ядерними планами, а також розумів, що розвиток французької ядерної зброї є несумісним із проєктом Договору про ЄОС, в якому ст. 107 передбачала заборону ядерної зброї для так званих відкритих територій. Французькі військові, які активно виступали за створення ядерної бомби, зокрема Ш. Еллере, П. Галлуа тощо, вели з прем'єр-міністром численні розмови влітку 1954 року. Важливу роль у налагодженні відповідної посередницької комунікації між урядом, Комісаріатом з атомної енергії і генеральним штабом відіграв А. Пелабон, керівник кабінету П. Мендес-Франса¹⁴⁸.

Таким чином, у серпні 1954 року Франція стояла перед дилемою: як узгодити зобов'язання на користь європейського будівництва та зберегти власні інтереси автономного розвитку ядерного військового потенціалу. Зважаючи на складну ситуацію з підтримки ЄОС у парламенті, очевидно, що П. Мендес-Франс ухвалив рішення на користь французької ядерної програми, для якої проєкт європейської армії створював істотні політичні та юридичні бар'єри. Саме цим можна пояснити "упертість" французького прем'єр-міністра на переговорах з "п'ятіркою" у Брюсселі та його "згоду" на вступ ФРН до НАТО. Це також означало, що політична еліта Франції по суті прийняла нову стратегічну безпекову концепцію, в якій головне значення мала ядерна зброя як фактор переваги над Німеччиною. Звідси випливало наступне прагнення П. Мендес-Франса – зумовити входження ФРН до НАТО зобов'язаннями відмовитися від виробництва атомної, біологічної і хімічної зброї¹⁴⁹. Саме з цього погляду президент Ради Міністрів намагався влітку та

¹⁴⁷ Dominique Mongin. Aux origines du programme atomique militaire français. *Matériaux pour l'histoire de notre temps*. Année. 1993. №. 31. P. 15. URL:

https://www.persee.fr/doc/mat_0769-3206_1993_num_31_1_404097

¹⁴⁸ Ulrich Lappenküper. Die deutsch-französischen Beziehungen 1949-1963. S. 733-734.

¹⁴⁹ Ежов В.Д. Конрад Аденауэр – немец четырех эпох. – Москва : Мол. гвардия, 2003. С. 168.

восени 1954 року усунути правові та політичні перепони, що забороняли Франції доступ до "атомного клубу", і забезпечити міжнародно-правове оформлення обмежувальних заходів для ключового партнера з європейської інтеграції – Німеччини.

Проблема залучення ФРН до військово-політичної співпраці західноєвропейських країн була розв'язана в рамках Північно-атлантичного альянсу. У вересні 1954 року Велика Британія виступила з ініціативою включення Західної Німеччини до НАТО, і протягом місяця у Лондоні відбулися багатосторонні консультації країн – учасниць Брюссельського пакту, а також США та Канади, у ході яких було розроблено умови включення ФРН та Італії до Брюссельського пакту, а ФРН – до НАТО.

23 жовтня 1954 року у Парижі відбулося підписання цілого комплексу документів військового та політичного характеру, або так званих Паризьких угод, які визначали статус ФРН і регулювали її приєднання до Брюссельського пакту та НАТО. Згідно з угодами США, Велика Британія й Франція підписали протокол про закінчення окупаційного режиму у Західній Німеччині, документи про Берлін і перебування іноземних збройних сил на території ФРН, уряд якої було визнано західними союзниками єдиним законним урядом Німеччини. Угоди також передбачали зміну Брюссельського пакту 1948 року шляхом приєднання до нього ФРН та Італії і створення на його основі Західноєвропейського союзу, що тісно пов'язаний з НАТО. Держави – члени НАТО прийняли резолюцію про приєднання Федеративної Республіки Німеччини до Північноатлантичного альянсу. Ключовою умовою німецького вступу стала одностороння відмова ФРН від виробництва зброї масового знищення, а також деяких видів важких озброєнь.

Важливою частиною Паризьких угод став франко-німецький компроміс щодо Саару. До 1954 року всі французькі уряди ставили "саарське питання" попередньою умовою переозброєння Західної Німеччини. 23 жовтня 1954 року в Парижі канцлер К. Аденауер і прем'єр-міністр П. Мендес-Франс після складних переговорів уклали договір між урядами ФРН і Французької Республіки про статус Саару. Домовилися, що Саар має отримати Європейський статут, який означатиме залишення економічних зв'язків з Францією та призначення від Західноєвропейсь-

кого союзу європейського комісара з правом ведення зовнішніх справ Саару. Це рішення мало бути підтверджене на референдумі, і К. Аденауер домогся згоди Франції на приєднання Саару до ФРН, якщо більшість виборців не підтримають запровадження Європейського статуту. Рівно за рік, 23 жовтня 1955 року, 97,5 % жителів Саару, які мали право голосу, прийшли на референдум, 67,7 % проголосували за скасування спеціального статуту, фактично – за вступ Саару як федеральної землі до складу ФРН¹⁵⁰.

По суті підписання Паризьких угод означало, що всі серйозні конфлікти між Францією та ФРН завершено. Зокрема, К. Аденауер назвав дату підписання угод – 23 жовтня 1954 року – "днем примирення з Францією"¹⁵¹.

Таким чином, до 1954 року відстоюючи в рамках "плану Плевена" залучення Німеччини до спільної оборони через європейські наднаціональні рамки, французький уряд ставив перед собою низку зовнішньополітичних завдань:

- запобігти американським планам переозброєння ФРН у рамках Північноатлантичного альянсу та, у такий спосіб, обмежити західнонімецькі можливості для політичного маневру під час переговорів щодо "плану Шумана";
- пов'язати підписання договору про ЄОВС з перспективою подальшого розвитку німецького переозброєння в рамках європейської армії;
- показати своє лідерство у Західній Європі та заспокоїти французьку громадськість.

У свою чергу керівництво ФРН також активно використовувало дискусії у рамках "плану Шумана" як важіль у переговорах щодо "плану Плевена" з метою досягнення повної рівності в інтегрованих силах оборони. Зіткнення двох протилежних підходів обумовило конфліктну ситуацію у відносинах Франції і Німеччини восени 1950 року. Під тиском американців і шляхом

¹⁵⁰ Почему Саар отказался от суверенитета. *Deutsche Welle*. 23.10.2005. URL: <http://dw.com/p/7Kov>

¹⁵¹ Аденауэр. Отец новой Германии. М. : ООО "Издательство АСТ", 2002. С. 490.

взаємних поступок дві країни змогли досягти компромісу й довести "план Шумана" до успішного завершення.

1954 року розвиток автономної військової ядерної програми кардинально змінив французькі підходи до формування європейської безпеки. Відповідно Париж утратив стратегічний інтерес до ЄОС, оскільки його рамки фактично забороняли самостійну розробку атомної бомби. У цих умовах Франція переоцінила своє відношення до членства ФРН в Альянсі, яке тепер стало бажаним і цінним. Змусивши німців відмовитися від виробництва атомної, біологічної і хімічної зброї перед приєднанням до НАТО та ЗЄС, Франція отримала чіткі гарантії контролю за воєнним потенціалом Західної Німеччини як у рамках колективних механізмів безпеки Альянсу, так і за рахунок власної ядерної переваги.

Завдяки активній участі у переговорах зі створення ЄОВС та ЄОС К. Аденауер зміг добитися від союзників повного зняття обмежень окупаційного режиму для своєї країни. ФРН як рівноправний партнер розвивала економічну інтеграцію та вступила до ЗЄС і НАТО. Наполегливо розвиваючи співпрацю та розуміння з керівництвом Франції канцлер зміг успішно завершити епопею з Сааром і повернути цей регіон до складу ФРН.

1.2.3. Міжурядові переговори з підготовки проєктів ЄЕС та Євратому

Свідома відмова французького уряду від проєкту Європейського оборонного співтовариства та його "провал" у Національних Зборах надовго загальмували процеси політичної й військової уніфікації Європи, а також підірвали лідерські позиції Франції в європейських інтеграційних процесах. Відповідно, у другій половині 1954 – першій половині 1955 року як Франція, так і ФРН були більше зосереджені на врегулюванні негативних наслідків, що виникли внаслідок провалу ЄОС. Наприклад, уряди обох країн вели жорсткі дискусії на конференціях у Лондоні та Парижі, а після цього – опікувалися реалізацією домовленостей і підготовкою до ратифікації Паризьких договорів. Варто також зазначити, що громадськість двох держав досить критично сприйняла компроміс, якого було досягнуто щодо Саару, оскільки на той час ніхто не міг передбачити результати плебісциту.

Відповідно опозиція та саарські політики звинувачували керівників обох країн у зраді національних інтересів.

Натомість асамблея та керівництво Європейського об'єднання вугілля та сталі, а також представники країн Бенілюксу продовжували досліджувати різні шляхи галузевої інтеграції. В їх очах єдиним перспективним варіантом було повернення до економічної інтеграції західноєвропейських держав, яка найбільшою мірою відповідала нагальним потребам держав-учасниць, а також менше торкалася таких сфер державного суверенітету, як національна безпека, оборона, зовнішня політика.

Ініціатором активізації євроінтеграційних процесів знову виступив Ж. Монне, який наприкінці 1954 року оголосив про своє рішення залишити посаду голови Вищого управлінського органу ЄОВС на початку наступного року, щоб цілком присвятити себе справі популяризації європейської інтеграції. Головним пріоритетом Ж. Монне було просування Євратому як рушійної сили європейського відродження. Ця ініціатива була ключовим стратегічним інтересом уряду П. Мендес-Франса – розвивати автономні ядерні озброєння. З одного боку, французькі військові та Комісія з атомної енергії (СЕА) досягли на той час великого прогресу в ядерних дослідженнях, за п'ять років створивши власну ядерну програму; з іншого, – ця програма потребувала збільшених поставок збагаченого урану. Однак Сполучені Штати поставляли французам уран-235 у невеликих кількостях і за дуже високою ціною, крім того недостатньо збагачений для того, щоб мати користь для військового використання. Тому Франція була твердо налаштована припинити свою залежність від Сполучених Штатів. Французький уряд вирішив ініціювати проєкт Євратому таким чином, щоб спільно досліджувати та розвивати мирну ядерну енергетику за прикладом ЄОВС, при цьому жодним чином не зашкоджуючи розробці власної ядерної бомби. Керівництво СЕА та більшість французьких політиків вважали, що Євратом може призвести до того, що "шістка" потягне за собою частину цивільної ядерної програми, що, у свою чергу, дозволить Франції вивільнити кошти та зосередити зусилля на своїй військовій ядерній програмі¹⁵².

¹⁵² Euratom and France's military plans. *CVCE. European Navigator*. Étienne Deschamps. URL: https://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/c352685e-4408-4df8-a6f2-2a9385794936/Resourc#7489c27f-15dd-43e3-ab38-7fdad3056b8a_en&overlay

Очевидно, що враховуючи негативну роль Франції у провалі ЄОС, французька влада "переконала" Ж. Монне взяти на себе публічну ініціативу у просуванні проєкту Євратому від свого імені. У період з грудня 1954 по лютий 1955 року група експертів під керівництвом Ж. Монне вела активну переписку з представниками урядів "шістки" щодо обговорення ідей подальшого розвитку інтеграції. Нарешті було підготовлено робочий документ, який Ж. Монне хотів презентувати 10 лютого 1955 року, у день, коли він мав намір покинути посаду Президента Вищого управлінського органу ЄОВС. По суті, проєкт складався з двох частин: розширення компетенції ЄОВС на сферу транспорту та традиційної енергетики; створення нового органу з використання ядерної енергії у мирних цілях¹⁵³.

Однак відставка уряду П. Мендес-Франса 5 лютого зірвала цей графік. Ж. Монне спробував продовжити свій план за допомогою інших політиків і керівників держав "шістки", але новий французький уряд його не підтримав. Тому для реалізації своєї мети він ініціював створення "Комітету дії за Сполучені штати Європи", що мав об'єднати навколо ідеї підтримки європейського єднання представників різних громадських рухів, профспілкових організацій і політичних партій від християнських демократів, лібералів до соціалістів. За задумом Ж. Монне, Комітет мав організувати в країнах ЄОВС максимально широку громадсько-політичну підтримку процесу поширення європейської інтеграції на нові сфери і, таким чином, надіслати відповідний "зовнішній імпульс" парламентам та урядам. Ключовим завданням Комітету було не тільки зменшити протидію парламентських партій, як було 1954 року у Франції з приводу ЄОС, а й взагалі "зробити так, аби політичні сили були не гальмами, а рушіями Європи"¹⁵⁴.

4 квітня 1955 року П.-А. Спаак, міністр закордонних справ Бельгії офіційно висунув ідею європейського перезапуску, до цього узгоджену в експертній групі Ж. Монне. Він написав своїм партнерам: "Це розширення ЄОВС може включати всі види енергії і транспортні засоби. Об'єднання зусиль для розвитку атомної енергії у мирних цілях також може бути доручено ор-

¹⁵³ Gerbet P. *La relance européenne jusqu'à la conférence de Messine. La relance européenne et les traités de Rome*. Bruxelles/Milan/Paris/Baden-Baden. Bruylant/Giuffrè/LGDJ/Nomos Verlag. 1989. P.70.

¹⁵⁴ Монне Ж. Спогади. С. 426.

ганізації, яка залежатиме від Європейського об'єднання вугілля та сталі". Базовою моделлю є Вищий управлінський орган ЄОВС. Тому він бажає, щоб ця програма була прийнята на майбутній зустрічі шести міністрів у Люксембурзі¹⁵⁵.

Того самого дня Й. В. Бейєн, міністр закордонних справ Нідерландів, також висунув пропозицію про те, щоб "шістка" створила на наднаціональній основі загальний спільний ринок без митних зборів та імпорتنих квот. Він направив відповідний меморандум міністрам закордонних справ Бельгії і Люксембургу. Наприкінці квітня 1955 року керівники дипломатичних служб Бельгії, Люксембургу та Нідерландів домовились у Гаазі про якнайшвидшу підготовку спільного проекту меморандуму щодо відновлення процесу європейської інтеграції, особливо у сферах ядерної енергетики та економіки¹⁵⁶. 18 травня 1955 року представники трьох країн передали "Меморандум країн Бенілюксу шести учасникам ЄОВС" урядам Франції, Німеччини та Італії. Вони також запропонували для обговорення меморандуму провести конференцію "шістки" ЄОВС. 1-3 червня 1955 року міністри закордонних справ шести країн зібралися в італійському місті Мессіна на перше засідання після провалу проекту ЄОС у серпні 1954 року. На порядку денному форуму були вибори нового керівництва ЄОВС (після відставки Ж. Монне) і розгляд програми дій, що реалізовуватиметься з метою розвитку європейської інтеграції. Мессінська конференція мала сигналізувати про перезапуск Європи. Настрій був конструктивний, тим паче, що франко-німецькі переговори щодо Саару нещодавно дали результат, який усі сторони визнали задовільним. І справді, на початку засідання "шістка" досить швидко погодила призначення Р. Майєра, колишнього прем'єр-міністра Франції і палкого "європейця", на посаду президента Вищого управлінського органу, а також бельгійця А. Коппе та німця Ф. Етцеля – віцепрезидентами¹⁵⁷.

¹⁵⁵ La pensée européenne et atlantique de Paul-Henri Spaak : 1942-1972. *Paul-Henri Spaak*, 1980. P.438.

¹⁵⁶ The Beyen Plan. *CVCE. European Navigator*. Étienne Deschamps. URL https://www.cvce.eu/content/publication/2007/3/5/197af558-d77d-40aa-b517-ba468d61919e/publishable_en.pdf

¹⁵⁷ The Messina Conference. *European Navigator*. Étienne Deschamps. P.2. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/the_messina_conference-en-b985ab83-ceb9-495a-a408-865563de790c.html

У Мессіні шість міністрів присвятили значну частину часу розгляду підходів делегацій, перш за все, меморандуму країн Бенілюксу. Уже під час конференції А. Піне, міністр закордонних справ у другому кабінеті Е. Фора, висловив серйозні застереження щодо загального спільного ринку та його потенційних установах. У свою чергу, німецька делегація не була налаштована на спільний розвиток Євратому. Тому учасники переговорів вирішили не вибирати між прагненням галузевої інтеграції і поетапним створенням загального спільного ринку. Вони доручили Міжурядовому комітету вивчити обидва ці варіанти. Міністри Бенілюксу запропонували, щоб Комітет урядових делегатів та експертів очолювала політична особа, яка відповідала б за координацію різних видів діяльності. 18 червня за пропозицією, що висунув дипломатичними каналами Й. Бейєн, П.-А. Спаака було призначено головою Міжурядового комітету, що мав підготувати доповідь до 19 жовтня 1955 року. Відповідно до рішень Мессінської конференції, "комітет Спаака" включав, крім делегацій держав – членів "шістки", делегацію Великої Британії, а також представників Вищого управлінського органу ЄОВС.

На думку Ж. Боссо, успіх Мессіни було зумовлено не лише застосуванням нової організаційної форми, а й "класичною грою взаємних франко-німецьких страхів"¹⁵⁸. Заради розвитку свого безпекового проєкту Франція погодилася надалі вивчати "спільний ринок", натомість Німеччина погодилася обговорювати Євратом, оскільки мала великий інтерес у зменшенні митних зборів та імпорتنих квот у рамках загального спільного ринку.

Робота "комітету Спаака" розпочалась у Брюсселі 9 липня 1955 року. Вирішено заснувати чотири комісії і три підкомісії для вивчення питань, що визначені у Мессіні: спільного ринку, інвестицій, соціальної політики, традиційної та ядерної енергетики, транспорту. Окремо було створено комітет для вивчення питання сільського господарства, яке не порушували у Мессіні. Однак у жовтні 1955 року виявилися значні розбіжності між державами із принципових питань. Франція наполягала на пріоритетності створення Євратому, тоді як проти висловлюва-

¹⁵⁸ Gérard Bossuat. L'Europe des français, 1943-1959. La IVe République aux sources de l'Europe communautaire. URL: <https://books.openedition.org/psorbonne/726>

лись представники промислових кіл ФРН, Італії, Бельгії, Великої Британії, які надавали перевагу розвитку атомного сектора без контролю з боку державних структур, але з використанням американської допомоги. Не було консенсусу й у питаннях Спільного ринку. Одні експерти уявляли Спільний ринок у вигляді зони вільної торгівлі без жодних інституцій, інші – пропонували створення митного союзу, що мав підготувати умови для розбудови економічного союзу зі спільною політикою у різних сферах, зокрема спільною сільськогосподарською політикою¹⁵⁹.

Заключна доповідь "комітету Спаака" була опублікована 21 квітня 1956 року. У доповіді пропонувалося заснувати Спільний ринок для всієї промислової й сільськогосподарської продукції, який мав функціонувати на засадах лібералізму, що передбачало скасування обмежень у торгівлі між державами-членами, запровадження спільного митного тарифу, регламентацію конкурентної політики тощо. Доповідь містила пропозицію щодо заснування Євратому, але можливість секторальної інтеграції для транспортної галузі й традиційних галузей енергетики виключалась. Для формування інституційної системи нових Співтовариств пропонувалося взяти за зразок інституційну систему ЄОВС.

Доповідь "комітету Спаака" отримала швидке схвалення урядів Італії і країн Бенілюксу, але викликала широкі дебати у ФРН і Франції. Однак, незважаючи на критику обмеженості майбутнього Спільного ринку з боку прихильників ліберальної економіки, а також на опозицію щодо Євратому широким промислових кіл, уряд ФРН під тиском канцлера К. Аденауера й керівника німецької делегації на міжурядових переговорах К. Ф. Офюльса прийняв "доповідь Спаака" як базову для міжурядових переговорів. Франція вважала за необхідне запровадження експериментального періоду у процесі формування Спільного ринку для випробування впливу лібералізації торгівлі на національні економіки¹⁶⁰.

Доповідь "комітету Спаака" було винесено на розгляд Міжурядової конференції у Венеції 29-30 травня 1956 року. Переговори у справі заснування нових європейських співтовариств

¹⁵⁹ Європейський Союз. Історія і засади функціонування. С. 101.

¹⁶⁰ Там само. С. 102.

просувалися успішно, зокрема учасники прийняли рішення взяти "доповідь Спаака" за основу майбутніх міжурядових переговорів і запропонувала П.-А. Спааку й надалі координувати роботу міжурядової конференції, що мала розпочати роботу 26 червня 1956 року у Брюсселі з метою підготовки установчих договорів. Переговори мали відбуватися у рамках трьох комітетів: Спільного ринку, Євратому, голів делегацій, а також окремої редакційної групи.

Значною мірою прогрес можна пояснити тим, що у Франції після парламентських виборів у січні 1956 року до влади прийшов проєвропейський уряд, в якому зовнішню політику визначали голова Ради міністрів Г. Молле, міністр закордонних справ К. Піно та держсекретар французького МЗС М. Фор. Вони орієнтувалися на досягнення європейських домовленостей. У передвиборчій статті "Республіканський фронт та Європа" в газеті "Le Monde" Г. Молле наголошував, що Республіканський фронт "має повну згоду з питань, що формують об'єднання Європи. У світі, де присутні російська та американська суперпотуги, а афро-азіатські держави поки шукають спільні позиції, мозаїка європейських держав залишає місце Європи порожнім". Стосовно Німеччини він зазначив: "Ми впевнені в соціальній демократії, а також у демократичних переконаннях нинішніх лідерів Федеративної Республіки. Але ми не обізнані з усім, що Радянський Союз, керівники якого зберігають ностальгію за німецько-російським порозумінням, може запропонувати німецькій думці під час економічної чи політичної кризи: досягнення єдності, території за Одер-Нейссе (чому ні?), величезні ринки Східної Європи та Далекого Сходу. Якщо Німеччина змінить сторону, то європейський і світовий баланс буде зруйновано, і мир опиниться під загрозою. Єдиний спосіб запобігти цій надто реальній небезпеці: інтегрувати вільну Німеччину, економічно та політично, до Європейського Співтовариства, яке перевершує її"¹⁶¹.

Така проєвропейська налаштованість керівництва французького уряду значно сприяла налагодженню конструктивних

¹⁶¹ Guy Mollet. Le Front républicain et l'Europe. *Le Monde*. 28 décembre 1955. URL: https://www.lemonde.fr/archives/article/1955/12/28/le-front-republicain-et-l-europe_1944137_1819218.html?xtmc=uranium&xtcr=8680

стосунків між Г. Молле та К. Аденауером. Яскравим свідченням нової атмосфери відносин стало врегулювання складних питань, що виникли через приєднання Саару до ФРН після провалу головування за "європеїзацію" регіону. Труднощі виникли через позицію міністерства фінансів Франції, яке активно вимагало компенсацій від німецької сторони за вилучення французьких банкнот у Саарі та багато інших поступок (встановлення єдиної ставки мита на Мозелі, відмову від будь-якого розподілу гідроелектростанцій на каналі Ельзасу; користування вугільними шахтами протягом 25 років у районі Варндт тощо).

4 червня 1956 року канцлер Німеччини К. Аденауер і Г. Молле, президент Ради міністрів, зустрілися у Люксембурзі з метою підготовки франко-німецького договору про Саар. Протягом переговорів лідерам двох країн удалося погодити весь комплекс питань, що пов'язані з поступовим політичним та економічним передаванням Саару до ФРН. Зокрема, німці виділили 300 млн марок на каналізацію річки Мозель; підтримали зміну плану розвитку Ельзаського каналу; погодилися на 20-річну оренду вугільних шахт у районі Варндт, а також довготривалі поставки вугілля до Франції. Питання про конвертацію валюти дещо затягнулося, відповідний компроміс було досягнуто після Боннської зустрічі К. Аденауера та Г. Молле 29 вересня 1956 року. Сторони домовились знищити 40 млрд франків у банкнотах, що обмінені на дойчмарки у Саарі. Франція також відмовилася від вимоги до ФРН заплатити за зміну траси Ельзаського каналу в обмін на відмову Німеччини від сплати роялті за виробництво електроенергії. Франція відмовилася від своєї політики публічної підтримки Саару¹⁶².

Остаточні всі домовленості було врегульовано 27 жовтня 1956 року, коли міністри закордонних справ двох держав Х. фон Брентано та К. Піно підписали в Люксембурзі "Договір між Федеративною Республікою Німеччина та Французькою Республікою про врегулювання питання про Саар" (Люксембурзький договір або Саарський договір). Це забезпечило політичну інтеграцію Саару до Федеративної Республіки Німеччина

¹⁶² Gérard Bossuat. L'Europe des français, 1943-1959. La IVe République aux sources de l'Europe communautaire. 8. ULR : <https://books.openedition.org/psorbonne/728>

з 1 січня 1957 року. В економічному плані було домовлено про перехідний період, що мав закінчитися не пізніше кінця 1959 року. До того часу Саар і Франція продовжували представляти митний і валютний союз – франк був законним платіжним засобом.

Французький посол у ФРН М. Кув де Мурвіль писав міністру закордонних справ К. Піно про те, що підписання Люксембурзького договору "відкриває цікаві перспективи як для справжньої франко-німецької співпраці, так і для поступового будівництва Європи".¹⁶³ Особливо це виявилось у жовтні 1956 року, коли міжурядові переговори у Брюсселі зайшли у глухий кут. Зокрема, гармонізація соціальної політики шести держав-членів виявилася надзвичайно складною. Неочікувано для партнерів Франція зайняла позицію про відкладення проекту спільного ринку, проект Євратому мав спочатку набути чинності, щоб зробити видимий новий крок на шляху до європейської інтеграції, без того, щоб французька економіка взяла на себе ризики вільної конкуренції у рамках спільного ринку.

У Німеччині оцінка була прямо протилежною. Федеральний уряд, а також зацікавлені ділові кола сподівались, що спільний ринок дасть потужний поштовх до злиття національних економік, отже, і до політичного об'єднання Європи, тоді як багато німців сприймали проект Євратому скептично. В основному ключові дебати відбувалися між Францією та ФРН, позиції яких істотно різнилися за багатьма аспектами¹⁶⁴:

- французи вимагали гармонізувати певні соціальні сфери, перш ніж нарешті створити спільний ринок. Вони назвали це "гармонізацією соціального тягаря", розуміючи під цим, серед іншого, вирівнювання заробітної плати, єдине регулювання щотижневого робочого часу та однакове визначення надбавок за надурочний час у всіх державах громади. У той час Франція дотримувала позиції про те, що її соціальна система є прогресивнішою за систему інших держав-членів, і що це створить

¹⁶³ Couve de Murville, ambassadeur de France à Bonn, au ministre Pineau. Bonn 30 octobre 1956. *Documents diplomatiques français*. 1956 Tome III (24 octobre – 31 décembre). Ministère des Affaires étrangères.

¹⁶⁴ Carstens, Karl. *Erinnerungen und Erfahrungen*. Boppard am Rhein : Boldt. 1993. P. 203.

тягар для французької економіки та поставить її у невідгідне становище у конкурентній боротьбі з іншими державами-членами. Уряд Німеччини відхилив ці вимоги Франції на тій підставі, що це стосується регулювань, які у ФРН приймають автономні від уряду суб'єкти в рамках переговорів щодо колективних угод щодо тарифів;

- французи також претендували на право підтримувати певні експортні субсидії і податки на імпорт, що полегшило б французькій економіці конкуренцію з іноземними суб'єктами навіть після встановлення спільного ринку. Німецький уряд розцінив цей французький запит як порушення основного принципу спільного ринку, тому також відхилив його;

- Франція хотіла мати право в односторонньому порядку застосовувати захисні застереження у разі серйозних криз платіжного балансу, за допомогою яких імпорт до Франції міг бути обмежений. Німецький уряд не був принципово проти цієї вимоги, але хотів гарантій від зловживань.

Інші країни-партнери займали очікувальну позицію. Частково вони підтримували позицію Західної Німеччини з питань, що стосувалися спільного ринку, одночасно виявляючи симпатії до французького підходу щодо Євратому.

Міністри закордонних справ Німеччини, Бельгії, Франції, Італії, Люксембургу та Нідерландів на засіданні 20-21 жовтня 1956 року у Парижі отримали звіт П.-А. Спаака про роботу міжурядової конференції у Брюсселі, на якій узгоджували два договори – про Євратом і про спільний ринок. Після глибоких дискусій вони зазначили у прес-релізі, що, хоча досягнуто домовленості з низки пунктів, усе ще існують розбіжності, що вимагають консультацій з їх урядами. Вони попросили своїх експертів продовжити вивчення низки питань і вирішили зустрітися знову якнайшвидше¹⁶⁵. По суті це означало, що переговори зайшли у глухий кут, проте федеральному міністру Л. Ер-

¹⁶⁵ Presseverlautbarung der Pariser Konferenz. Paris. 21. Oktober 1956. *Archives historiques du Conseil de l'Union européenne*. Bruxelles. Négociations des traités instituant la CEE et la CEEA (1955-1957), CM3. Conférence des ministres des Affaires étrangères, Paris, 20-21.10.1956, CM3/NEGO/095. URL: https://www.cvce.eu/obj/presseverlautbarung_der_pariser_konferenz_paris_21_oktober_1956-de-02d43b9a-7f33-4216-a3dd-b9086f01f19f.html

харду (що був присутній як експерт) під час переговорів удалося домовитися з французькою делегацією про "обговорення всього комплексу питань на зустрічі канцлера та прем'єр-міністра Франції на початку листопада за участі Спаака"¹⁶⁶.

У Бонні канцлер К. Аденауер негайно долучився до підготовки візиту до Парижа. Як писав з цього приводу К. Карстенс, на той час член німецької делегації на міжурядових переговорах, який в німецькому МЗС опікувався політикою європейської інтеграції: "Ми негайно передали справу Аденауеру. Ми дали йому зрозуміти, про що йдеться. Тільки він міг врятувати ЄЕС, діючи через голову зазначених міністрів. Його переконали, і він вирішив відвідати Париж, щоб протягом візиту спробувати домовитися з Францією щодо спірних питань. Дата була визначена на 6 листопада"¹⁶⁷. Напередодні візиту відбулися дві міжнародні події, що мали далекосяжні наслідки як для світової, так і європейської політики.

По-перше, 30 жовтня – 6 листопада 1956 року Велика Британія, Франція та Ізраїль здійснили збройний напад на Єгипет, щоб скинути А. Насера або, принаймні, спонукати його до більш м'якої позиції щодо Суецького каналу. Увечері 5 листопада, коли парашутисти союзників десантувалися на Порт-Саїд і Порт-Фуад, радянський уряд направив ноти протесту Е. Ідену та Г. Молле, де погрожував використанням "усіх видів сучасної зброї", аби зупинити агресію.

По-друге, 23 жовтня 1956 року повстав угорський народ і протягом кількох днів позбувся комуністичного правління. Новий уряд під керівництвом І. Надя вийшов із Варшавського договору та спробував приєднатися до Заходу. Але 4 листопада радянські війська зайняли Будапешт, а члени уряду І. Надя сховалися в югославському посольстві. За короткий період повстання було жорстко придушене, що спричинило масову еміграцію угорців – країну полишили майже 200 тис. людей¹⁶⁸.

¹⁶⁶ Telegramm von Karl Carstens an Walter Hallstein. 22 Oktober 1956. PA AA. B10 Abteilung II, Politische Abteilung. Bd. 907. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/telegram_from_karl_carstens_to_walter_hallstein_22_october_1956-en-848bb399-ccf7-490c-a85a-2442243094e4.html

¹⁶⁷ Carstens, Karl. *Erinnerungen und Erfahrungen*. P. 204.

¹⁶⁸ Cseresnyés, Ferenc. The '56 Exodus to Austria. *The Hungarian Quarterly*. XL (154). Summer 1999. P. 86-101.

Уранці 6 листопада 1956 року, коли К. Аденауер і його команда прибули на спеціальному потязі до Парижа, обидві політичні кризи обернулися на шкоду Заходу, в обох випадках – через втручання СРСР.

6 листопада о 10 годині ранку в офіційній резиденції прем'єр-міністра Франції розпочалися двосторонні переговори, одразу з перегляду основних міжнародних проблем Суецу та Угорщини. Учасник тих подій К. Карстенс у мемуарах згадував: "Гі Молле привітав канцлера з таким серйозним обличчям, що ми були просто перелякані. Французький уряд цілу ніч провів у нескінченних нарадах. Як слід реагувати на радянську загрозу? Лондон, здавалося, твердо вирішив припинити Суецьку операцію. Сполучені Штати, які із самого початку не схвалювали дії Великої Британії і Франції, очевидно, також хотіли припинити військову операцію в Єгипті, але, з іншого боку, – вони були готові захистити Францію та Англію від радянської загрози. Незважаючи на те, що вони радилися більшу частину ночі, уранці, 6 листопада, уряд Франції ще не розумів, яким буде курс. Г. Молле та державний секретар А. Піно сиділи перед нами, бліді та сонні. Ніколи більше мені так чітко не показували, що означає атомний шантаж для уряду такої неатомної країни, якою Франція була на той час. Рішення, які потрібно приймати в такій ситуації, ідуть на межі людських сил"¹⁶⁹.

Однак драматичні події і радянська загроза істотно прискорили хід переговорів і сприяли досягненню консенсусу. Наприклад, жорстоке придушення повстання в Угорщині актуалізувало необхідність єднання західноєвропейських держав для протидії комуністичній загрозі. Водночас, енергетична криза, спричинена подіями в зоні Суецького каналу восени 1956 року, обумовила зростання популярності ідеї створення Євратому.

Були й інші чинники, що спонукали обидві країни до компромісу. Наприклад, Франція переживала значні проблеми в економіці й фінансах (дефіцит торговельного балансу, інфляція) через дворічну війну в Алжирі. У свою чергу, К. Аденауер вороже поставився до планів американців, які було озвучено влітку 1956 року, про зменшення кількості своїх військ в Європі та на-

¹⁶⁹ Carstens, Karl. *Erinnerungen und Erfahrungen*. P. 204.

рощенні при цьому елементів ядерного стримування. Це йшло врозріз із прагненням канцлера відбудувати масову німецьку армію для "оборони Європи". Крім того, це означало, що Західна Німеччина мала стати ареною першого ядерного удару¹⁷⁰.

Після коротких консультацій К. Аденауер і Г. Молле домовились про дві речі: вони хотіли зосередити свої розмови на великих політичних проблемах. З іншого боку, питання, які залишались відкритими під час переговорів про ЄЕС, мали вторинний ефект, тоді як значення ЄЕС як потужного європейського об'єднання стало ще більш очевидним на фоні політичних стратегій СРСР і США.

Оскільки канцлер і прем'єр-міністр не встигли обговорити складні окремі питання Договору про ЄЕС, Р. Маржоліну з французької сторони та К. Карстенсу – з німецької було доручено провести переговори щодо питань, які залишаються спірними. Вони мали домовитись до вечора того самого дня – це було єдиною умовою. К. Карстенс у мемуарах досить емоційно згадував цей момент: "Ми з Маржоліном у супроводі вищих посадових осіб повернулися до Ко д'Орсе та розпочали переговори, які, серед усіх міжнародних зустрічей, які я відвідав, займають виняткове місце в моїй пам'яті із чотирьох причин: ніколи до цього чи після цього я не мав таких великих, майже можна сказати необмежених повноважень; ніколи переговори, в яких я брав участь, не приводили до такої повної згоди за такий короткий час; обставини ніколи не були більш драматичними; у мене ніколи не було більш сумлінного партнера.

Ми з Маржоліном були впевнені, що якщо ми хочемо об'єднати європейську справу, ми можемо зробити велику послугу, але якщо цього не зробити, наслідки будуть згубними. Жоден з нас не намагався скористатися цією ситуацією для надмірної вигоди, тоді як ми обидва були твердо налаштовані триматися позицій, які, на нашу думку, були для нас необхідними. Тож ми обоє грали з відкритими картами із самого першого моменту"¹⁷¹.

Узгодження компромісів тривало до глибокої ночі. Представникам двох делегацій удалося досягти ключових домов-

¹⁷⁰ Уильямс Ч. Аденауэр. Отец новой Германии. М. : ООО "Издательство АСТ", 2002. С. 516.

¹⁷¹ Carstens, Karl. Erinnerungen und Erfahrungen. P. 206-207.

леностей, які відкрили шлях для досягнення успіху на міжурядових переговорах, що тривали у Брюсселі під керівництвом П.-А. Спаака. Наступного ранку Г. Аденауер і Г. Молле схвалили пропозиції, які розробили К. Карстенс і Р. Маржолін. По суті Франція погодилася на запровадження Спільного ринку, а ФРН пішла назустріч французьким побажанням щодо функціонування Євратому.

У спільному заключному комюніке за результатами зустрічі канцлер і прем'єр-міністр висловили своє обурення повним придушенням угорської боротьби за свободу. Вони зазначили недостатню співпрацю між західними державами та закликали до більшої солідарності. Щодо європейських переговорів у комюніке було зазначено: "Глави урядів продовжили вести дуже задовільну дискусію щодо проблем, які пов'язані з Євратомом і Спільним ринком, результатом яких, після затвердження іншими делегаціями на конференції в Брюсселі, буде змога подолати труднощі, які виникли на Конференції міністрів закордонних справ 20 і 21 жовтня"¹⁷².

Франція і ФРН були змушені визнати, що зможуть повернутися на світову політичну сцену лише у випадку об'єднання західноєвропейських держав. Зокрема, уже за кілька днів після закінчення "суецької кризи" канцлер К. Аденауер сказав прем'єр-міністру Г. Молле, що жодна з європейських країн у майбутньому не зможе бути противагою США, і відповіддю може бути тільки об'єднана Європа.¹⁷³

8 листопада 1956 року К. Піно, міністр закордонних справ Франції, направив дипломатичним представникам Франції за кордоном телеграму, в якій повідомив про досягнутий прогрес під час франко-німецьких переговорів щодо проектів Євратому та Спільного ринку. Він інформував про досягнення домовленості, що дає змогу вийти з глухого кута, в якому опинилися переговори 20 та 21 жовтня, а також про те, що робота в Брюсселі має тепер "більш ніж шанси на успіх". Повний текст пропо-

¹⁷²Adenauer and Mollet Urge West to Restore Solidarity Promptly. TEXT OF COMMUNIQUE. *The New York Times*. 1956. Nov. 7. P. 35. URL: <https://www.nytimes.com/1956/11/07/archives/adenauer-and-mollet-urge-west-to-restore-solidarity-promptly-text.html>

¹⁷³Худолей К.К. Уроки Суецкого кризиса 50 лет спустя. *Журнал С.-Петербур. ун-та*. 2006. № 18. URL: <http://www.spbumag.nw.ru/2006/18/15.shtml>

зицій експертів, що були прийняті керівниками урядів ФРН і Франції, буде доведений безпосередньо до відома делегацій чотирьох інших країн у рамках конференції у Брюсселі. Міністр особливо наголосив на тому, що це у будь-якому випадку не рішення, а лише пропозиції, що "представлені з метою забезпечення подальшого прогресу двома делегаціями, між якими виникають найбільші розбіжності"¹⁷⁴.

Після повернення до Бонну К. Аденауер негайно доручив відділам федерального уряду, які брали участь у переговорах у Брюсселі, відновити переговори на міжурядовій конференції у Брюсселі на основі домовленостей між ним та Г. Молле. Протягом наступних тижнів на цій основі вдалося досягнути компромісу між усіма шістьма партнерами у Брюсселі з усіх питань, які до того були спірними. Відтоді в Брюсселі зміцнилося переконання про те, що велика справа об'єднання буде успішною. Осіння криза 1956 року була не останньою кризою на європейських переговорах, але вона була найбільш складною. У мемуарах К. Карстенс зазначав, що ця криза була подолана особистим втручанням К. Аденауера. Саме він відчув значення моменту у світовій історії і вдало використав його. Зважаючи на трагічні події в Угорщині та радянські погрози Великій Британії і Франції, було б абсурдом, якби об'єднання Європи не вдалося через питання оплати надурочних робіт¹⁷⁵.

Навесні 1957 року відбулася чергова, дуже складна, суперечка щодо питання асоціації заморських країн і територій, які тоді перебували під суверенітетом Франції, Італії і Нідерландів. Але на першому плані вже не було французько-німецького протистояння, більш того, обидві делегації намагалися максимально зберегти конструктивну атмосферу, якої було досягнуто в Парижі у листопаді 1956 року.

Яскравим прикладом нової якості у двосторонніх відносинах стала не тільки активізація переговорів зі створення Євро-

¹⁷⁴ Lettre de Christian Pineau aux représentants diplomatiques français à l'étranger. Paris, 8 novembre 1956. *Ministère des Affaires étrangères; Commission de publication des DDF*. Documents diplomatiques français. Volume III: 1956. 24 octobre-31 décembre. Paris : Imprimerie nationale, 1990. P.249-251. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/letter_from_christian_pineau_to_the_french_diplomatic_representatives_abroad_paris_8_november_1956-en-7d12edd4-f9a6-494a-b41a-f410a43df441.html

¹⁷⁵ Carstens, Karl. *Erinnerungen und Erfahrungen*. P. 206-207.

пейського економічного співтовариства (ЄЕС) та Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом), а й паралельне обговорення можливостей співпраці у галузі новітніх озброєнь. На початку січня 1957 року міністр оборони Німеччини Ф. Й. Штраус відвідав французьку військову базу Колон-Бешар, де відбувались випробування реактивних снарядів. 17 січня 1957 року було укладено секретні угоди (протоколи Колон-Бешар) про двосторонню франко-німецьку співпрацю, яка передбачала створення спеціалізованих двосторонніх комісій, проведення спільних досліджень, економічну та фінансову взаємодію у виробництві зброї¹⁷⁶. За підсумками досягнутих домовленостей стало очевидним прагнення Франції і Німеччини спільно розвивати національні системи оборони.

Істотно зблизилися підходи обох країн також у питанні функціонування майбутнього об'єднання атомної енергетики західноєвропейських держав. Зокрема, підтримуючи Євратом, США намагалися зберегти лідерство у цій сфері й розраховували на збереження статусу монопольного постачальника ядерних технологій і компонентів інтегрованої Європі, яка й надалі не мала б власного ядерного озброєння. Натомість західнонімецьке керівництво хотіло отримати доступ до ядерних досліджень в обхід обмежень Паризьких угод. Французи були зацікавлені насамперед у розвитку національних ядерних досліджень і, водночас, у контролі за розвитком західнонімецької атомної енергетики. Крім того, Париж прагнув залучити фінансову підтримку Бонна у цій сфері.

У лютому 1957 року прем'єр-міністр Г. Молле і канцлер К. Аденауер змогли дійти низки компромісів з політичних та економічних питань, які у цілому дали можливість завершити переговори та остаточно укласти угоди про Євратом та ЄЕС.

У мемуарах К. Карстенс, безпосередній учасник ключових переговорів німецької делегації у рамках міжурядової конференції 1955-1957 років зазначав, що протягом дискусій у Брюсселі стало зрозуміло, яке величезне значення мало сільськогосподарське питання для Франції, де набагато більший відсоток населення працювало у сільському господарстві, ніж у Німеч-

¹⁷⁶ Акульшина А.В. Франция и Германия в новом европейском старте в 1956-1958 годах : (к истории создания Евратома). *Вестн. Воронеж. ун-та*. Сер.: Гуманитар. науки. 2003. № 1. С. 273.

чині. М. Фор, державний секретар МЗС, який дедалі більше ставав домінуючою фігурою у французькій делегації, поїхав до канцлера К. Аденауера та в довгій розмові пояснив йому, що задовільне врегулювання сільськогосподарських проблем було необхідне для прийняття Договору про ЄЕС у парламенті Франції. Французька промисловість, за словами М. Фора, побоюється німецької конкуренції. Вона вважала, що у комерційному секторі Німеччина отримає більше вигоди від відкриття кордонів, ніж Франція. Аби угода була збалансованою у франко-німецьких відносинах, необхідно знайти баланс у сфері сільського господарства. Інакше було б неможливо знайти більшість у французькій палаті на підтримку Договору про ЄЕС.

Як керівник напряму європейської інтеграції у німецькому МЗС, К. Карстенс акцентував: "Це були аргументи, які теоретику економіки мали здатися абсолютно абсурдними, але які точно відображали політичну реальність. Якщо ми, німці, хотіли Договір про ЄЕС, ми мали заплатити ціну на користь сільського господарства, а це означало, зокрема, на користь французького сільського господарства, і постійну ціну. К. Аденауер прийняв ці аргументи, і, на мою думку, мав рацію щодо них. Я також кажу це ретроспективно, з огляду на різноманітну і, безумовно, виправдану критику європейської аграрної політики, яка проводиться сьогодні. Дуже важливо зважати на те, що біля колиски ЄЕС також був франко-німецький компроміс і з цього питання: німці очікували великих продажів для своєї промисловості у Франції, що у подальшому справдилося. У свою чергу, німці заявили, що готові погодитися на регулювання аграрної політики, з якою могли б жити французькі фермери, і, звичайно, не тільки французькі фермери, але й німецькі фермери. Але, оскільки кількість німецьких фермерів була порівняно меншою, ми, безперечно, могли б розв'язати німецьку проблему дешевше за допомогою національної допомоги, ніж за допомогою наших платежів у спільний європейський сільськогосподарський кошик. Важливо пам'ятати про ці фундаментальні ідеї 30-річної давнини й сьогодні. Ті, хто ставить під сумнів спільне сільське господарство ЄЕС, ставлять під сумнів політичну основу, на яку спирається спільний ринок"¹⁷⁷.

¹⁷⁷ Carstens, Karl. Erinnerungen und Erfahrungen. P. 212-213.

25 березня 1957 року у Римі було підписано два договори, що заснували Європейське економічне співтовариство та Європейське співтовариство з атомної енергії. Вони набули чинності 1 січня 1958 року та ввійшли до історії як "Римські договори". Метою ЄЕС було створення зони вільної торгівлі, митного союзу і, нарешті – спільного ринку. Метою Євратому було визначено співпрацю країн-членів у використанні ядерної енергії у мирних цілях.

У 1957-1958 роках ФРН і Франція також спробували організувати спільне виробництво ядерної зброї. З метою обійти "обмеження" Паризьких угод 1954 року планувалося, що основні практичні роботи здійснюватимуться на території Франції та Італії, яку також залучили до проекту. У лютому 1958 року Франція, Німеччина та Італія підписали секретний протокол щодо будівництва заводу із розщеплення ізотопів. По суті, паралельно з Євратомом, що займався використанням атомної енергії у мирних цілях, стали створювати організацію, що спрямована на проведення ядерних розробок у військовій сфері. У червні 1958 року Ш. де Голль, після повернення до влади (став прем'єр-міністром), скасував досягнуті домовленості, оскільки вважав, що Франція має самостійно розвивати ядерний потенціал у військовій сфері. І хоча досягнуті секретні франко-німецько-італійські угоди врешті-решт не було реалізовано, вони свідчили про високий рівень співпраці між Парижем і Бонном навіть у таких чутливих питаннях, як безпека та оборона.

У 1950-х роках активна участь Франції і ФРН у розбудові "єдиної Європи" на основі економічної інтеграції і відмови національних держав від частки суверенітету на користь наднаціональних органів обумовила зближення їх економічних систем і стала підґрунтям для порозуміння між французами та німцями. Зважаючи на повоєнні реалії керівництво ФРН свідомо визнавало лідерство французьких візаві в інтеграційних процесах, що стало певною традицією двосторонніх відносин. У Бонні вважали, що озвучені Парижем спільні франко-німецькі ініціативи краще сприйматимуться в країнах Західної Європи, оскільки засвідчуватимуть конструктивність багатостороннього підходу ФРН. Крім того, така політика давала змогу запобігти негативних наслідків посилення ролі Західної Німеччини на міжнародній арені.

Загалом у період Четвертої республіки головними ініціаторами французько-німецького зближення були урядовці двох країн, а не представники партій, громадського середовища чи великого капіталу, серед яких ще зберігався високий рівень взаємної недовіри. Але під впливом успішної західноєвропейської інтеграції істотно зросла взаємодія громадянських суспільств двох країн, дедалі більше накопичувався позитивний досвід двосторонньої співпраці, що у свою чергу об'єктивно зменшувало підґрунтя для історичної "ворожнечі" і змушувало еліти все більш активно розвивати у суспільній свідомості концепт "порозуміння" та "діалогу" між сусідніми народами.

1.2. Взаємодія Парижа та Бонна після формування П'ятої республіки у Франції

Остаточне примирення між країнами відбулося після значних внутрішньополітичних змін у Франції, що привели до прийняття на референдумі нового проєкту Конституції уже П'ятої республіки та повернення до влади популярного в народі генерала Ш. де Голля, що був обраний на посаду Президента із розширеними повноваженнями у зовнішній і внутрішній політиці. Вступивши на посаду президента республіки 8 січня 1959 року, Ш. де Голль взявся за втілення в життя своєї мрії – відновлення національної величі Франції. Він виходив із того, що французький народ може існувати тільки тоді, коли відіграє провідну роль на міжнародній арені: "Франція лише в тому разі є справжньою Францією, якщо вона перебуває на перших позиціях"¹⁷⁸.

Для досягнення такої мети зовнішньополітична концепція Ш. де Голля передбачала чотири базових пріоритети: самостійно гарантувати безпеку країни, зокрема шляхом створення ядерних сил стримування; розвивати відносини з колишніми французькими володіннями; забезпечити собі підсилення могутності завдяки створенню європейської організації з ініціативи Франції; надалі проводити незалежну зовнішню політику, не оглядаючись на будь-кого.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Ціватий В., Чекаленко Л. Історичні, концептуальні та інституційні особливості національної безпеки Франції: політико-дипломатичний вимір. *Зовнішні справи*. 2015. № 2. С. 39.

¹⁷⁹ Лозовицький О. Еволюція геополітики Франції: від "національної величі" до "соціального партнерства". *Зовнішні справи*. 2013. № 6. С. 24.

На думку генерала, майбутня "єдина Європа" мала бути не якимось наднаціональним об'єднанням, а стійким союзом держав із непорушним національним суверенітетом усіх його членів, що не піддається впливу ззовні. На противагу прихильникам "проатлантичної Європи", він висунув інший концепт: "Європа, яку потрібно створити, це Європа європейська. Європейська, це означає, що вона має існувати самостійно й для себе, і що на світовій арені вона має вести свою незалежну політику..."¹⁸⁰.

Важливо зазначити, що у питанні західноєвропейської інтеграції творець П'ятої Республіки сповідував підхід, що принципово відрізнявся від "методу Монне". На відміну від передавання спільним європейським керівним органам якнайбільшої частки національних суверенітетів, Ш. де Голль робив ставку на міжурядовий підхід і жорстко критикував діяльність наднаціональних комісій чи органів, які не були б підзвітні національним урядам: "об'єднана Європа не може бути об'єднанням держав, ...якщо торкаються національних інтересів, ніхто та ніщо не має нав'язувати державі свою волю"¹⁸¹. Французький дослідник Б. Фан зазначав: "Де Голль, природно, підтримує створення європейської спільноти, але вона має спиратися на договори між державами, а не мати форму федерації"¹⁸².

Президент мав на меті створити міжурядовий механізм співпраці країн ЄЕС, що спрямований на координацію зовнішньої й оборонної політики. Цей проєкт мав зробити Європу третьою силою, яка незалежна у світовій політиці від наддержав США та СРСР. Він справедливо вважав, що Франція відіграватиме роль політичного лідера серед країн "шістки" як через свій міжнародний статус постійного члена РБ ООН, так і через те, що основний конкурент – Західна Німеччина була обмежена політичними наслідками Другої світової війни. Саме прагненням зберігати цей сприятливий баланс усередині ЄЕС можна пояснити негативне ставлення Ш. де Голля до прийняття нових членів до західноєвропейського інтеграційного об'єднання.

¹⁸⁰ Цит. за : Сипко Б. "Європа європейська" у візії Шарля де Голля. *Європейські історичні студії*. № 2. 2015. URL: http://eustudies.history.univ.kiev.ua/-evropa_evropeyska_u_vizii_de_golya.html

¹⁸¹ Голль Шарль де. Мемуари надєжд. Москва : Прогресс, 2000. С. 174.

¹⁸² Фан Б. Шарль де Голль. Київ : Ніка-центр; Львів : Вид-во Анетти Антененко, 2020. С. 143.

У цілому французький лідер чітко розрахував, що в умовах "обмеженого суверенітету" керівництво ФРН не тільки не конкуруватиме з Францією за лідерство в ЄЕС, а й буде зацікавлене отримати підтримку Президента П'ятої Республіки як у стосунках між західними союзниками, так і з Радянським Союзом. Такий підхід генерала створював певний політичний простір для налагодження практичних контактів з К. Аденауером.

Перша зустріч Ш. де Голля та К. Аденауера відбулася 14 вересня 1958 року. Напередодні референдуму за нову конституцію на той час ще прем'єр-міністр Четвертої республіки запросив канцлера приїхати з візитом у власний маєток Буасері у селищі Коломбе-ле-Де-Егліз. Вони спілкувалися досить довго та глибоко практично віч-на-віч, за присутності лише німецького перекладача. Темою обговорення стали актуальні міжнародні питання та шляхи розвитку франко-західнонімецьких зв'язків. Результатом зустрічі стали принципові домовленості (щоправда, вони не були оформлені на папері та мали вигляд "джентльменської угоди"). Зокрема, обидва співрозмовники погодилися, що потрібно розвивати та зміцнювати подальші зв'язки між членами Європейського економічного співтовариства, виходячи з положення про відмову від наднаціонального об'єднання країн "Спільного ринку". При цьому французи й німці погодилися піти на деякі взаємні поступки. Наприклад, Ш. де Голль із розумінням поставився до прагнення ФРН зберегти особливі стосунки зі Сполученими Штатами в межах Атлантичного пакту. Натомість К. Аденауер пообіцяв сприяти інтенсифікації розробки спільної сільськогосподарської політики ЄЕС, а також підтримати позицію Франції щодо неможливості вступу Великої Британії до організації "Спільного ринку" за умови збереження її особливих стосунків із членами Британської Співдружності.¹⁸³

Після обрання президентом Ш. де Голль зміцнив міждержавний компонент у франко-німецьких відносинах, тим самим спрямувавши їх у русло, що суперечило ключовим напрямкам діяльності наднаціональних і багатосторонніх європейських

¹⁸³ Омельченко А.В. Єлисейська угода 1963 року між Францією та ФРН: причини та передумови виникнення. *Культурологічний вісник*. Запоріжжя. 2003. Вип. 11. С. 39.

організацій. Незабаром після призначення, у лютому 1959 року, французький прем'єр-міністр М. Дебре запропонував Г. Бланкенхорну, який на той час був німецьким послом у паризькій штаб-квартирі НАТО, продовжувати переговори, розпочаті між урядами двох країн, "через регулярні проміжки часу"¹⁸⁴.

Попри позитивну динаміку двосторонніх стосунків і налаштованість французького керівництва до більш поглибленого діалогу між керівниками двох країн, у ФРН у період 1958-1962 років таке зближення викликало значні застереження.

По-перше, німці потребували консолідованої підтримки США, Великої Британії, Франції та європейських країн – членів НАТО у "берлінському питанні". Наприклад, ще у лютому 1958 року М. Хрущов запропонував скликати конференцію "чотирьох великих держав" і переглянути статус Західного Берліна, оголосивши його демілітаризованим вільним містом. Із тих пір СРСР активно просував це питання як у двосторонніх переговорах зі США, так й у форматі зустрічей чотирьох держав-переможниць.

По-друге, керівництво ФРН прагнуло зберігати партнерські відносини з усіма країнами – членами ЄЕС і тому всіляко дистанціювалося від дій, які могли б викликати ефект "примари німецько-французького кондомініуму" в ЄЕС¹⁸⁵.

5 вересня 1960 року Ш. де Голль під час прес-конференції представив своє бачення європейського єднання. Він зазначив, що ключове значення у цьому процесі мають відігравати держави – "єдині суб'єкти, які мають повноваження приймати рішення та діяти", а будь-які плани розбудови Європи на іншій основі він назвав "мріями". На думку генерала, існуючі наднаціональні органи "мають свою технічну цінність, але не мають і не можуть мати авторитета, отже, політичної ефективності". Він досить критично відгукнувся про Вищий управлінський орган ЄОВС і Комісію ЄЕС, зазначивши, "поки нічого серйозного не відбувається, вони працюють без особливої суєти, але як тільки з'являється драматична обставина, велика проблема",

¹⁸⁴ Ulrich Lappenküper. Die deutsch-französischen Beziehungen 1949-1963. S. 1709.

¹⁸⁵ Elzer, Herbert (hrsg). Die Bundesrepublik Deutschland und Frankreich: Dokumente 1949-1963. *Parteien, Öffentlichkeit, Kultur*. Saur, 1997. S. 584.

наднаціональні органи не здатні діяти без держав. У цьому зв'язку "Франція вважає бажаною, можливою та практичною" регулярну співпрацю країн Західної Європи в політичній, економічній, військовій і культурній сферах. В її основі – "регулярний організований концерт відповідальних урядів", "робота організацій, що спеціалізуються на кожній зі спільних галузей і підпорядковані урядам", "періодичне обговорення зборів, які формують делегати національних парламентів" та "урочистий європейський референдум". Ш. де Голль сподівався, що на цьому шляху "зв'язки множитимуться та формуватимуться звички, а потім, поступово виконуючи свою роботу, потроху, можливо, буде зроблено нові кроки до Європейської єдності"¹⁸⁶.

1961 року пропозиції Франції стали предметом обговорення на першій зустрічі голів держав і урядів у Парижі. Було прийнято рішення про створення спеціальної комісії у складі представників усіх країн Європейського співтовариства з метою визначення форм та організаційних принципів такої співпраці. Комісію очолив К. Фуше, на той час посол Франції у Данії. Дискусії на засіданнях комісії часто проходили у доволі напруженій атмосфері, оскільки не всі країни ЄЕС схвалювали налаштованість Ш. де Голля на міждержавний характер співпраці у рамках "спільного ринку". Однак К. Аденауер послідовно підтримував пропозиції Франції у надії на її підтримку в "берлінському питанні".

У листопаді 1961 року Франція висунула "план Фуше", що передбачав створення політичного союзу, що спрямований на координацію зовнішньої й оборонної політики, із міждержавною співпрацею за типом класичних міжнародних організацій. Інституціональна система союзу мала включати Раду голів держав або урядів, яка прийматиме рішення за принципом одностайності; постійну Європейську політичну комісію із суто технічними функціями; Асамблею, позбавлену справжніх контролюючих можливостей. Бюджет організації мав бути створений із рахунок внесків держав-учасниць. Проте цей проєкт було відхилено через негативну реакцію Бельгії і Нідерландів, які небезпідставно вважали, що майже повна відсутність наднаці-

¹⁸⁶ Conférence de presse de Charles de Gaulle. 5 septembre 1960. *Gaulle, Charles de. Discours et messages. Volume III: Avec le renouveau (1958-1962)*. Paris : Plon, 1970. P. 244-246.

ональних компонентів у запропонованій структурі нової організації поставить під сумнів динаміку інтеграційних процесів в ЄЕС. До того ж, партнери Франції виявляли обережність щодо проєктів європейської оборонної політики, які здатні послабити Північноатлантичний альянс. Не останню роль відігравали намагання цих країн узгодити питання політичної інтеграції зі вступом до Європейських співтовариств Великої Британії, яка подала відповідну заяву 10 серпня 1961 року. Нідерланди й Бельгія вважали, що англійська присутність зробить неможливою франко-німецьку гегемонію в Співтоваристві та прискорить асоціацію американського та європейського ринків.

Друга фаза переговорів із питань політичної інтеграції почалася 18 січня 1962 року презентацією нового плану К. Фуше, ще менш наднаціонального, ніж попередній. У "плані Фуше-2" також не було навіть непрямих посилань на зв'язок співпраці у сфері оборони з механізмом НАТО. Партнери Франції винесли на обговорення власний план, в якому політичний союз розглядали не як кінцеву мету, а як перехідне об'єднання на шляху до наднаціональної структури. Було підкреслено, що військова співпраця здійснюватиметься в рамках Північноатлантичного альянсу. Цей проєкт зустрів рішучу опозицію з боку Франції. Небажання бельгійців і нідерландців переходити до політичної інтеграції без участі Великої Британії спричинило остаточне відхилення проєкту політичного союзу та призупинення мандата комісії Фуше в квітні 1962 року.

Натомість конструктивний діалог між К. Аденауером і Ш. де Голлем, а також послідовна німецька підтримка французьких ініціатив під час обговорення "планів Фуше" істотно зблизили двох лідерів. Особливо зміцніли відносини між ними під впливом міжнародної ситуації, що склалася у кінці 1950-х – на початку 1960 років. Наприклад, наслідком "берлінської" (1958-63) і "кубінської" (1962) криз стала еволюція балансу сил між США та СРСР у напрямі ракетно-ядерної "рівноваги страху", за якої сторони ставали заручниками один одного та шукали компроміси за рахунок інтересів і безпеки союзників. Подібна ситуація породжувала подвійну загрозу для Європи – перетворення або на поле бою наддержав із катастрофічними наслідками, або на об'єкт їх глобальної домовленості за рахунок інтересів європейців. Проте такі зміни у міжнародному курсі Вашингтона

спричинили кризу довіри до США у ФРН і Франції. Діалог наддержав також значно ускладнив простір для зовнішньополітичних дій Парижа (у питаннях розробки власної ядерної зброї) та Бонна (у німецькому питанні), що спричинило зближення французьких і західнонімецьких підходів в оцінці безпекової і політичної ситуації в Європі.¹⁸⁷

Одразу після остаточного провалу "планів Фуше" на засіданні міністрів закордонних справ ЄЕС у квітні 1962 року, президент Франції запросив канцлера здійснити в серпні офіційний візит до Франції та одночасно оголосив про свій офіційний візит у відповідь у вересні. Г. Бланкенхорн у щоденнику з приводу запрошення Ш. де Голля зазначав: "Намір організувати франко-німецькі відносини на двосторонній основі очевидний. Особисто я вважаю, що треба піти назустріч цим пропозиціям, оскільки все, що закріплює близькість франко-німецьких відносин у свідомості двох народів, є надзвичайно значним і має велику політичну цінність."¹⁸⁸ Аденауер із великою радістю прийняв пропозицію відвідати Францію і, для того, щоб підкреслити "зв'язок між нашими двома народами, що зростає", він також погодився на пропозицію Ш. де Голля поєднати його перебування в Парижі з поїздкою французькими регіонами¹⁸⁹.

У період з квітня по серпень 1962 року істотно погіршуються відносини між канцлером та американцями. Держсекретар Д. Раск висунув нову ініціативу, аби надати імпульс у переговорах з СРСР, і, зокрема, висловив готовність визнати німецькі кордони за лінією Одер – Нейсе¹⁹⁰.

У цей період у К. Аденауера також дедалі більше зростало роздратування діями Вашингтона у "берлінському питанні", які були спрямовані на деескалацію та поступки радянській стороні. Чим більше руйнувалися відносини зі США, тим важливішим

¹⁸⁷ Добровольська І.-А. Б. Французько-німецьке партнерство в європейських інтеграційних процесах (1989-2006 рр.): автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2008. С. 7.

¹⁸⁸ Blankenhorn, Herbert. Verständnis und Verständigung, Blätter eines politischen Tagebuchs 1949 bis 1979. URL: https://www.cvce.eu/obj/herbert-blankenhorn-verstandnis_und-verstandigung-fr-2da48c4f-c0cd-497b-9188-4a7311555131.html

¹⁸⁹ Ulrich Lappenküper. Die deutsch-französischen Beziehungen 1949-1963. S. 1721.

¹⁹⁰ Уильямс Ч. Аденауер. Отец новой Германии. С. 606-608.

фактором для канцлера ставала Франція. На початку травня він уперше висловився про те, що доведеться "кілька років жити в напрузі з американцями" та все частіше "робити ставку на франко-німецьких та європейських коней"¹⁹¹.

Крім того, 1962 року як внутрішньополітичні чинники у ФРН, так і вікові обмеження дедалі більше ставили К. Аденауера перед необхідністю відходу від влади та її передавання своєму однопартиїцю. У цьому зв'язку як канцлер, так і французький президент переживали, що робота з налагодження порозуміння не буде продовжена за часів найбільш вірогідного наступника – федерального канцлера Л. Ерхарда. Тому ідея договірного закріплення двосторонньої співпраці набувала дедалі чіткіших контурів у головах обох державних діячів. Наприклад, Ш. де Голль у розмові з французьким послом у ФРН Ф. Сейду зазначав, що треба зробити все можливе для того, щоб порозуміння між двома державами було настільки міцно закріплено, "щоб ніхто не думав використовувати одну країну проти іншої"¹⁹².

Улітку 1962 року президент Франції прийняв остаточне рішення реалізувати цю ініціативу на двосторонньому рівні та зробив віссю нової французької політики "особливі відносини" із Західною Німеччиною. 1962 року у рамках підготовки угоди про "примирення" К. Аденауер і Ш. де Голль здійснили взаємні державні візити, аби продемонструвати громадськості свої наміри. Ключовим моментом стала їх спільна участь в урочистому богослужінні 8 липня 1962 року у Реймському кафедральному соборі – одній з найважливіших готичних церков і місця коронації французьких королів. Спільна молитва стала апогеєм державного візиту Федерального канцлера до Франції і заклала традицію символічних жестів за участі керівників двох держав, що мали демонструвати їх прагнення розвивати та зміцнювати двосторонню співпрацю.

З 4 по 9 вересня 1962 року Президент Франції Ш. де Голль перебував з візитом у Федеративній Республіці. Після переговорів із канцлером К. Аденауером 5 і 6 вересня 1962 року він відвідав

¹⁹¹ Osterheld, Horst. "Ich gehe nicht leichten Herzens". Adenauers letzte Kanzlerjahre – ein dokumentarischer Bericht. *Adenauer Studien*. Bd. V. 2. Aufl., Mainz, 1987. S. 111.

¹⁹² Seydoux, François. *Beiderseits des Rheins. Erinnerungen eines französischen Diplomaten*. Frankfurt (Main): Societäts-Verlag, 1975. S. 293.

Дюссельдорф, Дуйсбург, Гамбург, Мюнхен і Штутгарт. Цей візит став підтвердженням високого й динамічного рівня відносин між Німеччиною та Францією протягом останніх кількох років. Лідери країн висловили бажання продовжувати та пришвидшувати цей розвиток. У заключному комюніке вони оголосили, що обидва уряди вживатимуть практичних заходів для ефективного зміцнення вже існуючих зв'язків у багатьох сферах¹⁹³.

19 вересня 1962 року французький уряд надіслав федеральному уряду меморандум, в якому було оформлено відповідні домовленості за результатами двох офіційних візитів¹⁹⁴. У документі містилися конкретні пропозиції щодо посилення франко-німецької співпраці, які загалом охоплювали тісну співпрацю у сферах зовнішньої політики, оборони, освіти та молоді. Також було детально прописано механізм реалізації двосторонньої співпраці: двічі на рік зустрічі глав держав чи урядів, чотири рази на рік – міністрів закордонних справ та інших відповідальних міністрів.

8 жовтня 1962 року Й. Янсен, начальник політичного департаменту МЗС Німеччини, прокоментував французькі пропозиції: "Меморандум спрямовано на партнерство на рівних, яке жодна держава ніколи не пропонувала Федеративній Республіці в такій всеосяжній формі. Федеральному уряду доведеться розглянути цю пропозицію набагато серйозніше, оскільки Німеччина наразі перебуває в умовах постійної радянської загрози більше, ніж будь-яка інша держава західного світу"¹⁹⁵. Він також зазначив ключові чинники, що визначають цінність відносин з Парижем:

1. Франція завжди чітко та ефективно підтримувала нас у наших проблемах.

¹⁹³ Aufzeichnung des Referats 200. Betr.: Deutsch-französische Zusammenarbeit. 14 Januar 1963. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1963*. Haupthrg. Hans-Peter Schwarz. Mithrsg. Helga Haftendorn ... – München : Oldenbourg. 1994. S. 82.

¹⁹⁴ Aufzeichnung des Ministerialdirektors Jansen. 24. September 1962. Betr.: Memorandum der französischen Regierung vom 19. September 1962 zur Verstärkung der deutsch-französischen Zusammenarbeit. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1962*. München, 2010. S. 1556-1560.

¹⁹⁵ Ibid. Fußnote 7. S. 1558-1559.

2. Вона є однією із чотирьох великих держав, які відповідають за питання, що стосуються "Німеччини у цілому", також як одна серед п'яти великих держав має постійне місце та право вето у Раді Безпеки ООН; як світова держава, що має особливі стосунки у Північній Африці, Чорній Африці, на Близькому Сході, у Південно-Східній Азії, в Океанії і в Південній Америці.

3. Франція пов'язана зі США твердими та дружніми відносинами, попри всі суперечки та дискусії. Тому партнерство з Францією також позитивно вплине на довіру у світі до ФРН, оскільки у США, Великій Британії та інших країнах у кінцевому підсумку дружба Франції з Німеччиною розглядатиметься як доказ надійності Німеччини.

4. Франція та Федеративна Республіка з більш ніж 100 млн жителів складають більшість населення Європейських Співтовариств. Завдяки своєму економічному потенціалу та обсягу торгових відносин вони значною мірою визначають економічний розвиток Європи.

5. Стратегічно Франція пропонує підтримку, без якої європейська оборона на Ельбі є неможливою. Це єдина країна, без співпраці з якою абсолютно неможливо захищати Європу.

Ключовий висновок німецького дипломата: "Співпраця з Францією має бути розроблена таким чином, щоб стати попереднім етапом політичного союзу "шістки", а після приєднання Великої Британії до ЄЕС, – "сімки"¹⁹⁶.

Федеральний уряд відповів уряду Франції 8 листопада 1962 року, після розгляду міністерствами, що були залучені до меморандуму. У своїй відповіді Бонн зазначив, що поділяє думку французького уряду про те, що слід докласти всіх зусиль для сприяння франко-німецькій співпраці у всіх сферах, де це можливо. До завершення опрацювання всіх окремих пропозицій, він погоджується на основні ідеї меморандуму¹⁹⁷.

¹⁹⁶ Aufzeichnung des Ministerialdirektors Jansen. 24. September 1962. Betr.: Memorandum der französischen Regierung vom 19 September 1962 zur Verstärkung der deutsch-französischen Zusammenarbeit. Fußnote 7. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1962*. S. 1558-1559.

¹⁹⁷ Aufzeichnung des Referats 200. Betr.: Deutsch-französische Zusammenarbeit. 14. Januar 1963. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1963*. München : Oldenbourg. 1994. S. 82.

Міністри закордонних справ Німеччини та Франції на конференції 16-17 грудня 1962 року у Парижі піддали детальному обстеженню пропозиції, що містилися в меморандумах. Вони доручили керівникам політичних департаментів двох міністерств закордонних справ, Й. Янсену та Ш. Люсе, представити резюме результатів попереднього обміну думками для конференції федерального канцлера та президента Франції у Парижі з 21 по 23 січня 1963 року.

22 січня 1963 року Ш. де Голль і К. Аденауер у Парижі в Єлисейському палаці підписали Спільну заяву та Договір про німецько-французьку співпрацю ("Єлисейський договір"). У заяві обидві сторони встановили, що примирення між німецьким і французьким народом є "історичною подією, яка по-новому формує ставлення народів один до одного". Одночасно було підкреслено, що посилення співпраці є необхідним кроком на шляху до об'єднаної Європи між обома країнами, яка є спільною метою обох народів.¹⁹⁸

Сам договір складається із трьох частин – "Організація", "Програма", "Заключні положення". У першій частині зафіксовано зобов'язання щодо регулярних зустрічей, незалежно від політичної необхідності: глав держав та урядів щонайменше двічі на рік, міністрів закордонних справ і міністрів оборони – щонайменше кожні три місяці, а також компетентних міністрів з питань освіти і молоді – кожні два місяці. Було також передбачено міжміністерські комісії у кожній зі сторін, які мали координувати питання співпраці й надавати про це звіт.

Розділ "Програма" визначив організаційну рамку співпраці за такими напрямками:

1. Узгодження позицій з усіх важливих питань міжнародної політики, особливо з наступних:

- ЄЕС та Європейська політична співпраця;
- політичний та економічний виміри відносин Схід-Захід;
- діяльність міжнародних (НАТО, ООН, Рада Європи, ЗЄС, ОЕСР) та спеціальних організацій.

¹⁹⁸ Договор Федеративной Республики Германии и Французской Республики о немецко-французском совместном сотрудничестве (т.н. Елисейский договор) от 22.01.1963. URL: http://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0016_ely&object=translation&st=&l=ru

2. Спільне обговорення військових доктрин, координація стратегічних планів, проведення науково-дослідних робіт військового профілю й обмін персоналом.

3. Розбудова тісної співпраці у молодіжній та освітній сферах шляхом:

- інтенсивних обмінів школярів і студентів;
- сприяння вивченню французької і німецької мов;
- взаємного визнання шкільних і студентських дипломів.

У заключних положеннях договору Франція погодилася поширити дію договору, за винятком його військових статей, "на Берлін". Це було поступкою Парижа Бонну, оскільки на женевській нараді міністрів закордонних справ у травні 1959 року французький уряд визнав, що Західний Берлін не є частиною ФРН.

Цікаво, що питання економічної співпраці й тематичні зустрічі профільних міністрів загалом не було згадано у договорі. З одного боку, це пояснювалося тим, що у цій сфері вже існувала досить розвинена договірна база у рамках ЄЕС; з іншого, – доволі істотними концептуальними суперечностями, що існували між Ш. де Голлем і федеральним міністром економіки та свідомим "проатлантистом" Л. Ерхардом з приводу розвитку західноєвропейської інтеграції.

У цілому підписання Єлисейського договору остаточно закріпило "примирення" двох народів і започаткувало "особливі" франко-німецькі відносини. Характерною рисою договору стало те, що він не містив чітких міжнародно-правових зобов'язань учасників про взаємодію в тих чи інших обставинах. По суті, єдине, про що домовилися сторони, – це обов'язкові регулярні зустрічі керівників держав та урядовців із певного кола питань співпраці. Однак саме його процедурний характер дозволяв Франції і ФРН гнучко адаптувати документ до контексту мінливої міжнародної обстановки. Незалежно від особистих поглядів, партійно-політичної належності лідерів і корінних змін ситуації в Європі та світі Єлисейський договір продовжував і продовжує служити важливим каналом постійного діалогу між його учасниками. Як зазначав німецький дослідник У. Пфайль, навіть якщо спільні зустрічі характеризувалися іноді крижаним холодом, так що перекладачам часто важко вдавалося переносити мовчання одного на слова іншого, контакт

ніколи не переривався та примушував відповідальних політиків представляти результати консультацій перед зацікавленою громадськістю¹⁹⁹.

Елісейський договір став віхою у зміцненні німецько-французької дружби й надав потужний імпульс для знешкодження існуючих у суспільствах двох країн бар'єрів і взаємних претензій, адже ще на початку 1960-х років нерідко зустрічалися люди, які вбачали у сусідах непримиренних ворогів. Велика заслуга Ш. де Голля та К. Аденауера полягала в тому, що вони документально закріпили та на особистому прикладі показали, що два найбільші народи Європи можуть спілкуватися мовою не суперників, а дружби та співпраці.

Ратифікація договору у ФРН чітко виявила політичні обмеження, що на той час стояли на шляху розвитку "особливих відносин". Напередодні його підписання, 14 січня 1963 року, на прес-конференції Ш. де Голль одночасно проголосив негативне рішення Франції щодо вступу Великої Британії до Співтовариства та відмову Франції брати участь у багатосторонніх силах НАТО. Подвійне вето генерала Ш. де Голля викликало глибоку кризу, яка зачепила як Спільний ринок, так і НАТО, а також обурення німецьких прибічників "проатлантичної" Європи. Останні виступали на противагу "голлісту" К. Аденауеру та вважали відмову Ш. де Голля порушенням домовленостей щодо Спільної сільськогосподарської політики ЄЕС. Зокрема, 1962 року Німеччина підтримала принципи ССП, що було свого роду компромісом із Францією, яка наполягала на узгодженні основних положень ССП ще до прийняття Великої Британії до ЄЕС. Вето Ш. де Голля означало порушення цієї домовленості. Зокрема, реакцією міністра закордонних справ Г. Шредера та одного із провідних німецьких "проатлантистів" стала пропозиція з 1 квітня 1963 року ввести до взаємовідносин країн Співтовариства принцип "синхронізації" з метою підтримки балансу національних інтересів країн-партнерів²⁰⁰.

Крім того, після підписання договору про німецько-французьку співпрацю США висловили сумніви щодо союзницьких

¹⁹⁹ Ulrich Pfeil. Zur Bedeutung des Elysee-Vertrags. *Aus Politik und Zeitgeschichte*. 63. Jahrgang. 1-3/2013. 31.12.2012. S. 7.

²⁰⁰ Європейський Союз. Історія і засади функціонування. С. 161.

зобов'язань Західної Німеччини й почали тиснути на К. Аденауера, у тому числі за допомогою впливової групи "проатлантистів" у парламенті та уряді. Зокрема, під час перебування у Вашингтоні з 4 по 7 лютого 1963 року держсекретар німецького міністерства закордонних справ К. Карстенс мав зустрічі з президентом Дж. Кеннеді та держсекретарем Д. Раском, які повідомили йому про свою стурбованість щодо можливої зміни курсу ФРН у зовнішній, європейській та оборонній політиці. Німецький дипломат був змушений запевнювати своїх візаві у дотриманні Федеральним урядом своїх союзницьких зобов'язань і незмінності курсу в європейській політиці.²⁰¹

У лютому – травні 1963 року під час обговорень тексту Єлисейського договору та його ратифікації у парламенті "проатлантична" більшість визнала за необхідне додати преамбулу до проекту "Закону про Спільну заяву та Договір від 22 січня 1963 року між ФРН і Французькою Республікою про німецько-французьку співпрацю", що був проголосований Бундестагом 16 травня 1963 року. У преамбулі було зазначено, що цей договір не змінює права та обов'язки, що випливають з укладених ФРН багатосторонніх угод, і буде застосований для сприяння великим цілям, що протягом багатьох років визначають політику та прагнення Федеративної Республіки разом з іншими союзниками. Такими цілями названо:

- збереження та зміцнення об'єднання вільних народів, зокрема тісного партнерства між Європою та Сполученими Штатами Америки,
- реалізація самовизначення німецького народу та відновлення єдності Німеччини, спільний захист у рамках Північноатлантичного альянсу й інтеграція збройних сил держав, що належать до цього альянсу,
- єднання Європи на основі Європейських Співтовариств шляхом залучення Великобританії та інших згідних до вступу країн, а також подальше зміцнення цих Співтовариств,
- зниження торговельних бар'єрів шляхом переговорів між Європейським економічним співтовариством, Великою Брита-

²⁰¹ Sondersitzung der Bundesregierung am 4 Februar 1963. *Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung*. URL: http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/k0/k/k1963k/kap1_2/kap2_6/para3_1.html

нією та США, а також іншими країнами в рамках Генеральної угоди з тарифів і торгівлі.

У завершальній частині преамбули було констатовано, що німецько-французька співпраця, орієнтована на зазначені цілі, принесе користь усім народам, служить справі миру в усьому світі, тим самим сприяє добробуту німецького та французького народів.²⁰²

Бундесрат – державний законодавчий орган ФРН, створений із представників федеральних земель, остаточно ратифікував Єлисейський договір 31 травня 1963 року. 2 липня відбувся обмін ратифікаційними грамотами між ФРН і Французькою Республікою. 1963 року К. Аденауер, якому виповнилося 87 років, мав завершити свою активну політичну кар'єру й передати владу своєму колезі з партії – Л. Ерхарду, який теж належав до табору "проатлантистів". Тому канцлер уже не міг завадити внесенню преамбули, яка істотно зменшувала значення угоди на думку Ш. де Голля.

Варто зазначити, що тогочасні лідери Франції і Федеративної Республіки Німеччини по-різному бачили цілі угоди. Для К. Аденауера велике символічне значення мало примирення двох сусідніх народів. Він також хотів залишити своїм наступникам стабільні рамкові умови для розвитку відносин із Францією. У свою чергу, генерал прагнув зробити франко-німецькі відносини стрижнем "європейської Європи", що незалежна від США.

Важливе значення мав візит Ш. де Голля до ФРН 4-5 липня 1963 року на перші консультації, згідно з Єлисейським договором. Протягом пленарних обговорень стало зрозуміло, що між Бонном і Парижем не було консенсусу щодо двох центральних питань – європейської політики та політики безпеки. Зокрема, під час міжурядового засідання з питань європейської політики німці наполягали на програмі синхронізації і тимчасовій координації між внутрішнім розвитком ЄЕС і його зовнішніми зв'язками. Ішлося про взаємозв'язок між аграрною політикою та промисловою політикою ЄЕС. Федеральний міністр Г. Шредер

²⁰²Annahme des Gesetzes zum deutsch-französischen Vertrag durch den Deutschen Bundestag, 16 Mai 1963. *Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung*, Nr. 87 vom 17. Mai 1963. S. 765. URL: <http://www.konrad-adenauer.de/dokumente/weitere-dokumente/annahme-gesetz-dt-frz-vertrag>

вказав, "що політика Співтовариства у цих двох сферах не просувається однаково. У ході попереднього обговорення вже було підкреслено, що прийняті норми включають 55 відсотків сільського господарства до політики Співтовариства; цей відсоток збільшиться до 85, беручи до уваги норми, які готують. Нічого порівняного у сфері торгової політики не було досягнуто"²⁰³.

Ш. Де Голль, проте, чітко дав зрозуміти, що його головною проблемою є спільний ринок та аграрна політика. Роблячи це, він навіть викликав протидію у К. Аденауера, який не хотів, щоб Договір про ЄЕС був вичерпаний регулюванням сільськогосподарських питань. Під час обговорення безпекових аспектів німецький міністр оборони К. У. фон Хассель піддав критиці французів за те, що виведення французького атлантичного флоту з НАТО відбулося без попередньої консультації, на що різко зреагував Ш. де Голль та у свою чергу звинуватив німецький уряд у тому, що він дав згоду на участь у багатосторонніх ядерних силах без попередніх консультацій із Парижем. К. Аденауер з цим не погодився та нагадав, що дав зобов'язання США 14 січня до підписання Єлисейського договору²⁰⁴, тобто в день прес-конференції Ш. де Голля, на якій він наклав вето на вступ Великої Британії до ЄЕС та озвучив відмову від участі Франції у багатосторонніх ядерних силах.

У цілому, попри негативні наслідки, що спричинила преамбула, і доволі жорсткі дискусії, перша франко-німецька міжурядова конференція відбулася та мала певні позитивні результати. Символічним стало те, що дві країни зробили ставку на молодь. Зокрема, 5 липня 1963 року двома міністрами закордонних справ перед пресою та телебаченням було підписано угоду про німецько-французьку молодіжну організацію (НФМО), яка, згідно з положеннями Єлисейського договору, мала сприяти щорічним зустрічам тисяч молодих французів і німців. Особливість діяльності цієї структури полягає у тому, що її було створено саме як міжнародну організацію на основі статуту, який не був пов'язаний із жодним урядом, тож останні й не могли припинити її ді-

²⁰³ Deutsch-französische Regierungsbesprechung. 4. Juli 1963. Fußnote 32. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1963*. S. 715.

²⁰⁴ Ulrich Lappenküper. *Die deutsch-französischen Beziehungen 1949-1963*. S. 1838-1839.

ьяльність. Із того часу майже у 300 тис. заходах під егідою НФМО взяли участь близько 8 млн молодих людей.²⁰⁵

Варто зазначити, що протягом переговорів французька делегація намагалася замінити невдоволення, висловлене офіційно та в пресі, більш конструктивним ставленням. Побоювання, що різкий обмін словами може продовжуватись, виявився безпідставним. Колишній французький посол Ж. Франсуа-Понсе зазначив цінність боннської зустрічі насамперед у тому, що, незважаючи на всі тріщини, будівництво взаємовідносин не було зіпсовано назавжди²⁰⁶.

На нашу думку, розрив між концепціями зовнішньої політики, що став помітний за результатами зустрічі, а також взаємне розчарування стали наслідком глибокого зближення між двома країнами. Зважаючи на те, що це був перший рік дії угоди та перша міжурядова конференція, не дивно, що сторони мали певні завищені очікування. Не варто забувати й зовнішній фактор, адже не всім сподобався цей союз. Натомість найбільш важливим стало те, що механізм двосторонньої співпраці реально запрацював. І дві країни отримали можливість для поглибленого спілкування та розв'язання всіх двосторонніх суперечностей.

Особливо це стало у нагоді після відставки К. Аденауера 1963 року та приходу до влади Л. Ерхарда, коли відносини між Францією та ФРН стали значно прохолоднішими, а європейській спільноті довелося пережити смугу важких криз, вихід з яких було знайдено лише в другій половині 1960-х років.

²⁰⁵ Бозен Р., Перепадя О. Єлисейський договір як модель для примирення народів. *Українська правда*. 22 січня 2013. URL: <http://www.pravda.com.ua/inozmi/deutsche-welle/2013/01/22/6981945/>

²⁰⁶ Ulrich Lappenküper: Die deutsch-französischen Beziehungen 1949-1963. S. 1840.

Розділ 2 ЕВОЛЮЦІЯ ФРАНКО-НІМЕЦЬКОЇ СПІВПРАЦІ В УМОВАХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТРАТЕГІЙ КАНЦЛЕРА ЛЮДВІГА ЕРХАРДА ТА ПРЕЗИДЕНТА ШАРЛЯ ДЕ ГОЛЛЯ

2.1. Європейська ініціатива Людвіга Ерхарда

У жовтні 1963 року К. Аденауера на посаді керівника уряду ФРН змінив Л. Ерхард, міністр економіки (1949-1963) та автор німецького "економічного дива". 18 жовтня 1963 року у першій урядовій заяві він проаналізував здобутки попереднього канцлера та проблеми, з якими стикалася Німеччина. Л. Ерхард зазначав: "Я дуже свідомий, що внаслідок зміни уряду отримую важкий, але водночас багатий спадок, який мені доручено зберігати та примножувати". Він вважав, що німецька політика має продовжувати фокусування на тому, щоб покласти край холодній війні та зміцнити європейську й трансатлантичну співпрацю.²⁰⁷

Прихід до влади нового канцлера істотно позначився на відносинах між ФРН і Францією та став першим серйозним випробуванням для "особливої" двосторонньої співпраці. Для більш глибокого пізнання політичних особливостей цього періоду важливе значення мало те, що Бонн і Париж формували свої зовнішньополітичні курси в умовах двох домінуючих міжнародно-політичних тенденцій, які досить жорстко визначали системні рамки франко-німецької взаємодії.

Перша – політика розрядки між двома наддержавами, яка після "кубинської кризи" стала домінуючим глобальним трендом. Відповідно, з початку 1960-х років для США європейська проблематика, зокрема "німецьке питання", втратили актуаль-

²⁰⁷ Die großen Regierungserklärungen der deutschen Bundeskanzler von Adenauer bis Schröder / Stüwe, Klaus (Hrsg.). Leske und Budrich, Opladen. 2002. S. 98.

ність, порівняно зі зростанням американської військової присутності в Індокитаї. Останнє дедалі більше спустошувало американський бюджет і вимагало залучення сил з інших напрямів, зокрема за допомогою розрядки у відносинах із Радянським Союзом. В останні роки правління К. Аденауера безкомпромісну орієнтацію ФРН на підтримку міжблокового протистояння у Вашингтоні вже вважали перешкодою на шляху до "політики розрядки". Відповідно США у відносинах із новим західнонімецьким керівництвом активно наполягали на конструктивній участі ФРН у розрядці між Сходом і Заходом. У цьому зв'язку Л. Ерхард мусив зважати на нові реалії і шукати баланси: з одного боку, показати США свою солідарність, з іншого, – зберегти свої позиції у "німецькому питанні". Наприклад, 1964 року під час візиту до США канцлер взяв на себе зобов'язання відшкодувати витрати американців, що пов'язані із розміщенням їх військ у Німеччині. 1966 року федеральний уряд оголосив так звану "ноту миру", згідно з якою ФРН урочисто зобов'язалася відмовитися від силових методів впливу у зовнішній політиці. Свідченням пом'якшення західнонімецької позиції стала активізація торгових контактів із країнами Східної Європи.

У свою чергу, Ш. де Голль, прагнучи зменшити американський вплив у Європі та натиснути на своїх європейських союзників, вирішив скористатися "політикою розрядки" з метою добитися від них поступок у ЄЕС і забезпечити інтереси Франції щодо розвитку ядерної зброї. Зокрема, Франція почала активно розширювати відносини з СРСР і країнами "соціалістичного табору". У січні 1964 року Франція визнала Китай, при цьому не провівши консультації зі своїми західнонімецькими партнерами в рамках договірних механізмів. Особливе занепокоєння у німців викликало формулювання, з яким Франція обґрунтувала це рішення, – "необхідність визнати політичні реалії". Міністр закордонних справ ФРН Г. Шредер назвав це "небезпечним формулюванням", оскільки саме з такою тезою СРСР агітував за дипломатичне визнання НДР.²⁰⁸

²⁰⁸ Politik der Bewegung: Gerhard Schröder als Außenminister 1961-1966. Studien Zur Zeitgeschichte / Franz Eibl. München : Oldenbourg Verlag, 2001. S. 372.

Друга тенденція – геополітичні зміни у трансатлантичних зв'язках, що спричинили доволі гострі суперечки серед західних союзників як у питанні створення багатосторонніх ядерних сил, так і щодо перспектив подальшого розвитку європейської інтеграції.

Слід зазначити, що серйозні розбіжності у поглядах між Сполученими Штатами та європейськими країнами НАТО з питань оборони Європи намітилися ще з кінця 1950-х років. "Суецька криза" та запуск радянського супутника поставили під сумнів у країнах Західної Європи значимість американських ядерних гарантій на випадок нападу Радянського Союзу. Крім того, економічне відродження країн Західної Європи посилювало прагнення європейських політиків реально впливати на розробку стратегії НАТО. Виявленням цих політичних тенденцій стала розробка Великою Британією та Францією національних ядерних програм. Уряд К. Аденауера також здійснював неодноразові спроби долучитися до ядерних розробок, незважаючи на застереження, що містилися у Паризьких договорах.

14 січня 1963 року відмова Ш. де Голля прийняти американські ракети на тих самих умовах, що й Велика Британія, виявила серйозні розбіжності між США та Францією щодо перспектив будівництва системи європейської безпеки. Саме для того, щоб перешкодити створенню національних ядерних сил у Західній Європі та забезпечити "стримування" ФРН і, одночасно, зміцнити єдність у НАТО, уряд Сполучених Штатів запропонував своїм союзникам розділити ядерну відповідальність у НАТО на основі концепції багатосторонніх ядерних сил (БЯС). Відповідний проєкт створення БЯС, що складаються з 25 надводних кораблів із вісьмома ракетами "Поларіс" на борту та змішаними екіпажами, було представлено адміністрацією Дж. Кеннеді наприкінці січня 1963 року²⁰⁹.

Найбільший інтерес до цього проєкту виявила Західна Німеччина, яка вбачала в планах створення колективних ядерних сил НАТО можливість долучитися до ядерної зброї і підвищити свій статус у Північноатлантичному альянсі. В урядовій заяві від

²⁰⁹ Кузнецов Е.Л. Политика Соединенных Штатов Америки в отношении ФРГ в связи с планами создания многосторонних ядерных сил НАТО : 1960-1966 гг. : автореф. дис. ... канд. ист. наук. Томск, 2005. С. 19.

18 жовтня 1963 року Л. Ерхард зазначив, що уряд ФРН "рішуче підтримує всі зусилля, які спрямовано на поглиблення політичної взаємодії у рамках НАТО, а також на інтеграцію засобів оборони цього блоку". Він підкреслив, що "створення багатосторонніх ядерних сил зробило б істотний внесок до здійснення цих цілей" і що федеральний уряд "поділяє погляд про те, що такі повністю інтегровані сили, позбавлені автономного права володіння однією країною, відкривають нові шляхи політичної і військової співпраці в рамках НАТО. Тому федеральний уряд вітатиме участь якомога більшої кількості країн НАТО у зазначених спільних ядерних силах"²¹⁰.

Л. Ерхард розглядав проєкт БЯС як важливий інструмент залучення Вашингтона до європейських справ, а також як можливий компенсатор імовірного виведення американських військ із континенту. Крім того, розвиток багатосторонніх ядерних сил, на його думку, мав на меті не допустити домінування Франції в Європі. Зокрема, під час зустрічі із Головою Ради Міністрів Італії А. Моро канцлер зазначав: "БЯС слід розглядати як великий успіх і подальший зв'язок між США та Європою. Якщо цей план зазнає невдачі та Сполучені Штати відійдуть з Європи, то де Голль з його "Force de frappe" (ядерними силами) стане єдиною реальною силою в Європі та почне це політично розігрувати. Німеччина не хоче розбудовувати власну ядерну енергетику, добровільно відмовившись від цього, і не братиме участь у французьких проєктах. Тому дуже важливо, щоб так багато європейських країн брали участь у розробці загальноєвропейських ядерних сил з метою усунути недовіру та забезпечити противагу автономістським тенденціям де Голля. Ця ситуація потребує уваги. Усе це не означає, що я проти де Голля, я лише хочу запобігти, щоб він не зайняв домінуюче становище"²¹¹.

Франція відхилила свою участь у створенні БЯС, проте не висловлювала відкритої критики на адресу цього проєкту. Слід зазначити, що практична реалізація концепції БЯС діаметраль-

²¹⁰ Die großen Regierungserklärungen der deutschen Bundeskanzler von Adenauer bis Schröder / Stüwe, Klaus (Hrsg.). Leske und Budrich, Opladen. 2002. S. 104.

²¹¹ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit Ministerpräsident Moro in Rom. 27 Januar 1964. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. München 1995. S. 137.

но суперечила європейській концепції Ш. де Голля, оскільки істотно зменшувала особливе значення Франції як єдиної ядерної держави в ЄЕС. По суті було нейтралізовано центральний елемент голлістської претензії на лідерство у Західній Європі, а також чинник воєнно-політичної переваги над Західною Німеччиною. Генерал небезпідставно вважав, що майбутня політична конструкція Європи прямо залежатиме від того, чиї ядерні сили – європейські (на основі французьких) або багатонаціональні (під контролем США) будуть покладені в основу забезпечення континентальної безпеки. Таким чином, французький президент чітко пов'язував прогрес у питанні європейської інтеграції з формуванням ядерної "парасольки". Останнє має ключове значення для розуміння як логіки та динаміки франко-німецьких відносин, так і суті політичних конфліктів усередині ЄЕС у 1963-1966 рр.

Саме для того, щоб "компенсувати" французам західнонімецьку підтримку БЯС і відповідно воєнно-політичну орієнтацію на Сполучені Штати, Федеральний канцлер в урядовій заяві від 18 жовтня 1963 року також пообіцяв рішуче та послідовно продовжувати європейську інтеграцію. На його думку, існуюча на той час "критична стадія" цього процесу пояснювалася як відмінностями в інтересах країн-учасників, так і сумнівами в тому, що економічна інтеграція може бути ефективною без політичних зв'язків і врахування особливостей держав-членів. У цьому зв'язку Л. Ерхард зазначив, що Німеччина докладе зусиль для того, щоб досягти прогресу в політичному формуванні Європи. Для досягнення цієї мети він виділив важливість Єлисейського договору, що задокументував примирення двох народів і мав на меті стати рушійною силою в єднанні Європи. Канцлер пообіцяв наповнити змістом механізми двосторонніх консультацій і співпраці, що містяться у договорі.²¹²

На наш погляд, пропозиція Л. Ерхарда "досягти прогресу в політичному формуванні Європи" мала на меті сприяти реалізації таких зовнішньополітичних завдань:

1. Запропонувати певну "компенсацію" Ш. де Голлю за німецький вибір БЯС і закласти основу для діалогу у рамках ЄЕС із політичних і безпекових питань.

²¹² Die großen Regierungserklärungen der deutschen Bundeskanzler von Adenauer bis Schröder. S. 105-106.

2. Прагнення створити політичну основу для розвитку європейського компоненту БЯС.

3. Започаткувати політичну співпрацю країн ЄЕС з метою отримати в майбутньому їх колективну підтримку позиції ФРН у "німецькому питанні". Це стало особливо актуальним для західнонімецького керівництва через дію політики "розрядки", унаслідок якої відбувалося поступове ослаблення жорсткої позиції західних союзників у "берлінському питанні".

4. Створити перспективну комунікаційну основу для розвитку повноцінного діалогу з новим американським керівництвом, у тому числі для відновлення довірливих відносин, які було зіпсовано К. Аденауером в останні роки правління.

Водночас в урядовій заяві Л. Ерхард додав, що, піклуючись про розбудову відносин з Францією, ми також маємо підтримувати дружні зв'язки з іншими європейськими країнами, передусім, Великою Британією, оскільки вона – наш союзник, розміщує у нас свої війська для нашого захисту та пов'язана з нами спільними зобов'язаннями як щодо Німеччини в цілому, так і Берліна, зокрема.²¹³

Свою першу закордонну поїздку в ролі канцлера Л. Ерхард здійснив саме до Франції 21 листопада 1963 року, що мало засвідчити, що "збереження та поглиблення німецько-французького порозуміння для нього є так само важливим, як і для його попередника"²¹⁴. На початку зустрічі канцлер, звертаючись до Ш. де Голля, підкреслив, що налаштований зберегти дружбу з Францією та розвивати багатий спадок свого попередника.²¹⁵ Протягом переговорів два лідери погодилися, що європейська інтеграція потребує не технократичної, а політичної Європи, а також дійшли згоди щодо перспектив формування Спільної сільськогосподарської політики (ССП) ЄЕС. Ш. де Голль із розумінням поставився до того, що Л. Ерхард надає перевагу ядерним гарантіям США та виступає за розвиток БЯС. Офіційно оби-

²¹³ Die großen Regierungserklärungen der deutschen Bundeskanzler von Adenauer bis Schröder. S. 106.

²¹⁴ Geiger T. Atlantiker gegen Gaullisten. Außenpolitischer Konflikt und innerparteilicher Machtkampf in der CDU/CSU 1958-1969. München : Oldenbourg, 2008. S. 248.

²¹⁵ Politik der Bewegung: Gerhard Schröder als Außenminister 1961-1966. Studien Zur Zeitgeschichte. S. 368.

два лідери висловили задоволення ходом переговорів. Досягнутий протягом зустрічі німецько-французький компроміс у питанні ССП сприяв успішному завершенню переговорів міністрів ЄЕС, які відбулися 16-23 грудня 1963 року у Брюсселі. Зокрема, удалося домогтися принципової згоди країн "шістки" щодо подальшого запровадження спільної аграрної політики та погодити регламенти для яловичини, молочних продуктів і рису.

Водночас виявилися певні концептуальні розбіжності між лідерами в їх оцінці ключових питань міжнародної політики та майбутнього Європи. Німецький канцлер відстоював концепцію "Європи вільних і рівних" – спільноти вільних країн, які, незважаючи на масштаб і політичну вагу, є рівноправними. Він вірив у функціональну інтеграцію економік країн вільної Європи, що не обмежувалася би як секторальною співпрацею, так і учасниками. Тому активно підтримував вступ Великої Британії до ЄЕС і хотів бути хорошим партнером для всіх без винятку європейських держав. Ш. де Голль, навпаки, хотів за допомогою союзу із Західною Німеччиною побудувати "Європу європейську", що здатна приймати самостійні рішення на основі власних інтересів. Прагнучи зберегти досить сприятливий для Франції баланс усередині ЄЕС, генерал був проти розширення "шістки" за рахунок вступу Великої Британії.

9 січня 1964 року Л. Ерхард, виступаючи у Бундестазі зі звітом про перші три місяці перебування на посаді, знов згадав про нагальність "політичного формування Європи" та зазначив: "недостатнім є той факт, що в Європі розвивається лише економічна інтеграція. Твердження, що Європа з'явиться автоматично внаслідок виконання Римських угод, є хибним. Нова ініціатива, покликана політично організувати Європу, є вкрай необхідною, щоб подолати гнітючу втому". Канцлер висловив готовність спільно з партнерами реалізувати цю ідею²¹⁶.

Надії канцлера мали під собою певне підґрунтя. Наприклад, з 1 липня 1964 року ФРН мала головувати в ЄЕС, і західнонімецьке керівництво прагнуло максимально використати цю

²¹⁶ Schukraft C. Die Anfänge deutscher Europapolitik in den 50er und 60er Jahren: Weichenstellungen unter Konrad Adenauer und Bewahrung des Status quo unter seinen Nachfolgern Ludwig Erhard und Kurt Georg Kiesinger. *Deutsche Europapolitik von Konrad Adenauer bis Gerhard Schröder*. 2002. S. 47.

можливість для просування свого проєкту. Крім того, на початку 1964 року Ш. де Голль у розмові з Г. Кроне, федеральним міністром з особливих доручень, висловив "інтерес до політичної організації Європи, яка б гармонізувала зовнішню та оборонну політику й зберігала відповідальність урядів. Але все це мало розвиватися повільно"²¹⁷.

У рамках підготовки раунду двосторонніх німецько-французьких консультацій на вищому рівні, які мали відбутися протягом чергового візиту Л. Ерхарада до Парижа 14-15 лютого 1964 року, дипломати двох країн під час робочих зустрічей активно обговорювали шляхи реалізації німецької ініціативи про "політичне формування Європи". Наприклад, 3 січня 1964 року радник французького Посольства у Бонні П. Генрі у розмові з високопосадовцем німецького МЗС Х. Рьодінгом повідомив, що "у Ко д'Орсе вважають, що необхідною умовою для нової розмови про європейський політичний союз є успішне завершення переговорів у Брюсселі щодо подальшої розбудови "спільного ринку". Наразі "спільний ринок" міцно сформовано. Відповідно, Уряд Франції вважає, що настав момент взятися за політичний союз"²¹⁸.

8 січня 1964 року німецький посол у Парижі М. Клайбер надіслав до Бонна звіт про зустріч із керівником європейського відділу міністерства закордонних справ Франції Ж. де Бомарше з питання "німецької європейської ініціативи"²¹⁹. Зокрема, протягом розмови французька сторона зазначила, що має інформацію про те, що під час зустрічі із президентом Л. Джонсоном у США (грудень 1963 р.) канцлер заявив, що вважає ЗЄС відповідним форумом для відновлення переговорів з формування європейського політичного союзу та обговорюватиме це із британцями. Натомість Ж. де Бомарше наголосив, що передусім мають бути проведені консультації із партнерами з ЄЕС, особливо з Францією. Французький уряд не має наміру здійснювати будь-яке обговорення питання про Європейський політичний

²¹⁷ Europa aus der Lethargie herausreißen. Ludwig Erhards Europapolitik 1949-1966 Die Bundesrepublik Deutschland und die europäische Einigung 1949-2000. Politische Akteure, gesellschaftliche Kräfte und internationale Erfahrungen. Stuttgart, 2004. S. 112.

²¹⁸ Botschafter Klayber, Paris, an das Auswärtige Amt. Fußnote 1. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. 2 Bände. S. 25.

²¹⁹ Ibid. S. 25-26.

союз у колі "сімки". Передумовою участі у політичному союзі залишається членство в ЄЕС. Також посол М. Клайбер доповідав, що "із бесід з оточенням де Голля у мене склалося враження, що генерал розуміє Європейський політичний союз практично та просто як розширення положень Єлисейського договору на інші країни ЄЕС"²²⁰.

10 січня 1964 року відбулася розмова Л. Ерхарда із французьким послом Р. де Маржері. Стосовно своєї європейської ініціативи канцлер підкреслив, що досі він свідомо не надавав політичній Європі конкретного змісту. Можливо це матиме зв'язок із попередніми "планами Фуше" або йтиметься про еволюцію в конфедерацію, оскільки, на його думку, де Голль не матиме принципових заперечень проти конфедерації. Але до зустрічі в Парижі ці думки мали бути більш чітко конкретизовані щодо ключових моментів²²¹.

23 січня 1964 року міністерство закордонних справ Західної Німеччини розробило проєкт "Поетапного плану розвитку європейського єднання"²²², який передбачав п'ять етапів і був спрямований у кінцевому рахунку на створення державами "шістки" на федеративній основі Європейської Політичної Спільноти – з Європейським парламентом і компетенцією у сфері економічної, зовнішньої, оборонної і культурної політики.

На першому етапі (до 1965 р.) було передбачено прийняти рішення про:

- введення загальних спільних цін в ЄЕС;
- запровадження регулювання нових сфер (енергетична політика, транспортна політика, соціальна політика, податкова гармонізація, узгодження правових норм конкуренції);
- завершення переговорів з раунду Кеннеді;
- об'єднання виконавчих органів Європейських спільнот;
- посилення повноважень Європейського парламенту;
- засідання глав урядів "шістки" (НЕ інституціоналізація);

²²⁰ Botschafter Klaiber, Paris, an das Auswärtige Amt. S. 26.

²²¹ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit dem französischen Botschafter de Margerie. 10 Januar 1964. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. S. 26.

²²² Stufenplan zur europäischen Einigung (Entwurf). 23 Januar 1964. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. S. 118-120.

- регулярні зустрічі у рамках ЗЄС;
- створення дослідницької групи НАТО для вивчення питань оборонної політики.

Другий етап, що мав розпочатися після 1965 року, передбачав завершення переговорів про формування політичного союзу з компетенцією у таких сферах: зовнішня політика, оборона, культура, молодь, неекономічні питання. Мали бути сформовані робочі органи – конференції голів урядів і міністрів закордонних справ, а також комісія зі власним правом ініціативи, які б працювали на основі принципу одностайності.

Також протягом другого етапу планувалося:

- завершити переговори зі Сполученим Королівством, Данією, Австрією, Швейцарією та іншими європейськими країнами щодо врегулювання їх відносин з ЄЕС (приєднання або об'єднання) і політичний союз;
- об'єднати спільноти та розширити повноваження Європейського Парламенту.
- прийняти спільну оборонну політику в рамках НАТО;
- розпочати переговори між європейськими країнами НАТО, США та Канадою щодо атлантичного партнерства у сфері оборони та (якщо необхідно) економіки.

Третій, четвертий і п'ятий етапи передбачали організаційне та законодавче оформлення Європейської Політичної Спільноти на федеративній основі.

По суті західнонімецьке керівництво пропонувало достатньо виважений концептуальний підхід, що намагався поєднати логіку "особливих франко-німецьких відносин" із прагненнями Італії і країн Бенілюксу залучити Велику Британію до процесу західноєвропейської інтеграції.

Крім підготовки двосторонніх франко-німецьких консультацій Л. Ерхард також здійснив низку візитів до європейських столиць з метою знайти підтримку своєї ініціативи. Наприклад, 15-16 січня 1964 року канцлер відвідав Лондон, де під час зустрічі з британським прем'єр-міністром А. Даглас-Хоумом зазначив, що "здавна прагнув залучити Велику Британію та ЄАВТ до ЄЕС". Але, розуміючи, що через певні обставини як ЄЕС, так і ЄАВТ ще довго діятимуть окремо, він запропонував розглянути можливість налагодити тіснішу європейську співпрацю поза

форматом цих організацій і висловився на користь ЗЄС, що "може стати платформою, на основі якої можна досягти подальшого прогресу"²²³.

27-28 січня 1964 року відбулися німецько-італійські зустрічі вищого рівня та урядові консультації у Римі. Л. Ерхард знайшов повне порозуміння з боку голови уряду Італії А. Моро у питанні "розбудови єдиної Європи, вільної і без гегемонів"²²⁴. Крім того, Італія активно виступила за збереження тісного союзу зі США в рамках НАТО та підтримала проєкт БЯС, який мав не тільки зміцнити трансатлантичні зв'язки, а й стати важливою противагою автономістським тенденціям Ш. де Голля. У питанні європейської інтеграції керівники двох країн домовилися спільними дипломатичними зусиллями готувати конференцію голів держав та урядів ЄЕС з питання політичного формування Європи, у тому числі шукати можливості для залучення Великої Британії до цього процесу.

Ініціативи Л. Ерхарда щодо "політичного формування Європи" також стали центральною темою німецько-голландських (2-3 березня 1964 р.) і німецько-бельгійських (23-24 квітня 1964 р.) урядових переговорів вищого рівня. За результатами зустрічей стало очевидно, що Нідерланди та Італія досить чітко вимагали залучення Великої Британії до цього процесу.

14-15 лютого 1964 року у Парижі відбулися чергові франко-німецькі консультації вищого рівня, що були передбачені Єлисейським договором. Л. Ерхард поінформував генерала про результати своїх візитів до США (грудень 1963 р.), Великої Британії та Італії, вони обговорили також актуальні питання міжнародної політики та двосторонніх відносин. Загалом переговори проходили досить конструктивно, сторони знайшли повне порозуміння щодо "німецького" питання, розвитку ЄЕС, взаємовідносин з СРСР, економічної співпраці, молодіжних обмінів, співпраці у третій країнах. Зокрема, лідерам удалося досить успішно залагодити гострі двосторонні питання – визнан-

²²³ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit Premierminister Douglas-Home in London 15 Januar 1964. S. 48.

²²⁴ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit Ministerpräsident Moro in Rom. 27 Januar 1964. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. S. 135.

ня Францією комуністичного Китаю, візит французьких парламентарів з проурядової фракції до НДР і навіть дипломатичний конфлікт у справі Антуана Арго, одного з організаторів замахів на Ш. де Голля, якого французькі спецслужби без погодження з урядом ФРН викрали у Мюнхені у 1963 році та засудили до довічного ув'язнення.

Сторони також із розумінням констатували відмінності у підходах щодо розвитку БЯС і ролі США в Європі. Л. Ерхард вважав, що відсутність прогресу в єднанні Європи може підштовхнути американців до виведення своїх військ з континенту та ослаблення його захисту. Тому він сказав Ш. де Голлю, що федеральний уряд з цієї причини всіма засобами підтримуватиме БЯС. У свою чергу, Ш. де Голль заявив, наразі США та Велика Британія, як і Європа, перебувають у "великій невизначеності", що змушує Францію реалізовувати власний курс. При цьому генерал висловив "природне бажання" максимально погоджувати цю політику із Західною Німеччиною. Він зазначив, що, незважаючи на всі розбіжності, залишається вірним партнером США, але тільки якщо це стосується можливого воєнного конфлікту із Радянським Союзом²²⁵.

Ключовим компромісом консультацій стало те, що попри скептичне ставлення генерала до перспектив "політичного єднання Європи" через прагнення країн Бенілюксу та Італії залучити до цього процесу Велику Британію, канцлеру вдалося переконати його дати принципову згоду на організацію зустрічі глав держав та урядів країн ЄЕС із цього питання²²⁶.

28 червня 1964 року держсекретар німецького МЗС К. Карстенс надіслав послам ФРН у Франції, Італії, Нідерландах, Бельгії і Люксембурзі циркуляр²²⁷, в якому зазначив зацікавленість Федерального уряду використати всі можливості для посилення європейської політичної співпраці. З іншого боку, він констатував у цій сфері певні вияви песимізму та втоми, які не сприяють проведенню великих акцій на кшталт конференції

²²⁵ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit Staatspräsidenten de Gaulle in Paris. 14 Februar 1964. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. S. 208-209.

²²⁶ Ibid. S.237.

²²⁷ Drahterlaß des Staatssekretärs Carstens. 28 Juni 1964. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. S. 709.

глав держав і урядів, натомість потребують ужиття необхідних заходів. У цьому зв'язку, К. Карстенс дав доручення посольствам до 3 липня 1964 року попередньо прозондувати у країнах свого перебування відповідні пропозиції Федерального уряду, а саме – створити комісію за участі уповноважених представників урядів країн "шістки", які досліджуватимуть різні можливості для посилення європейської політичної співпраці. По суті йшлося про відновлення діяльності Комісії Фуше (пізніше Каттані). Також планувалося, що, згідно з мандатом, комісія досліджуватиме можливості для встановлення зв'язків із країнами, що не є членами ЄЕС. Термін виконання доручення – до 3 липня 1964 року – був обумовлений тим, що саме 3-4 липня у Бонні мали відбутися чергові німецько-французькі консультації, відповідно до умов Єлисейського договору. Результати зондажу засвідчили відсутність консенсусу між Францією, з одного боку, та Італією й Нідерландами – з іншого, у питанні залучення Великої Британії до співпраці "шістки". Зокрема, посол Х. Зігфрід доповідав із Брюсселю про те, що міністр закордонних справ Бельгії П.-А. Спаак скептично оцінив шанси німецької пропозиції, оскільки, на його думку, Італія та Нідерланди будуть обурені відсутністю Великої Британії у цьому процесі. Посол Х. Бергер повідомляв із Гааги про те, що нідерландський міністр закордонних Й. Лунс відхилив пропозицію ФРН через те, що в рамках ЗЕС уже існує відповідний форум, а будь-яка додаткова комісія буде спрямована проти Великої Британії. Крім того, Й. Лунс додав, що через французьке ставлення інтенсифікація європейської співпраці наразі неможлива. Посол Г. Бланкенхорн повідомив із Риму про стримане ставлення генерального секретаря італійського МЗС А. Каттані до ініціативи Бонна. Крім того, 26 червня 1964 року в Італії уряд А. Моро було відправлено у відставку. Скептичним також було й ставлення французів²²⁸. Відсутність консенсусу всередині ЄЕС щодо ініціативи канцлера Л. Ерхарда змусила німецьку сторону активно шукати нові варіанти для "політичного формування Європи" для їх обговорення під час двосторонніх консультацій із Францією.

²²⁸Drahterlaß des Staatssekretärs Carstens. 28.Juni 1964. Fußnote 5, 6, 7. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. S. 710.

2.2. Чинник багатосторонніх ядерних сил НАТО у відносинах між Францією та ФРН

Напередодні чергового німецько-французького саміту важливого значення набуло ще одне питання, адже паралельно з просуванням нових європейських ініціатив уряд Л. Ерхарда активно розвивав проєкт багатосторонніх ядерних сил Північноатлантичного Альянсу. Зважаючи на міжнародні обмеження у цій сфері керівництво Західної Німеччини дуже прагнуло в рамках колективних сил тією чи іншою мірою отримати як доступ до сучасної ядерної зброї, так і більшу вагу в ядерній обороні Заходу. Це зумовило основні цілі військової політики уряду ФРН: забезпечення присутності американських ядерних сил в Європі як гарантії безпеки Західної Німеччини, досягнення рівного положення з іншими країнами – учасниками НАТО та отримання більшого впливу на процес прийняття рішень в альянсі, особливо щодо застосування ядерної зброї.

Для розробки проєкту багатосторонніх ядерних сил ще в жовтні 1963 року було засновано дві робочі групи. Військово-технічні питання перебували у веденні робочої групи у Вашингтоні. У Парижі працювала робоча група із послів у НАТО від США, Західної Німеччини, Італії, Великої Британії, Греції, Бельгії, Туреччини та Нідерландів. Вони займалися вивченням політичних та юридичних питань створення БЯС. У рамках роботи останньої, але таємно від інших учасників, досить активно розвивався двосторонній американо-німецький діалог, який було спрямовано на максимальне сприяння формуванню БЯС. Основною причиною такої взаємодії стала нагальна зацікавленість обох сторін у швидкому та результативному завершенні переговорів зі створення БЯС. Про ексклюзивність діалогу свідчило те, що західнонімецьке керівництво вже у березні 1964 року мало американську версію угоди та вносило свої зауваження, у той час, як решта учасників робочої групи тільки визначалися щодо формату багатосторонніх сил. Зокрема, у службовій записці від 21 квітня 1964 року К. Людде-Нойрат, керівник відділу в політичному управлінні німецького МЗС, інформував керівництво про те, що американці погодилися на запропонований німецькою стороною спосіб голосування в рам-

ках так званого "політичного контролю", згідно з яким більшість становитиме 67 % від тих, хто фінансуватиме проєкт, при цьому частка американців мала дорівнювати 35 %. Такий "політичний контроль" істотно збільшував вагу німців в Альянсі та в Європі, ураховуючи економічний потенціал ФРН, складний фінансовий стан Туреччини та Греції, а також політичні проблеми Італії і небажання Великої Британії, Бельгії і Нідерландів брати у цьому проєкті активну фінансову участь. Особливо К. Людде-Нойрат зазначив налаштованість Президента Л. Джонсона підписати угоду одразу після виборів (до кінця 1964 р., у крайньому випадку – на початку 1965 р.), у тому числі всупереч ваганням інших учасників²²⁹. 12 червня 1964 року протягом зустрічі Л. Джонсона з федеральним канцлером ФРН Л. Ерхардом було встановлено конкретні терміни підписання відповідної угоди²³⁰.

Таким чином, напередодні чергових німецько-французьких консультацій, Франція та ФРН накопичили певний проблемний порядок денний, адже з одного боку, європейські ініціативи Бонна дедалі більше наштовхувалися на несприйняття з боку партнерів з ЄЕС, з іншого, – німецько-американська налаштованість сформувати БЯС явно суперечила планам Ш. де Голля з розбудови "Європи європейської". Крім того, зовнішньополітичні суперечності спричинили серйозну внутрішньополітичну дискусію у ФРН. Зокрема, улітку та восени 1964 року створення багатосторонніх ядерних сил і франко-німецькі "особливі відносини" стали центральною темою гострих дебатів між "атлантистами" та "голлістами" всередині правлячої еліти Західної Німеччини. "Атлантисти", до яких належала більшість у Федеральному уряді й до якої входили канцлер Л. Ерхард і міністр закордонних справ Г. Шредер, прагнули надати пріоритет відносинам зі США, обґрунтовуючи це тим, що в умовах світової кризи ФРН зможе вижити лише за допомогою Сполучених Штатів. Роз-

²²⁹ Aufzeichnung des Vortragenden Legationsrats I. Klasse Luedde-Neurath. 21 April 1964. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. S. 454-455.

²³⁰ Лекаренко О.Г. Проблема разделения ядерной ответственности в НАТО в годы президентства Л. Джонсона. *Вестн. Томс. гос. ун-та*. 2015. № 401. С. 110.

будову багатосторонніх ядерних сил міністр закордонних справ Г. Шредер розглядав як можливість зміцнити німецько-американські відносини та становище Федеративної Республіки Німеччини в НАТО. При цьому "атлантисти" не ставили собі за мету повністю відвернутися від Франції; вони виступали лише проти занадто виняткової орієнтації на Париж. Велика частина ХДС, ВДП та опозиційної СДПН підтримали цю думку.

Для "голлівців" (К. Аденауер, Ф. Й. Штраус, О. Герстенмайер тощо) у першу чергу йшлося про збереження відносин із Францією на досягнутому за часів Аденауера рівні, і не йшлося про те, щоб розірвати співпрацю зі Сполученими Штатами.

По суті, двосторонні німецько-французькі консультації у липні 1964 року стали важливою віхою не тільки двосторонніх відносин Франції і ФРН, а й всієї європейської політики того періоду. Дискусія була досить насиченою. Протягом 3-4 липня 1964 року відбулося дві розмови лідерів у форматі "віч-на-віч", два спільних засідання делегацій, двосторонні зустрічі профільних міністрів. До переговорів було залучено ексканцлера К. Аденауера. Із більшості питань порядку денного сторони знайшли повне порозуміння, зокрема з "німецького" питання, розвитку ЄЕС, взаємовідносин з СРСР, економічної співпраці, освіти, молодіжних обмінів, спільних проектів у сфері оборони тощо. Досить конструктивно проходило обговорення проблем щодо формування Спільної аграрної політики ЄЕС.

Натомість основним дискусійним питанням консультацій стали різні погляди сторін на політичну співпрацю в ЄЕС. Під час першої зустрічі "віч-на-віч" канцлер констатував провал ідеї проведення конференції "шістки" з цього питання та запропонував генералу у рамках механізмів Єлисейського договору проаналізувати можливості реалізації "нових форм та ідей політичної Європи"²³¹.

Цікаво, що деталі певної німецької пропозиції були конкретизовані К. Аденауером під час особистої зустрічі з Ш. де Голлем. Діючи з відома Л. Ерхарда, ексканцлер запропонував використати формат міжміністерських комісій, що, згідно з п. 4 розд. I

²³¹ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit Staatspräsidenten de Gaulle. 3 Juli 1964. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. S. 714.

Договору мали повноваження контролювати в своїх країнах питання співпраці та надавати необхідні стимули для виконання програми співпраці та її можливого поширення на нові сфери²³². Зокрема, німецька сторона ініціювала проведення спільного засідання цих комісій та утворення спільної групи для напрацювання франко-німецьких пропозицій щодо формування Політичного союзу ЄЕС. Останні мали також урахувати положення "Програми для європейського Союзу", стосовно якої 23 червня 1964 року в Римі Асамблея ЗЕС прийняла рекомендації щодо активізації європейської співпраці у сфері зовнішньої політики та оборони. На думку К. Аденауера, такий підхід з боку Франції і ФРН міг бути добре сприйнятий партнерами та позитивно вплинути на відродження європейської ідеї²³³.

У свою чергу Ш. де Голль зазначив, що Франція та ФРН уже мають у рамках Єлисейської угоди достатньо механізмів і не потребують додаткових робочих груп. Натомість, він пов'язав перспективу "політичного формування" Європи зі створенням двостороннього франко-німецького союзу, який мав проводити європейську політику незалежно від Вашингтону: "Головним є питання, чи наважаться Франція та ФРН мати спільну політику, що тільки їм належить і жодній іншій не підпорядковується. Якщо вони наважаться, то мусять це сказати та показати, і тоді інші чотири партнери з Римського договору будуть змушені діяти з нами разом. А якщо інші партнери не діятимуть з нами разом, то вони мають припинити свою участь в ЄЕС..."²³⁴.

З метою спонукати ФРН до такого союзу Ш. де Голль навіть запропонував німцям доступ до французької ядерної зброї. Оскільки з приводу цієї "пропозиції" генерала й сьогодні точаться гострі дискусії серед дослідників міжнародних відносин того періоду, ми вирішили навести дослівний переклад відповідного фрагменту розмови з Президентом Франції 4 липня

²³² Договор Федеративной Республики Германии и Французкой Республики о немецко-французком совместном сотрудничестве (т.н. Елисейский договор) от 22.1.1963 г. URL: http://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0016_ely&object=translation&st=&l=ru

²³³ Gespräch des ehemaligen Bundeskanzlers Adenauer mit Staatspräsidenten de Gaulle. 3 Juli 1964. S. 750-751.

²³⁴ Ibid. S.769.

1964 року, що міститься у службовій записці держсекретаря німецького МЗС К. Карстенс за результатами зустрічі²³⁵:

"... *Де Голль*: Ви задоволені результатом переговорів?

Карстенс: Так. Є широке коло питань, стосовно яких ми маємо порозуміння та спільно діємо, наприклад у Східній Європі, і це дуже важлива сфера. Також ми згодні в оцінці відповідної небезпеки з боку Радянського Союзу та Китаю.

Де Голль: Але відсутнє ключове питання, а саме: спільна та незалежна європейська політика Німеччини та Франції.

Карстенс: Це правда, що ми не збігаємося в оцінці наших відносин зі Сполученими Штатами. Ми вважаємо, що співпраця зі США має важливе значення.

Де Голль: Я теж не хочу відмовлятися від союзу зі США. Але будь-яка зовнішня політика визначається потребами безпеки та оборони. Тут, у сфері оборони, відсутнє порозуміння між Німеччиною та Францією, отже, не існує й спільної зовнішньої політики. Наприклад, ви реалізовуєте проєкт БЯС.

Карстенс: Ми сподіваємося, що таким чином ...

Де Голль: Ви ніколи не отримаєте бомбу від США.

Карстенс: Я цього й не хотів говорити. Ми сподіваємося, що таким чином отримаємо вплив на ядерне планування та ядерні рішення, які необхідні для сучасної оборони.

Де Голль: Чому б вам не піти разом з нами? Ми теж маємо бомбу. З нами ви можете отримати набагато більшу частку (або: набагато активнішу участь).

Карстенс: Ми маємо бути впевнені в тому, що американське стримування функціонуватиме. Саме тому ми не можемо обійтися без співпраці з американцями у цій сфері."²³⁶

У цьому зв'язку варто також згадати відповідне свідчення керівника зовнішньополітичного бюро у Відомстві Федерального канцлера Х. Остерхельда. Наприклад, 9 липня 1964 року під час візиту канцлера Л. Ерхарда до Данії К. Карстенс поінформував його про розмову з президентом Франції. У своїх спогадах на основі щоденникових записів Х. Остерхельд згадував з цього приводу: "Де Голль практично запропонував йому участь

²³⁵ Gespräche des Staatssekretärs Carstens mit Staatspräsidenten de Gaulle und dem französischen Außenminister Couve de Murville. 4 Juli 1964. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. S. 767-768.

²³⁶ Ibid. S. 768.

Німеччини у "Force de frappe" (французьких ядерних силах). Те, що ми хотіли від БЯС, не принесе нам багато. Він запропонував нам більше, ніж ми могли отримати від БЯС. Я відразу сказав, відчуваючи, що йдеться про зоряний час: Ми маємо скористатися цим шансом заради майбутнього Німеччини! І там же, у Соборі Роскілле (головному кафедральному соборі Данії, усипальниці данських королів) я те саме палко сказав Вестріку (міністру з особливих доручень і керівнику Відомства Федерального канцлера), Шредеру та Федеральному канцлеру: "Ми маємо скористатися шансом!"²³⁷.

Натомість Л. Ерхард не підтримав пропозицію Ш. де Голля про створення франко-німецького союзу. Як і генерал, він також послідовно виступав за сильну Європу, але за активної участі США, оскільки їх позиція має ключове значення для безпеки ЄЕС і Західної Німеччини. Він вважав, що диктат Франції і ФРН усередині "шістки" буде контрпродуктивним і, навпаки, намагався переконати Ш. де Голля дати політичні сигнали на зближення з іншими європейськими партнерами. Про свої враження та мотиви з цього приводу він досить детально розповів американському послу Дж. Макгі під час конфіденційної зустрічі 6 липня 1964 року. Зокрема, канцлер розказав, що попросив Ш. де Голля пояснити йому, як він бачить оборону вільного світу, адже, з одного боку, – це спільна справа Європи та США, а з іншого, – генерал не сприймає лідерство американців. Французький президент відповів, що розглядає рівноправний союз єдиної Європи та Сполучених Штатів, де європейці є такими самими сильними, як й американці. Л. Ерхард відповів йому, що у такому разі європейці мають вкладати до цього союзу такі самі ресурси, як і Вашингтон, зокрема, надавати підтримку Греції, Туреччині та іншим країнам. А якщо брати ядерний потенціал, то порівняння зі США є чистою ілюзією²³⁸.

Канцлер також розповів послу частину розмови з генералом, що торкалася питання ядерної відповідальності. Він поцікавився у Ш. де Голля його баченням ядерної оборони Європи,

²³⁷ Osterheld H. Außenpolitik unter Bundeskanzler Ludwig Erhard 1963-1966. Düsseldorf, 1992. S. 100.

²³⁸ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit dem amerikanischen Botschafter McGhee. 6 Juli 1964. Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964. S. 790.

зокрема, перспективою застосування "Force de frappe" для захисту Європи та їх перетворення на європейські ядерні сили. Президент відповів, що французькі ядерні сили залишатимуться під національним контролем Франції. Л. Ерхард зазначив, що тоді для німців у будь-якому разі йтиметься про варіант залежності у цьому питанні: чи то від американців, чи то від французів. По суті це була непрямая відповідь на звинувачення генерала у тому, що Німеччина занадто залежить від американців. На це Ш. де Голль сказав, що можливо висловився занадто категорично та спробував пом'якшити свою позицію, зазначивши, що у випадку створення європейського уряду можна буде говорити й про європейські ядерні сили. У відповідь Л. Ерхард заперечив, що генерал давно виступає за "Європу вітчизн", в умовах якої формування європейського уряду є неможливим. Після цього обговорення теми завершилося²³⁹.

Стосовно перспектив "політичного формування" Європи канцлер поінформував Дж. Макгі про те, що Ш. де Голль розглядає цю ідею тільки як "політичний союз ФРН і Франції, що є таким сильним, що зможе ставити інших на коліна. Але таке бачення Європи тільки знищить її і не дасть розбудувати"²⁴⁰. Л. Ерхард також зазначив, що питання Великої Британії не відіграло великої ролі під час консультацій. На його погляд, французький президент допускав можливість розширення "шістки". Натомість ключовим питанням для нього була максимально тісна франко-німецька взаємодія, у фарватері якої тією чи іншою мірою мали слідувати інші. Головною ж причиною розбіжностей між ним і Ш. де Голлем стало те, що генерал "розраховував не на франко-німецьку гегемонію, а на французьку гегемонію з Німеччиною як васала"²⁴¹.

Попри гостру дискусію з окремих питань, сторони досить конструктивно завершили переговори. На закінчення другої зустрічі "віч-на-віч" із канцлером генерал заявив, що "задоволений цими відкритими переговорами. Звичайно, він не вірив

²³⁹ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit dem amerikanischen Botschafter McGhee. 6 Juli 1964. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. S. 791.

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Ibid. S.792.

із самого початку, що зустріч в Бонні приведе до вражаючих результатів. Адже стосовно взаєморозуміння та зближення мають бути зроблені істотні кроки. Що стосується Франції, то вона прагне та вірить, і він хотів би, щоб канцлер відчув це у своєму серці". Ш. де Голль ще раз підкреслив "повне розуміння як ситуації, в якій перебуває нині Німеччина, так і підстав, через які вона не може дотримувати тієї самої лінії, що й Франція. При цьому він вважає, що події автоматично спонукають Німеччину приєднатися до лінії Франції. В очікуванні цього розвитку потрібно робити все, щоб зберігати контакти та розширювати можливості. Якщо це буде результатом боннських консультацій, тоді час не було втрачено"²⁴². Німецький посол М. Клайбер доповідав із Парижу, що після свого повернення з Бонна генерал кілька разів зазначав, що "немає жодних підстав для розчарування з огляду на майбутню німецько-французьку співпрацю"²⁴³.

Загалом липневі двосторонні консультації 1964 року констатували як відсутність повної єдності, так і небажання партнерів йти на радикальні деструктивні дії. Натомість новим чинником франко-німецьких відносин того періоду стали активні пропагандистські зусилля французької сторони з метою використання внутрішньонімецької дискусії між "атлантистами" та "голлістами" та спонукання Л. Ерхарда прийняти пропозицію Ш. де Голля щодо "франко-німецького союзу". Зокрема, у розмові з американським послом Д. Макгі міністр закордонних справ Г. Шредер зазначав, що французам спільно з певними колами в Німеччині вдалося поширити в громадській думці тезу про те, що німці є "нелояльними стосовно виконання зобов'язань Єлисейського договору"²⁴⁴.

Особливо загострилися внутрішньополітичні дебати у ФРН після завершення двосторонніх консультацій, оскільки Ш. де Голль публічно розкритикував позицію німецького керівництва у питанні як розбудови "політичної Європи", так й "особли-

²⁴² Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit Staatspräsidenten de Gaulle. 4 Juli 1964. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. S. 776.

²⁴³ Botschafter Klaiber, Paris, an das Auswärtige Amt. S. 792.

²⁴⁴ Gespräch des Bundesminister Schröder mit dem amerikanischen Botschafter McGhee 14 Juli 1964. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. S. 820.

вих відносин". Зокрема, 23 липня 1964 року на прес-конференції президент Франції заявив, що німецько-французький договір наразі не привів до формування спільної лінії поведінки, хоча між Бонном і Парижем немає й не може бути взаємних протиріч. Основною причиною, на думку генерала, стала невпевненість ФРН, яка, на відміну від Франції, поки не повірила в те, що Європа має вести європейську політику. Також він назвав питання щодо яких відсутня єдність: оборона, реформа НАТО, протилежне ставлення до "сателітів" Москви та проблеми кордонів і національностей у Центральній і Східній Європі, Китай, Індонезія, Індокитай, політика у сфері розвитку щодо країн Азії, Африки та Латинської Америки, створення спільного ринку сільськогосподарської продукції в ЄЕС ²⁴⁵.

У західнонімецькому МЗС детально проаналізували озвучені тези Президента Франції. Держсекретар К. Карстенс у службовій записці щодо німецько-французьких відносин констатував істотне погіршення відносин із Францією, ознакою чого стали як публічна критика з боку Парижа, так і низка питань, щодо яких не було досягнуто згоди під час останніх консультацій²⁴⁶. Він не погодився з деякими претензіями генерала, які він висунув на адресу німецької сторони, і, навпаки, зазначив єдність позицій із французами стосовно східноєвропейських "сателітів" СРСР і країн "третього світу". У цілому К. Карстенс робить висновок про те, що головна мета Ш. де Голля – змусити німців відійти від тісних зв'язків із Вашингтоном, натомість ще більше прив'язати їх до Франції. Оскільки головний імператив зовнішньої політики ФРН – возз'єднання Німеччини – можливо досягнути лише за умов співпраці з трьома західними союзниками, відповідно Бонн не може відмовитися, ні від франко-німецьких "особливих" відносин, ні від тісних зв'язків зі США. За результатами аналізу стану двосторонніх відносин держсекретар німецького МЗС рекомендував уникати публічної критики французької політики та, не відмовляючись від НАТО і відносин з американцями, максимально зосередитися на конструк-

²⁴⁵ Conférence de presse du 23 juillet 1964 URL: <http://fresques.ina.fr/de-gaulle/fiche-media/Gaule00095/conference-de-presse-du-23-juillet-1964>

²⁴⁶ Aufzeichnung des Staatssekretärs Carstens. 27 Juli 1964. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. S. 884.

тивній роботі з Парижем там, де це можливо – Китай та Індокитай, військова співпраця, Європейський політичний союз, Спільна сільськогосподарська політика ЄЕС²⁴⁷.

На нашу думку, невідповідність між, з одного боку, публічною критикою Ш. де Голлем західнонімецьких партнерів, і досить конструктивними переговорами, – з іншого, можна пояснити прагненням вплинути на внутрішньополітичні дебати всередині ФРН і натиснути на команду канцлера. Зокрема, гостра політична дискусія з питань франко-німецьких відносин і розбудови "політичної Європи" відбулася 10-12 липня 1964 року в Мюнхені на земельному з'їзді ХСС – молодшого партнера ХДС з урядової коаліції. Опоненти Л. Ерхарда намагалися прийняти рішення, які б зобов'язали коаліційний уряд добиватися "політичного союзу", навіть за відсутності консенсусу всіх країн ЄЕС. Канцлер виступив на цьому зібранні та чітко наголосив, що чим вужчим буде коло країн, які сформуєть політичний союз, тим більшим буде страх перед німецько-французькою гегемонією, якої ніхто не хоче.²⁴⁸

Про гостроту дебатів в урядовій ХДС/ХСС свідчило також те, що навіть опозиційна на той час Соціал-демократична партія була змушена публічно визначитися з цього питання. 13 липня 1964 року Президія СДПН оприлюднила свою позицію, згідно з якою не підтримує подальшу дезінтеграцію НАТО та відхиляє німецько-французький союз, натомість виступає за створення спільної комісії, яка буде єднальною ланкою між США та ЄЕС²⁴⁹.

Восени 1964 року намітилося певне зміщення акцентів у позиції Парижа щодо франко-німецьких відносин. Якщо спочатку Франція активно не виступала проти проєкту БЯС, то з жовтня 1964 року французький уряд різними каналами став наполегливо протидіяти планам створення ядерних сил НАТО за участі Західної Німеччини. Наприклад, 24 жовтня 1964 року під час розмови з К. Карстенсом міністр закордонних справ

²⁴⁷ Aufzeichnung des Staatssekretärs Carstens. 27 Juli 1964. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. S. 892-893.

²⁴⁸ Цит. за : Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit dem amerikanischen Botschafter McGhee. 13 Juli 1964. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. S.815.

²⁴⁹ Frankfurter Allgemeine Zeitung. 14 Juli 1964. №160. S. 1.

М. Кув де Мурвіль зауважив, що поява "багатосторонніх ядерних сил" зробить неможливим досягнення цілей Франції, а саме самостійної європейської і, зокрема, оборонної політики. Він чітко зазначив, що цей проєкт шкодить реалізації "політичних планів для Європи та ставить питання про доцільність створення європейського політичного союзу"²⁵⁰.

30 жовтня 1964 року радник німецького посольства у паризькій штаб-квартирі НАТО У. Зам доповідав своєму керівництву, що "французькі дипломати за вказівкою де Голля поширюють думку про те, що формування БЯС є несумісним з прагненням подальшого європейського єднання". Зокрема, поширювалися тези про "БЯС як фактор розколу Європи", що спричинить "охолодження" у франко-німецьких відносинах"²⁵¹.

Здебільшого це було пов'язано з тим, що на той період у рамках діяльності робочих груп НАТО вже були напрацьовані конкретні проєкти створення БЯС, що викликало тривогу французів. Відповідно вони значно активізували протидію переговорному процесу з формування багатосторонніх ядерних сил за участі Західної Німеччини. Франція виходила з того, що цей проєкт зміцнить позиції ФРН на міжнародній арені й тим самим позбавить Францію переваг у тандемі Париж – Бонн.

Дедалі частіші атаки Ш. де Голля та міністрів його уряду на проєкт БЯС призвели до істотного розколу всередині правлячої у ФРН християнсько-демократичної партії (ХДС) між "атлантистами" на чолі з Л. Ерхардом і міністром закордонних справ Г. Шредером, з одного боку, і "франкофілами", які вважали участь ФРН у створенні БЯС несумісною із духом франко-німецького договору про дружбу й співпрацю 1963 року, з – іншого. Зокрема, К. Аденауер звинуватив канцлера та міністра закордонних справ у тому, що уряд взяв курс на погіршення відносин з Францією та її президентом Ш. де Голлем. Повернувшись з Парижа в листопаді 1964 року, К. Аденауер на засіданні парламентської фракції ХДС у Бундестагу закликав "заморозити"

²⁵⁰ Gespräch des Staatssekretärs Carstens mit dem französischen Außenminister Couve de Murville in Paris. 24 Oktober 1964. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. S. 1186.

²⁵¹ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit dem amerikanischen Botschafter McGhee. 3 November 1964. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. 2. S. 1219.

проект БЯС, доки він не стане "більш європейським" і більш прийнятним для Ш. де Голля²⁵².

Також почала змінюватися позиція США у цьому питанні, що було спричинено такими чинниками як:

- небажання Великої Британії брати участь у створенні БЯС;
- жорстка міжнародна протидія СРСР і країн Варшавського договору спробам доступу ФРН до ядерної зброї;
- зростання зацікавленості США в укладенні договору про нерозповсюдження ядерної зброї, особливо після проведення Китаєм ядерних випробувань 16 жовтня 1964 року;
- небезпека погіршення відносин з Францією та можливість нового випадку Ш. де Голля проти НАТО;
- істотні розбіжності серед політичних еліт Західної Німеччини щодо БЯС;
- відсутність достатньої підтримки проекту БЯС у Конгресі США тощо.

Після англо-американського саміту у Вашингтоні 7-8 грудня 1964 року, зважаючи на позицію нового прем'єр-міністра Великої Британії Г. Вільсона²⁵³, Рада нацбезпеки США прийняла меморандум №322, згідно з яким Сполучені Штати вирішили у подальшому не наполягати на швидкому укладанні угоди щодо створення ядерних сил. Будь-який проект договору мав отримати повну підтримку Великої Британії і Західної Німеччини, а також не мав привести до конфронтації з Францією. Американці робили акцент на тому, що підтримуватимуть дискусії серед європейських союзників без будь-якого тиску з метою вироблення спільної позиції. Президент США також розформував апарат групи з питань БЯС у держдепартаменті²⁵⁴. По суті це означало поступове згортання проекту БЯС, хоча уряд ФРН ще продовжував ставити його на порядок денний двосторонніх переговорів зі США та Великою Британією до середини

²⁵² Лекаренко О.Г. Проблема разделения ядерной ответственности в НАТО в годы президентства Л. Джонсона. С. 110.

²⁵³ У жовтні 1964 р. у Великій Британії відбулися парламентські вибори, на яких перемогли лейбористи, і 16 жовтня новим Прем'єр-міністром став Гарольд Вільсон. Під час виборчої кампанії лейбористи були негативно налаштовані до проекту створення "багатосторонніх ядерних сил".

²⁵⁴ Кузнецов Е.Л. Политика Соединенный Штатов Америки в отношении ФРГ в связи с планами создания многосторонний ядерных сил НАТО: 1960-1966 гг. Дис. ... канд. ист. наук. Москва : РГБ, 2005.

1965 року. У цілому активні зусилля Ш. де Голля на зрив проєкту БЯС, що ситуативно збіглися з аналогічними діями Лондона та Москви, вплинули на позицію американського керівництва та зумовили провал планів Західної Німеччини отримати доступ до ядерної зброї у рамках багатосторонніх ядерних сил.

У подальшому США запропонували країнам – учасникам НАТО інший формат співпраці з проблем ядерної стратегії альянсу. На зустрічі міністрів оборони країн НАТО в Парижі 31 травня 1965 року міністр оборони США Р. Макнамара на додаток до дій зі створення БЯС запропонував заснувати в НАТО спеціальний комітет для консультацій з ядерних питань. Ця пропозиція зустріла підтримку Великої Британії. Франція, яка на той час вже взяла курс на скорочення військових зв'язків з НАТО, відмовилася брати участь у роботі комітету. Керівництво ФРН підтримало ідею консультацій з ядерних питань, але хотіло бути впевненим в тому, що створення комітету не позбавить ФРН надій на більший доступ до ядерної зброї у майбутньому. На той час Л. Ерхард уже не форсував проєкт створення БЯС. Напередодні парламентських виборів восени 1965 року він прагнув "заморозити" це питання, аби зберегти єдність у рядах ХДС і не загострювати відносини з Ш. де Голлем.

Вихід Франції з військових структур НАТО спростив прийняття рішення про створення постійного механізму ядерних консультацій в альянсі. У грудні 1966 року спеціальний комітет міністрів оборони з ядерних консультацій рекомендував створити як постійний орган НАТО комітет з питань ядерної оборони, до складу якого могли ввійти всі країни – члени Альянсу. Незважаючи на те, що участь у цьому органі не була еквівалентною заміною колективним ядерним силам, для ФРН вона відкрила доступ до ядерного планування в НАТО.

2.3. Німецько-французькі суперечності у питанні Спільної аграрної політики ЄЕС

Восени 1964 року Франції вдалося досягти поступок від ФРН ще в одному питанні. З метою прискорення запровадження САП французи вимагали прийняти регламенти для зернових і похідних продуктів до кінця року. Зокрема, 21 жовтня міністр

інформації А. Пейрефіт у виступі перед пресою заявив: "Президент де Голль, прем'єр-міністр Помпіду та французький уряд знову підкреслили, що Франція припинить свою участь в ЄЕС, якщо сільськогосподарський ринок не буде організовано як планувалося"²⁵⁵. 24 жовтня 1964 року під час другої розмови з держсекретарем К. Карстенсом міністр закордонних справ М. Кув де Мурвіль, пояснюючи висловлювання А. Пейрефіта, чітко зазначив, що "ЄЕС не матиме жодного продовження, якщо не запрацює аграрний ринок" і "Франція втрачає терпець"²⁵⁶. Також він дав зрозуміти, що Франція заблокує прогрес з переговорів у рамках шостого торгового раунду ГАТТ (Раунду Кеннеді), якщо не буде розв'язано аграрне питання. Адже ФРН, маючи експортноорієнтовану економіку, була дуже зацікавлена в якнайшвидшому успішному завершенні переговорів і зниженні тарифів на промислові товари.

Основна лінія суперечностей між Бонном і Парижем полягала в тому, що темпи реалізації митного союзу для промислової продукції істотно випереджали розвиток Спільної сільськогосподарської політики. Наприклад, у 1960 і 1962 роках Рада міністрів підтримала пропозицію Німеччини й Бенілюксу щодо прискорення процесу скасування внутрішніх митних бар'єрів і прийняла два відповідних рішення. На 1 січня 1961 року скорочення митних зборів досягло 30 %, на 1 липня 1962 р. – 50 %²⁵⁷. Відповідно, індустріально розвинена Західна Німеччина від цього виграла, оскільки значно розширила ринки збуту для своїх промислових товарів.

Для формування сільськогосподарського ринку ключове значення мало вирівнювання в країнах-членах цін на аграрну продукцію. Оскільки у ФРН ціни на сільськогосподарські продукти були вищі, то Бонн мав погодитись на зменшення їх рівня. Це питання викликало спротив значної кількості представників аграрного лобі з проурядових фракцій ХДС/ХСС і ВДП, які

²⁵⁵ Frankfurter Allgemeine Zeitung, №246. 22 Oktober 1964. S. 1.

²⁵⁶ Gespräch des Staatssekretärs Carstens mit dem französischen Außenminister Couve de Murville in Paris. 24. Oktober 1964. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. 2 Bände. München, 1995. S. 1188.

²⁵⁷ Європейський Союз: історія та засади функціонування. С. 121.

"вбачали у запровадженні спільної аграрної політики ЄЕС загрозу для німецького сільського господарства"²⁵⁸.

Відповідно Федеральний уряд під час переговорів про запровадження САП займав досить стриману позицію та постійно відкладав її реалізацію, користуючись положенням ст. 40 Римського договору, де було зазначено, що країни-члени розвиватимуть спільну аграрну політику поступово до завершення перехідного періоду (1 січня 1970).

Натомість Франція, Італія та Нідерланди як великі країни – експортери сільськогосподарської продукції прагнули за рахунок запровадження САП відкрити для своєї аграрної продукції ринок ФРН, яка на той час була другим в світі імпортером сільськогосподарських товарів. З огляду на затримки у цій сфері Франція за підтримки інших країн (Італія, Нідерланди) постійно тиснула на Західну Німеччину й регулярно ініціювала так звані "сільськогосподарські марафони" (1962, 1963), протягом яких погоджувалися спільні ціни на основну аграрну продукцію.

Восени 1964 року гострота франко-німецьких дискусій щодо узгодження цін на зернові культури була зумовлена й тим, що наступного року у ФРН мали відбутися парламентські вибори, і депутати правлячої коаліції ще у березні 1964 року за ініціативи аграрного лобі у Бундестазі проголосували проти вирівнювання цін на зернові у 1964-1965 роках.

У другій половині 1964 року політична ситуація в ЄЕС навколо німецького проєкту "політичного єднання Європи" зайшла у глухий кут. Канцлер Л. Ерхард чудово розумів, що без прогресу в питанні вирівнювання цін на зернові та похідні продукти важко розраховувати на успіх німецької "європейської ініціативи". З метою продемонструвати конструктивну роль Федерального уряду у розбудові ЄЕС і зменшити відповідну критику "голлів" напередодні парламентських виборів 1965 року, західнонімецьке керівництво вирішило офіційно представити ідею "політичного союзу в Європі". Чітко усвідомлюючи, що перспектив у цього проєкту без підтримки Франції немає, канцлер 30 жовтня 1964 року поінформував К. Карс-

²⁵⁸ Deutsche Europapolitik Von Konrad Adenauer Bis Gerhard Schroder / C. Schukraft, U. Kessler, N. Leuchtweis, G. Muller-Brandeck-Bocquet. VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2002. S. 49.

тенса про рішення погодитися на узгодження цін на зернові культури в ЄЕС до кінця року²⁵⁹. Таким кроком канцлер не тільки прагнув "розрядити" напругу у двосторонніх відносинах з Парижем і дати офіційний старт ініціативі "європейського політичного єднання", а й певною мірою зменшити французький тиск у питанні "багатосторонніх ядерних сил", щодо формування яких США ще продовжували давати гарантії німецькій стороні (до американо-британського саміту 7-8 грудня 1964 р.). Зокрема, американський посол Дж. Макгі під час розмови з Л. Ерхардом 3 листопада 1964 року запевнив, що "президент Джонсон так само рішуче, як і раніше, налаштований реалізувати проєкт БЯС. ... І хоча американський уряд позитивно сприймає знаки британців, що спрямовані на начебто їх вступ до БЯС, але не дозволимо, щоб через позицію англійців було змінено характер проєкту та зазнали невдачі вже погоджені концепції"²⁶⁰.

4 листопада 1964 року попередньо проінструктовані представники західнонімецьких посольств у країнах ЄЕС рівно о 15:30 передали до відповідних міністерств закордонних справ офіційні тексти "Європейської ініціативи Федерального уряду"²⁶¹. Пропозиції федерального уряду склалися із двох частин. У першій – пропонувалася ідея міжурядової співпраці у сфері зовнішньої, оборонної і культурної політики, яка мала бути оформлена у вигляді угоди та розвиватися поетапно. Спочатку "міжурядова політична співпраця" мала відбуватися у формі регулярних консультацій глав урядів і профільних міністрів, що відповідали за закордонні справи, оборону та культуру. Угода мала передбачати положення про те, що європейська співпраця служитиме зміцненню Атлантичного союзу. Також було передбачено створення дорадчого органу із представників країн-членів, які мали представляти інтереси спільноти в цілому, здійснювати підготовку "міжурядових" зустрічей і го-

²⁵⁹ Aufzeichnung des Staatssekretärs Carstens. 30 Oktober 1964. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. S. 1199.

²⁶⁰ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit dem amerikanischen Botschafter McGhee. 3 November 1964. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964*. S. 1221.

²⁶¹ Die Europa-Initiative der Bundesrepublik. *Bulletin 1964*. S. 1535-1539.

тувати пропозиції до Договору про формування Політичного Союзу, який мав бути реалізований на другому етапі.

Друга частина складалася з масштабної програми дій для розбудови спільної економічної і соціальної політики ЄЕС, в якій Федеральний уряд пропонував:

- вчасно узгодити ціни на зернові культури на основі взаємоповаги та спільних дій партнерів, а також за умови "неперешкоджання переговорам у рамках "раунду Кеннеді" та гармонічному прогресу інтеграційного процесу"²⁶²;

- прискорити формування митного союзу між країнами ЄЕС у промисловій сфері, зокрема з 1 січня 1965 року знизити мито до 20 % і повністю ліквідувати з 1 січня 1967 року, запровадивши при цьому вирівнювання акцизів;

- об'єднати три існуючі спільноти Європейського співтовариства в одну організацію та надати їй власного фіскального суверенітету;

- розробити керівні принципи грошово-кредитної і бюджетної політики держав-членів для завершення валютного союзу, паралельно надавши Європейському парламенту бюджетну та збільшену законодавчу компетенцію;

- призначити посла Європейського співтовариства в ЄАВТ з перебуванням у Женеві для інтенсифікації відносин між ЄЕС та ЄАВТ.

Політично значимим чинником "європейської ініціативи" стала прив'язка німецької згоди на встановлення єдиних цін на зернові культури до прогресу інтеграційного процесу та неперешкоджання переговорам у рамках "раунду Кеннеді".

Партнери з ЄЕС по-різному відреагували на пропозиції Бонна. Позитивно висловилися Італія, Люксембург і Бельгія. Нідерланди наполягали, як і до цього, на участі у цьому процесі Великої Британії. Франція прагнула спочатку погодити ціни на зернові, а потім обговорювати нові інтеграційні ініціативи.

У листопаді 1964 року, попри значний опір міністрів свого уряду, Л. Ерхарду вдалося домовитися з Президентом німецького аграрного союзу Е. Реєвінкем про додаткові державні компенсатори національним сільгоспвиробникам, що дало можливість Раді Міністрів ЄЕС остаточно узгодити спільні ціни на

²⁶² Die Europa-Initiative der Bundesrepublik. *Bulletin* 1964. S. 1537.

зернові культури 15 грудня 1964 року. Успішне розв'язання цього питання зменшило напругу у двосторонніх відносинах і сприяло налагодженню більш конструктивного діалогу між Бонном і Парижем. Свідченням "потепління" став черговий саміт за участі Ш. де Голля та Л. Ерхарда, що відбувся 19-20 лютого 1965 року у французькому містечку Рамбуйє. Лідерам удалося домовитися про проведення зустрічі міністрів закордонних справ "шістки" із питання організації європейського політичного союзу. У спільному комюніке від 20 лютого 1965 року було зазначено: "після того, як у грудні 1964 року в Брюсселі були прийняті ключові рішення в аграрній сфері, настав час повернутися до питання політичної співпраці ... Обидва уряди наразі пропонують відновити контакти з іншими урядами ЄЕС, щоб провести необхідні переговори та незабаром передбачити заходи, які відбуватимуться на різних рівнях"²⁶³.

20 лютого 1965 року директор Департаменту німецького МЗС Х. Майєр-Лінденберг доповідав керівництву про те, що за результатами консультацій на рівні дипломатичних відомств усі шість урядів погодилися на обговорення європейської політичної співпраці у рамках спільного офіційного заходу. Попередньо було досягнуто домовленості про проведення конференції міністрів закордонних справ у травні та саміту глав держав та урядів у липні 1965 року²⁶⁴.

Але нові суперечки в аграрному питанні та міжнародно-політичні амбіції Ш. де Голля істотно вплинули на ці плани. Справа в тім, що у Брюсселі 31 березня 1965 року В. Хальштейн представив пропозиції Комісії ЄЕС щодо фінансування Спільної аграрної політики, розроблені під керівництвом члена Комісії нідерландця С. Маншольта. Було запропоновано застосування з 1 липня 1967 року системи єдиних цін у сфері сільського господарства. Разом із тим, було зазначено, що в інтересах збалансованого розвитку Співтовариства усунення внутрішніх торгових бар'єрів не має бути обмежено тільки податками на ввезену сільськогосподарську продукцію. Економічна логіка вимага-

²⁶³ Pressemitteilungen nach Beendigung der Besprechungen in Rambouillet. – Bulletin 21.01.1965. S. 81.

²⁶⁴ Aufzeichnung des Ministerialdirektors Meyer-Lindenberg. 20 Februar 1965. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1965*. 3 Bände. Fußnote 3. München, 1996. S. 359.

ла, щоб після 1 липня 1967 також було скасовано мита на сільськогосподарську та промислову продукцію. Для цього Комісія запропонувала до 1 липня 1967 року скасувати внутрішні мита у межах Співтовариства, а з 1 липня 1967 року – запровадити Єдиний зовнішній тариф для всіх видів промислової і сільськогосподарської продукції. Для фінансування САП Європейським сільськогосподарським регулятивним і гарантійним фондом було передбачене двоступеневе врегулювання: на перехідний період з 1 липня 1965 року до 30 червня 1967 року держави-члени, як і до цього, робили внески до бюджету ЄЕС, згідно з квотою. Із 1 липня 1967 року доходи від податку на ввезену в ЄЕС сільськогосподарську продукцію мали бути безпосередньо спрямовані до Співтовариств та використані для фінансування їх витрат. Крім того, Комісія висловила-ся на користь спрямування Співтовариствам також коштів від митних зборів з Єдиного зовнішнього тарифу Співтовариства.

У цілому представлені пропозиції Комісії ЄЕС передбачали вигідний для Франції розподіл частини бюджету ЄЕС на субсидування аграрного сектора. Однак проєкт вводив серйозне нововведення – наявність у Комісії власних грошових надходжень. Прийняті раніше внески європейських держав до бюджету ЄЕС мали замінити кошти від митних зборів на зовнішніх кордонах спільноти та інші засоби, що визначені Європейським парламентом (що означало посилення його повноважень), які мали надходити безпосередньо у розпорядження Комісії, минаючи бюджети держав-членів. Знаючи пріоритети Ш. де Голля, В. Хальштейн не сумнівався, що зустріне опір Франції, але сподівався, що підтримка пропозицій Комісії з боку інших держав змусить французів підкоритися волі більшості. Зокрема, досліджуючи роль Комісії у контексті "кризи порожнього крісла" британський дослідник П. Людлов зазначав, що пропозиції В. Хальштейна від 31 березня ситуативно були підтримані двома державами – ФРН та Італією, які вважали, що "...1965 рік був найкращим і, цілком можливо, єдиним можливим моментом для того, щоб зупинити спробу де Голля перетворити ЄЕС на суб'єкт, що повністю реагує лише на французькі національні преференції"²⁶⁵. До них також приєдналася третя держава –

²⁶⁵ Ludlow, N. Piers. De-commissioning the Empty Chair Crisis : The Community institutions and the crisis of 1965-6. London : LSE Research. P. 8-9.

Нідерланди, яка у цій ситуації принципово прагнула посилити роль Європейського Парламенту.

Маючи конфлікт із В. Хальштейном і не бажаючи підсилювати наднаціональний характер органів ЄЕС, французьке керівництво виступило проти надання власних коштів Комісії. На думку російської дослідниці Д. Біди: "Створення власної ресурсної бази привело б до збільшення незалежності спільнот від національних урядів, переходу бюджетних повноважень до Парламенту і частково до Комісії. Подібні зміни підсилили б федеративний характер спільнот і схилили баланс владних повноважень у бік Комісії"²⁶⁶.

На наш погляд, по суті йшлося про амбіції Ш. де Голля, який прагнув тиснути на партнерів, щоб змусити їх до переформатування Угоди про ЄЕС, згідно із власним баченням перспектив, а також показати нове позиціонування Франції в Європі з огляду на підготовку запланованого виходу французьких військ зі складу військових структур НАТО та активне "потепління" у відносинах із Радянським Союзом.

Саме тому, знаючи про підготовлені Комісією ЄЕС пропозиції і прагнучі запобігти такого розвитку подій, французьке керівництво почало діяти на випередження. Уже 29 березня 1965 року, напередодні презентації аграрної ініціативи, М. Кув де Мурвіль під час візиту до Італії відмовився від проведення запланованої на 10 травня конференції міністрів закордонних справ, мотивувавши це відсутністю підстав для успіху конференції²⁶⁷.

Цікаво, що під час переговорів із французами італійська сторона особливо наголошувала на важливості проекту для німців, а також необхідності її проведення до 10 травня, інакше треба її переносити на наступний рік, зважаючи на парламентські вибори у Бельгії (23.05), ФРН (19.09) і президентські вибори у Франції (05.12). Натомість, за свідченням італійського міністра закордонних справ А. Фанфані, відповіді М. Кува де Мурвіля

²⁶⁶ Бида Д.А. Люксембургское соглашение и кризис наднациональности в европейской интеграции в 60 – 70-е годы XX века. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2011. №8 (14). Ч.III. С. 35.

²⁶⁷ Botschafter Kläiber, Paris, an das Auswärtige Amt 30 März 1965. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1965*. S. 636.

були "за формою ввічливі, але за змістом дуже жорсткі та принесли розчарування"²⁶⁸.

30 березня 1965 року посол ФРН у Парижі М. Клайбер за дорученням канцлера зустрівся з Ш. де Голлем і чітко зазначив, що відмова Франції від проведення конференції поставить німецький уряд у складне становище. При цьому посол нагадав генералу його обіцянку, дану в Рамбуйє Л. Ерхарду, про участь у конференції і готовність нести відповідні ризики. М. Клайбер також додав, що може настати "важка криза німецько-французьких відносин, якщо французький уряд не діятиме позитивно та активно щодо спроб політичної співпраці шести країн ЄЕС".²⁶⁹ Ш. де Голль просив посла передати канцлеру наступне:

1. Франція вітає, як і до цього, італійську ініціативу щодо проведення конференції міністрів закордонних справ для підготовки позитивних кроків у реалізації політичного союзу. Президент підтверджує домовленість, досягнуту у Рамбуйє з канцлером. І готовий, як і до цього, взяти участь у липневій конференції голів держав та урядів, що підготовлена міністрами закордонних справ.

2. Те, що французький уряд усе ще не згодний із запропонованою датою – 10 травня – для зустрічі міністрів закордонних справ, пояснюється намаганнями, на всяк випадок, уникнути негативного результату конференції. Повідомлення преси про те, що Франція пропонує перенесення конференції на осінь є фальшивими.

3. Франція надалі вестиме дипломатичні консультації з Італією для визначення порядку денного зустрічі міністрів закордонних справ. На запитання Кува щодо предмету обговорення на конференції Фанфані дав тільки одну незадовільну відповідь. Він загально висловився, що буде спілкування щодо всіх спільних інтересів країн-партнерів.

4. Усі спекуляції про те, що покращення відносин між Парижем і Москвою вплинуло на нерішучу позицію французького уряду щодо європейської політичної ініціативи, є абсолютно неправильними.

²⁶⁸ Botschafter Herwarth von Bittenfeld, Rom, an das Auswärtige Amt. 06.04.1965. Fußnote 1. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1965*. 3 S. 658-659.

²⁶⁹ Botschafter Klaber, Paris, an das Auswärtige Amt 30 März 1965. S. 636.

У подальшій бесіді генерал не став приховувати свій сумнів щодо перспектив європейської політичної активізації. Йому здається, що самі партнери з ЄЕС не думають про спільну зовнішню та оборонну політику. Є повідомлення з Голландії про те, що її представники на конференції мають намір її саботувати. Немає бажання будувати європейську Європу, навпаки, як і до цього, вирішальний вплив на Європу здійснюють США²⁷⁰.

Після посол мав розмову з М. Кувом де Мурвілем з приводу результатів його переговорів в Італії. Міністр закордонних справ Франції мотивував свою відмову сумнівами в успіху конференції, оскільки відсутня її конкретна мета та порядок денний. Він також висловив сумнів у зацікавленості італійців в успіху конференції і сподівання на те, що німецько-італійські переговори сприятимуть формуванню порядку денного зібрання.

На запитання посла, чи є правильними повідомлення, що згода на проведення конференції міністрів закордонних справ залежить від поступок у Брюсселі (фінансування спільної аграрної політики), М. Кув де Мурвіль заявив, що "таке формулювання не правильне. Натомість під час зустрічі в Рамбуїє виходили з того, що до конференції голів держав та урядів у липні має бути прийнято рішення щодо ще існуючих відкритих проблем"²⁷¹.

Стосовно "ще існуючих відкритих проблем" начальник управління МЗС ФРН Х. Фойгт 31 березня 1965 року зазначав, що Франція відкрито відстоює прогрес у питанні асоціації країн Магрибу та у сфері реалізації спільного аграрного ринку. А канцлер Л. Ерхард зазначав: "у Рамбуїє йшлося не про умову (конференції – авт.), а про побажання"²⁷².

5 квітня 1965 року німецький посол у Нідерландах доповідав у МЗС ФРН інформацію про результати розмови керівників управлінь нідерландського та французького міністерств закордонних справ Й. де Ранітца та Ш. Люсе. Із розмови стало зрозуміло, що Франція поставила проведення конференції міністрів закордонних справ у пряму залежність від урегулювання аграрних питань, особливо, від аграрних фондів, які має фінансувати Німеччина.²⁷³

²⁷⁰ Botschafter Klaiber, Paris, an das Auswärtige Amt 30 März 1965. S. 637-638.

²⁷¹ Ibid. S.640.

²⁷² Ibid.

²⁷³ Botschafter Berger, Den Haag, an das Auswärtige Amt. 07 April 1965. Fußnote 9. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1965*. S. 660.

Відповідно у період з квітня по червень 1965 року німецька дипломатія наполегливо працювала над тим, щоб вплинути на позицію Ш. де Голля та провести зустріч лідерів країн ЄЕС, присвячену ініціативі Л. Ерхарда про політичний союз.

Слід зазначити, що, незважаючи на різні підходи двох країн до питання фінансування САП, розбіжності не були настільки глибокими, щоб призвести до конфлікту. Німці прагнули, щоб доходи від податків на ввезені до ЄЕС сільськогосподарські товари та доходи від Єдиного митного тарифу були запроваджені узагальнюючим рішенням Ради ЄЕС, при цьому можна було б розпочати із запровадження податків на ввезені до ЄЕС сільськогосподарські товари, у той час як для запровадження доходів від Єдиного митного тарифу можна було б планувати на 1972 рік. Вони вважали це доцільним, оскільки Співтовариство на той час ще не мало таких високих фінансових потреб. Крім того, відрахування Співтовариству доходів від митних зборів і податків на ввезені до ЄЕС сільськогосподарські товари мало йти пріоритетом, зважаючи на необхідність справедливого розподілу витрат серед держав-членів.

У свою чергу французи заперечували проти відрахувань Співтовариству доходів від Єдиного митного тарифу. На їх думку, витрати Співтовариств, які не можуть бути виконані з належних їм податків і зборів, мали, як і раніше, фінансувати держави-члени ²⁷⁴.

У Парижа та Бонна були також різні думки з приводу дати початку заключного етапу (01.07.1967 або 01.01.1970) та розподілу суми внесків до Європейського фонду управління та гарантій. Натомість, єдність між двома сусідами існувала в тому, що жодна держава-член, не мала отримувати фінансову вигоду від того, що імпорт до Співтовариств буде спрямований значною мірою через її порти ввезення. Для цього вони підтримували розподіл цих доходів серед держав-членів. Міністри сільського господарства двох країн також погодили компромісне рішення: спочатку запровадити відрахування Співтовариству доходів від податків на ввезені до ЄЕС сільськогоспо-

²⁷⁴ Deutsch-französische Konsultationsbesprechung, 24 Mai 1965. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1965*. S. 892.

дарські товари; натомість доходи від Єдиного митного тарифу – тільки тоді, коли доходи та витрати Співтовариств буде збалансовано.

Ключова проблема суперечностей між Францією та ФРН полягала в тому, що Франція прагнула розв'язання винятково питання фінансування спільної аграрної політики та ставила це головною передумовою для скликання конференції з питань політичної співпраці країн ЄЕС. Німці навпаки, зазначали, що питання фінансування, пов'язані зі спільною аграрною політикою, мають бути розв'язані не ізольовано, а тільки в контексті прогресу, якого досягнуто в інших сферах ЄЕС. Крім прогресу у "політичному єднанні Європи" також йшлося про:

- надання певних бюджетних повноважень Європейському Парламенту;
- заміну внесків держав-членів шляхом запровадження власних доходів Співтовариства;
- злиття трьох Співтовариств і їх робочих органів до єдиного механізму на основі ЄЕС.

Зважаючи на близькість парламентських виборів і популярність європейської ідеї серед виборців ФРН, Л. Ерхард був дуже зацікавлений у проведенні у першому півріччі 1965 року європейського саміту з питання "політичного єднання Європи". Адже йшлося про ключову зовнішньополітичну ініціативу канцлера, якій він особисто присвятив півтора роки. Саме через неї він погодився на істотні поступки Франції в аграрному питанні у грудні 1964 року та добився згоди генерала на проведення відповідної конференції у лютому 1965 року. Таким чином відмова Ш. де Голля проводити саміт країн ЄЕС до нових поступок німців на користь французів у САП означала б як провал європейських планів канцлера, так і серйозні політичні проблеми для його партії напередодні вересневих виборів 1965 року до Бундестагу.

Кульмінацією зусиль німецької дипломатії щодо проведення зустрічі лідерів країн ЄЕС з питання формування політичного союзу став німецько-французький саміт, що відбувся у Бонні 11-12 червня 1965 року, протягом якого Л. Ерхард провів три зустрічі "віч-на-віч" з Ш. де Голлем і мав окрему розмову з прем'єр-міністром Ж. Помпіду. Крім того, відбулися двосторонні та розширені зустрічі за участі міністрів закордонних справ, економіки, фінансів тощо.

Аналіз стенограм переговорів двох лідерів і представників урядів чітко свідчить про те, що канцлер свідомо пов'язав прогрес у "політичному єднанні Європи" із публічною підтримкою позиції Франції як у питанні фінансування САП, так і подальшого розвитку ЄЕС. Загалом Л. Ерхард двічі піднімав це питання під час особистих розмов з Ш. де Голлем. Зокрема, завершуючи третю зустріч "віч-на-віч", він звернувся до генерала з останнім питанням, чи можна все ж таки щось спільно задекларувати стосовно подальшої долі європейського саміту, адже "якщо після консультацій про це нічого не буде сказано, то може виникнути відчуття, що проєкт пішов у небуття, що було б погано". Ш. де Голль відповів: "на думку французької сторони, спочатку треба врегулювати "брюссельські питання". Для цього треба, щоб Франція та Німеччина зайняли єдину позицію на переговорах. Про це вже говорили сьогодні пан канцлер із прем'єр-міністром. Якщо вдасться сьогодні знайти спільну позицію та завершити до кінця цього місяця переговори у Брюсселі, то можна буде заявляти про те, що європейський саміт можна провести до кінця цього року". Канцлер відповів, що не заперечує, проте наразі для нього неможливо знову викликати враження, начебто він приносить у жертву певні позиції у Брюсселі, тільки щоб полегшити саміт. А загалом він вважає, що віра в Європу та європейські рішення тим краще сприймаються німецьким народом, чим більше виявляється політична основа²⁷⁵.

У цілому варто зазначити, що протягом німецько-французького саміту сторони досить конструктивно обговорювали широкий спектр двосторонніх, міжнародних та європейських питань. Хоча за результатами переговорів виявилися розбіжності у підходах щодо певних питань, зокрема подальшого фінансування та розвитку ЄЕС, слід визнати що з більшості з них представники міністерств досягли компромісів на технічному рівні. Політично керівництво ФРН також не заперечувало проти того, щоб основні рішення в ЄЕС приймала Рада міністрів, а принципові питання – на основі консенсусу. У концептуальному плані підходи Л. Ерхарда щодо розвитку ЄЕС не мали великих розбіжностей із генералом. Протягом двостороннього спіл-

²⁷⁵ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit Staatspräsidenten de Gaulle. 12 Juni 1965. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1965*. S. 1038.

кування обидва лідери із розумінням ставилися до відмінностей у підходах, що впливали з різного бачення сторонами ролі та місця США в Європі. Більш того, протягом переговорів канцлер і німецька делегація неодноразово натякали, що за умови проведення європейського саміту до вересня 1965 року німці були готові підтримати єдину позицію із французами на переговорах у Брюсселі. При цьому німецька сторона була готова навіть на те, щоб лише обговорити "політичне єднання Європи" на саміті, не висуваючи жорстких умов щодо його результатів. Очевидно, що для канцлера виконання цієї обіцянки Ш. де Голлем стало своєрідним тестом на довіру у двосторонніх відносинах між країнами.

І президент Ш. де Голль цей тест не пройшов, а Л. Ерхард перестав надавати пріоритетну підтримку позиції Франції, що стало істотним відходом від закладеної К. Аденауером традиції. У результаті було досягнуто найнижчої точки у франко-німецьких відносинах.

Слід зазначити, що по суті канцлер став останнім серед лідерів ЄЕС, з якими генерал зіпсував стосунки. Більшість керівників країн "шістки" відчували "втому" від самовільних та односторонніх дій генерала, які він демонстрував як всередині ЄЕС, так і щодо США, Великої Британії і союзницьких зобов'язань у рамках НАТО.

Виникла криза довіри між лідерами. Саме в цьому, на наш погляд, полягала головна проблема, що виявилася під час саміту та зумовила у подальшому виникнення першої інституційної кризи в ЄЕС. Адже на переговорах у Брюсселі Франція фактично опинилася в ізоляції, а її опонентами виступали п'ять країн і керівництво Комісії.

2.4. "Радянська карта" Шарля де Голля

На нашу думку, таку "непоступливість" позиції Франції можна також пояснити додатковим прагненням Ш. де Голля розіграти "радянську карту", адже діалог з однією із супердержав дозволяв йому зміцнити свої позиції на переговорах зі США, особливо напередодні виходу з військової організації НАТО.

Із початку 1965 року у радянсько-французьких відносинах намітилося певне "потепління". Зокрема, 4 лютого 1965 року

Ш. де Голль на прес-конференції висловився про те, що "німецька проблема є, передусім, проблемою європейською". Для її розв'язання генерал запропонував таку черговість: спочатку врегулювання напруженості між Сходом і Заходом на основі укладення загальноєвропейського договору з СРСР і мирних договорів між німцями та їх сусідами на основі вже існуючих кордонів і застережень щодо озброєння Німеччини, а вже потім – досягнення німецької єдності²⁷⁶.

Запропонована "європеїзація німецького питання" істотно суперечила зовнішньополітичній стратегії ФРН, якої чітко дотримували уряди як К. Аденауера, так і Л. Ерхарда – спочатку возз'єднання, а потім – політична співпраця та розрядка²⁷⁷.

Для німців додатковою неприємністю стало те, що в рамках "європеїзації" Президент Франції запропонував розв'язувати питання кордонів та озброєння шляхом переговорів з усіма сусідами ФРН²⁷⁸. Натомість Федеральний уряд виходив із того, що ключове значення у цьому процесі матимуть лише США, Франція, Велика Британія та СРСР як великі країни-переможниці, що здійснюють права та відповідальність щодо Німеччини у цілому²⁷⁹.

25-30 квітня 1965 року відбувся візит до Парижа міністра закордонних справ СРСР А. Громика, під час якого було обговорено можливі формати співпраці на новому етапі двосторонніх відносин. Обидві сторони поєднав підхід, який у подальшому було формалізовано у відомій радянсько-французькій декларації 1966 року, згідно з яким "проблеми Європи мають бути розглянуті передусім в європейських рамках", а також має "бути встановлена атмосфера розрядки між усіма країнами Заходу та Сходу, оскільки така атмосфера сприяла б зближенню та порозумінню між ними та, відповідно, розгляду та врегулюванню проблем, що виникають"²⁸⁰.

²⁷⁶ Pressekonferenz vom 4.2.1965 *de Gaulle, Discourse et messages*, Bd.4: 1962-1965. S. 338-342.

²⁷⁷ *Der unstete Nachbar: Frankreich, die deutsche Ostpolitik und die Berliner Vier-Mächte-Verhandlungen 1969-1974* / von Andreas Wilkens. München : Oldenbourg, 1990. S. 18.

²⁷⁸ Pressekonferenz vom 4.2. 1965. S. 341.

²⁷⁹ *Der unstete Nachbar: Frankreich, die deutsche Ostpolitik und die Berliner Vier-Mächte-Verhandlungen 1969-1974*. S. 21.

²⁸⁰ Советско-французская декларация. Москва. 30 июня 1966 года. URL: <http://helpiks.org/7-39968.html>

Великого резонансу в урядових колах і ЗМІ Західної Німеччини викликала заява А. Громика на прес-конференції 30 квітня за результатами радянсько-французької зустрічі. Міністр закордонних справ СРСР заявив, що "з певних аспектів "німецької проблеми"" французькі підходи є дуже близькими або навіть збігаються з нашими. Ми констатуємо таке зближення у двох пунктах, які ми особливо вітаємо: ідеться про незмінність кордонів, що постали внаслідок Другої світової війни, і заборону ядерної зброї для ФРН. За цими двома проблемами наші підходи фактично збігаються ... Я вважаю, що французький уряд виходить із факту, що в Європі існує дві німецькі держави" ²⁸¹.

Реагуючи на гостру реакцію своїх німецьких і західних союзників, французьке міністерство було змушене у той самий день офіційно пояснити: "Французький уряд виходить із того факту, що Німеччина є ще розділеною. Але це не означає жодного визнання ним комуністичної Східної Німеччини" ²⁸².

Активно налагоджуючи відносини з СРСР, генерал не міг допустити ускладнень, які могли б виникнути між Москвою та Парижем у поточних міжнародних питаннях. Одним із таких дискусійних питань, зокрема, стала підготовка так званої "Декларації щодо возз'єднання Німеччини", текст якої активно дискутували західні союзники та ФРН у першій половині 1965 року. Напередодні вересневих парламентських виборів 1965 року західнонімецьке керівництво прагнуло зафіксувати провідну роль ФРН у "німецькому єднанні" та зменшити антинімецькі виступи під час святкування 20-річчя перемоги над Третім рейхом (8 травня 1965 р.). У свою чергу, Ш. де Голль запросив до Парижа на святкування радянську делегацію й тому до 8 травня всіляко відтермінував підписання документу. Труднощі виникли з одним формулюванням. Вашингтон і Бонн підтримували тезу: "Возз'єднання Німеччини є в інтересах не тільки німецького, а й усіх народів". Париж вимагав замінити "усіх народів" на "європейських народів"²⁸³ і, таким чи-

²⁸¹ Цит. за : Botschafter Klaiber, Paris, an das Auswärtige Amt 30 April 1965. S. 779.

²⁸² Botschafter Klaiber, Paris, an das Auswärtige Amt 30 April 1965. S. 779.

²⁸³ Schröder fünf Minuten. *Der Spiegel*. 19.05.1965. URL: <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-46272681.html>

ном, зменшити роль США в Європі, з одного боку, та довести СРСР свою "суб'єктність" в міжнародній політиці, – з іншого.

Активне розширення відносин з СРСР і країнами "соціалістичного табору" супроводжували чіткі кроки Ш. де Голля, що були спрямовані на виведення французьких збройних сил з інтегрованої структури НАТО. Наприклад, наприкінці травня 1965 року Франція повідомила Альянс про те, що не братиме участь у навчаннях "Fallex 1966", а Верховний головнокомандувач об'єднаних збройних сил НАТО в Європі не може розраховувати на три французькі дивізії на випадок конвенційної війни в Європі. Такі кроки президента Франції об'єктивно вели не тільки до конфлікту зі США, а й були сприйняті європейськими країнами НАТО – ФРН, Італією та країнами Бенілюксу – як загроза трансатлантичній безпеці.

"Потепління" відносин із Радянським Союзом на основі "європеїзації "німецького питання"", а також намагання Ш. де Голля зменшити вплив американців в Європі були негативно сприйняті Л. Ерхардом і зменшили рівень його довіри до французького президента. Для керівництва ФРН стало цілком очевидно, що "політична Європа не зможе рухатися далі, поки у французькій столиці править антиінтеграційно налаштований Ш. де Голль"²⁸⁴.

2.5. Політика "порожнього крісла" та криза французько-німецьких відносин

Глобальні амбіції генерала, що були спрямовані на радикальне відстоювання національних інтересів Франції, рано чи пізно мали призвести до виникнення конфлікту як з країнами-партнерами зі "спільного ринку", так і з Комісією ЄЕС з приводу стратегії розвитку Співтовариств. Із 28 по 30 червня 1965 року у Брюсселі відбувалось засідання Ради Міністрів ЄЕС. У центрі уваги було обговорення майбутнього фінансування спільного сільськогосподарського ринку, що мав бути змінений з 1 липня 1965 року, відповідно до рішень Ради від 14 січня 1962 року про створення Європейського сільськогосподарського регулятивного та гарантійного фонду. Основою для обговорення ста-

²⁸⁴ Gresman, Hans. *Wie hart bleibt Erhardt?* *Zeit.* 11.06.1965. № 24.

ли подані 31 березня 1965 року пропозиції Комісії ЄЕС, що також передбачали запровадження окремого бюджету Співтовариства та відповідне розширення повноважень Європейського парламенту. Найбільш спірне питання стосувалося графіку поступового перегляду фінансування сільського господарства.

30 червня 1965 року, після того як на засіданні Ради міністрів "шістки" не вдалося знайти компромісу з питань порядку денного, чинний голова Ради, міністр закордонних справ Франції М. Кув де Мурвіль, відкинув пропозицію про продовження переговорів та оголосив, що, починаючи з наступного дня, Франція припиняє участь у діяльності всіх органів ЄЕС. Цей бойкот увійшов до історії під назвою "політика порожнього крісла".

На відміну від попередніх дебатів усередині ЄЕС, конфлікт 1965 року відбувався на фоні активізації амбітних зовнішньополітичних проєктів генерала, що було спрямовано на відновлення величі Франції. За підготовкою виходу країни із військової організації Північноатлантичного Альянсу та іншими конкретними особливостями французького курсу стояли задуми масштабної трансформації європейського та світового порядку. Центральне місце в них займав стратегічний проєкт формування незалежної "європейської Європи" як одного зі світових центрів сили та альтернативи розвитку "Європи атлантичної"²⁸⁵.

Французьке бачення "європейської Європи" передбачало фундаментальну орієнтацію на формування тісного міждержавного об'єднання західноєвропейських країн із незалежною позицією з глобальних політичних питань, в якому б Париж відіграв провідну роль завдяки своєму ядерному статусу та постійному членству в РБ ООН. Така концепція спиралася на конфедеративну природу ЄЕС та являла опозицію європейського федералізму. Аргументи полягали в тому, що наднаціональна організація ЄЕС не тільки мінімізує військові та політичні козири Франції, а й призведе до залежності Європи від "зовнішніх сил", "заокеанського захисника". На думку П. Меландрі, відомого французького дослідника міжнародних відносин, усі дії Ш. де Голля в Європейському співтоваристві були підпорядковані тому, аби

²⁸⁵ Нарочницкая Е.А. Внешнеполитическое наследие голлизма в современной Франции. *Франция на пороге перемен: экономика и политика в начале XXI века*. Москва : ИМЭМО РАН, 2016. С. 212.

"перешкодити прихованому перетворенню ЄС на фундамент тієї атлантичної Європи, якої він завжди боявся"²⁸⁶.

Таким чином, гострі дебати з приводу спільної аграрної політики, відмова Парижа проводити саміт із "політичного єднання Європи", активне радянсько-французьке зближення, системні розбіжності між Ш. де Голлем і В. Хальштейном і підготовка виходу Франції із НАТО – разом з іншими суперечностями спричинили конфлікт, що переріс у тривалу кризу як в європейській інтеграції, так і у французько-німецьких відносинах.

Зважаючи на політичну ситуацію та існуючі розбіжності серед країн "шістки", 22 липня 1965 року Комісія ЄЕС представила у вигляді Меморандуму другий план майбутнього фінансування спільної сільськогосподарської політики та подальшого прогресу Співтовариства. Документ скасував заплановане у попередніх пропозиціях (від 31 березня 1965 року) набуття чинності спільного сільськогосподарського ринку з 1 липня 1967 року, натомість запровадив перехідне регулювання до 1 січня 1970 року. Було відкладено також розгляд пропозицій щодо розширення повноважень Європейського Парламенту. Проте було запропоновано графік прийняття ще невирішених ринкових регулювань і погоджень цін, а також підтримки збалансованого прогресу в питаннях гармонізації податків, торговельної, соціальної і регіональної політики. Таке рішення Комісії зняло гостроту протистояння та надало країнам – членам Співтовариств простір і час для досягнення компромісу.

9 вересня 1965 року президент Ш. де Голль провів пресконференцію в Єлисейському палаці, протягом якої окреслив роль, яку Франція відіграє у процесі європейської інтеграції, і пояснив підстави свого рішення більше не брати участь у Раді міністрів з 1 липня 1965 року²⁸⁷. Зокрема, Ш. де Голль:

²⁸⁶ Melandri P. Le Général de Gaulle, la construction européenne et l'Alliance atlantique. *La politique étrangère du Général de Gaulle*. Geneva : Graduate Institute Publications, 1985. P. 103.

²⁸⁷ Press conference held by Charles de Gaulle. 9 September 1965. *Western European Union Assembly-General Affairs Committee: A retrospective view of the political year in Europe 1965. March 1966*. Paris: Western European Union Assembly-General Affairs Committee. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/press_conference_held_by_charles_de_gaulle_9_september_1965-en-169b1692-c7dd-4ad4-b5fb-67e0e28edd02.html

▪ зазначив, що, крім аграрних суперечностей, рано чи пізно криза була неминучою через базові помилки та неоднозначності у договорах про економічний союз "шістки";

▪ виступив за "чесну та розумну спільноту", де "чесна" означає, що сільськогосподарська продукція, яка передбачає власні особливі умови, має бути включена до Спільного ринку одночасно із промисловими товарами; "розумна" – означає, що у питаннях, які є важливими на даний час в організації, а також у роботі Спільного ринку "шістки", ніхто не має право вирішувати, крім відповідальних державних органів шести держав, оскільки це уряди, контрольовані парламентами;

▪ висунув організовану на конфедеративній основі співпрацю між державами на противагу концепції європейської федерації, в якій керуватиме амбіційна наднаціональна Комісія – "якийсь технократичний, бездержавний і безвідповідальний Ареопаг";

▪ розкритикував громіздкий міжнародний апарат Комісії і виступив проти надання їй власного бюджету, що перетворило б її на незалежну фінансову владу, жорстко виступив проти запровадження процедури прийняття рішень у Раді Міністрів більшістю голосів, що, на його думку, поставило б під сумнів французький суверенітет, який, згідно з Конституцією, "належить французькому народу та здійснюється ним через своїх представників і шляхом референдумів" й не передбачає будь-яких винятків із цих положень;

▪ зазначив, що важко передбачити, скільки триватиме затримка у роботі Співтовариств і коли держави зможуть домогтися, особливо з огляду на виборчі та парламентські ситуації. Натомість Франція готова брати участь у всіх обмінах думками, які їй запропонують інші уряди з цього питання. За необхідності вона планує відновити переговори в Брюсселі, як тільки буде прийнято реальне включення сільського господарства до Спільного ринку та "буде бажання покласти край заявам, що порушують зловмисні та химерні міфи проти здорового глузду та реальності"²⁸⁸.

²⁸⁸ Press conference held by Charles de Gaulle. 9 September 1965. *Western European Union Assembly-General Affairs Committee: A retrospective view of the political year in Europe 1965. March 1966*. Paris : Western European Union Assembly-General Affairs Committee. – URL: https://www.cvce.eu/en/obj/press_conference_held_by_charles_de_gaulle_9_september_1965-en-169b1692-c7dd-4ad4-b5fb-67e0e28edd02.html

По суті, Ш. де Голль скористався суперечкою у питанні фінансування сільськогосподарської політики як приводом для провокування кризової ситуації і, застосовуючи політичний шантаж і тиск, нав'язував партнерам своє бачення подальшого розвитку спільноти: по-перше, загальмувати процес розширення наднаціональної інтеграції, зокрема запровадження кваліфікованого голосування з більшості питань європейської інтеграції з січня 1966 року, що на його думку обмежувало суверенітет національних держав; по-друге, блокувати посилення повноважень інститутів Співтовариства, зокрема Комісії через обмеження її ролі лише розв'язанням технічних аспектів інтеграційної взаємодії; по-третє, ініціювати зміни персонального складу Комісії для усунення її президента В. Хальштейна, з яким у нього був особистий світоглядний конфлікт.

Оскільки до кінця 1965 року у двох ключових державах ЄЕС мали відбутися вибори: парламентські у ФРН (19 вересня) та президентські у Франції (5 і 19 грудня), стало очевидно, що раніше наступного року Париж не відновить свою участь в роботі органів Співтовариств.

17 вересня 1965 року Міністр закордонних справ Бельгії П.-А. Спаак запросив німецького посла Х. Зігфріда на зустріч з метою довести до відома федерального уряду свої ідеї щодо подальшого поведження країн-партнерів під час кризи ЄЕС, яку спричинив Ш. де Голль. Міністр критично оцінив французьку "політику порожнього крісла", особливо заяви Ш. де Голля під час прес-конференції 9 вересня. Він зазначив, що навіть власний персонал генерала спирався на пресу, щоб дізнатись про наміри свого президента. А партнери з ЄЕС загалом не знають, чого він дійсно хоче та змушені із газет дізнаватися про його заяви. На думку П.-А. Спаака, зважаючи на нинішній стан переговорів у рамках "раунду Кеннеді", нагальну потребу прийняття бюджету Співтовариств і врегулювання низки невирішених питань, ЄЕС має не більше шести місяців для того, щоб розв'язати інституційну кризу без втрат престижу та непередбачених збитків²⁸⁹.

²⁸⁹ Botschafter Sigfried, Brüssel, an das Auswärtige Amt. 22 Oktober 1965. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1965*. S. 1473-1474.

Аналізуючи шляхи виходу з ситуації, П.-А. Спаак не покладав надію на двосторонні переговори, які лише призведуть до неоднозначності та непорозумінь. Натомість він запропонував інший варіант розв'язання – на основі Римського договору, згідно з яким Рада міністрів функціонує як незалежний орган, що може також збиратися без Комісії. Суть пропозиції – найближчим часом президент Ради А. Фанфані має зібрати всіх членів Ради Міністрів без участі Комісії у штаб-квартирі в Брюсселі з метою вивчення ситуації. У ході засідання було передбачено обговорити, передусім технічні проблеми, які залишаються протягом трьох останніх місяців у підвішеному стані. П.-А. Спаак вважав важливим, щоб зустріч відбулася перед президентськими виборами у Франції, орієнтовно згадуючи 15 листопада.

По суті бельгійський міністр закордонних справ запропонував щось середнє між французьким прагненням до зустрічі за межами спільноти та повноцінним засіданням Ради Міністрів за участі Комісії. Він зазначив важливість політичної єдності та твердості п'яти партнерів, щоб не допустити ревізії Римських договорів. Хоча П.-А. Спаак і допускав можливість розв'язання вирішальних питань шляхом одностайного голосування, водночас зазначав: "Якщо французи відмовляться йти далі разом, п'ять інших партнерів мають бути готові до того, щоб продовжувати роботу Співтовариств навіть без Франції. Не можна кожного дня запитувати, що хоче Франція, і таким чином перетворюватися на іграшку Франції"²⁹⁰.

19 вересня 1965 року відбулися вибори до Бундестагу, на яких майже половину мандатів отримала коаліція ХДС/ХСС і стало очевидно, що канцлер Л. Ерхард знову очолить уряд "чорно-жовтої коаліції" (ХДС/ХСС і вільних демократів). Успішний результат виборів і вражаюча підтримка виборців створили політичний фундамент для активних дій Федерального уряду у питанні подолання інституційної кризи в ЄЕС.

Наприкінці вересня 1965 року в МЗС ФРН було підготовлено циркуляр "Німецьке ставлення до кризи ЄЕС"²⁹¹, що був погод-

²⁹⁰ Botschafter Sigfried, Brüssel, an das Auswärtige Amt. 22 Oktober 1965. S. 1475.

²⁹¹ Runderlaß des Bundesministers Schröder: Betr.: Deutsche Haltung zur EWG-Krise. 27 September 1965. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1965*. S. 1518-1522.

жений із канцлером, і за підписом міністра закордонних справ надісланий урядам Італії і країн Бенілюксу 29 вересня. Цікаво, що французьке керівництво було повідомлено про цей документ із певною затримкою. Зокрема, 5 жовтня 1965 року держсекретар німецького МЗС Р. Лаар висловився за те, щоб не затягувати з інформуванням французької сторони: "Федеральному уряду варто поінформувати французький уряд про нашу позицію не пізніше, ніж про це довідалися інші чотири уряди"²⁹². У концептуальному вигляді цей документ являв собою своєрідну німецьку відповідь на гостру критику Ш. де Голля, висловлену ним під час 9 вересня. Зокрема, міністр закордонних справ ФРН Г. Шредер запропонував сім пунктів, в яких окреслив німецьке бачення кризи в ЄЕС і можливі шляхи її розв'язання²⁹³.

1. Розв'язання кризи всередині спільноти має відбуватися на основі інструментів та інститутів, що встановлені трьома основоположними договорами ЄЕС. Немає жодних підстав для зміни цих договорів.

2. Комісія зробила значний внесок до великого успіху, якого було досягнуто до теперішнього часу в ЄЕС. Також і майбутній прогрес Співтовариств неможливо уявити без позапартійного, дієздатного органу, що призначений для збалансування спільних інтересів. Відповідно правильно усвідомленим інтересом усіх партнерів не є зменшення функцій, які покладено на Комісію Римськими договорами. З іншого боку, можливим є подальше покращення співпраці між Комісією та урядами, яка в минулому непогано себе зарекомендувала. Німецький уряд цілком готовий до розмови між урядами та між урядами та Комісією. Для цього вирішальними є взаємний такт і добра воля.

3. Принцип більшості був включений до Римських договорів із багатьох важливих причин. До цього часу його застосування не призводило до труднощів. Ми не боїмося таких труднощів і у майбутньому, якщо принцип застосовувати розумно. Натомість договірні норми мають бути доповнені міркуваннями політичної доцільності. У питаннях, де об'єктивно зачіпаються життєво важливі інтереси одного або кількох партнерів, дійсно слід уни-

²⁹² Runderlaß des Bundesministers Schröder: Betr.: Deutsche Haltung zur EWG-Krise. 27 September 1965. S. 1518-1522.

²⁹³ Ibid.

кати прийняття рішень на основі принципу більшості. Особливо це стосується періоду, коли Співтовариства перебувають у процесі становлення. Але й тут варто уникати формальних підходів, натомість більше застосовувати політичний такт і компроміс.

4. Аграрне фінансування є не причиною, а випадковим зовнішнім приводом для кризи. Слова французького лідера про те, що ця криза мала так чи інакше відбутися, підтверджують нашу думку. Це зумовлює ранжування питань, які викликали кризу в ЄЕС, на основі їх важливості та часової послідовності. Ключовим є те, щоб партнери знову порозумілися щодо майбутнього Співтовариств. Потім мають бути розв'язані всі інші питання, що виникають усередині Співтовариств. Одним із найважливіших серед них є фінансування сільського господарства. Ми готові взяти участь у цьому, як і раніше. Ми розглядаємо Меморандум Комісії як життєздатну основу для обговорення, але залишаємо за собою право на доповнення. Ми й надалі підкреслюватимемо ідею справедливого розподілу тягаря.

5. Ми будемо й надалі чітко дотримувати принципу гармонійного прогресу у Співтовариствах. Ми жодним чином не визнаємо пріоритету сільського господарства над іншими сферами спільного ринку. Ми завжди демонстрували розуміння того, чому партнери, зацікавлені в спільній аграрній політиці, наполягали на дотриманні балансу у розвитку промислового та сільськогосподарського секторів. Ми вимагаємо того самого, але у зворотному напрямку. Ми вважатимемо помилкою розглядати окремо та з певним пріоритетом рішення, прийняті 14 січня 1962 року щодо підготовки чергового тимчасового сільськогосподарського фінансування до 30 червня 1965 року. Дата 30 червня 1965 року не має більшого значення, ніж будь-яка серед багатьох інших дат, які прийнято в рамках Співтовариств. Вона, як й інші дати, стоїть у всеохоплюючій програмі розвитку Співтовариств. У минулому важливі питання Співтовариств завжди розв'язували у більш широкому контексті. Постанова № 25 від 4 квітня 1962 року про створення Європейського сільськогосподарського регулятивного та гарантійного фонду стала частиною "пакета". Рада міністрів, на рішення (від 13 грудня 1964 року) якої спиралися пропозиції Комісії щодо аграрного фінансування, поєднала його із багатьма іншими більш-менш взаємопов'язаними питаннями. Немає нічого кра-

щого, щоб і тепер також діяти. Ми завжди вимагали цього й тому абсурдно говорити зараз про нові вимоги Німеччини. І ми шкодуємо, що, як і в багатьох інших випадках, ці переговори не закінчилися вчасно. Так само ми шкодуємо, що якби переговори продовжилися без затримок, то вони б вже вірогідно завершилися. Але ми не можемо погодитись з тим, що найближчим часом Співтовариства матимуть справу з фінансуванням сільського господарства окремо, ніби не існує інших важливих питань. Співтовариства так само терміново потребують розв'язання інших питань, навіть більш гострих, ніж аграрне фінансування, наприклад тих, що виникають у рамках "раунду Кеннеді". Ми принесли багато жертв, деякі з них досить важкі. Ми також готові до майбутніх жертв і свідомі того, що Німеччина буде зазнавати у сфері сільського фінансування великого навантаження, натомість отримає невеликі переваги. Вірогідно, що наш тягар буде найбільшим не тільки, порівняно з кожним із партнерів, але й в абсолютному вираженні, що стане надзвичайним обтяженням для німецьких фінансів. Комісія підрахувала, що сільськогосподарське фінансування коштуватиме від 5 до 6 млрд німецьких марок. Німецька частка із цієї суми означає для нас величезну кількість витрат, які ми не хочемо нести, якщо не знаємо, що ми отримаємо від Співтовариств у цікавих для нас сферах.

6. Щодо процедури ми вважаємо, що двосторонні та багатосторонні контакти є доцільними. Ми продовжуватимемо використовувати французько-німецькі консультаційні механізми Єлисейського договору та інтенсивно продовжуватимемо наші дипломатичні контакти з іншими партнерами. Від засідання Ради міністрів, що заплановане на 25-26 жовтня, ми з нетерпінням очікуємо дискусії щодо загального стану Співтовариств і політико-інституційних питань, а також розв'язання поточних проблем. Ми також проти обговорення питань фінансування сільського господарства з тим, щоб присутні члени Ради досягли певних ґрунтовних домовленостей. Ми готові приєднатися до цих зусиль протягом наступної Ради Міністрів, якщо попередні дискусії покажуть можливість досягнення результату. Ми вважаємо демонстрацію розбіжностей більш небезпечною, ніж утримання від обговорення фінансування сільського господарства на цей час. На жаль, слід очікувати, що Франція не буде при-

сутня на наступному засіданні Ради. Якщо інші п'ять партнерів зможуть розробити спільні принципи, то Голова Ради має повідомити про це Францію із проханням взяти участь у подальших дискусіях у Брюсселі. Таким чином, ітиметься не про переговори від уряду до уряду, а про етап обговорень у Раді міністрів.

Ми також згодні з ідеєю міністра закордонних справ Бельгії провести Раду міністрів "шістки" у листопаді, протягом якої у центрі уваги стоятимуть політичні питання. Якщо є зацікавленість, ми могли б погодитися з тим, що Комісія не буде присутня на цих обговореннях, оскільки йдеться про питання, що стосуються суверенних повноважень урядів, а саме – тлумачити та розвивати основоположні договори Співтовариств. З іншого боку, у консультаціях з питань, щодо яких Комісія має брати участь, згідно зі своїми повноваженнями, зокрема такими, як аграрне фінансування, Комісія має бути задіяна.

7. Ми б дуже хотіли, щоб розпочатий обмін думками активно продовжувався до 25 жовтня. Доповнення для Парижу: Уряд Франції буде поінформований у рамках консультаційних механізмів Єлисейського договору²⁹⁴.

Варто зазначити, що політика "порожнього крісла" та публічні претензії Ш. де Голля до Комісії зустріли гостру критику з боку партнерів зі Співтовариства. Зокрема, на початку жовтня 1965 року постійний представник ФРН в ЄЕС посол Х.-Г. Зах доповідав керівництву, що його колеги з Італії, Нідерландів і Люксембургу вкрай песимістично оцінюють перспективи розв'язання кризи та підкреслюють, що наразі їхні уряди не готові прийняти французькі вимоги та дедалі більше схилиються до висновку, що необхідно зайняти більш жорстку позицію стосовно Франції з метою відновлення роботи "шістки"²⁹⁵.

У Франції під час президентських виборів восени 1965 року також тривали запеклі дискусії з приводу інституційної кризи Співтовариств. Особливо тут відзначилися аграрії, які виступили проти курсу Ш. де Голля на ізоляцію в ЄЕС. Адже внаслідок запровадження "спільного ринку" французьке сільське госпо-

²⁹⁴ Runderlaß des Bundesministers Schröder: Betr.: Deutsche Haltung zur EWG-Krise. 27 September 1965. S. 1522.

²⁹⁵ Botschafter Sachs, Brüssel (EWG/EAG), an das Auswärtige Amt. 1. Oktober 1965. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1965*. S. 1560.

дарство отримало найбільше переваг, порівняно з іншими країнами "шістки". Зокрема, французький експорт сільськогосподарської продукції до країн ЄЕС тільки в період з 1958 по 1964 рік збільшився на 355 %, тоді як експорт до третіх країн за цей самий період – лише на 65 %. Інша цифра: 1965 року Франція отримувала 75 % від Європейського сільськогосподарського регулятивного та гарантійного фонду, тоді як вона сплачувала лише 25 %²⁹⁶.

Зважаючи на існуючу ситуацію та маючи переконливу перемогу на останніх парламентських виборах, Л. Ерхард знову реанімував свою ідею проведення саміту з "політичного єднання Європи". 1 жовтня 1965 року під час розмови з французьким послом Ф. Сейду канцлер нагадав йому про відповідну обіцянку Ш. де Голля та запитав про актуальну позицію Франції у цьому питанні. Посол відповів, що, згідно із заявами, що зроблені останніми днями, у його уряду немає принципових заперечень щодо такої конференції²⁹⁷.

За кілька днів – 4 жовтня – під час розмови з постійним представником Італії в ЄЕС послом А. Вентуріні Л. Ерхард знову згадав про свою спробу створити "політичну платформу для Європи" та зазначив неконструктивну роль французької сторони. Зокрема, характеризуючи існуючу інституційну кризу та відповідні дії Ш. де Голля, канцлер зазначив: "Можливо, генерал змінить своє ставлення, якщо зрозуміє, що всі його спроби зазнали невдачі. Генерал сильно всіх роздратував і думає, що може собі це дозволити. Він думає, що спричинивши проблеми у спільноті, може сподіватися на те, що п'ятеро звернуться до нього із пропозиціями. Але це повна підміна ролей. Я вважаю, що де Голль має обміркувати, чи він дійсно хоче знищити "спільний ринок", коли інші п'ять з 1 січня 1966 року прийматимуть рішення більшістю, погоджуватимуть питання "раунду Кеннеді" та регулюватимуть "спільні політики" в інших сферах²⁹⁸.

²⁹⁶ Hans Gresmann. Wie hart bleibt Erhard? Zur Entschlossenheit entschlossen: Bonns neue Politik gegenüber de Gaulle. *Die Zeit*. 1965.11 Juni.

²⁹⁷ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit dem französischen Botschafter Seydoux. 01 Oktober 1965. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1965*. S. 1568.

²⁹⁸ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit dem italienischen Botschafter Venturini. 04 Oktober 1965. S. 1575-1576.

Очевидно, що Л. Ерхард актуалізував свою "європейську ініціативу" для того, щоб підтримати пропозицію П.-А. Спаака, яка теж передбачала формат зустрічі голів держав та урядів "шістки" з політичних питань ЄЕС, і, вже в умовах наявної кризи, знову обговорити загальний політико-інституційний стан Співтовариств і знайти шляхи розв'язання поточних проблем. З іншого боку, такий підхід було спрямовано на те, щоб розширити політичні можливості та варіанти для повернення Франції до роботи в інституціях ЄЕС.

Активна та конструктивна роль Німеччини у пошуку шляхів виходу з кризи істотно сприяла тому, що єдність п'ятірки зміцнилася. Зокрема, аналізуючи хід дискусій з приводу підготовки засідання Ради Міністрів 25-26 жовтня 1965 року, Державний секретар Міністерства закордонних справ ФРН Р. Лаар писав, що найцікавішим результатом обговорень стало те, що країни Бенілюксу відкрито визначилися та підтримують тимчасове функціонування Співтовариств у форматі "п'ятірки", якщо Франція не передумає. І очевидно, що ці країни не схильні продовжувати поточний стан невизначеності. Німецький дипломат зазначив: "Це рішення представників Бенілюксу також означає, що вони готові брати участь у спільноті, в якій більше 50 % економічного потенціалу лежить на нас. Ми можемо розглядати це як голос довіри до нашого європейського настрою та комунітарного ставлення. Якщо ми не зможемо привести Францію на заплановане засідання Ради міністрів, на що наразі спрямовано всі зусилля, то єдність п'яти держав у кінцевому рахунку залишиться єдиним шансом зберегти Співтовариства та переконати Францію повернутися до Брюсселю"²⁹⁹.

7 жовтня 1965 року німецький посол у Франції М.Клайбер особисто представив М. Куву де Мурвілю деталі циркуляра "Німецьке ставлення до кризи ЄЕС". Зокрема, французький міністр закордонних справ без заперечень погодився із такими положеннями документу:

- договори Співтовариства не мають переглядатися;
- партнерам з ЄЕС варто уникати голосування більшістю у питаннях, що об'єктивно зачіпають життєво важливі інтереси одного або кількох партнерів;

²⁹⁹ Aufzeichnung des Staatssekretärs Lahr. 07 Oktober 1965. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1965*. S. 1585-1586.

▪ спочатку партнери мають домовитися про майбутнє Співтовариств, а вже потім – дійти компромісу у фінансуванні сільського господарства;

▪ прогрес Співтовариств має бути гармонійним.

Стосовно функцій Комісії ЄЕС М. Кув де Мурвіль зазначив, що французький уряд ніколи не вимагав перегляду Римського договору з цього приводу. Париж лише хотів, щоб Комісія в майбутньому трималася жорстко в рамках Римського договору та відмовилася від політичних амбіцій. Комісія більше не має поводитися як "європейська держава", що може відправляти послів до інших країн.

Щодо процедури французький міністр наполягав на тому, що криза може бути розв'язана тільки на основі політичної волі шести урядів. Він позитивно оцінив ідею П.-А. Спаака провести Раду міністрів "шістки" з політичних питань у листопаді, якщо цей захід буде добре підготовлений і не пройде в Брюсселі. Він також підкреслив, що успіх цього зібрання може наблизити перспективу канцлерської ініціативи про "політичне формування Європи", адже тоді можна буде скликати саміт "шістки" з метою "санкціонувати результат і можливо надати європейській ідеї нового поштовху"³⁰⁰.

20 жовтня 1965 року у виступі у французькому парламенті М. Кув де Мурвіль підтвердив, що для відновлення повноцінної діяльності ЄЕС необхідною умовою є "всебічний перегляд для того, щоб можна було визначити нормальні умови співпраці між країнами "шістки", зокрема для Франції – це повага до її життєвих інтересів і, передусім, до інтересів у сфері сільського господарства"³⁰¹.

Під час засідання Ради міністрів 25-26 жовтня у Брюсселі відбувся ретельний обмін думками щодо змісту Меморандуму,

³⁰⁰ Botschafter Klaiber, Paris, an das Auswärtige Amt. 12.Oktober 1965. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1965*. S. 1607-1609.

³⁰¹ Statement in the National Assembly by Mr. Couve de Murville, French Minister for Foreign Affairs, on the Common Market Crisis. 20 October 1965. *Western European Union Assembly-General Affairs Committee: A retrospective view of the political year in Europe 1965*. March 1966. Paris : Western European Union Assembly-General Affairs Committee. P. 109-113. URL: http://www.cvce.eu/obj/statement_by_maurice_couve_de_murville_-in_the_french_national_assembly_20_october_1965_-en-d5edfa8c-c94b-4690-97dd-71a1b081dba6.html

який представила Комісія 22 липня 1965 року, і загального стану Співтовариств після попереднього засідання Ради 30 червня. Згідно із Комюніке, уряди п'яти країн – Федеративної Республіки Німеччини, Бельгії, Італії, Люксембургу та Нідерландів підтвердили необхідність продовження виконання Паризьких і Римських угод, відповідно до принципів, що містяться в них, з метою досягнення поступового злиття їх національних економік як у промисловості, так й у сільському господарстві. Це єдина політика, яка може дозволити Європі розвиватися, підвищувати рівень життя її населення та гарантувати свій вплив у світі. Уряди вважають, що розв'язання проблем, що стоять перед Співтовариствами, має бути знайдено в рамках договорів та їх установ³⁰².

Учасники закликали відновити якомога швидше переговори, перервані 30 червня. Із цією метою вони підтримали меморандум Комісії, що має забезпечити успішне проведення переговорів між шістьма. Делегації доручили Голові Ради повідомити уряд Франції про це та негайно звернутися до нього із проханням відновити своє місце в установах Співтовариств. Вони переконані, що після узгодження всіх процедур усередині "шістки" відкриються можливості для завершення формування спільної сільськогосподарської політики у рамках гармонійного розвитку Співтовариств. Представники п'яти країн також зобов'язали Голову Ради в рамках Римського договору запросити уряд Франції приєднатися до них на спеціальному засіданні Ради міністрів у Брюсселі. Як виняток зі звичайної практики, ця зустріч може бути проведена лише за присутності міністрів, як передбачено Регламентом Ради. Порядок денний має бути обмежений вивченням загальної ситуації у Співтовариствах. Бажано, щоб зустріч була проведена якомога швидше.

10 листопада 1965 року канцлер Л. Ерхард виступив перед Бундестагом з урядовою заявою щодо програмних пріоритетів

³⁰² Statement by the Council of the EEC. Brussels. 26 October 1965. *Western European Union Assembly-General Affairs Committee: A retrospective view of the political year in Europe*. 1965. March, 1966. Paris : Western European Union Assembly-General Affairs Committee. URL: http://www.cvce.eu/obj/-statement_by_the_council_of_the_eec_brussels_26_october_1965-en-1179a150-124e-4b8f-892f-553624906f52.html

нового Федерального уряду. Він чітко підкреслив: "Дружба між нашим і французьким народом є запорукою надії усіх європейців на те, що цей континент політично сформується. Із цією метою всі можливості німецько-французького договору про дружбу мають бути повністю використані"³⁰³.

Стосовно ЄЕС канцлер зазначив, що останні два десятиліття зміцнили наше усвідомлення того, що політика європейської інтеграції – це єдиний шанс, забезпечити міцну та тривалу геополітичну основу нашого старого континенту. Наразі вона перебуває в кризі й почуття солідарності європейських народів не виглядає сьогодні політично організованим. Тим не менш, німецькі політики не мають і не полишатимуть свої намагання об'єднати Європу. Наша мета залишається незмінною. Зокрема, ми зробимо все можливе для утримання та збереження того, що вже досягнули три європейські спільноти. Ми не хочемо при цьому діяти догматично, але водночас уважно розглядатимемо ризики, що загрожують інтеграційному проекту або ставлять під сумнів основи укладених і чинних угод.

Л. Ерхард чітко наголосив, що Федеральний уряд готовий продовжувати економічний внесок до об'єднання Європи. Однак очікує, що прогрес досягатиметься одночасно у ключових галузях спільного ринку, передусім, це стосується збалансованого економічного розвитку всіх сфер Співтовариств. Канцлер нагадав, що Федеративна Республіка свідомо надала перевагу політиці європейської солідарності замість політики національного егоїзму й постійно залишатиметься на цьому шляху. Це також було мотивом його попередніх зусиль, що спрямовані на пошук платформи для політичних дискусій серед "шістки" на найвищому рівні³⁰⁴.

На той час у процесі дипломатичних консультацій "шістки" нерозв'язаними залишалися два питання, які Франція визначала як принципові. Перше – "скасування принципу кваліфікованої більшості", що означало перегляд установчих договорів.

³⁰³ Abgabe einer Erklärung der Bundesregierung. Bonn. 10 November 1965. *Deutscher Bundestag*. 5. Wahlperiode 4. Sitzung. Bonn, Mittwoch, den 10. November 1965: Stenographischer Bericht. Bonner Universitäts-Buchdruckerei. S. 17.

³⁰⁴ Ibid. S. 31.

Друге – "повернути Комісію ЄЕС у договірні рамки та переглянути її склад", зокрема замінити всіх її членів³⁰⁵.

12-13 листопада 1965 року в Парижі відбулися ключові французько-німецькі консультації за участі міністрів закордонних справ щодо шляхів розв'язання кризи "порожнього крісла". Протягом досить тривалих дискусій німецькому міністру Г. Шредеру вдалося донести до свого візаві аргументи про те, що не варто змінювати Римські договори у частині регулювання питань, що стосуються голосування кваліфікованою більшістю. Натомість треба шукати політичну домовленість щодо розумного застосування принципу кваліфікованої більшості, зокрема досягати одностайного голосування у випадках, коли одна або кілька країн – членів ЄЕС заявляють про "важливі інтереси" у цій сфері. Стосовно питання діяльності Комісії ЄЕС партнери погодилися врегулювати всі питання шляхом переговорів, але "без фундаментальних змін". Зокрема, М. Кув де Мурвіль зазначив, що "із задоволенням взяв до відома цей оптимістичний підхід", хоча й вважає, що "це питання не просто розв'язати, з огляду на те, що персональні питання часто є більш складними, ніж організаційні"³⁰⁶. Загалом, очікувалося, що Ш. де Голль легко переможе конкурентів на пост президента в першому ж турі (5 грудня). Головною несподіванкою виборів стало те, що знадобився другий тур (19 грудня), в якому він зустрівся з Ф. Міттераном, лідером опозиції. І хоча у другому турі генерал переміг, стало зрозуміло, що рівень його підтримки у французькому суспільстві знижується.

Остаточно домовленостей щодо розв'язання "кризи порожнього крісла" було досягнуто наприкінці грудня, після президентських виборів. 30 листопада та 20 грудня 1965 року "п'ятірка" двічі зверталася до Франції із проханням скликати позачергову Раду міністрів Європейського економічного співтовариства без участі Комісії і розв'язати існуючі проблеми. Нареш-

³⁰⁵ Aufzeichnung des Staatssekretärs Lahr über Französische Reaktion auf den EWG-Ministerrat vom 25/26 Oktober. 10 November 1965. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1965*. 3 Bände. S. 1690-1691.

³⁰⁶ Gespräch des Bundesministers Schröder mit dem französischen Außenminister Couve de Murville in Paris. 13 November 1965. *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1965*. S. 1731.

ті 23 грудня 1965 року Франція прийняла запрошення, але по-бажала провести зустріч за межами Брюсселя. Було вирішено, що для завершення кризи буде проведено два засідання "шістки", що мають відбутися в Люксембурзі у січні 1966 року, на яких буде розглянуто ситуацію в Співтовариствах та обговорено два питання: застосування принципу голосування більшістю голосів і поява нової Комісії, яка мала бути сформована після ратифікації "Договору про злиття", що був підписаний у Брюсселі 8 квітня 1965 року та мав об'єднати органи Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС), Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом) та Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) до єдиної організаційної структури.

17-18 січня 1966 року в Люксембурзі відбулося позачергове засідання Ради міністрів ЄЕС, в якому також уперше з 30 червня 1965 року взяла участь делегація Франції. Французи представили на обговорення "шістки" Меморандум із десяти пунктів і проєкт графіка реалізації заходів щодо подолання кризи, в яких виклали свою позицію щодо врегулювання всіх спірних питань. Зокрема, у Меморандумі Франція прагнула:

- на практиці скасувати голосування більшістю;
- істотно зменшити значення Комісії як наднаціонального органу, зокрема спрямувавши її діяльність винятково на виконання рішень Ради та обмеживши її зовнішні дії як щодо громадськості, так і у відносинах з іншими країнами;
- переглянути персональний склад Комісії;
- відтермінувати питання спільних митних надходжень на невизначений час;
- першочергово розв'язати питання фінансування сільсько-го господарства у рамках загального врегулювання конфлікту, тим самим заперечуючи принцип гармонійного прогресу Співтовариства³⁰⁷.

У свою чергу графік включав наступні терміни:

- до кінця січня домовитися щодо застосування голосування більшістю голосів; принципів відносин між Радою та Комісією;

³⁰⁷ Aufzeichnung des Staatssekretärs Lahr. 19 Januar 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland*. München : Oldenbourg, 1997. S.37-40.

дати передавання на зберігання документів про ратифікацію угоди про злиття;

- до 7 лютого затвердити бюджет шляхом письмової процедури;

- до кінця лютого сформувати склад нової Комісії і погодити принципи регулярної ротації її Президії;

- до кінця березня досягти угоди про фінансування сільського господарства на звичайному засіданні Ради;

- до кінця квітня – адаптувати національні тарифи до спільного митного тарифу на звичайному засіданні Ради³⁰⁸.

У записці від 19 січня 1966 року за результатами цього засідання Ради держсекретар німецького МЗС ФРН Р. Лаар зазначав, що криза ЄЕС погіршилася та, якщо буде прийнято французькі вимоги, то в майбутньому Співтовариство буде денатуровано все більше й більше, життя в ньому набуде неприємних форм, а матеріальні жертви, які вже були принесені в Європі та за її межами, утратять політичний зміст. Він чітко зазначив, якщо німецькі поступки, пов'язані з аграрною політикою (фінансові тягарі, які сягатимуть величезних сум, проблеми сільського господарства та загострення зовнішньої торгівлі), уже не мають політичної та економічної довіри, щоб досягти справжнього спільного ринку та сприяти об'єднанню Європи, то ФРН варто переосмислити свою політику. Держсекретар також додав: "Навіть якщо Франція наразі не повернеться, ми вважаємо, що це станеться пізніше, і, можливо, найближчим часом. Чотири інші партнери Франції погоджуються з нами у захисті Римського договору. Якщо криза не буде вирішена тепер, п'ять партнерів докладуть усіх зусиль, щоб зберегти спільноту в очікуванні повернення Франції. У кінцевому рахунку, доля спільноти більше в руках п'яти, ніж у Франції. Солідарність п'яти залишається вирішальною"³⁰⁹.

27 січня 1966 року міністр закордонних справ ФРН виступив у Бундестазі із заявою щодо ситуації в ЄЕС. Г. Шредер розкри-

³⁰⁸ Цит. за : Erklärung des Bundesministers des Auswärtigen im Bundestag. Bericht zur Lage in der EWG. *Stenographischer Bericht 17. Sitzung der Deutscher Bundestag*. Bonn: Donnerstag, den 27 Januar 1966. URL: <http://dipbt.-bundestag.de/doc/btp/05/05017.pdf>. S. 675.

³⁰⁹ Aufzeichnung des Staatssekretärs Lahr. 19 Januar 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1949/50*. S. 43.

тикував запропонований французами графік і відмовився вести переговори щодо фінансування сільського господарства окремо від гармонійного прогресу Співтовариства в інших сферах. Натомість він висловив готовність німецького уряду конструктивно обговорювати питання французького Меморандуму без внесення змін до Римських договорів. Зокрема, міністр висловився за те, щоб ретельно вивчити доцільність застосування мажоритарного голосування, яка, на його думку, "має враховувати як юридичні, так і політичні міркування": "У випадках, коли на карту поставлено життєвий інтерес одного або кількох партнерів, і які можуть бути переконливо обґрунтовані цими партнерами, рішення слід шукати у дусі взаємного розгляду, який адекватно розв'язує цю проблему". Стосовно ролі Комісії Г. Шредер зауважив, що співпраця між Радою та Комісією може бути вдосконалена в низці питань, але на основі чинної ст. 162 Договору про Європейське економічне співтовариство, згідно з якою Рада та Комісія консультуються одна з одною та погоджують способи їх співпраці ³¹⁰.

Рішуче налаштування керівництва ФРН і солідарна позиція "п'ятірки" істотно посприяли позитивному результату подальших переговорів. 28-29 січня 1966 року відбулося друге надзвичайне засідання Ради ЄЕС, за підсумком якого було підписано угоду, відому як "люксембурзький компроміс". Партнери домовилися про наступне ³¹¹.

1. Франція повністю відновить свою участь у діяльності інституцій Співтовариств. Рада міністрів виконуватиме свою роботу у звичайному режимі, тобто у Брюсселі та за участі Комісії.

2. Якщо рішення, які приймає Рада більшістю голосів, зачіпають життєво важливі інтереси однієї або більше сторін, то члени Ради намагатимуться знайти такі рішення, що можуть бути прийняті всіма членами Ради, які враховуватимуть їхні інтереси та інтереси співтовариства, відповідно до ст. 2 Договору (про ЄЕС).

³¹⁰ Erklärung des Bundesministers des Auswärtigen im Bundestag. Bericht zur Lage in der EWG. *Stenographischer Bericht 17. Sitzung der Deutscher Bundestag*. Bonn, den 27 Januar 1966. URL: <http://dipbt.bundestag.de/doc/btp/05/-05017.pdf>. S. 675.

³¹¹ Runderlaß des Staatssekretärs Lahr. 31. Januar 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1949/50*. S. 114-118.

3. Французький Меморандум із 10 пунктів, що стосувався відносин між Радою та Комісією, було змінено шляхом видалення та внесення поправок. По суті він перетворився на список пропозицій, що спрямовані на подальше поліпшення співпраці між Радою та Комісією. Жодна із пропозицій не обмежувала права, надані Комісії, згідно із Римським договором. Документ не містив директив стосовно Комісії, натомість став пропозицією Комісії про переговори між рівними партнерами, що мала бути реалізована, відповідно до ст. 162 Римського договору, тобто на основі взаємної згоди між Радою та Комісією.

4. Зазнали невдачі намагання Парижа досягти поступок від "п'ятірки" шляхом першочергового розгляду кадрових питань Комісії та фінансування сільського господарства, без урахування "гармонійного прогресу Співтовариства" у низці інших питань ("раунд Кеннеді", митний союз, податкова гармонізація, спільна східна торговельна політика тощо). Було прийнято рішення про те, що бюджети ЄЕС та Євратому мають бути затверджені письмовою процедурою до 15 лютого 1966 року. "Шістка" також погодилася зустрітися "якомога скоріше" для врегулювання фінансування спільної сільськогосподарської політики, а також обговорення інших питань, зокрема переговорів ГАТТ і корегування національних тарифів.

5. Замість фіксації французького графіку партнери погодилися з тим, що ратифікація "Договору про злиття" не має відбуватися, доки не буде досягнуто домовленості про склад нової Комісії і її Президії. Урядові представники держав-членів мали зустрітися під час наступного засідання Ради Міністрів і розпочати обговорення складу нової об'єднаної Комісії, вибори Президента та віце-президентів, а також узгодити дату обміну ратифікаційними грамотами "Договору про злиття" у першій половині 1966 року. До формування нової об'єднаної комісії попередні три комісії продовжуватимуть роботу у звичному режимі.

На думку держсекретаря Р. Лаара, позитивний результат люксембурзького засідання Ради міністрів можна пояснити в основному тим, що п'ять партнерів Франції виступали єдиним фронтом проти французьких намагань, що були спрямовані якщо не на формальну, то принаймні на фактичну модифікацію Римських договорів, ослаблення Комісії і, зрештою, вихолощення наднаціонального компоненту інтеграції Співтовариств.

З іншого боку, "п'ятірка" пішла на зустріч побажанням Франції у другорядних питаннях, що не зачіпали змістовну частину інтеграційного процесу. Р. Лаар також зазначив, що люксембурзька зустріч показала – розуміння важливості ЄЕС для кожного із партнерів є достатньо сильним чинником для подолання складних питань. Ця теза підтверджує припущення про те, що "точку неповернення" для кожного із шести партнерів, імовірно, уже пройдено, і цей висновок буде корисним для інших кризових ситуацій, з якими в майбутньому стикатимуться Співтовариства ³¹².

З погляду російського дослідника Н.Ю. Кавешнікова "люксембурзький компроміс" привів до суттєвих змін у діяльності інститутів Співтовариств. Зокрема, Комісія трансформувалася на менш амбітний інститут, який став більшою мірою враховувати інтереси держав-членів, що неминуче позначилося на його ефективності. Більш того, Комісія на довгий термін відмовилася від масштабних інтеграційних ініціатив. У той самий час Рада з інституту, що орієнтований на успіх діяльності ЄЕС, усе більше перетворювалася на форум традиційних міждержавних переговорів. Наслідуючи приклад Франції, решта держав-членів взяли на озброєння стратегію захисту національних інтересів. І, незважаючи на збереження у спільнотах наднаціональної складової в особі Комісії, це означало різкий перерозподіл законодавчих повноважень і реванш міждержавного підходу³¹³.

Аналогічної думки дотримують й деякі інші російські дослідники, зокрема А.Г. Браницький констатував, що "ця домовленість (Люксембурзька угода) знову висувала на перший план міждержавний підхід"³¹⁴. Д.О. Біда також зазначала, що сам по собі "люксембурзький компроміс" по суті означав відмову від голосування кваліфікованою більшістю голосів, оскільки, не маючи чітких критеріїв визначення "життєво важливих інтересів", будь-яка країна могла оголосити будь-яке питання "життєво важливим" для себе та вимагати ухвалення одностайного

³¹² Runderlaß des Staatssekretärs Lahr. 31. Januar 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1949/50*. S. 117-118.

³¹³ Кавешников Н.Ю. Трансформация институциональной структуры Европейского союза. Москва : Навона, 2010. С. 28.

³¹⁴ Браницкий А. Г. Erit una Europa? (Будет ли единой Европа?): история объединения Европы: противоречия, проекты, перспективы. – Нижний Новгород : ННГУ, 2006. С. 171.

рішення. Відповідно, у наступні майже двадцять років через Раду міністрів закони проходили або дуже повільно, або взагалі не проходили. Саме це викликало тривалий спад в європейському інтеграційному процесі, який у науковій літературі дістав назву "застій", "час терпіння" або навіть "євросклероз"³¹⁵.

Надзвичайне засідання представників "шістки" в Люксембурзі 28-29 січня 1966 року поклало кінець французькому бойкоту та завершило гостру кризу в ЄЕС. "Люксембурзький компроміс" відкрив шлях для подальшого врегулювання гострих питань у діяльності Співтовариств. Протягом подальших чергових засідань Ради Міністрів було вирішено, що Європейський сільськогосподарський регулятивний і гарантійний фонд фінансуватиметься за рахунок компенсаційних зборів на аграрний імпорт, що доповнені внесками держав – членів ЄЕС, до прийняття остаточного регламенту 31 грудня 1969 року. Розв'язання проблеми фінансування САП дозволило Раді міністрів досягти прогресу в організації спільних ринків майже для всіх сільськогосподарських продуктів. Із 1967 року почали функціонувати єдині ринки зернових, м'яса й молокопродуктів. На 1 липня 1968 року 85 % сільськогосподарської продукції вільно переміщалося у межах Спільного ринку.

Вирішення питання про наділення Комісії власними коштами було відкладено до 1 січня 1970 року. Тим самим ставали марними зусилля В. Хальштейна щодо посилення ролі Комісії, через що той 1967 року пішов у відставку.

2.6. "Криза НАТО" та взаємини між Бонном і Парижем перед завершенням каденції канцлера Людвіга Ерхарда

Домовленості у рамках "люксембурзького компромісу" не тільки відновили роботу "шістки" в ЄЕС, а й відкрили шлях для проведення повноцінних двосторонніх консультацій між ФРН і Францією на вищому рівні відповідно до Єлисейської угоди. 7-8 лютого 1966 року у Парижі пройшов черговий франко-ні-

³¹⁵ Бида Д.А. Люксембургское соглашение и кризис наднациональности в европейской интеграции в 60-е – 70-е годы XX века. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов : Грамота, 2011. № 8. Ч. 3. С. 36.

мецький саміт, протягом якого відбулися дві зустрічі "віч-на-віч" між де Ж. де Голлем і Л. Ерхардом. Також були проведені двосторонні та розширені зустрічі за участі прем'єр-міністра Франції, міністрів закордонних справ, інших високопосадовців.

Під час двох тривалих розмов канцлер і президент констатували, що підсумки Люксембурзької конференції дають можливість подальшого розвитку та відновлення економічних переговорів у Брюсселі. Водночас вони дійшли висновку, що досягнені у ході врегулювання кризи домовленості щодо однастайності, як і подальше економічне будівництво Європи дедалі більше потребують політичної координації шести країн – членів ЄЕС. Зокрема, генерал підкреслив, що, незважаючи на наявність послів при ЄЕС, певної франко-німецької співпраці та регулярних зустрічей міністрів закордонних справ у Брюсселі з економічних питань, "шістка" досі не обмінюється думками щодо спільних політичних питань, які включають: безпеку, ставлення до інших країн, таких як США, Велика Британія, СРСР, Китай і решта світу. Отже існує нагальна потреба у відповідних контактах. Адже саме про це йшлося під час обговорення "планів Фуше" та німецької "європейської ініціативи". Подібні підходи також містилися італійська та бельгійська пропозиції³¹⁶. Як висловився Ш. де Голль: "практично всі згодні на цій основі. Проте нічого не відбувається"³¹⁷.

³¹⁶ Італійська пропозиція передбачала неформальний початок політичної співпраці на основі "спільної декларації" глав держав та урядів ЄЕС в рамках "випробувального періоду політичного союзу". Потрібно створити "політичну комісію" представників урядів з відповідним секретаріатом. Європейський парламент має бути залучений до обговорень у рамках "політичної комісії" лише у виняткових випадках. Передбачено регулярні зустрічі глав урядів і міністрів закордонних справ, але жодних – окремих зустрічей міністрів оборони та культури. Завдання Комісії – підготовка консультації і здійснення внеску до розвитку "спільної політики".

Міністр закордонних справ Бельгії Спаак запропонував 27 липня 1964 р. угоду, в якій уряди держав - членів ЄЕС взяли б на себе зобов'язання підготувати союз держав у найкоротші терміни. У період підготовки країн-члени мали шукати зближення своїх позицій. Комітет міністрів, до якого входять міністри закордонних справ шести держав, мав проводити консультації щонайменше тричі на рік. Комітет також мав призначити виконавчу комісію (з генеральним секретаріатом), яка б розробляла договір про державний союз.

³¹⁷ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit Staatspräsidenten de Gaulle in Paris. 7 Februar 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland*. Bd.1.1. Januar bis 31 Juni 1966. München : Oldenbourg, 1997. S. 148.

У цьому зв'язку канцлер запропонував: якщо французький президент на своїй найближчій конференції, яка запланована на 21 лютого 1966 року, "більш чітко підтримає ідею політичного будівництва в Європі, то він може бути впевнений, що отримає виразну відповідь від Німеччини: "Ми у справі! Адже ситуація сьогодні значно краща, ніж до цього". Свою пропозицію Л. Ерхард також мотивував тим, що сам не міг зробити первинної пропозиції, оскільки його критикували за те, що він розпочав багато, але не досяг жодного прогресу, хоча всі хотіли цієї політичної Європи. Але, якщо генерал заявляє, що це терміново необхідно, а Люксембург і Брюссель продемонстрували цю необхідність, то "Німеччина відповість позитивно" та запропонує, "попри всі негаразди та минулі невдачі, зважитися на ще одну спробу піти наміченим шляхом"³¹⁸.

Обговорюючи деталі нової європейської ініціативи Ш. де Голль висловив певні застереження: перше – оскільки пресконференція проходить після переговорів із канцлером, то він хотів би публічно озвучити, що це питання було погоджено з німецьким керівництвом; друге – Франція хотіла б, щоб зустріч міністрів закордонних справ відбулася не в Брюсселі, а в іншому місці, адже економічне співтовариство – це одна справа, а політичні контакти – геть інша, хоча ці дві речі взаємопов'язані. Протягом зустрічей канцлер і генерал також погодилися ініціювати більш тісну співпрацю у сфері наукових досліджень і розробок в Європі. Зокрема, Франція та Німеччина домовилися доручити міністрам, що відповідальні за наукові дослідження, розширити двосторонню взаємодію, досягнути більшого обміну та кращої організації у цій сфері. Ішлося про активне залучення представників наукової спільноти та бізнесу, спільне фінансування великомасштабних проєктів, зокрема розробку й уніфікацію систем кольорового телебачення, космічних технологій тощо, які б активно сприяли науково-технічному прогресу Європи.

Важливою темою переговорів лідерів двох держав стала проблематика відносин з країнами Східного блоку, зокрема запланований на червень 1966 року візит Ш. де Голля до Радянського Союзу. Канцлер і генерал обмінялися думками з

³¹⁸ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit Staatspräsidenten de Gaulle in Paris. 7 Februar 1966. S. 149-151.

приводу бачення тенденцій розвитку зовнішньої політики СРСР як на міжнародній арені в цілому, так і в Європі, зокрема. На думку французького президента, під впливом низки факторів – "політики розрядки", Китаю, покращення рівня життя в СРСР – нове радянське керівництво на чолі з Л. Брежневим дедалі більше концентрувалося на внутрішніх аспектах розвитку країни й не було зацікавлене в розпалюванні світової війни, що об'єктивно знижувало рівень радянської загрози та відкривало можливості для нормалізації відносин між Сходом і Заходом в Європі. Водночас він вважав, що така ситуація, навпаки, сприятиме подальшому закріпленню "розколу Німеччини", оскільки Радянський Союз використовує "німецьку проблему" для того, щоб підтримувати гегемонію над своїми сателітами. Відповідно, неможливо змінити думку Москви, якщо їй не запропонують щось інше, щось нове. Це саме те, що намагається зробити Франція, а саме – через укладення загальноєвропейського договору з СРСР і мирних договорів між німцями та їх сусідами на основі вже існуючих кордонів і застережень щодо озброєння Німеччини – досягти одностайної згоди всієї Європи щодо німецької єдності.

Саме про це генерал планував говорити з радянським керівництвом під час свого візиту до СРСР і шукати нові можливості для того, щоб європейці зі Сходу та Заходу спілкувалися між собою й обговорювали варіанти розв'язання "німецької проблеми" в контексті загальноєвропейської безпеки. Він пообіцяв канцлеру "після переговорів у Москві повідомити федеральний уряд про все, що там обговорювалося. Можливо, ці переговори стануть початком для обговорення об'єднання Німеччини на порядку денному. Проте, це ще треба з'ясувати. Це залежить не тільки від Франції, а й, значною мірою, від Східного блоку, особливо від Москви. У будь-якому випадку розв'язання цієї проблеми неможливо навіть передбачити, якщо Москва не готова до цього. Це саме те, чого ви маєте досягти"³¹⁹.

У цьому зв'язку Л. Ерхард зазначив, що нерозв'язана проблема Німеччини, безумовно, є підставою для того, щоб східні сусіди Німеччини сильніше прив'язувалися до Москви у війсь-

³¹⁹ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit Staatspräsidenten de Gaulle in Paris. 7 Februar 1966. S. 156.

ковому плані. Але це може змінитися, якщо розв'язати проблеми Німеччини. Усі європейські питання в такому випадку були б зовсім іншими. Федеративна Республіка буде готова надати широкі гарантії безпеки. У такому випадку можна було б також говорити про те, щоб замість безплідних дебатів про нерозповсюдження ядерної зброї у світі, в якому технічний і науковий розвиток прогресує все швидше та швидше, передбачити пакт про ненапад між НАТО та ОВД.

Генерал Ш. де Голль зазначив, що не слід приховувати того факту, що однією серед причин жорсткого ставлення Східного блоку до німецького питання є намагання Німеччини отримати доступ до ядерної зброї. Його використовує Схід як привід для того, щоб зберігати поділ Німеччини. Тому Франція висловлює жаль із приводу цієї дискусії і не вбачає тут переваг для Німеччини, натомість багато недоліків.

Підсумовуючи дискусію, канцлер заявив, що в Німеччині виник новий рух, згідно з яким німецьку проблему треба повністю переосмислити та проаналізувати вжиті заходи. Цей рух ґрунтується на бажанні, щоб проблеми не були заморожені, питання полягає в тому, чи є перспективи для нового руху. У цьому контексті візит генерала до Москви не викликає занепокоєння, а навпаки, розглядається з певними очікуваннями: можливо з'являться нові варіанти врегулювання відносин між Сходом і Заходом і бачення майбутньої конфігурації Європи. У Німеччини є бажання вийти з безплідного паралічу, але самостійно Німеччина не може діяти³²⁰.

На завершення зустрічі президент і канцлер погодили такі тези щодо інформування ЗМІ з приводу результатів франко-німецького саміту:

1. Відродження ідеї європейської політичної співпраці.
2. Пріоритетне пришвидшення реалізації результатів Люксембургу.
3. Обіцянка де Голля наголосити на необхідності подолання розколу Німеччини під час візиту до СРСР.
4. Розширення тематики консультацій у рамках німецько-французького договору на сферу науки та досліджень.

³²⁰ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit Staatspräsidenten de Gaulle in Paris. 8 Februar 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. Bd.1.1. Januar bis 31 Juni 1966. München : Oldenbourg, 1997. S. 178.

5. Зазначення зростаючих переваг і корисності франко-німецького договору.

Підбиваючи підсумки своїх переговорів з Ш. де Голлем і Ж. Помпіду, Л. Ерхард висловив "глибоке задоволення" в позитивних результатах і гарній атмосфері. У мемуарах керівник зовнішньополітичного бюро у Відомстві Федерального канцлера Х. Остерхельд зазначав: "Візит завершився кращими результатами, ніж більшість, включаючи мене, на те розраховувала. Це є доказом того, наскільки важливим був та є франко-німецький договір. Де Голль та Ерхард, безумовно, не зустрілися б, якби не існувало відповідних зобов'язань, що визначені договором. Вони ворогували з літа минулого року через події в ЄЕС і з інших причин. Але жоден не захотів іти на ризик, пов'язаний з ігноруванням передбачених у договорі консультацій. Навіть якщо зустріч не мала великого змісту, обидва все одно мали про що поговорити, так само як два уряди та два народи"³²¹.

21 лютого 1966 року генерал презентував на традиційній прес-конференції свої підходи та плани щодо актуальних питань національного та міжнародного порядку денного. Важливість цього заходу зумовлена тим, що це був перший великий виступ Ш. де Голля перед ЗМІ після його перемоги у другому турі президентських виборів 19 грудня 1965 року. За змістом було охоплено шість великих питань: висновки із виборів президента Франції; економічна, соціальна та фінансова політика Франції; справа Бен Барка; НАТО; Європа; В'єтнам.

Відповідаючи на запитання журналістів щодо проблематики Європи, Ш. де Голль, як і було домовлено з Л. Ерхардом, наголосив на необхідності погодження політичних питань країнами – членами ЄЕС. Він позитивно відгукнувся про досягнуту домовленість між шести урядами у Люксембурзі, назвавши її "щасливою" та "вигідною". Генерал наголосив: "Ми успішно впоралися шляхом переговорів між міністрами закордонних справ і поза Брюсселем, оскільки було чітко визнано, що для досягнення успіху мають скластися відповідні умови та політичні основи. Що за ці "основи" та "умови" відповідальність несуть держави, і лише вони, і що кожен з урядів мав оцінити, чи відповідають

³²¹ Osterheld, Horst. Aussenpolitik unter Bundeskanzler Ludwig Erhard: 1963-1966: ein dokumentarischer Bericht aus Kanzleramt. dem Düsseldorf : Droste, 1992. S. 285-286.

спільні проекти національним інтересам країни... Тож звідси можна задатися питанням, чи слід визнати, що шість урядів, які змогли домовитись про політичні умови своєї економіки, мають утримуватися від того, щоб коли-небудь обговорювати між собою питання, що їх насамперед стосуються? У силу яких обставин "шістка" може відмовитися обговорювати політичні питання, що становлять спільний інтерес, або організувати свої політичні контакти? Ми знаємо, що Франція давно пропонувала це зробити. Добре відомо, що уряд Німеччини, уряд Італії і міністр закордонних справ Бельгії висунули згодом подібні пропозиції. І хоча ці проекти дещо відрізняються один від одного, їх погоджує один важливий момент: змусити шість урядів регулярно збиратися, щоб разом розглядати політичні питання, що становлять спільний інтерес. Що ж, відколи відновилося європейське політичне будівництво, Франція вважає, що для цих політичних зустрічей настав найбільш сприятливий час, ніж будь-коли"³²².

Ш. де Голль також зазначив, що під час останніх франко-німецьких переговорів за участі канцлера Л. Ерхарда, це питання було погоджено двома країнами, що на його думку стало "одним із головних підсумків їх сердечної зустрічі". Предметом політичного обговорення, на думку генерала, могли б стати безпекові питання; зв'язки з найближчими сусідами – Великою Британією, Іспанією, скандинавськими країнами; відносини зі США, Східним блоком, Китаєм, іншими країнами Азії, Африки, Латинської Америки; спільні дії у науковій, технічній, культурній та інших сферах, від яких залежить майбутнє людей. У баченні президента Франції, спочатку держави ЄЕС мають продемонструвати рух у цьому напрямі, у перспективі це може перерости у солідарність і співпрацю. Найбільше прагнення Ш. де Голля – щоб на основі цієї взаємодії виник "потужний і незалежний союз", що може та має стати одним із факторів спочатку рівноваги, потім співпраці і, нарешті, єднання всієї Європи, в рамках якої відбудеться возз'єднання Німеччини. Завершуючи тематику європейської політичної співпраці, генерал зазначив, що якщо хтось з країн –

³²² Conférence de presse du Général de Gaulle du 21 février 1966. URL: <https://fresques.ina.fr/de-gaulle/fiche-media/Gaulle00113/conference-de-presse-du-21-fevrier-1966.html>

членів ЄЕС виступить з ініціативою проведення відповідної політичної зустрічі "шістки", то "Франція відповість позитивно та з великим серцем"³²³.

Натомість ключовою подією прес-конференції стали заяви президента Франції з приводу питання, що стосувалося НАТО: "Ніщо не може змусити союз залишатися таким, як він був, коли змінилися умови, за яких його було створено. У цьому випадку ми маємо адаптуватися до нових реалій". Ш. де Голль зазначив, що через досягнення ядерного паритету двох наддержав, а також внаслідок внутрішньої і зовнішньої еволюції країн Східного блоку перспектива світової війни дедалі зменшується, як і необхідність збереження американського "протекторату" в Європі під прикриттям НАТО. Крім того, участь Сполучених Штатів у конфліктах в інших частинах світу – у Кореї, на Кубі чи у В'єтнамі – може спричинити автоматичне втягнення європейських членів Альянсу за допомогою стратегії НАТО, яка є "стратегією Америки", навіть проти своєї волі до збройного протистояння на чужій території, яке може перерости у світовий конфлікт через "ескалацію". З метою уникнення такого розвитку подій Ш. де Голль заявив, що Франція, "ставши незалежною атомною державою, змушена брати на себе політичну та стратегічну відповідальність". Рішучість Франції визначати свій шлях, бути корисною іншим, "несумісна з організацією оборони, в якій вона підпорядкована". Тому Париж, "не пориваючи з членством в Атлантичному альянсі", має намір до 4 квітня 1969 року завершити організаційні заходи з виведення своїх збройних сил із підпорядкування НАТО. Франція забезпечить поступовість цього процесу, аби її союзники уникли раптових незручностей, і готова з цього приводу вести двосторонні переговори з практичних питань, що становлять взаємний інтерес. І це природно належить до "співпраці союзників у Німеччині". Загалом, ідеться про "відновлення нормального стану суверенітету" країни на суші, морі та в повітрі, отже "не про розрив, а про необхідну адаптацію"³²⁴.

³²³ Conférence de presse du Général de Gaulle du 21 février 1966. URL: <https://fresques.ina.fr/de-gaulle/fiche-media/Gaulle00113/conference-de-presse-du-21-fevrier-1966.html>.

³²⁴ Ibid.

Очевидно, що після переобрання на другий президентський термін в 1965 році Ш. де Голль прагнув кардинально змінити стратегічний курс Франції шляхом проведення незалежної політики, радикального виходу з-під опіки США та "інтегрованих структур НАТО", розбудови відносин зі Східним блоком, активної участі в розрядці міжнародної напруженості тощо. Генерал вважав це вкрай необхідним для забезпечення незалежності ядерного потенціалу країни, що, на його думку, гарантувало їй місце серед великих держав та уможливлювало дипломатію "вільних рук".

На нашу думку, оголошені де Голлем під час прес-конференції радикальні заходи щодо Альянсу зрушили цілу низку політичних чинників, що не тільки призвели до "кризи НАТО", а й істотно змінили порядок денний французько-німецьких відносин. По-перше, було поставлено під сумнів домовленості, нещодавно досягнуті протягом двосторонніх консультацій на вищому рівні. І якщо висловлювання генерала стосовно "політичної співпраці" в ЄЕС були попередньо обговорені та узгоджені з канцлером, то радикальний французький вихід із військової організації Альянсу став повною несподіванкою для німців. Як зазначав з цього приводу у мемуарах Х. Остерхельд: "Після візиту до Парижу ми припускали, що наступним великим політичним кроком де Голля, що також матиме особливе значення і для нас, буде його поїздка до Москви. Але цей візит мав відбутися аж у червні. А тут, ще у лютому, де Голль робить щось зовсім інше, а саме – оголошує, що Франція повністю виходить з інтеграції в НАТО, не буде терпіти жодних іноземних командних структур на своїй території і більше не підпорядковуватиметься американській політиці, натомість самостійно визначатиме свою долю"³²⁵.

По-друге, попри те, що союзники були в курсі критичного ставлення генерала до НАТО, а також прогнозували його подальші кроки у напрямі дистанціювання від заходів Альянсу, спрямовані на посилення та зміцнення спільної інтеграції, але ніхто з партнерів не очікував на таке різке виведення всіх французьких підрозділів із військової організації, а також настільки

³²⁵ Osterheld, Horst. Aussenpolitik unter Bundeskanzler Ludwig Erhard: 1963-1966. S. 287.

радикальне усунення натовської інфраструктури з території Франції. Це був справжній шок для всіх країн-партнерів, які зненацька постали перед терміною необхідністю віднайти величезні кошти на передислокацію штабів, установ і персоналу, на їх логістичне та матеріальне забезпечення в інших країнах, а також по-новому визначити стратегічні плани та варіанти спільної оборони.

По-третє, для німців додатковим негативним чинником стало задеклароване бажання генерала вивести з підпорядкування НАТО також і французькі сухопутні та повітряні сили з території ФРН. Саме це впливало з його тез про готовність Франції обговорювати питання, "що становлять взаємний інтерес" і "стосуються співпраці союзників у Німеччині".

Політичні наслідки прес-конференції Ш. де Голля для двосторонніх відносин Бонна та Парижа не забарилися.

Першим важливим наслідком став зрив погодженої під час двосторонніх консультацій ініціативи проведення "політичних зустрічей" країн ЄЕС. Уже наступного дня, 22 лютого 1966 року, радник посольства Голландії прийшов до керівника зовнішньополітичного бюро у Відомстві Федерального канцлера Х. Остерхельда та передав йому заяву представника уряду Нідерландів, яка містила явну відмову від озвучених пропозицій Ш. де Голля, що стосувалися перспективи проведення політичної зустрічі "шістки". "Уряд Нідерландів не погоджується з позицією де Голля щодо ролі Європи у світі та наразі не підтримує відповідні ініціативи". Як особисту думку співрозмовник Х. Остерхельда додав, що його уряд побоюється опинитися у фарватері політики Ш. де Голля внаслідок таких політичних зустрічей. На заперечення керівника зовнішньополітичного бюро про те, що: Люксембург показав, що п'ятеро справді можуть переконати Францію поступитися; із цього вже є певна впевненість у собі; навряд чи можна щось організувати, якщо апіорі це відкидати, радник посольства відповів, що не слід розраховувати на позитивну реакцію уряду Нідерландів, навіть якщо хтось із чотирьох інших підтримає пропозицію про нові політичні переговори "шістки"³²⁶.

³²⁶ Osterheld, Horst. Aussenpolitik unter Bundeskanzler Ludwig Erhard: 1963-1966. S. 290.

Очевидно, що заяви Ш. де Голля про вихід Франції із військової організації НАТО, по суті, нівелювали перспективу політичної співпраці "шістки" та звели нанівець відповідні франко-німецькі домовленості, досягнуті 7-8 лютого 1966 року. Попри це, 25 лютого 1966 року на прес-конференції Л. Ерхард привітав "останню ініціативу президента Франції" та висловився за відновлення регулярних конференцій міністрів закордонних справ держав ЄЕС, не висловивши при цьому конкретних дат і пропозицій³²⁷. З одного боку, канцлер прагнув виконати свою обіцянку та публічно показати, що Німеччина діє в руслі попередніх домовленостей і послідовно підтримує формат політичних консультацій країн ЄЕС; з другого, – німецька сторона прагнула зменшити негативний фон напередодні важливих переговорів у Брюсселі щодо запуску єдиного ринку ЄЕС і його фінансування. Зокрема, 15 березня 1966 року на засіданні уряду міністр закордонних справ Г. Шредер застерігав своїх колег від переплетення кризи безпеки й оборони з проблемами європейської економічної інтеграції³²⁸.

Другим важливим наслідком для двосторонніх відносин стала потреба врегулювання проблем, що виникли через вихід Франції з інтегрованої системи оборони НАТО і, відповідно, статусу французьких підрозділів на території Західної Німеччини. Зокрема, 25 лютого 1966 року П. Лімбург, представник посольства ФРН у Парижі, повідомив німецький МЗС про результати розмови з керівником європейського відділу міністерства закордонних справ Франції Ж. де Бомарше. Останній пояснив логіку дій уряду Франції і конкретизував його подальші кроки щодо НАТО у контексті прес-конференції Ш. де Голля від 21 лютого³²⁹. Він розпочав з того, що, оскільки французький уряд знав, що інші партнери Альянсу не поділяють заявлену позицію Ш. де Голля та зберігатимуть вірність прин-

³²⁷ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit Staatspräsidenten de Gaulle in Paris. 7 Februar 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 151.

³²⁸ Kabinettsitzung am 15 März 1966. *Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung*. URL: http://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/-00/k/k1966k/kap1_2/kap2_11/para3_1.html

³²⁹ Gesandter Limbourg, Paris, an das Auswärtige Amt 25 Februar 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 218-220.

ципу спільній обороні, відповідно генерал вважав недоцільним вести з партнерами подальші переговори з цього приводу. Тому Париж вирішив вжити інших заходів для реалізації своїх ідей. Водночас ці заходи матимуть лише військовий характер і стосуватимуться двох сфер: території Франції, на якій були розташовані американські та канадські підрозділи (було передбачено, що їхня майбутня доля буде обговорена Францією з урядами США та Канади на двосторонній основі); французьких сил під командуванням НАТО, що включали сухопутні війська, розміщені в Німеччині, а також тактичні військово-повітряні сили, розгорнуті частково в Німеччині, частково – на батьківщині. Відповідно планувалося, що розташовані у Франції підрозділи виведуть з-під контролю НАТО та підпорядкують єдиному французькому командуванню.

Щодо французьких підрозділів у ФРН Ж. де Бомарше зазначив, що оскільки вони базувалися там на основі Паризьких угод 1954 року, то необхідно узгодити для них спеціальний регламент. Посилаючись на франко-німецький договір про дружбу, він заявив, що уряд Франції хоче якомога швидше говорити з Федеральним урядом про вирішення цього питання та вважає важливим, як і до цього, зберігати присутність своїх підрозділів у ФРН. Очевидно, що, зважаючи на спільність проблеми, відповідні переговори мають бути також проведені зі США, Великою Британією та іншими підписантами Паризьких угод. Щодо термінів проведення цих заходів керівник європейського відділу французького МЗС зазначив, що уряд ще не конкретизував це питання, але наполягає на тому, щоб виконати їх якомога швидше.

На завершення Ж. де Бомарше заявив, що Франція не думає виходити з Атлантичного співтовариства та ще раз наголосив, що заходи, яких наразі застосовує Париж, є не політичними, а суто військовими. Цілком природно, що Франція продовжуватиме співпрацю в політичній частині Альянсу, а тому зберігатиме своє місце в Раді НАТО.

Варто зазначити, що у першій половині 1966 року узгодження спеціального регламенту для французьких військ перетворилося на головну проблему двосторонніх відносин. Адже перед відомою прес-конференцією генерала всі розташовані у ФРН збройні сили (американські, англійські, французькі, ні-

мецькі тощо) мали спільне підпорядкування інтегрованим структурам Альянсу, які забезпечували весь спектр оборонних заходів (планування, підготовку, навчання, логістику тощо) у мирний і воєнний час. Відтепер перед Бонном постала низка складних питань, що зумовлені виходом Парижа із військової організації НАТО, зокрема:

1. Яку роль французькі війська у Німеччині відіграватимуть у випадку надзвичайних ситуацій або воєнних дій?

2. Чи будуть вони, як і всі інші війська на німецькій землі, підпорядковані Верховному головнокомандувачу об'єднаних збройних сил НАТО в Європі?

3. Чи буде між ними співпраця в мирний час?

Ці та багато інших питань потребували відповіді. Основна проблема полягала в тому, що Федеральний уряд вважав, що саме інтегрована оборона НАТО забезпечує найкращий захист від можливої агресії, тому однозначно виступав за збереження провідної ролі Альянсу у забезпеченні безпеки німецької території. Уже 28 лютого 1966 року в Міністерстві закордонних справ ФРН було сформовано робочу групу "Франція та НАТО" для дослідження політичних, військових і правових наслідків можливого виведення французьких військ із території Федеративної Республіки та підготовки відповідних пропозицій Федеральному уряду.

9 березня 1966 року німецьке керівництво отримало листа від Ш. де Голля, в якому він пояснив мотиви та логіку своїх дій стосовно виходу Франції із військової організації НАТО. Зокрема, генерал завірив, що цей "крок істотно не змінить відносини між Францією та ФРН" і не поставить під сумнів існуючу співпрацю між двома країнами. Документ також містив "тези де Бомарше" про необхідність урегулювання статусу французьких військ на території Федеративної Республіки. У той самий день канцлер Л. Ерхард направив листа у відповідь, в якому було наголошено на тому, що НАТО є важливою частиною безпеки ФРН і вільного світу. Оскільки французький проєкт викликав низку дуже серйозних питань, німецька сторона висловила намір порадитися з усіма своїми союзниками. При цьому канцлер пообіцяв генералу керуватися "духом німецько-французької дружби"³³⁰. 11 березня 1966 року французький уряд наді-

³³⁰ Osterheld, Horst: Aussenpolitik unter Bundeskanzler Ludwig Erhard: 1963-1966. S. 293.

слав союзникам з НАТО меморандум, що містив додаткові подробиці щодо подальших кроків з реалізації заходів, які було озвучено Ш. де Голлем на лютневій прес-конференції. Зокрема, для відновлення повного суверенітету над своїми військами, що перебували під впливом тогочасної інтегрованої структури Альянсу, Франція вимагала змінити угоди про базування американських і канадських підрозділів й об'єктів на французькій землі, і припинити підпорядкування її сухопутних і повітряних сил у Німеччині Головнокомандувачу НАТО в Європі. Також було задекларовано намір припинити співпрацю та вивести за межі Франції інтегровані командні органи: Головнокомандувача НАТО в Європі (SHAPE) та Союзних військ у Центральній Європі (AFCENT).

Також Париж пропонував союзникам переговори з питань, що впливають із цих рішень, зокрема, про нову форму співпраці між збройними силами Франції і союзниками. У меморандумі, що був надісланий Федеральному уряду, уряд Франції погоджувався спільно з німцями вивчити ситуацію, яка виникає для збройних сил Франції та об'єктів, які Франція надає Бундесверу на французькій території, відповідно до двосторонньої угоди від 25 жовтня 1960 року.

У меморандумі французький уряд також повторив тези Ш. де Голля, який виправдовував різкі заходи змінами у світовій ситуації з 1949 року: загроза для західного світу зменшилась, Європа вже не є центром міжнародних криз. У Франції є ядерна зброя, яка за своєю суттю виходить за межі інтеграції і дозволяє взяти всю політичну та стратегічну відповідальність у свої руки. Усе це перешкоджає Франції залишатися в інтегрованій обороні НАТО. Натомість Париж заявив про намір залишатися членом Атлантичного альянсу навіть після 1969 року за умови, що кардинальні зміни у відносинах між Сходом і Заходом не відбудуться.

17 березня 1966 року відбулися дебати у Бундестазі, протягом яких виступив міністр закордонних справ ФРН³³¹. Він відверто визнав, що публічні заяви французів наразі не дають повної картини їхніх намірів. Наприклад, незрозуміло, як

³³¹ Erklärung des Bundesministers des Auswärtigen im Bundestag. *Stenographischer Bericht* 31. Sitzung der Deutscher Bundestag. Bonn, Donnerstag, den 17 März 1966. URL: <http://dipbt.bundestag.de/doc/btp/05/05031.pdf>. S. 1438-1440.

Франція уявляє майбутнє функціонування спільної інфраструктури та системи протиповітряної оборони НАТО, що союзники побудували на її території, вклавши значні ресурси.

Оскільки інші питання залишаються відкритими та потребують ретельного уточнення, Г. Шредер окреслив принципові моменти, якими керуватиметься німецька дипломатія під час дво- і багатосторонніх переговорів із врегулювання цього питання. По-перше, Федеральний уряд вважає, що кроки, оголошені Францією щодо реорганізації своїх відносин з Альянсом, стосуються не окремих держав-членів, а всіх союзників у цілому. Тому ФРН обговорюватиме відповідні питання з іншими партнерами з НАТО. Ці конфіденційні консультації, які вже розпочалися, потребують певного часу через важливість порушених проблем. По-друге, Федеральний уряд досі переконаний, що лише система "інтегрованої" оборони, створена у мирний час при спільному оперативному плануванні та під єдиним командуванням, може забезпечити безпеку від нападу потенційного противника. По-третє, Федеративна Республіка Німеччина приєдналася до системи Альянсу 1955 року. Договори, які припинили окупаційний режим на території ФРН і привели країну до НАТО, утворюють політичну та юридичну єдність. Вони включають як Договір про Німеччину, який надає трьом союзникам право на розміщення своїх збройних сил, так й основоположну резолюцію Ради НАТО щодо імплементації ст. IV Заключного акта, що був укладений під час Лондонської конференції 1954 року, що закріпила принцип розміщення збройних сил союзників у континентальній Європі під загальним командуванням НАТО та повноваження Головнокомандувача Альянсу. Оскільки Франція хоче вивести свої збройні сили, розташовані на федеральній території, із підпорядкування НАТО, то Федеральний уряд вважає, що проблеми, пов'язані з цим, стосуються не лише його, а й партнерів з договорів 1954 року. По-четверте, міністр не погодився із твердженням про те, що загроза для Західної Європи зменшилася та Європа вже не є центром міжнародних криз. Він зазначив, що "держави Варшавського договору, зокрема Радянський Союз, значно посилили та модернізували свій військовий потенціал у Центральній і Східній Європі". Ступінь загрози не залежить винятково від намірів потенційного опонента, скоріше, вирішальним фак-

тором залишається потенціал протилежної сторони. Зважаючи на це, на жаль, немає причин для того, щоб Альянс був послаблений у своїх оборонних зусиллях.

Насамкінець, він додав, що Федеративна Республіка Німеччина не "використовуватиме поточну ситуацію як привід поставити під сумнів власні договірні зобов'язання перед усіма своїми партнерами", а навпаки прагне "зберегти та примножити те, що ми досягли в Альянсі в плані військової та політичної співпраці". Що стосується відносин із Парижем, то політика Федерального уряду й надалі керуватиметься духом, який привів до примирення між німецьким і французьким народом³³².

18 березня 1966 року 14 країн НАТО виступили зі спільною декларацією³³³, в якій підкреслили, що Північноатлантичний договір і створена ним організація є однаково важливими для їх безпеки. Атлантичний альянс забезпечив свою ефективність як інструмент оборони та стримування через розвиток у мирний час інтегрованої і взаємозалежної військової організації, в якій, як у жодному попередньому союзі в історії, поєднуються зусилля та ресурси кожного задля спільної безпеки всіх. Саме тому "жодна система двосторонніх домовленостей не може бути заміною".

По суті, партнери з НАТО чітко наголосили Франції на неможливості у двосторонньому порядку погодити зміни в "інтегрованій" обороні Організації Північноатлантичного договору. Важливою особливістю спільної декларації стало те, що вона була досить короткою, а її досить виважені й обережні положення спрямовано на те, "щоб жодним чином не образити де Голля". Більш того, Франція взагалі не була згадана в тексті. Німецький дослідник Д. Лойфер пояснював це, з одного боку, тактичними міркуваннями, а з іншого, – віддзеркаленням розбіжностей серед "чотирнадцяти" у їх ставленні до Франції³³⁴.

³³² Erklärung des Bundesministers des Auswärtigen im Bundestag. *Stenographischer Bericht 31. Sitzung der Deutscher Bundestag* Bonn, den 17 März 1966. S. 1440.

³³³ Joint Declaration by 14 Member Nations of NATO. March 18. 1966. *American foreign policy: Current documents, 1966*. Washington, D.C. : United States Government Printing Office, 1969. P. 321.

³³⁴ Läufer D. Krisen in den Europäischen und Atlantischen Organisationen. *Kölner Schriften zur Politischen Wissenschaft*. Berlin : Duncker & Humblot. Band 4. 1974. S. 294.

Треба зазначити, що й у Німеччині певний період зберігали обережну позицію, оскільки ще залишалося багато відкритих питань, які потребували подальшого уточнення. Крім того, німецький посол М. Клайбер доповідав у Бонн про те, що вищі кола французького міністерства закордонних справ і французької армії, які позитивно ставляться до Німеччини та Європи, наполегливо рекомендують розглядати питання тверезо. Зокрема, вони пропонують залишити для Франції можливість повернутися пізніше й більше не бути ізольованою. Також вони вважають, що "вірогідна відмова від двосторонніх франко-німецьких переговорів щодо розміщення французьких військ у Федеративній республіці може не тільки призвести до подальшого погіршення франко-німецьких відносин, а й до серйозних наслідків для оборони обох країн"³³⁵.

Беручи до уваги всі ці чинники, 29 березня 1966 року керівництво ФРН надіслало французам ноту у відповідь на їх меморандум від 11 березня. Федеральний уряд указав, що Паризькі договори від 23 жовтня 1954 року, Договір про приєднання ФРН до Атлантичного альянсу та рішення Північноатлантичної ради від 22 жовтня 1954 року "Про інтегральну оборону" формують юридичну та політичну єдність. Також було наголошено, що задекларовані Францією заходи стосуються не окремих держав-членів, а всіх союзників у цілому. Відповідно, Федеральний уряд продовжить подальше обговорення проблем, що порушені Францією, з іншими країнами НАТО³³⁶.

Натомість 29 березня 1966 року французи розіслали другий меморандум, в якому повторили та уточнили попередні тези:

- з 1 липня 1966 року французькі війська більше не підпорядковуватимуться Верховному головнокомандувачу об'єднаних збройних сил НАТО в Європі. Після 23 липня 1966 року буде відкликано французький персонал з інтегрованих командних пунктів і штабів Альянсу, а також Коледжу оборони;
- до 1 квітня 1967 року Верховний штаб союзних сил НАТО (SHAPE), що розміщувався у Парижі, і Командування союзними силами НАТО у Центральній Європі (AFCENT) у Фонтенбло ма-

³³⁵ Botschafter Klayber, Paris, an das Auswärtige Amt. S. 304.

³³⁶ Note der Bundesregierung vom 29 März 1966. *Europa Archiv*. 1966. S. D240.

ють бути виведені за межі Франції; те саме стосувалося американських і канадських військ і баз;

- після відкликання свого персоналу з інтегрованих структур Альянсу Франція вважає за доцільне створити при них місії зв'язку для комунікації і врегулювання всіх поточних питань;

- зокрема, "для вивчення умов, за яких французькі війська, що дислоковані в Німеччині, якщо вони продовжуватимуть розміщення на території Федеральної Республіки, зможуть під час війни бути залучені до спільних військових дій"³³⁷.

Німецькі дипломати детально проаналізували змістовну частину французького меморандуму від 29 березня, його наслідки для зовнішньої і безпекової політики ФРН, а також дали чіткі рекомендації для уряду щодо пошуку шляхів урегулювання проблеми виходу Франції із військової організації Альянсу. Зокрема, у доповідній записці робочої групи МЗС "Франція та НАТО" до засідання Федерального уряду (06.04.1966) з цього приводу було зазначено, що це питання є пріоритетним, і німецька політика щодо французьких дій має бути тісно узгоджена із урядами США та Великої Британії, а потім – з іншими 11 партнерами³³⁸.

На думку німців, головним мотивом Ш. де Голля було його бажання реалізувати "незалежний" курс Франції, а саме – відійти від американської "опіки", відсторонитися від своїх союзників і трохи наблизитися до Радянського Союзу, тим самим забезпечити собі як більший ступінь незалежності та впливу у світовій політиці, так і можливість розігрувати ту чи іншу політичну карту на міжнародній арені. Для того, щоб бути "цікавим" для Сходу, генерал вирішив пожертвувати співпрацю у військовій організації НАТО, при цьому не відмовляючись від союзу із Заходом у цілому. Він вважав, що може сміливо вести цю політику й не потребує американських безпекових гарантій, оскільки Франція через своє геополітичне положення і так була

³³⁷ TRANSLATION OF FRENCH AIDE MEMOIRE GIVEN THE AMERICAN EMBASSY AT PARIS ON MARCH 29, 1966. Report of Special Subcommittee Visiting American Military Installations and NATO bases in France by Special Subcommittee of the Armed Services Committee, House of Representatives, September 12, 1966. Washington : G.P.O., 1966. P. 10593-10594.

³³⁸ Aufzeichnung der "Arbeitsgruppe Frankreich und NATO". 4 April 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 437.

захищена від нападу зі сходу. Відповідно, маючи права держави-переможниці та здійснюючи відповідальність за всю Німеччину та Берлін, Ш. де Голль, схоже, розраховував на певні вигоди від взаємодії з Москвою. Безпосередньо пов'язуючи вихід Франції з інтегрованої структури НАТО з "російською політикою" її президента, німецькі дипломати рекомендували Федеральному уряду забезпечити публічність цього зв'язку, особливо для громадськості. "В іншому випадку може статися, що зворотна реакція Альянсу, особливо Німеччини, на дії Франції буде використана як підстава для подальшого повороту Франції до Радянського Союзу"³³⁹.

Аналізуючи зміст меморандуму від 29 березня, представники робочої групи "Франція та НАТО" констатували, що безперспективно вести з французами переговори про перегляд викладених в ньому конкретних термінів і заходів. Натомість вони чітко зазначили моменти, де такі переговори вважали можливими. Це питання про:

- структурну та операційну співпрацю збройних сил Франції, особливо тих, що розташовані в Німеччині, з НАТО у випадку війни;
- створення місії зв'язку зі штаб-квартирою НАТО;
- позицію Франції у військовому комітеті та постійній групі НАТО;
- дислокацію французьких збройних сил на федеральній території;
- долю деяких американських інфраструктурних об'єктів.

У цьому зв'язку німецькі дипломати зазначали існування значної "сірої зони" інтегрованої оборони НАТО, щодо якої французькі наміри поки що невідомі. Це стосується особливо інфраструктури НАТО, агентств НАТО та спільної протиповітряної оборони. Відмова від них "коштуватиме Франції істотних втрат"³⁴⁰.

Автори доповідної записки ретельно проаналізували міждержавно-правові аспекти дислокації французьких військ у ФРН і дійшли висновку, що Паризькі угоди 1954 року утворюють

³³⁹ Aufzeichnung der "Arbeitsgruppe Frankreich und NATO". 4 April 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 438.

³⁴⁰ Ibid. S. 440.

юридичну та політичну єдність, в якій права та обов'язки врівноважено. Відповідно, якщо партнер уникає індивідуальних зобов'язань, а саме основних, це також впливає на його права. Обов'язок підпорядкувати власні збройні сили командуванню НАТО є основним для всієї військової організації Альянсу. Порушення цього зобов'язання позбавляє права на розміщення, згідно з угодами від 23 жовтня 1954 року. Тому німецькі дипломати рекомендували Федеральному уряду зайняти позицію, згідно з якою попередня правова основа для дислокації французьких військ у ФРН перестає застосовуватись після 1 липня 1966 року.

На той час французькі збройні сили в Німеччині налічували близько 72 тис. військовослужбовців у складі так званої Першої армії, що містила дві танкові дивізії, підрозділи протиповітряної оборони та військово-повітряних сил, а також відповідних штабів і структур забезпечення. На думку німецького МЗС, їх виведення означало певні воєнно-політичні наслідки для ФРН:

- істотне ослаблення оперативних резервів командування об'єднаних збройних сил НАТО на федеральній території;
- значне зниження здатності захищатися звичайними силами, що об'єктивно посилює фактор більш раннього застосування тактичної або стратегічної ядерної зброї;
- втрата французької внутрішньої території для оборони Федеративної Республіки, отже передова оборона не матиме підтримки з глибини району³⁴¹.

Представники робочої групи "Франція та НАТО" також докладно дослідили можливі варіанти та ризики розміщення французьких військ на федеральній території і сформулювали ключові умови їх подальшої дислокації у Німеччині:

1. Стосовно НАТО Франція має:

- взяти зобов'язання повернути свої війська під командування Альянсу у випадку війни;
- брати участь в оперативному плануванні об'єднаних збройних сил НАТО в Європі (SACEUR) та створювати організаційні умови для спільної оборони у міжвоєнний час;

³⁴¹ Aufzeichnung der "Arbeitsgruppe Frankreich und NATO". 4 April 1966. S.442.

- укласти обов'язкові угоди із SACEUR щодо інших аспектів співпраці.

2. Головні пріоритети ФРН:

- "ми можемо погодитися з французькими військами, які залишаються на німецькій землі, лише якщо Франція виконає основні вимоги щодо НАТО";

- чітка деталізація статусу, функцій та обов'язків французьких підрозділів;

- договірна фіксація можливості припинення перебування французьких збройних сил на німецькій землі на вимогу однієї зі сторін-контрагентів із терміном повідомлення³⁴².

Далі автори доповідної записки констатують, що попри те, що не можна із впевненістю передбачити, чи буде досягнуто домовленості з Францією, однак можна припустити, що Ш. де Голль хоче зберегти свою Першу армію в Німеччині, по-перше, як символ його ролі "переможця" над німецьким рейхом, а по-друге, як "важіль впливу" у німецьких справах. Генерал знає також, що з військового погляду існують сильні німецькі інтереси для утримання французьких військ у Німеччині. Він сподівається, що ці інтереси змусять німецьку сторону поступитися його умовам. У цьому зв'язку німецькі дипломати роблять чіткий висновок: "Було б великим недоліком, якби ми показали, що за будь-яку ціну готові залишити французькі війська. Це негайно поставило б під сумнів серйозність умов, які ми вище навели на захист нашої позиції"³⁴³.

У завершальній частині документу наведено "додаткові міркування" німецьких дипломатів щодо можливих політичних наслідків, якщо Париж і Бонн не досягнуть компромісу, і французькі війська буде відкликано:

- Франція не відмовиться від своїх зобов'язань щодо Німеччини в цілому та Берліна, включно зі збереженням там свого гарнізону, оскільки французька військова присутність у Берліні базована на окупаційному праві та не залежить від комплексу питань, що пов'язані із перебуванням французьких збройних сил на федеральній території під егідою НАТО;

³⁴² Aufzeichnung der "Arbeitsgruppe Frankreich und NATO". 4 April 1966. S. 443-444.

³⁴³ Ibid. S. 445.

- зменшиться прихильність Франції до підтримки "німецького питання" як у двосторонніх франко-німецьких відносинах, так і в рамках спільної політики трьох держав-переможниць (США, Великої Британії та Франції);

- знизиться готовність французів підтримувати претензію ФРН на єдине представництво німецького народу, а також на возз'єднання країни шляхом самовизначення німців;

- вірогідно Франція не планує повністю відмовитись від свого впливу на німецьку політику, відповідно, розривати франко-німецький договір від 22 січня 1963 року;

- незначні наслідки очікують для політики у рамках ЄЕС, оскільки тут впливатиме сильна французька зацікавленість у спільному ринку³⁴⁴.

Проблему врегулювання наслідків виходу Франції із військової організації НАТО предметно розглядали на кількох засіданнях федерального уряду, зокрема 6 і 20 квітня, 22 червня 1966 року. У той час, як обидві сторони публічно висловлювали бажання залишити французькі війська у ФРН, Федеральний уряд наполягав на погодженні для них нового правового регламенту. Останнє викликало у Парижа нетерпіння та задекларовану готовність до раптового виведення своїх військ. Саме на це натякала обмовка Меморандуму від 29 березня "якщо вони (французькі війська – авт.) продовжуватимуть розміщуватися на території Федеральної Республіки". По суті, ішлося про шантаж з боку Ш. де Голля, оскільки в часи розрядки військові аспекти такого кроку ще можна було розв'язати, натомість політичний ефект прогнозувався більш далекосяжним і проблемним. Зокрема, на думку американського дослідника Д. Річардсона така передислокація могла спричинити також виведення французького гарнізону з Берліна, що несло загрозу всій політиці Заходу щодо міста та ставило під питання відповідальність чотирьох великих держав щодо "Німеччини в цілому"³⁴⁵.

Такий тиск на союзників не був випадковим і став частиною більш широкого плану Ш. де Голля, що був спрямований також на віднайдення радянського розуміння нової міжнародної по-

³⁴⁴ Aufzeichnung der "Arbeitsgruppe Frankreich und NATO". 4 April 1966. S. 445-446.

³⁴⁵ James L. Richardson. Deutschland und die NATO: Strategie und Politik im Spannungsfeld zwischen Ost und West. Springer-Verlag. 1967. S. 84.

зиції Франції. Жорстка вимога французів про виведення своїх військ з "інтегрованої" структури НАТО до 1 липня була пов'язана із запланованим візитом генерала до СРСР (20 червня – 1 липня 1966 року), протягом якого Франція прагнула "інтенсифікувати політику відкритості Сходу, залишаючись при цьому союзником Заходу"³⁴⁶. Зокрема, 6 квітня 1966 року за результатами урядового обговорення, а також обміну думками із французькими, американськими, британськими та іншими партнерами з НАТО, німецьке керівництво констатувало надзвичайну важливість питання щодо подальшого перебування французьких військ у Німеччині, зважаючи на їх значення та вагу у контексті спільного оборонного планування та рівень взаємозалежності у сферах інфраструктури та матеріально-технічного забезпечення. Федеральний уряд узгодив заяву, в якій проголосив, що з політичних і військових причин французькі війська бажано утримувати в Німеччині, якщо буде знайдено прийнятні умови, які не погіршують німецький статус. Також було вирішено, що на майбутніх переговорах із Францією німецька сторона не акцентуватиме увагу на можливих порушеннях Парижем договорів, натомість надаватиме пріоритет політичній меті франко-німецької співпраці³⁴⁷.

6 квітня 1966 року, зважаючи на важливість збереження солідарності всередині Альянсу та прагнучи заручитися підтримкою США та Великої Британії у переговорах з Францією, міністр закордонних справ ФРН Г. Шредер направив американському державному секретарю Д. Раску пропозицію про проведення тристоронніх переговорів у Бонні. "Найголовніше для нас – те, що два послы США та Великої Британії і їхні співробітники є особливо хорошими експертами з цього питання. Зв'язок із Радою НАТО або органом 14 партнерів з НАТО також може бути встановлений у Бонні в будь-який час"³⁴⁸.

³⁴⁶ Хромова Е.Б. Шарль де Голль в СССР: к юбилею визита 1966 года. *Вестн. Перм. политех. ун-та. Культура. История. Философия. Право.* 2016. № 3. С. 30-40.

³⁴⁷ Kabinettsitzung am. 6 April 1966. Unterrichtung über den Stand der Beratungen über Fragen der Nordatlantikpakt-Organisation. *Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung*. URL: https://www.bundesarchiv.de/cocoon/-barch/00/k/k1966k/kap1_2/kap2_14/para3_1.html

³⁴⁸ Drahterlaß des Staatssekretärs Carstens. 6 April 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 451.

У Держдепартаменті відреагували на прохання німців досить швидко, оскільки заяви Ш. де Голля викликали неоднозначну реакцію у військових і політичних колах США. Зокрема, держсекретар Д. Раск, його помічник Дж. Болл, радник із питань НАТО Д. Ачесон були стурбовані перспективами дезінтеграції Атлантичного альянсу та відповідними наслідками для політики США в Європі. Уже 12 квітня 1966 року Державний департамент Сполучених Штатів оголосив про призначення Д. Макклоя спеціальним представником президента у тристоронніх переговорах. Цей досвідчений дипломат у 1949-1952 роках був Верховним комісаром американської зони окупації Німеччини, тому прекрасно знав політичну еліту ФРН. У повідомленнях із Вашингтона німецький посол К.-Х. Кнапштайн інформував, що завданням Д. Макклоя було не тільки підтримка німецького керівництва, а й запобігання ослабленню єдності Альянсу внаслідок проведення "жорсткої лінії" щодо політики Ш. де Голля. Зокрема, передбачено активну інформаційну кампанію, яку було спрямовано безпосередньо на французьку громадськість із чітким покладанням вини на генерала за розрив союзницьких відносин і роз'ясненням відповідних наслідків для європейської безпеки. Стосовно ФРН Вашингтон, навпаки, висловлював повну підтримку та навіть у разі провалу переговорів із Парижем, не заперечував проти виведення французьких військ із німецької території після 1 липня 1966 року³⁴⁹.

15-16 квітня 1966 року у Бонні під головуванням міністра закордонних справ Г. Шредера відбулися тристоронні переговори зі спеціальними представниками президента США та британського уряду з політичних, військових і правових питань, які пов'язані з рішенням Франції відмовитися від військової інтеграції до НАТО. Учасники підтвердили принцип військової інтеграції і заявили про намір узгодити нову правову базу для французьких військ у Федеративній республіці до 1 липня 1966 року. Було створено робочу групу, яка мала підготувати пропозиції щодо спільного бачення майбутньої військової місії

³⁴⁹ Botschafter Knapstein, Washington, an das Auswärtige Amt 13 April 1966. Fußnote 12. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 463-464; Gespräch des Bundesministers Schröder mit dem amerikanischen Sonderbeauftragten McCloy. 15 April 1966. Ibid. S. 475.

збройних сил Франції у контексті спільної оборони, а також визначення статусу та прав цих військ у Федеративній республіці. Результати роботи групи мали бути надані 14 партнерам НАТО для консультацій ³⁵⁰.

Варто зазначити, що німецька дипломатія у період березня-червня 1966 року істотно активізувала двосторонні контакти із союзниками з Альянсу. У цей час відбулися зустрічі або консультації з керівництвом Португалії, Бельгії, Великої Британії, США, Греції, Італії. Паралельно активно працювали робочі групи в рамках НАТО. Керівництво ФРН вважало, що інтенсивний обмін думками між країнами є вкрай важливим і необхідним. Тим паче, що нещодавній досвід показав, що такі щільні контакти вже виявилися дуже корисними під час "кризи ЄЕС". Саме тоді, завдяки тісній взаємодії і чіткій солідарності п'яти партнерів "шістки", удалося усадити Ш. де Голля за стіл переговорів і знайти компромісне рішення. Відповідно, німці були переконані, що успішне розв'язання кризи в НАТО та пошук порозуміння з Францією також неодмінно потребують взаємодії і солідарності інших 14 партнерів з Альянсу. Останні були занепокоєні зухвалою та односторонньою політикою Ш. де Голля щодо колективної інтегрованої системи безпеки Північноатлантичного договору. Крім того, ішлося також про майбутній розвиток політичного союзу, щодо якого Франція заявила, що хоче залишатися лояльною.

Із початку "кризи НАТО" невизначеність у цьому плані тільки посилилася, зокрема внаслідок зроблених генералом Ш. де Голлем, прем'єр-міністром Ж. Помпіду та міністром закордонних справ М. Кувом де Мурвілем низки заяв, що містили тезу про те, що союзницькі зобов'язання виникають лише внаслідок "неспровокованої агресії". Наприклад, 7 березня 1966 року у листі до президента США Ш. де Голль писав, що міжнародна політична ситуація змінилася з 1949 року і більше не виправдовує військову належність Франції до НАТО. Натомість він зазначив, що французи залишаться членами Альянсу та готові й надалі "боро-

³⁵⁰ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit dem amerikanischen Sonderbeauftragten McCloy. 17 April 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland*. Bd.1.1. Januar bis 31. Juni 1966. Fußnote 2. München : Oldenbourg, 1997. S. 480.

тися, поряд зі своїми союзниками, у випадку, якщо хтось із них стане об'єктом агресії, яка не була спровокована"³⁵¹.

Акцентуючи увагу на тому, що альянс виникає лише тоді, коли відбувається неспровокована атака, французька сторона прагнула зберегти свободу дій на випадок можливого конфлікту, що міг статися через війну у В'єтнамі чи інші ускладнення, спричинені залученням американських військ. Наприклад, 17 березня 1966 року в інтерв'ю французькому телебаченню М. Кув де Мурвіль заявив, що допоки Франція не має суверенітету у військовій сфері, вона немає гарантій на власну зовнішню політику. Далі він додав: "І в той час, коли кризи чи загрози значною мірою відхиляються від Європи та ми бачимо їх появу на інших континентах, зокрема, в Азії, це щось, про що слід замислюватися; адже немає нічого гіршого, ніж здійснювати політику, яку ви самі не обирали та щодо якої не приймали рішень"³⁵². 13 квітня 1966 року прем'єр-міністр Франції також заявив перед Національною Асамблеєю: "Нарешті, ми хочемо зберегти союз, укладений 1949 року, оскільки він згуртовує нас перед можливою неспровокованою агресією"³⁵³.

Такі висловлювання керівництва Франції викликали особливе занепокоєння у Бонні, де сподівалися на те, що французькі війська битимуться поряд зі своїми союзниками у разі нападу Східного блоку. Очевидно, що прагнення Ш. де Голля отримати "свободу рук" загалом і для своїх підрозділів в Німеччині, зокрема, прямо суперечило німецькому баченню інтегрованої оборони, що була розрахована на швидку консолідовану відповідь союзних сил у разі раптової зовнішньої агресії. По суті, федеральний уряд мусив якимось чином урегулювати "невпевненість", що виникла через дії генерала, і шукати нові варіанти розбудови захисту країни у рамках перегляду існуючої інтегрованої оборони Альянсу.

18 квітня 1966 року у Берліні відбулися франко-німецькі консультації за участі міністрів закордонних справ із широкого кола міжнародних і двосторонніх питань: розвитку "спільного ринку", перспектив вступу Іспанії і Великої Британії до ЄЕС,

³⁵¹ LA POLITIQUE ÉTRANGÈRE 1966. S. 44.

³⁵² Ubid. S. 48.

³⁵³ JOURNAL OFFICIEL 1966. S. 622.

розбудови відносин зі східноєвропейськими країнами тощо. Але ключова й найбільш тривала дискусія точилася навколо майбутнього статусу французьких збройних сил у ФРН. Протягом переговорів сторони чітко озвучили своє бачення зазначеної проблеми й досить детально обговорили допустимі варіанти її розв'язання. Зокрема, німецький міністр представив позицію³⁵⁴, згідно з якою Німеччина надає перевагу чинній системі, оскільки вважає її найбільш задовільною серед усіх. Натомість французькі прохання про зміни змусили Бонн шукати рішення, що мають переважно військовий характер. Тому майбутні взаємовідносини, співпраця та місія військ у разі надзвичайних ситуацій мали функціонувати таким чином, щоб бути відповідними політичним і військовим потребам сторін. Крім того, деякі питання неможливо відокремити, адже не можна сказати, що французькі війська в Німеччині – річ сама по собі. Швидше, вони є частиною контексту, який є не лише німецько-французьким, але й включає інтереси інших союзників з НАТО. Тому, щоб рухатися далі, треба знати французьке бачення значного кола важливих проблем, що виникають у цьому зв'язку:

- регулювання співпраці з союзними силами у мирний і воєнний час. Чи буде Франція готова підпорядкувати свої війська в Німеччині під командування НАТО у разі оборони? Чи дозволить Франція іншим силам НАТО використовувати французький повітряний простір?;
- обсяг прав та обов'язків французького контингенту у ФРН;
- досягнення готовності та високого ступеня автоматичної поведінки в певних ситуаціях;
- підтримка та взаємодія в рамках системи протиповітряної оборони та системи оповіщення НАТО;
- трактування терміну "неспровокована агресія", що з'явився в останніх деклараціях уряду Франції тощо.

У свою чергу, М. Кув де Мурвіль зазначив, що все, що сказав йому міністр, змусило його "повірити, що німці взагалі не зрозуміли французьку позицію"³⁵⁵. На його думку, Франція не була

³⁵⁴ Gespräch des Bundesministers Schröder mit dem französischen Außenminister Couve de Murville. 18 April 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 490-494.

³⁵⁵ *Ubid.* S. 494.

ініціатором у цьому питанні, оскільки французькі війська в Німеччині існували на підставі Паризьких угод 1954 року. Якщо, на думку німецької сторони, перебування цих військ визнають позитивним чинником, то Франція готова надалі обговорювати це питання. Відповідно, на думку французького міністра, передусім треба подивитися на питання з політичного погляду, а вже потім розглядати правові та військові аспекти. Перш за все, слід з'ясувати, чи погоджуються німецький і французький уряди в тому, що все має залишатися таким, яким є на даний момент, тобто французькі війська розміщуються у Федеративній Республіці. Якщо відповідь на це питання – "так", то французьке ставлення полягає в тому, що Паризькі угоди 1954 року забезпечують нормальну правову основу для цього перебування. Також слід урахувати рішення Ради НАТО про те, що всі союзні війська на території ФРН мають перебувати під контролем НАТО. Цей аспект необхідно переглянути і, відповідно, Федеральний уряд має проконсультуватися зі своїми союзниками, щоб встановити, чи вони згодні з певним правилом. Оскільки німецька сторона не вважає Паризькі угоди 1954 року придатними для розташування французьких військ на німецькій землі поза рамками НАТО, це питання можна вивчити, але тоді все рухатиметься в руслі суто німецько-французької домовленості. А це означало б, що Німеччина та Франція мають підписати договір, незалежний від НАТО, незалежний від інших союзників і, зокрема, незалежний від Америки та Великої Британії. Такий договір міг би стосуватися розміщення французьких військ у Німеччині. Звичайно, тоді треба погодити умови, але в принципі немає нічого проти розгляду цієї ідеї³⁵⁶.

М. Кув де Мурвіль також ґрунтовно пояснив своє бачення врегулювання військового аспекту зазначеної проблематики. Для Франції вихідним і суттєвим моментом є спільне членство обох країн в Атлантичному альянсі. З цього погляду Париж готовий вивчати з Бонном умови участі французьких збройних сил у військових операціях, у війні та бойових діях, якщо буде застосована ст. 5 Вашингтонського договору. Франція також готова у мирний час створити необхідні зв'язки не тільки з

³⁵⁶ Gespräch des Bundesministers Schröder mit dem französischen Außenminister Couve de Murville. 18 April 1966. S. 494.

Бундесвером, а й з Верховним головнокомандувачем об'єднаних збройних сил НАТО в Європі (SACEUR) та Верховним штабом союзних сил НАТО (SHAPE) тією мірою, що вважатимуть корисною ³⁵⁷.

По суті двосторонні консультації міністрів закордонних справ стали першою "розвідкою боєм" у питанні розміщення французьких військ у Німеччині. Німці активно працювали над тим, щоб здобути солідарну підтримку інших членів Альянсу, оскільки тільки спільні колективні зусилля могли ефективно впливати на керівництво Франції як на міждержавному (заяви Ради НАТО, ЗЄС), так і двосторонньому рівні (США, Велика Британія, Канада, Нідерланди, Бельгія тощо). У свою чергу, Париж наполегливо використовував військовий фактор (розміщення своїх військ) для досягнення політичних цілей.

Цікаво, що Ш. де Голль також використовував "радянський чинник" для того, щоб тиснути на своїх партнерів з НАТО, передусім на ФРН і США. У цьому зв'язку німецькі дипломати звернули увагу на ініціативу міністра закордонних справ СРСР А. Громика, презентовану на прес-конференції 27 квітня 1966 року в Москві. Він запропонував скликати європейську конференцію з питань безпеки, яка б розглядала питання виведення військ, створення без'ядерної зони в Європі та "мирне врегулювання німецької проблеми". Зокрема, на запитання журналістів щодо можливої участі США А. Громико відповів, що така конференція "особливо цікава європейським країнам, їхня справа розв'язувати проблеми Європи". У ФРН такі вислови сприйняли "як жест до президента Франції", оскільки вони скоріше відповідали деголлівським намаганням зменшити американський вплив в Європі. Адаже до цього часу СРСР активно підтримував польські ініціативи ("План Рапацького", "план Гомулки") щодо організації Європейської конференції із безпеки, які чітко передбачали участь США³⁵⁸.

³⁵⁷ Gespräch des Bundesministers Schröder mit dem französischen Außenminister Couve de Murville. 18 April 1966. S. 495.

³⁵⁸ Ministerialdirektor Werz an die Botschaft in Moskau. Betr.: Europäische Sicherheitskonferenz. 10 Mai 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland*. Bd.1.1. Januar bis 31. Juni 1966. München : Oldenbourg, 1997. S. 613-614.

Активно обговорюючи перспективи проведення європейського форуму з безпеки, формат його учасників і порядок денний, керівництво Франції прагнуло змусити своїх партнерів з НАТО до поступок. Наприклад, 30 квітня 1966 року міністр закордонних справ Франції М. Кув де Мурвіль у рамках візиту до Болгарії дав прес-конференцію, під час якої заявив, що підходи урядів Франції і Болгарії "спрямовані на пом'якшення відносин між країнами Східної і Західної Європи. Саме під цим кутом зору Франція розглядає європейське питання та можливості, які існують для його розв'язання. І коли ми про це говоримо, на мій погляд, передусім ідеться про проблему, яку ви тут називаєте "європейська безпека", а ми у Франції – "німецьким питанням"³⁵⁹.

27 квітня 1966 року, за результатами складних двосторонніх консультацій міністерство закордонних справ надіслало своїм закордонним представництвам циркуляр³⁶⁰, в якому досить ґрунтовно роз'яснювало позицію, цілі та подальші дії Федерального уряду в питанні розміщення французьких військ на німецькій землі. Зокрема, було сформульовано чіткі завдання послам в інших країнах щодо концептуального та інформаційного висвітлення відповідних кроків Бонна й захисту німецьких інтересів. У документі було зазначено, що "ми стикаємося з важкою дискусією щодо намірів, які Франція оголосила в НАТО" й акцентовано увагу на трьох ключових чинниках:

- оголошені Парижем заходи з виходу із військової інтеграції і термін "спровокована атака", який кілька разів використовували Ш. де Голль, Ж. Помпіду та М. Кув де Мурвіль, викликають сумніви щодо ставлення французів до зобов'язань в Альянсі, згідно зі ст. 5 Північноатлантичного договору;
- виведення французьких військ з інтеграції у НАТО також має на меті збільшити свободу дій Франції щодо Німеччини у випадку міжнародного конфлікту, а також з огляду на майбутні переговори в Москві;
- залишення французьких військ у ФРН лише на підставі Паризьких угод 1954 року з одночасним виходом із підпоряд-

³⁵⁹ Ministerialdirektor Werz an die Botschaft in Moskau. Betr.: Europäische Sicherheitskonferenz. 10 Mai 1966. Fußnote 17. S. 614.

³⁶⁰ Runderlaß des Staatssekretärs Carstens. 25 April 1966. Aufgabe. 27 April 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland*. Bd. 1.1. Januar bis 31 Juni 1966. München : Oldenbourg, 1997. S. 531-535.

кування НАТО несе в собі істотні безпекові, політичні та правові ризики для ФРН.

З усього цього у циркулярі робився однозначний висновок про те, що для майбутнього розміщення французьких військ у Німеччині обов'язковим є виконання двох умов:

- війська повинні мати чітко сформульовану військову місію, а саме, зобов'язання у випадку війни воювати зі своїми союзниками під керівництвом верховного командування НАТО;
- між ФРН і Францією має бути узгоджений новий правовий статус для французьких військ у Німеччині на основі рівності та взаємності.

По суті циркуляр роз'яснював і деталізував позицію та умови, що містилися у Заяві Федерального уряду від 6 квітня 1966 року. Німецькі послы мали інформувати громадськість в інших країнах про те, що Бонн прагне залишити французькі війська та намагається знайти для цього відповідне рішення. Необхідною умовою для цього є те, що Франція не може здійснювати свої попередні права на підставі Паризьких угод 1954 року, якщо вона виводить свої війська з інтегрованої системи НАТО.

Політично значимою стала частина циркуляру, де послы попереджали про те, що найближчим часом німецьке керівництво у формі ноти Федерального уряду дасть відповідь на французький меморандум від 29 березня. У документі буде чітко констатовано, що з моменту, коли Франція виводить свої війська з інтегрованого верховного командування (1 липня 1966 року), вона більше не зможе реалізовувати свої права за договором розміщення від 23 жовтня 1954 року. Натомість, у німецькому меморандумі не буде встановлено крайнього терміну для французів відкликати свої війська, як зробила Франція для своїх партнерів з НАТО. Навпаки, буде ще раз підтверджено прагнення залишити французькі війська в Німеччині та здійснено пропозицію розпочати офіційні переговори щодо нових угод.

Цікаво, що автори циркуляру відверто зазначали, що французи навряд чи приймуть позицію, яку ми зайняли. Відбуватимуться складні дискусії. З деяких сторін нас попереджають, що існує ризик бурхливих французьких реакцій. Ця стурбованість виявляється також у звітах деяких місій. Ми не впевнені, чи правильні ці прогнози. Поки французи ретельно уникали всьо-

го, що могло б активізувати відносини між нашими двома країнами у цьому питанні. Але в жодному разі ми не можемо зайняти іншу позицію, ніж викладена вище, щоб не поступитися важливими німецькими інтересами. "Ми будемо обережні та люб'язні за формою, але тверді за суттю питання"³⁶¹.

Насамкінець, у документі було наголошено: дуже важливо, щоб німецька політика була правильно зрозуміла та повністю підтримана всіма іноземними місіями на цій фазі. Відповідно посольствам ставилося завдання неухильно представляти лінію, викладену вище, наскільки це можливо, з урахуванням особливих умов у країні перебування. Крім того, було зазначено, що американці та англійці, а також інші партнери з НАТО повністю підтримують ФРН.

3 травня 1966 року держсекретар німецького МЗС К. Карстенс передав французькому послу Ф. Сейду ноту Федерального уряду як офіційну відповідь на французький меморандум від 29 березня³⁶². У документі німецький уряд заявив, що не може погодитися з міркуваннями, якими їх візаві обґрунтовують свої наміри, оскільки загроза для західного світу, особливо для Європи, не припиняється. Крім того, він також не уявляє себе спроможним прийняти юридичні підстави, на яких ґрунтує свою позицію Франція. Натомість, німці привітали задекларовану Парижем можливість залишити свої підрозділи на німецькій землі та намір зберегти свою участь в Альянсі після 1969 року.

Бонн акцентував увагу на тому, що зобов'язання зі ст. 5 Північноатлантичного договору можуть бути ефективно виконані лише у випадку, якщо вже в мирний час союзники домовляться про надання взаємної допомоги, принципи взаємодії і підтримку оперативної готовності. Відповідно, Федеральний уряд звернувся до свого французького візаві із проханням заявити про готовність у випадку війни взяти на себе чітко визначені завдання у рамках спільної оборони та підпорядкувати свої війська компетентному головнокомандувачу НАТО, а також продовжувати брати участь у спільних заходах НАТО у протиповітряній обороні та долучити свої війська до системи раннього по-

³⁶¹ Runderlaß des Staatssekretärs Carstens. 25 April 1966. Aufgabe: 27 April 1966. S. 534.

³⁶² Note der Bundesregierung vom 3 Mai 1966. *Das Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung*. 1966. Nr. 60. S. 469-470.

передження НАТО. У ноті Федеральний уряд також виклав свою правову думку та дійшов висновку: "З того моменту, коли французькі збройні сили на федеральній території буде виведено з підпорядкування Верховному командуванню НАТО без згоди інших членів Атлантичного альянсу, Франція більше не зможе реалізовувати своє право на розміщення своїх військ, відповідно до Договору про перебування іноземних збройних сил у ФРН від 23 жовтня 1954 року". Водночас керівництво ФРН задекларувало бажання "досягти нових угод із французьким урядом, які дозволять французьким військам залишитися на федеральній території, якщо задовільної домовленості буде досягнуто для виконання військових завдань цих сил і їх функцій у рамках спільної оборони"³⁶³. У цьому зв'язку було заявлено, що для перебування французьких збройних сил у Федеративній республіці необхідно створити нову правову базу, статус яких має бути адаптований до змінених обставин.

Насамкінець Федеральний уряд висловив бажання сприяти "швидкому початку переговорів" між урядом Франції і 14 іншими членами НАТО щодо узгодження майбутніх військових завдань французьких підрозділів на німецькій території. Натомість, щодо їх дислокації і правового статусу Бонн чітко заявив про свою готовність до двосторонніх переговорів із Парижем.

Як пізніше зазначав К. Карстенс у службовій записці, своєю нотою від 3 травня 1966 року Федеральний уряд, по суті, визначив ключові пріоритети для переговорів з Францією³⁶⁴:

- французькі війська в Німеччині мають боротися поряд зі своїми союзниками у разі конфлікту;
- вони мають взяти на себе чітко визначені завдання в цій справі та підпорядковуватися спільному вищому командуванню НАТО;
- має бути чітко зафіксовано, що французькі війська не залишатимуться в Німеччині проти волі німців у майбутньому;

³⁶³ Note der Bundesregierung vom 3 Mai 1966. S. 469-470.

³⁶⁴ Aufzeichnung des Staatssekretärs Carstens. 3 August 1966. Betr.: Französische Truppen in Deutschland. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland*. Bd.1.1. Januar bis 31 Juni 1966. München : Oldenbourg, 1997. S. 1026.

▪ німецькі урядові установи мають отримати додаткові повноваження над французькими військами в Німеччині замість повноважень НАТО, які втратили чинність.

Аналіз попередніх етапів двосторонніх суперечок дає підстави стверджувати, що ключовою проблемою двох країн стала потреба узгодження права французів розміщувати свої війська на території ФРН, що в світлі виходу Франції із військової організації НАТО мало для німців принциповий характер. Саме про це свідчило листування міністра закордонних справ Г. Шредера з Г. Копфом, головою комітету Бундестагу із закордонних справ, членом проурядової ХДС. 6 травня 1966 року останній у листі до глави німецької дипломатії представив свої міркування щодо ноти Федерального уряду від 3 травня, що спрямовані на більш прихильний до Франції підхід, який відрізнявся від офіційної лінії МЗС. Зокрема, депутат парламенту зазначав, що чинний договір про розміщення французьких військ може "бути адаптований до існуючої ситуації"³⁶⁵.

Із цього приводу Г. Шредер у листі-відповіді писав: "Договір про перебування іноземних збройних сил у ФРН від 23 жовтня 1954 року є одностороннім договором сам по собі, оскільки він лише накладає зобов'язання на Німеччину та надає права країнам, що розміщують війська. Він може бути змінений, якщо зміниться міжнародна ситуація й лише за умови погодження всіх чотирьох держав, що підписали його. Якщо ми посилямося на цю норму, то поставимо себе в нерівну позицію в наших переговорах із французами, від вільної волі яких залежатиме, чи треба та які зміни юридичного статусу вони готові погодити"³⁶⁶.

Важливе значення для розуміння позиції німецького керівництва також мали додаткові аргументи, які Г. Шредер представив у листі-відповіді щодо питання дислокації французьких військ у ФРН поза рамками інтегрованої оборони НАТО: "...Ми спробуємо знайти рішення, яке дозволить військам залишитися тут. Але, на мою думку, набагато **негативніші наслідки** (виділено нами) пов'язані з тим, що французькі війська можуть

³⁶⁵ Bundesminister Schröder an den Abgeordneten Kopf. 10 Mai 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 622.

³⁶⁶ Ibid. S. 623.

залишитися у Німеччині без погодженого з нами врегулювання щодо їх військової функції і їхнього правового статусу. Такий стан речей суттєво погіршить нашу безпеку та в той самий час знизить наш статус суверенної країни. На мою думку, жодне з них не може бути прийнятним за будь-яких обставин"³⁶⁷.

4 травня 1966 року після засідання Ради міністрів державний секретар французького Міністерства інформації І. Бурже у повідомленні для ЗМІ зазначив, що уряд Франції не є "прохачем у питанні розміщення його військ у Федеративній Республіці". Він процитував міністра закордонних справ М. Кува де Мурвіля, який під час засідання заявив, що Франція може залишити свої війська лише за умов, які не вплинуть на її рішення щодо виходу з інтеграції у НАТО. Крім того, І. Бурже зазначив, що французький уряд готовий залишити свої війська в Німеччині. Однак йому має бути "абсолютно зрозуміло", що "німецький уряд хоче, щоб французькі війська були дислоковані". Якщо у Федерального уряду немає такого бажання, то "Франція візьме на себе наслідки"³⁶⁸.

Наступного дня німецький дипломат П. Лімбург за результатами своєї розмови з керівником європейського відділу МЗС Франції Ж. де Бомарше інформував Бонн про те, що в Парижі нота Федерального уряду від 3 травня "викликала велике занепокоєння", оскільки французька сторона сподівалася, що "відповідь Німеччини на меморандум від 29 березня відкриває можливість негайних переговорів". Натомість німці публічно сформулювали перелік питань і правову позицію, які, на думку Франції, мали бути представлені під час переговорів. Усе це, на думку французів, не залишило їм вибору, як таким самим чином, через виступ І. Бурже перед пресою, коментувати німецьку позицію. Важливе значення також мало те, що французький дипломат ухилився від відповіді на запитання П. Лімбурга про те, що німецьке керівництво неодноразово публічно висловлювало бажання залишити французькі війська на своїй землі, що зокрема дуже чітко було озвучено у "ноті від 3 травня". На-

³⁶⁷ Bundesminister Schröder an den Abgeordneten Kopf. 10 Mai 1966. S. 624.

³⁶⁸ Цит. за : Gesandter Limbourg, Paris, an das Auswärtige Amt. 5 Mai 1966.

Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland. Bd.1.1. Januar bis 31. Juni 1966. München : Oldenbourg, 1997. S. 585.

томість Ж. де Бомарше зазначив, що офіційну відповідь на цей документ Париж надасть найближчим часом і висловив побоювання, що започаткований обмін нотами займе багато цінного часу та може лише посилити взаємні позиції і "не важко уявити, куди це може призвести"³⁶⁹.

Варто зазначити, що всередині ФРН також багато політиків вважали, що німецька відповідь на французький меморандум від 29 березня ускладнила двосторонні відносини. Зокрема, Х. Остерхельд у мемуарах писав: "Багато хто вважав це занадто важким. Але Ерхард був настільки в руках Шредера, що ніхто більше не намагався щось змінити. За винятком мене, але й у мене не вийшло. Однак після того, як текст нашої відповіді став відомий, багато хто підтримав мою позицію. Штраус (Голова партії ХСС – авт.) і Барцель (керівник фракції ХДС у Бундестазі – авт.) також заявили, що німецька відповідь занадто жорстка, і закликали Ерхарда шукати компроміс із Францією"³⁷⁰.

На початку травня під час засідань Постійної ради НАТО в Парижі відбувалися активні дискусії у рамках як тристоронньої групи (США, ВБ, ФРН), так і робочих груп Альянсу з приводу підготовки проектів рішень, які мала розглянути Конференція 14 міністрів закордонних справ у Брюсселі на початку червня 1966 року. Використовуючи існуюче серед партнерів з НАТО незадоволення політикою Ш. де Голля та імперативну норму про договірний зв'язок між підпорядкуванням військ НАТО та їх розміщенням у Німеччині, німцям вдалося зафіксувати у проєктах рішень Постійної ради Альянсу колективну згоду союзників на рівноправні двосторонні переговори з Францією щодо перегляду статусу та прав французьких збройних сил на німецькій землі. Одночасно було домовлено, що військові питання взаємодії Франції з НАТО визначатимуть угоди між Францією та чотирнадцятьма партнерами з Альянсу в цілому. Це значно посилювало позицію Бонна у переговорах із Парижем.

7-8 травня 1966 року відбулося засідання Ради оборони під головуванням Ш. де Голля, про результати якого вже за тиждень держсекретар К. Карстенс доповів міністру Г. Шредеру у

³⁶⁹ Gesandter Limbourg, Paris, an das Auswärtige Amt. 5 Mai 1966. S. 585.

³⁷⁰ Osterheld, Horst: Aussenpolitik unter Bundeskanzler Ludwig Erhard: 1963-1966. S. 313.

записці з грифом "Суворо таємно"³⁷¹. Німецькі джерела інформували, що французьке керівництво обговорило й узгодило такі рішення стосовно питання розміщення французьких військ у Німеччині.

1. Не залишати на території ФРН розташовані там Військово-повітряні підрозділи (чотири французькі ескадрильї винищувачів, з яких дві в Лаарі були озброєні новітніми Міраж III) та Сили протиповітряної оборони (два зенітно-ракетні батальйони "Найк-Геркулес", що мали дві батареї з ядерними можливостями, і два зенітно-ракетні батальйони "Хоук") після 1 липня 1966 року, оскільки через них Франція могла автоматично бути втягнута до війни між США та Радянським Союзом. Відповідно ці з'єднання якомога швидше мали бути переміщені до району Тулона.

2. Щодо Сухопутних військ (дві французькі танкові дивізії у Трірі і Фрайбурзі) французький уряд мав повідомити Федеральний уряд про те, що ці сили покинуть Німеччину протягом одного року після 1 липня 1966 року, якщо до цього часу не буде досягнуто компромісу.

3. Ш. Де Голль заперечив німецькій підхід щодо продовження договору розміщення 1954 року. Відповідно, далі це питання не мало обговорюватися з німцями. З іншого боку, розглядали як можливі певні зміни до багатосторонніх угод, що регулювали статут військ НАТО.

4. Французькій дипломатії доручалося докласти найбільше зусиль, щоб звинуватити німців у виведенні французьких військ із Німеччини.

5. Щодо військової співпраці з НАТО було вирішено, що пріоритетом буде укладання угоди між начальником штабу Збройних сил Франції і Верховним головнокомандувачем об'єднаних збройних сил НАТО в Європі про співпрацю між військами НАТО та французькими військами. Відповідні групи зв'язку у штабах мають бути мінімальними.

По-суті, виведенням частини французьких підрозділів Ш. де Голль хотів продемонструвати серйозність своїх намірів і, знаючи про непопулярність цієї ідеї усередині ФРН, певним чином

³⁷¹ Aufzeichnung des Staatssekretärs Carstens. 16 Mai 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 633-635.

натиснути на німецьке керівництво. Політично значимою стала теза про те, що весь комплекс проблеми перебування військ після 01.07.1966 можна розв'язати лише шляхом переговорів керівників збройних сил Франції і НАТО в Європі.

Жорстка позиція Ш. де Голля також була продовжена у Меморандумі, який уряд Франції опублікував 18 травня 1966 року як відповідь на німецьку ноту³⁷². Французьке керівництво взяло до відома "ноту від 3 травня" та висловило вимогу, згідно з якою уряд Федеральної республіки мав "зайняти позицію щодо важливого і, певним чином, попереднього питання", що має "військовий вплив" і "політичний характер", а саме – дав відповідь, чи бажає він утримання французьких сил на своїй території у нових умовах, що створені рішеннями уряду Франції щодо НАТО.

Французький уряд однозначно проголосив, що не виключає можливість дислокації своїх підрозділів на німецькій території, але жодним чином не збирається цього робити у випадку, якщо Федеральний уряд цього не забажає. Відповідно він заявив, що готовий вивести свої війська з німецької території протягом року, тобто між 1 липня 1966 року та 1 липня 1967 року. Якщо ж німці згодні на дислокацію французьких сил, "але лише в цьому випадку", французи задекларували бажання розпочати переговори щодо місії цих підрозділів і підтвердили готовність до військової співпраці з НАТО "у випадку, якщо стаття V Вашингтонського договору буде задіяна".

Також було зазначено, що Париж продовжує вважати, що "хоча деякі поліпшення умов реалізації статусу сил можуть виявитися корисними, Угода від 26 жовтня 1954 року про присутність іноземних сил на території ФРН є адекватною правовою основою. Після того, як два уряди домовляться з цього приводу, юридичні аргументи, на які посилається протилежна сторона, і в обговоренні яких уряд Франції не вбачає жодного сенсу, утратять свою практичну значимість". Насамкінець він задекларував готовність відверто обговорити з ФРН "складні проблеми" у "найбільш прийнятний спосіб"³⁷³.

³⁷² Memorandum from the French Republic to the Federal Republic of Germany Regarding Retention of French Forces in West Germany. May 18 1966. Documents on Germany, 1944-1970. Department of State publication. Washington, D.C. : United States Government Printing Office, 1971. P. 700-701.

³⁷³ Ibid. P. 701.

20 травня 1966 року в німецькому МЗС підготували висновки щодо французької ноти від 18 травня. Зокрема, було зазначено, що поки федеральний уряд прагнув спочатку узгодити каталог питань щодо умов дислокації французьких військ, уряд Франції висунув вимогу про попередню згоду ФРН на їх розміщення перед початком переговорів. Крім того, попри те, що Франція запропонувала військову співпрацю з НАТО у випадку війни, вона нічого не сказала про відповідну готовність передати свої війська під командування Альянсу. Отже, це питання мало бути з'ясовано під час переговорів, як і узгодження правових аспектів розміщення цих військ на німецькій території. Стосовно останнього констатувалося, що обидві сторони зберігають істотні відмінності у підходах. Оцінюючи французьку ноту, Федеральний канцлер також зазначав труднощі у відносинах з Францією через її прагнення розміщувати свої війська на основі Паризьких угод 1954 року, а також використання терміну "неспровокована агресія" щодо військової співпраці з НАТО на випадок війни. Натомість Л. Ерхард зазначив єдиний позитивний момент документу – бажання Ш. де Голля розпочати переговори щодо місії збройних сил Франції³⁷⁴.

По суті, у середині травня 1966 року Бонн і Париж перебували у найбільш гострій фазі протистояння у питанні розміщення французьких військ на німецькій землі. Зокрема, німці прагнули на дво- та багатосторонньому рівнях узгодити весь комплекс безпекових, політичних, правових та організаційних питань, що виникли через рішення Президента Франції вивести країну з військової організації Альянсу. До початку відповідних переговорів із французами, Федеральний уряд активно працював над тим, щоб зміцнити єдність і солідарність інших 14 членів усередині НАТО та отримати їхню колективну підтримку позиції ФРН стосовно дислокації французьких військ на німецькій території.

Ш. де Голль, навпаки, прагнув якнайбільше зменшити свої зобов'язання перед союзниками та забезпечити максимальну "свободу рук" Франції як в Європі загалом, так і в Німеччині,

³⁷⁴ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit Premierminister Wilson in London. 23 Mai 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 654.

зокрема. Ініціювавши "кризу НАТО" та спричинивши проблеми у спільноті, він, як і під час "кризи порожнього крісла", сподівався на те, що інші союзники погодяться з його пропозиціями. Очевидно, що генерал прагнув у такий спосіб зменшити вплив американців в Європі та певним чином дистанціюватися від НАТО, щоб мати змогу вести переговори з країнами Східного блоку із широкого кола політичних і безпекових питань.

Натомість, саме у травні 1966 року позиції Бонну та Парижу почали змінюватися під впливом міжнародно-політичних і внутрішніх чинників.

1. Накопичення політичних, економічних і військових навантажень, що були спричинені війною у В'єтнамі, а також дедалі зростаюче усвідомлення того, що тиск на Ш. де Голля не тільки не дає результатів, а й здатний спонукати його до ще більш радикальних антинатовських кроків, змусили адміністрацію Л. Джонсона шукати більш поміркованих варіантів збереження ефективності Альянсу та свого впливу в Європі. Зокрема, німецький посол К-Х. Кнапштайн повідомляв, що у Вашингтоні наростає занепокоєння від можливих наслідків "жорсткої лінії", презентованої Д. Ачесоном, Дж. Боллом і Д. Раском щодо кроків генерала з виведення французьких військ, зокрема у Німеччині, із підпорядкування інтегрованих структур НАТО. Ця тенденція знайшла свій вияв у розпорядженні Білого дому з вимогою вищим посадовим особам уряду дотримувати стриманості під час публічних виступів щодо політики Ш. де Голля. Крім того, радник Президента США з національної безпеки В. Ростоу в розмові з німецьким послом висловив думку про те, що підтримка функціонування НАТО в надзвичайних ситуаціях за участі французів важливіша, ніж питання форми та організації, які можна обговорювати. Також в американській пресі та виступах політиків почастишала критика на адресу прихильників "жорсткої лінії" (Д. Ачесон, Д. Макклой тощо) за "розвал НАТО", за "особисте роздратування де Голля", а також за важкі наслідки для Альянсу, що можуть постати через можливе виведення французьких військ з німецької території³⁷⁵.

³⁷⁵ Botschafter Knappstein, Washington, an Bundesminister Schröder. 18 Mai 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 650-651.

Аналогічні тенденції спостерігалися й у підходах британського уряду до розв'язання питання розміщення французьких підрозділів на німецькій землі. Наприклад, 16 травня 1966 року на засіданні Постійної ради НАТО в Парижі Е. Шакбург, посол Великої Британії у Північноатлантичній раді, заявив, що завершення переговорів до 1 липня 1966 року із французами є малоімовірним, і його уряду "не подобається" варіант із проханням до французького уряду відкликати свої війська з ФРН, якщо не домовляться. У цьому випадку, якщо французи не відкладуть своє рішення, федеральний уряд має видати тимчасовий дозвіл на розміщення французьких військ до завершення переговорів³⁷⁶.

У цьому зв'язку німецьке керівництво прагнуло запобігти повторенню ситуації 1964 року з реалізацією проєкту багатосторонніх ядерних сил, коли під впливом цілої низки чинників, зокрема критики з боку Франції, американський президент відмовився від підтримки спільного з німцями плану. Тепер, у травні 1966 року, канцлер Л. Ерхард і міністр закордонних справ Г. Шредер намагалися уникнути становища, за якого Бонн зі своєю "жорсткою лінією" міг потенційно залишитися наодинці з Парижем у розпалі двосторонніх суперечок.

2. Хоча Вашингтон, Лондон та інші партнери з Альянсу висловили свою підтримку³⁷⁷ позиції Федеративної Республіки Німеччини та формату її переговорів з Францією щодо врегулювання питань, що пов'язані з виходом останньої з інтегрованої структури НАТО, проте існували певні відмінності між німцями, з одного боку, і британцями й американцями, – з іншого, стосовно тлумачення Паризьких угод 1954 року. Зокрема, ще 21 квітня 1966 року перший секретар посольства Великої Британії Ф. Берроуз заявив, що британська сторона не може підтримати думку про те, що внаслідок виходу з інтеграції Фран-

³⁷⁶ Botschafter Knapstein, Washington, an Bundesminister Schröder. 18 Mai 1966. S. 650-651.

³⁷⁷ 27 квітня 1966 року державний секретар німецького МЗС К. Карстенс представив проєкт Ноти Федерального уряду американському послу Макгі, послу Великої Британії Е. Томкінсу та послам 11 партнерів з НАТО. В цілому реакція на документ була позитивна. Gespräch des Bundesministers Schröder mit dem amerikanischen Botschafter McGhee. 29 April 1966. Fußnote 17. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland* 1966. S. 547.

ція втрачає право розміщувати свої війська на німецькій території³⁷⁸. Також 9 травня 1966 року під час розмови з канцлером Л. Ерхардом американський посол Д. Макгі зазначив: "Що стосується правових підходів, насправді не існує **важливих** (виділено нами) відмінностей. Однак видається доцільним не стверджувати, що порушення будь-якої з угод 1954 року означає недійсність усіх інших угод того часу. Варто обмежитися аргументом, що між підпорядкуванням військ НАТО та їх розміщенням у Німеччині існує імперативний зв'язок. Британські експерти дотримуються такої ж думки"³⁷⁹.

Зазначені відмінності свідчили про бажання британців і, меншою мірою, американців, об'єднати в одному пакеті як багатосторонні переговори між Францією та 14 іншими членами НАТО щодо військової співпраці, так і двосторонній діалог між Парижем і Бонном щодо перебування французьких збройних сил на німецькій території і їх правового статусу. Очевидно, що Вашингтон, і, особливо Лондон, прагнули зробити розв'язання кожної окремої проблеми, залежно від загального рішення, тим самим, отримати важелі впливу на позицію ФРН. Адже саме навесні 1966 року США (через війну у В'єтнамі) і Велика Британія (через економічні негаразди) переживали істотні фінансові проблеми та серйозно розглядали плани щодо скорочення своїх військ, які розміщені на німецькій території. Відповідно обидва ключових союзника з НАТО тиснули на Федеральний уряд і вимагали збільшення бюджетних відшкодувань на валютні компенсації США та Великій Британії у рамках офсетних угод за поставки продукції військово-промислового комплексу.

3. Недружня політика Ш. де Голля щодо НАТО та союзників викликала істотне невдоволення як у країн-партнерів, так і всередині Франції. Зокрема, з 13 по 20 квітня 1966 року у Національній Асамблеї (нижній палаті парламенту Франції) відбулися дебати з приводу політики уряду щодо виходу з військової організації НАТО. Парламентська опозиція добилася голосування з цього приводу, яке хоча й не було результативним –

³⁷⁸ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit dem amerikanischen Botschafter McGhee. 9 Mai 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 599.

³⁷⁹ Ibid.

137 із 465 голосів, але показало, що практично третина депутатів не підтримують відповідний курс Ш. де Голля³⁸⁰.

Зовні, у рамках "жорсткої лінії" Вашингтона проти генерала були використані всі засоби економічного та політичного тиску. У пресі та заявах офіційних осіб США, Великої Британії, ФРН та деяких інших країн з'явилися загрозливі натяки на те, що Франції доведеться заплатити США велику суму (бл. 2,5 млрд дол.). Також було розвинено тезу про те, що в рахунок "відшкодування збитків" при будівництві баз Франція буде позбавлена права користуватися системою радарного виявлення НАТО, утративши тим самим можливість ефективно використовувати свою ядерну "ударну силу" тощо. Були мобілізовані проатлантичні та опозиційні кола в самій Франції, які підняли тему загрози ізоляції країни та стверджували, що політика Ш. де Голля лише призведе до підвищення питомої ваги ФРН у НАТО. Усе це також змушувало керівництво Франції шукати менш радикальні варіанти для розв'язання суперечок із партнерами щодо виведення французьких збройних сил з інтегрованої структури НАТО.

4. Результати засідань Постійної ради НАТО, що відбувалися на початку травня в Парижі, свідчили про те, що 14 країн-партнерів зберегли свою прихильність військовій організації Альянсу та узгодили консолідовану колективну стратегію щодо розв'язання питань, які пов'язані з виходом Франції з його інтегрованих структур. Таким чином Ш. де Голлю не вдалося розколоти партнерів з НАТО та змусити їх іти на принципові поступки. Відповідно він, як і під час "кризи порожнього крісла", стикнувся з ситуацією, коли Франція, по суті, опинилася в ізоляції і була змушена на ініційованих нею переговорах протистояти об'єднаному колективному тиску з боку інших країн – членів Альянсу.

5. Двосторонні суперечки між Бонном і Парижем істотно активізували внутрішньополітичну дискусію у ФРН між "голлістами" та "атлантистами". У правлячій ХДС та уряді намітився "розкол" з питання розміщення французьких підрозділів на німецькій землі, значна частина проурядових депутатів були налашто-

³⁸⁰ Radoux, L. France and NATO. Western European Union. Committee on Defence Questions and Armaments. *Thirteenth Ordinary Session*. Paris. June, 1967. S. 62 ff.

вані зберегти військову присутність Франції у Федеративній Республіці практично за будь-які ціну. Тут варто зазначити, що канцлер і міністр, позиція яких визначала проамериканський табір, у цілому спиралися на підтримку більшості німецьких виборців. Згідно з опитуванням громадської думки у травні 1965 року, 60 % респондентів вважали, що безпеку Федеральної республіки гарантують лише США; 15 % – підтримали тісну співпрацю з Францією. На запитання, чи має Федеративна республіка приєднатися до США чи Франції у зовнішній політиці, 41 % – обрали США, а 27 % – Францію³⁸¹.

Опитування громадської думки у березні 1966 року показали, що на питання, чи є розпуск Верховного командування НАТО небезпечним, 45 % опитаних відповіли позитивно, 25 % – негативно, тоді як 30 % – не дали відповіді. На питання, чи слід НАТО поступитися президенту Ш. де Голлю, щоб дозволити йому йти своїм шляхом, чи слід розвивати Альянс без нього, якщо це необхідно, 8 % відповіли позитивно, тоді як 54 % відповіли, що НАТО має продовжувати свій розвиток без Франції³⁸².

Загалом динаміка згаданих чинників, а також наростання конфліктної ситуації, передусім для франко-німецьких відносин, через нерозв'язаність питання статусу та повноважень французьких військ унаслідок їх виходу із підпорядкування НАТО після 1 липня 1966 року, поставили Бонн перед необхідністю активного пошуку варіантів врегулювання з Парижем. Зокрема, німецьке керівництво прагнуло уникнути ситуації, за якої інші члени Альянсу через часові обмеження пішли б на поступки Ш. де Голлю та погодились зберегти французькі збройні сили на німецькій землі без урахування принципових вимог Бонна.

Для того, щоб максимально посилити свої публічні пропозиції Парижу, канцлер Л. Ерхард використав свій офіційний візит до Великобританії (23-25 травня 1966 р.), де відбулися німецько-британські урядові консультації із широкого кола питань, зокрема з проблематики подальшого розвитку НАТО. У комюніке сторони підкреслили високий рівень домовленос-

³⁸¹ Die Bundesrepublik. *Jahrbuch der öffentlichen Meinung 1965-1967*. Demoskopie, 1967. S. 445.

³⁸² Ibid. S. 448.

тей щодо спільних дій під час кризи Альянсу та зобов'язалися зробити все можливе, щоб зберегти та вдосконалити його "інтегровану оборону". Вони чітко висловилися за те, щоб переговорний процес з приводу врегулювання всіх суперечностей залишив для Франції можливості зберігати своє місце в Альянсі.

У комюніке також містилася своєрідна німецько-британська "відповідь" на французькі "загравання" з радянською ініціативою щодо проведення загальноєвропейської безпекової конференції без участі США. Дві країни чітко заявили, що Альянс також є спільною політичною платформою вільного світу, яку можна використовувати для розв'язання основних політичних питань, зокрема, питань відносин Схід – Захід. Особливий наголос Лондон і Бонн зробили на тому, що ключовою передумовою переговорів зі Східним блоком має бути попереднє обговорення ідей кожного партнера, їх узгодження всередині НАТО³⁸³.

25 травня 1966 року, у день прильоту з Лондона, Л. Ерхард виступив з урядовою заявою³⁸⁴ в Бундестазі, що містила дві концептуальні частини – звіт про урядові консультації у Великій Британії і німецьке бачення подальших необхідних кроків на розв'язання кризи НАТО. Це був дійсно непересічний випадок, коли канцлер безпосередньо в день повернення із зарубіжної поїздки інформував парламент про переговори. Але для нього це мало важливе політичне значення з погляду представлення публічних пропозицій, що були спрямовані керівництву Франції.

1. Підкресливши "повну згоду" між урядами Великої Британії і Німеччини з усіх основних питань, що стосуються поточної міжнародної ситуації, а також "дуже приємну та доброзичливу атмосферу" переговорів, Л. Ерхард представив і пояснив німецьким депутатам основні німецько-британські домовленості, відображені у комюніке.

2. Федеральний канцлер висловив надію, що підготовлені послами 14 країн НАТО пропозиції до засідання Північноатлантичної ради, яка мала відбутися у Брюсселі на початку червня, сприятимуть початку переговорів між НАТО та Францією.

³⁸³ Das gemeinsame deutsch-britische Kommuniqué. *Das Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung*. Nr. 70. 26 Mai. 1966. S. 551.

³⁸⁴ Erklärung des Bundeskanzlers. *Stenographischer Bericht 43. Sitzung der Deutscher Bundestag*. Bonn. den 25 Mai 1966. URL: <http://dipbt.bundestag.de/dip21/btp/05/05043.pdf>. S. 2027-2029.

У цьому контексті він зазначив існування "важливої, можливо єдиної важливої проблеми щодо постійної присутності французьких військ у Німеччині" і нагадав, що французький уряд "запитав нас, чи хочемо ми, щоб їхні війська залишилися в Німеччині". Далі Л. Ерхард навів ключову тезу: "Ми неодноразово давали принципово ствердну відповідь на це питання. Я хотів би тут, перед Високим зібранням, ще раз дуже чітко та однозначно відповісти "так" на це питання й при цьому наголосити, що ця позитивна відповідь стосується не лише французьких сухопутних військ у Німеччині, а й так само підрозділів військово-повітряних сил і сил протиповітряної оборони"³⁸⁵.

3. Керівник Федерального уряду принагідно повторив попередні німецькі вимоги про те, що "французьким військам у Німеччині доведеться брати на себе конкретну військову місію у рамках спільної оборони та надалі на чітких умовах взаємодіяти з командуванням та об'єднаними силами Альянсу". Він додав, що "питання про те, які права та обов'язки мають війська іншої держави, що перебувають на німецькій землі з метою спільної оборони, є дуже важливим політичним питанням". І якщо війська союзника хочуть вийти з інтегрованої структури НАТО, то "цілком логічно, що всі питання, що виникають із перебуванням цих військ, регулюють нові угоди. Це фактична необхідність, отже, законне занепокоєння"³⁸⁶.

4. У заяві канцлер запропонував вихід з ситуації, що пов'язана з коротким терміном, який установила французька сторона для виведення своїх військ з підпорядкування НАТО: "Якщо, незважаючи на наші зусилля, до 1 липня цього року не буде досягнуто нової згоди щодо військового завдання та правового становища французьких військ у Німеччині, необхідно буде розглянути перехідні правила, які діятимуть до досягнення згоди з цього приводу"³⁸⁷. Це була істотна зміна у позиції Бонна, оскільки до середини травня 1966 року західні німці в рамках погодженої з американцями "жорсткої лінії" серйозно розглядали можливість

³⁸⁵ Erklärung des Bundeskanzlers. *Stenographischer Bericht 43. Sitzung der Deutscher Bundestag*. Bonn, den 25 Mai 1966. URL: <http://dipbt.bundestag.de/dip21/btp/05/05043.pdf>. S. 2027.

³⁸⁶ Die Bundesrepublik. *Jahrbuch der öffentlichen Meinung 1965-1967*. Demoskopie, 1967. S. 2028.

³⁸⁷ Ibid.

виведення французьких військ у випадку, якщо не домовляться, або французи не переглянуть своє рішення.

5. Л. Ерхард використав парламентську трибуну в рамках заочної полеміки з Ш. де Голлем щодо "європейського питання" та ініціативи переговорів зі Східним блоком у форматі загальноєвропейської безпеки. Канцлер зауважив: "Під європейським питанням я розумію не в останню чергу відносини між ЄЕС і Великою Британією та іншими партнерами ЄАВТ. Якщо ми вже намагаємось покращити відносини з країнами Східної Європи за допомогою переговорів Схід – Захід, що ми вітаємо та в чому хотіли б взяти участь, – мені здається, що більш природнім і ще більш необхідним є зміцнення, передусім, відносин між країнами вільної Європи."³⁸⁸ Щодо радянського проєкту європейської конференції з безпеки він зазначив наступне: "На нашу думку, питання європейської безпеки нерозривно пов'язане з "німецьким питанням". Конференція, на якій європейську безпеку розглядали би без німецької проблеми, була б суперечливою. А без Сполучених Штатів Америки це взагалі немислимо"³⁸⁹.

Після оголошення заяви Федерального канцлера слово мали представники проурядових фракцій ХДС/ХСС і "вільних демократів", а також опозиційної СДПН. Усі вони в цілому позитивно оцінили британсько-німецькі домовленості та пропозиції щодо розв'язання кризи НАТО.

У мемуарах керівник зовнішньополітичного бюро у Відомстві Федерального канцлера Х. Остерхельд цитував вислів французького посла Ф. Сейду, який назвав цю заяву канцлера "переломним моментом" для французів. Х. Остерхельд зазначив, що німецьке керівництво у цьому зв'язку звернуло увагу на певні формулювання у ґрунтовній промові, з якою Ш. де Голь виступив 29 травня 1966 року з нагоди 50-річчя найбільшої битви Першої світової війни у Вердені³⁹⁰. Генерал, який саме у цій битві був поранений втретє і потрапив у полон до німецьких

³⁸⁸ Die Bundesrepublik. *Jahrbuch der öffentlichen Meinung 1965-1967*. Demokratie, 1967.

³⁸⁹ *Ibid.* S. 2029.

³⁹⁰ Osterheld, Horst: *Aussenpolitik unter Bundeskanzler Ludwig Erhard: 1963-1966; ein dokumentarischer Bericht aus dem Kanzleramt*. S. 320.

солдатів, сказав: "Військові чесноти французів і німців досягли тут кульмінації 50 років тому. Але обидва мусили усвідомити, що плоди цієї могутньої битви, як і всіх битв, що передували або слідували за нею, у кінцевому рахунку приносили лише страждання ... Сьогодні ці два сусідні та взаємодоповнюючі народи визнають, що перед ними відкривається шлях до спільних дій... У багатообіцяючому договорі вони висловили готовність безпосередньо та взаємовигідно співпрацювати; Франція також і сьогодні до цього готова"³⁹¹.

Промова канцлера перед Бундестагом, взаємні політичні жести і, головне, прагнення зменшити ризики напередодні важливої конференції міністрів НАТО істотно покращили атмосферу двосторонніх відносин. 1 червня 1966 року німецький посол М. Клайбер повідомив Генерального секретаря МЗС Франції Е. Альфана про пропозицію Федерального уряду "негайно" розпочати в Бонні двосторонні переговори про дислокацію та статус французьких військ у Федеративній Республіці. Також було запропоновано, що переговори вестимуть керівники відповідних департаментів МЗС. А вже 3 червня 1966 року німецькі дипломати проінформували представництва в країнах НАТО, що уряд Франції погодився на переговори, відповідно до пропозиції федерального уряду. За французькою пропозицією, їх початок мав відбутися 13 червня 1966 року³⁹².

На засіданні Ради міністрів НАТО 7-8 червня 1966 року було прийнято низку важливих рішень щодо напрямів військової реорганізації альянсу, а також обговорено питання перенесення об'єктів НАТО з території Французької Республіки. Оскільки існували різні думки, а деякі країни прагнули почекати та подивитися, як далі розвиватимуться переговори з Францією, тому остаточне рішення було перенесено на наступне засідання Ради міністрів НАТО, яке мало відбутися у жовтні 1966 року. Міністри також провели широку дискусію з основних проблем,

³⁹¹ Discours du général de Gaulle le 29 mai 1966 à Douaumont 50e anniversaire de Verdun. URL : https://www.asafrance.fr/images/memoire_verdun_de_gaulle_discours_douaumont.pdf. P. 3-4.

³⁹² Gespräch des Bundesministers Schröder mit dem italienischen Außenminister Fanfani in Brüssel. 5 Juni 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 762.

що впливають на європейську безпеку, зокрема, підтвердили, що рішення німецької проблеми є одним із центральних питань відносин Схід – Захід³⁹³.

Політично значимим став той факт, що попередні домовленості 14 партнерів були представлені Раді міністрів НАТО міністром закордонних справ Нідерландів Й. Лунсом як рекомендації і за результатами засідання офіційно оформлені як рішення Ради, тобто за погодженням з міністром закордонних справ Франції. На думку німецького дослідника Д. Лойфера, за допомогою цього компромісу вдалося "уникнути відкритого розриву між "чотирнадцятьма" та Францією" та створити процедурні рамки для розв'язання конфлікту³⁹⁴. Однак основні політичні проблеми кризи не було подолано. Зокрема, мали відбутися переговори та залишалося відкритим питання про те, яким чином має бути реалізоване бажання Франції – залишатися членом Альянсу без участі в його військової організації.

Під час конференції досить цікавою виявилася дискусія про формат дво- і багатосторонніх переговорів щодо місії і статусу французьких військ на німецькій землі. Спочатку Франція підтвердила, що прийняла пропозицію Німеччини про двосторонні переговори про дислокацію та статус французьких військ на німецькій території, але в той самий час відхилила пропозицію "чотирнадцяти" провести переговори про військову місію цих військ із переговорною комісією, що складається з п'яти країн НАТО. Останнє міністр закордонних справ М. Кув де Мурвіль мотивував тим, що питання, які мають бути там розглянуті, є винятково технічними та військовими³⁹⁵. Після цього чотирнадцять країн виступили з компромісною пропозицією, яка передбачала початок переговорів у Постійній раді НАТО з одночасним дорученням Верховному головнокомандувачу об'єднаних

³⁹³ Communiqué Issued Following the Ministerial Session of the North Atlantic Council, Brussels, June 7-8, 1966. *American Foreign Policy, Current Documents 1966*. Document IV 21. United States. Department of State. Historical Division, Bureau of Public Affairs, 1966. P. 344-347.

³⁹⁴ Läufer D. Krisen in den Europäischen und Atlantischen Organisationen. *Kölner Schriften zur Politischen Wissenschaft*. Berlin : Duncker & Humblot. Band 4. 1974. S. 308.

³⁹⁵ Staatssekretär Carstens, z. Z. Brüssel, an das Auswärtige Amt. Betr.: Konferenz der 14 Außenminister in Brüssel am 6 Juni 1966. 7 Juni 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 771.

сил НАТО в Європі генералу Л. Лемніцеру та начальнику французького Генерального штабу генералу Ш. Еллере провести переговори для роз'яснення військових питань. Останні мали включати основні напрями переговорів щодо військової місії французьких військ у Федеративній республіці, "включаючи їхню співпрацю з силами НАТО та домовленості щодо підпорядкування у надзвичайних ситуаціях". М. Кув де Мурвіль відхилив і це доповнення, після чого йому повідомили, що "краще взагалі не приймати жодного тексту та вважати, що домовленостей не вдалося досягти". "Очевидно здивований твердою позицією чотирнадцяти, Кув погодився з останньою і зазначив, що він лише наполягав на видаленні слів "у надзвичайних ситуаціях"³⁹⁶.

Держсекретар К. Карстенс інформував своє керівництво, що стосовно військового мандату французьких підрозділів у Німеччині Рада міністрів НАТО підтримала пропозиції трьох держав (Німеччини, США та Великої Британії) про те, що військову місію цих військ мають визначати угоди між Францією та чотирнадцятьма членами Альянсу в цілому. Натомість питання розміщення французьких збройних сил у Німеччині та їхнього статусу мало бути розв'язане шляхом двосторонніх переговорів між німецьким і французьким урядом. Було також узгоджено, що метою багатосторонніх переговорів має бути згода Франції на:

- прийняття чітко визначеної оборонної місії для збройних сил Франції у Німеччині;
- участь цих військ у заходах з підготовки та забезпечення спільної оборони на території ФРН у міжвоєнний період;
- підпорядкування збройних сил Франції в Німеччині командуванню НАТО у випадку війни;
- продовження співпраці Франції у системі протиповітряної оборони НАТО;
- участь французьких підрозділів, дислокованих у Німеччині, у системі раннього попередження НАТО.

На думку К. Карстенса результати засідання засвідчили, що чотирнадцять партнерів є єдиним цілим, вони налаштовані чітко представляти спільні інтереси Альянсу щодо Франції.

³⁹⁶ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit dem amerikanischen Außenminister Rusk. 9 Juni 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 783.

Міністри закордонних справ деяких держав, що, зазвичай, виявляли гнучкість (Португалія, Данія) були стримані й не намагалися ставити під загрозу успіх конференції. Канада, позиція якої значною мірою мотивована внутрішньою політикою, нарешті показала себе кооперативною та, імовірно, продовжить приєднуватися до більшості в майбутньому³⁹⁷.

Після завершення конференції Ради міністрів НАТО діалог і політичні жести були продовжені у франко-німецьких відносинах. Німецьке керівництво вирішило відійти від практики обміну з Парижем публічними нотами, зокрема, змінило підготовлений у зовнішньополітичному відомстві ФРН проєкт відповіді на французьку ноту від 18 травня. Як писав з цього приводу Х. Остерхельд, йому було доручено "зробити цей проєкт більш привітним у вигляді листа Ерхарда до де Голля"³⁹⁸. Такий лист було направлено президенту Франції 9 червня 1966 року³⁹⁹. У ньому канцлер відзначив промову де Голля у Вердені, де прозвучали "вражаючі слова про стосунки між нашими двома народами, їхню історію та спільне майбутнє". Ураховуючи, що за кілька днів мали розпочатися німецько-французькі переговори про майбутній статус французьких військ у Німеччині, а також візит генерала до СРСР, Л. Ерхард був "радий скористатися цими двома важливими політичними датами як приводом для написання особистого листа" Президенту Франції. У першу чергу, глава Федерального уряду нагадав, що пам'ятає розмову з генералом про його поїздку до Москви та підтвердив, що напередодні цієї подорожі Німеччина має певні "очікування", готова взяти на себе "великі зобов'язання" заради возз'єднання та не відчуває "занепокоєння". Але зазначив, що зарано вважати, що рівень радянської загрози для Західної Європи зменшився.

Стосовно другого питання канцлер підтвердив своє бажання, чітко висловлене перед німецьким Бундестагом, щоб французькі війська й надалі залишалися в Німеччині. Він висловив

³⁹⁷ Staatssekretär Carstens, z. Z. Brüssel, an das Auswärtige Amt. Betr.: Konferenz der 14 Außenminister in Brüssel am 6 Juni 1966. 7 Juni 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 771-772.

³⁹⁸ Osterheld, Horst: Aussenpolitik unter Bundeskanzler Ludwig Erhard: 1963-1966. S. 320.

³⁹⁹ Bundeskanzler Erhard an Staatspräsident de Gaulle. 9 Juni 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 788-790.

сподівання на швидке узгодження необхідних норм, що забезпечать "плідну та ефективну співпрацю двох народів при збереженні територіального суверенітету ФРН" тощо.

13 червня 1966 року в Бонні розпочалися переговори про статус французьких військ у Німеччині між міністеріаль-директором німецького МЗС Х. Мейер-Лінденбергом і керівником європейського відділу міністерства закордонних справ Франції Ж. де Бомарше. Німецька сторона запропонувала своїм візаві укласти нову угоду про дислокацію французьких військ у Федеративній республіці та шляхом інших домовленостей адаптувати положення про їх правовий статус до нових реалій. Також було наголошено на взаємозалежності військово-політичних завдань, які буде розглянуто, між Францією та 14 державами, та проблематики, що стала предметом поточних переговорів між Німеччиною та Францією. З погляду Бонна переговори щодо обох предметних напрямків мали відбуватися паралельно⁴⁰⁰.

На питання німецької сторони щодо намірів уряду Франції вивести французькі підрозділи ВПС і ППО, розміщені в країні, незалежно від результату переговорів, Ж. де Бомарше відповів, що Париж повідомив центральний штаб збройних сил НАТО в Європі про виведення 15 літаків, оскільки вони призначені для автоматичного залучення в рамках інтегрованих структур. Натомість він деталізував, що не йдеться про негайне відкликання, відповідні терміни буде узгоджено під час переговорів між верховним командуванням Франції та Альянсу⁴⁰¹.

Далі партнери розгорнули досить жваву дискусію з найбільш суперечливого питання. Зважаючи на обмаль часу на узгодження всіх питань до 1 липня 1966 року, німці запропонували французам перенести встановлений ними термін, доки не буде розв'язано всі проблеми. Ж. де Бомарше заявив, що продовження терміну не є можливим, оскільки заходи, оголошені до 1 липня, стосуються також інших французьких підрозділів поза межами ФРН. Натомість він запропонував тимчасовий підхід,

⁴⁰⁰ Bundesminister Schröder an Ministerialdirektor Meyer-Lindenberg. Betr.: Französische Truppen in Deutschland. 10 Juni 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 809-810.

⁴⁰¹ Ibid. S. 812.

згідно з яким на час переговорів статус французьких військ у Федеративній республіці продовжують визначати чинні угоди. У свою чергу, Х. Мейєр-Лінденберг наполіг на тому, що під час перехідного етапу дислокація збройних сил Франції "базуватиметься лише на декларації федерального уряду, а не на договорі про розміщення 1954 року". У відповідь французький дипломат зазначив, що договори 1954 року залишаються легітимною правовою основою, і виведення французьких збройних сил з інтегрованих структур НАТО не змінює існуючих прав на розміщення, оскільки можливість цих змін не була передбачена зазначеними договорами ⁴⁰².

На завершення дискусії керівник європейського відділу міністерства закордонних справ Франції представив проєкт односторонньої декларації, в якому уряд Франції взяв до уваги бажання Федерального уряду щодо подальшого розміщення французьких військ у Федеративній Республіці та зазначив, що дислокацію буде здійснено на підставі п. 2 ст. 4 Договору про Німеччину від 23 жовтня 1954 року. Далі було заявлено, що "реалізація права розміщення зазначених сил на території Федеральної Республіки буде залежати, наскільки це стосується, від згоди Федерального уряду"⁴⁰³.

По суті перший раунд переговорів показав, що сторони залишилися на своїх позиціях і, попри конструктивну атмосферу, досить далекі від компромісу. На наш погляд, останнє пояснювалося тим, що Франція та Німеччина прагнули дочекатися результатів візиту Ш. де Голля до Радянського Союзу. Додатковим чинником, що впливав на двосторонні дебати, стала певна затримка із початком багатостороннього раунду переговорів між Францією та 14 країнами НАТО. Як доповідав з Парижу німецький посол В. Греве у Постійній Раді НАТО, відповідні переговори розпочалися 21 червня 1966 року. Зокрема, французькому представнику П. де Леусу було передано каталог пропонуваного обговорення питань, що погоджені чотирнадцятьма. Але останній очевидно не мав детальних вказівок, крім заяв, які висловив міністр закордонних справ М. Кув де Мурвіль під час

⁴⁰² Bundesminister Schröder an Ministerialdirektor Meyer-Lindenberg. Betr.: Französische Truppen in Deutschland. 10 Juni 1966. Fußnote 15-16. S. 811-812.

⁴⁰³ Ibid. Fußnote 19. S. 812.

останньої Ради Міністрів НАТО в Брюсселі. Французький посол також висловив занепокоєння щодо якнайшвидшого продовження переговорів, "оскільки він не міг отримати своєчасні вказівки через поїздку міністра закордонних справ до Москви". В. Греве також зазначив, що "на сьогоднішній день перебіг засідань у Постійній Раді НАТО не сприяє продовженню двосторонніх переговорів у Бонні"⁴⁰⁴.

Із 20 червня по 1 липня 1966 року Президент Франції перебував в СРСР із державним візитом. Уже 23 червня німецький посол Г. Вальтер доповідав з Москви про перші результати зустрічей Ш. де Голля з радянським керівництвом, які відбулися 21-22 червня.

1. Під час обговорення пропозиції Л. Брежнєва про проведення європейської конференції генерал чітко відповів: "Повноцінно запросити Східну зону (НДР – авт.) як учасника такої міжнародної конференції неможливо". А під час обговорення "німецького питання" на прохання Л. Брежнєва щодо визнання НДР зазначив: "Це ваше утворення й воно є штучним, тому його визнання не має жодного значення та практичного інтересу"⁴⁰⁵.

2. Сторони детально обговорили проблему В'єтнаму та, як видається, зблизили радянський і французький підходи. На спробу генерала Ш. де Голля дізнатися більше про радянсько-китайські відносини Брежнєв відповідав ухильно.

3. Щодо двох питань, які було розглянуто 21 червня, – про участь Німеччини в ядерному озброєнні та про загальне роззброєння – німецьке посольство станом на 23 червня ще не мало інформації, оскільки про це не йшлося ні на пресконференції, ні у коментарях преси, ні в приватних розмовах.

4. Франція та СРСР домовились про інституціоналізацію консультацій в економічній і науковій сфері, а також про встановлення "гарячої лінії".

5. Було повідомлено, що після повернення Ш. де Голля із турне по СРСР відбудеться остаточне пленарне засідання обох делегацій у Москві, протягом якого заплановано підписання угод про науково-технічну та економічну співпрацю, а також спів-

⁴⁰⁴ Drahterlaß des Staatssekretärs Carstens. 23 Juni 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 863-864.

⁴⁰⁵ Ibid. S. 857.

працю у сфері вивчення та освоєння космічного простору в мирних цілях.

Важливо зазначити, що й з інших, важливих для німецької сторони, питань генерал дав позитивні публічні сигнали. Наприклад, 22 червня 1966 року кореспондент агентства "Франс Прес" Б. Тесолен повідомляв із Москви, що де Голль "вважає, що конференція, заснована на тому принципі, що Сполучені Штати не зацікавлені в безпеці Європи, не мала б шансів з боку Великої Британії або деяких інших західноєвропейських держав"⁴⁰⁶.

22 червня відбулося засідання Федерального уряду, під час якого було заслухано доповідь міністра закордонних справ Г. Шредера про поточний стан переговорів із Францією на рівні НАТО та двосторонніх відносин. Він запропонував обговорити проєкт односторонньої декларації Федерального уряду, яка забезпечить тимчасове регулювання розміщення французьких військ у Федеративній республіці до укладення нової франко-німецької угоди, а також заходи щодо забезпечення суверенітету Німеччини над французькими військами. Відбулися жваві дебати як щодо форми та змісту відповідного проєкту документу, так і щодо процедури його підготовки та прийняття. За результатами дискусії було доручено Федеральній раді оборони обговорити це питання на спеціальному засіданні, яке відбулося під головуванням федерального канцлера ввечері того самого дня⁴⁰⁷. На зібранні було остаточно погоджено односторонню німецьку декларацію, в якій ФРН дозволить розміщення французьких військ на своїй території до позитивного завершення переговорів. Також було домовлено про призначення спеціального представника німецького уряду для взаємодії з командуванням французьких підрозділів. Під тиском крила "голлівців" та з метою уникнення можливих ускладнень із Парижем було прийнято рішення про необхідність попереднього повідомлення французів, американців і британців про зміст

⁴⁰⁶ Гусев В.Е. От вечной Франции – вечной России: визит где Голля в СССР в июне 1966 г. *Родина*. 1966. №12. С. 142.

⁴⁰⁷ Kabinettsitzung am 22 Juni 1966. *Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung*. URL: https://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/00/k/-k1966k/kap1_2/kap2_24/para3_3.html

документу та його формулювання, щоб мати можливість зробити його більш компромісним.

Узгодивши політичну лінію на урядовому рівні та усвідомивши, що результати візиту Президента Франції до СРСР не містили деструктивних чинників для Бонна, керівництво німецького МЗС прийняло рішення негайно активізувати франко-німецькі переговори щодо статусу та розміщення французьких військ у ФРН. У цьому контексті варто зазначити, що депеша посла Д. Вальтера із Москви надійшла до Бонна 23 червня об 11:30, і саме того ж дня, о 17:40, німецьким послам у Франції, Великій Британії, США та Постійній Раді НАТО було надіслано циркуляр державного секретаря К. Карстенса щодо позиції і подальших кроків Федеративної республіки, які спрямовано на розв'язання комплексу питань щодо статусу та дислокації французьких підрозділів на німецькій землі⁴⁰⁸. К. Карстенс інформував адресатів про те, що прийняв посла Ф. Сейду та повідомив йому про намір 30 червня або 1 липня 1966 року представити Парижу декларацію щодо перехідного регулювання комплексу питань, які пов'язані зі статусом і дислокацією французьких військ у Німеччині. У цьому документі йдеться про наміри німецької сторони:

- привітати початок дво- і багатосторонніх переговорів, які мають привести до узгодженого рішення протягом розумного часу;
- погодитись, із врахуванням німецьких правових норм, з тим, що збройні сили Франції поки залишаються в Німеччині та продовжуватимуть виконувати свою попередню оборонну роль під час дії перехідної домовленості;
- призначити свого представника у ранзі генерала, який після 1 липня представлятиме територіальний суверенітет ФРН у відносинах зі збройними силами Франції й опікуватиметься питаннями взаємодії військових двох країн на німецькій території.

К. Карстенс окремо зазначив, що саме німецька сторона прагне заздалегідь попередити про свої наміри французів, щоб вони не були здивовані таким кроком. Мета декларації – знайти у конструктивному руслі практичну домовленість на час переого-

⁴⁰⁸ Drahterlaß des Staatssekretärs Carstens. 23 Juni 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland*. Bd.1.1. Januar bis 31 Juni 1966. München : Oldenbourg, 1997. S. 863-866.

ворів. Окремо було додано, що з проєктом декларації також за-
здалегідь буде ознайомлено американці та англійці. К. Карстенс
також особливо наголосив на тому, що текст документу істотно
відрізняється від рекомендацій, що були розроблені у травні
тристоронньою робочою групою. По-перше, у декларації не буде
чіткого повторення німецької тези про те, що після 1 липня
1966 року Франція вже не може реалізовувати права на розмі-
щення своїх військ за Договором 1954 року; натомість, ітиметься
про загальне врахування німецьких правових норм. По-друге, у
документі не буде чіткого наголосу на тому, що німецьку згоду
на подальше перебування французьких військ у Німеччині мож-
на відкликати в будь-який час; натомість буде висловлено згоду
та сподівання в успішності переговорів і їх своєчасному звер-
шенні. По-третє, новацією є пропозиція призначення предст-
авника в генеральському званні, що здійснював би права та ко-
мунікацію стосовно французьких військ. У завершальній час-
тині циркуляру К. Карстенс чітко зазначає, що на питання з
американської чи англійської сторони слід стверджувати, що
пропонована декларація є слабшою, ніж підготовлені у тристо-
ронній групі рекомендації, але "вона не є слабкішою за суттю,
натомість її формулювання є більш примирливими"⁴⁰⁹.

27 червня 1966 року в Бонні відбулося спільне обговорення
проєкту декларації з представниками американського та бри-
танського посольств. За пропозицією британців було внесено
незначні правки задля пом'якшення тексту, аби "не дати фран-
цузам жодного приводу для виведення своїх збройних сил"⁴¹⁰.

28 червня 1966 року К. Карстенс ще раз обговорив із фран-
цузьким послом Р. Сейду проєкт декларації. Останній зазначив,
що уряд Франції надав би перевагу обміну листами у питанні
регулювання перехідних домовленостей і висловив стурбова-
ність тим, що декларація Федерального уряду може зашкодити
майбутнім переговорам. Із цієї причини, зокрема, існували
"серйозні заперечення" щодо призначення "представника у
генеральському званні". Натомість Р. Сейду висунув пропози-
цію створити місію зв'язку для координування всіх питань.
У свою чергу, держсекретар німецького МЗС уточнив, що при-
значення генерала має на меті функцію не координування, а

⁴⁰⁹ Drahterlaß des Staatssekretärs Carstens. 23 Juni 1966. S. 866.

⁴¹⁰ Ibid.

"здійснення певних прав, які ми вже мали, згідно з чинними договорами" та, відповідно не йшлося про намір завдати шкоди майбутньому регулюванню⁴¹¹.

29 червня 1966 року відбулося засідання Федерального уряду, під час якого ще раз було розглянуто питання розміщення французьких військ після 1 липня. Державний секретар К. Карстенс доповів кабінету міністрів про підготовку проекту німецької декларації і консультації щодо її змісту з американськими, британськими та французькими представниками. Він зазначив, що побажання посла Р. Сейду були певним чином враховані в новій редакції раніше підготовленого тексту, зокрема було прибрано слова "у генеральському званні". Нову редакцію було проголосовано на засіданні уряду⁴¹².

30 червня 1966 року було опубліковано ноту Федерального уряду, в якій було висловлено згоду на розміщення французьких військ на німецькій території до позитивного завершення двосторонніх переговорів із цього приводу. Важливим і конструктивним чинником стало формулювання: "Оскільки з 1 липня 1966 року збройні сили Франції на федеральній території виходять із командної структури НАТО, Федеральний уряд, без шкоди для майбутньої франко-німецької угоди, призначить представника, який з 1 липня 1966 року представлятиме суверенітет Федеративної республіки стосовно французьких збройних сил, які розташовані на її території"⁴¹³.

4 липня 1966 року уряд Франції офіційно заявив, що Угода від 23 жовтня 1954 року "Про перебування іноземних збройних сил у ФРН" залишається основою для розміщення французьких військ у ФРН. Було також зазначено, що французький уряд розуміє, що "ідея федерального уряду про призначення свого представника, який представлятиме суверенітет Німеччини стосовно французьких сил у Німеччині, не передбачає жодного наміру порушувати положення чинних угод"⁴¹⁴.

⁴¹¹Drahterlaß des Staatssekretärs Carstens. 23 Juni 1966. Fußnote 14. S. 866.

⁴¹²Kabinettsitzung am 29 Juni 1966. *Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung* online. URL: https://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/00/k/k1966k-/kap1_2/kap2_25/para3_2.html

⁴¹³Note der Bundesregierung vom 30 Juni 1966. *Das Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung*. 1966. Nr. 60. S. 713.

⁴¹⁴Botschafter Klaiber, Paris, an das Auswärtige Amt. 1 Juli 1966. S. 907-908.

6 липня 1966 року тему франко-німецьких переговорів знову розглядали на засіданні Федерального уряду. На прохання канцлера заслухали міністра закордонних справ Г. Шредера, що поінформував про відповідь Парижа на німецьку ноту 30 червня 1966 року. На думку глави німецької дипломатії, попри те, що французи твердо наполягли на чинності угод 1954 року, було очевидно, що вони прагнуть продовжити переговорний процес та згодні на німецького представника, хоча й інтерпретують його позицію у розумінні французької юридичної думки. Міністр також зазначив, що наступний раунд франко-німецьких переговорів відбудеться у Бонні 15 липня 1966 року. По завершенню обговорення кабінет міністрів проголосував за призначення генерал-майора П. Келера відповідальним за представлення інтересів Федеративної республіки щодо французьких збройних сил, які розташовані на її території⁴¹⁵.

Паралельно з активізацією переговорного процесу з Парижем, почали наростати негативні тенденції у двосторонніх відносинах Бонна з Вашингтоном і Лондоном. По-перше, під час візиту канцлера до Великої Британії наприкінці травня 1966 року керівництво останньої висунуло вимогу "повного відшкодування" валютних витрат британської "рейнської армії" у розмірі близько 1 млрд нім. марок на рік⁴¹⁶. В іншому випадку Лондон погрожував вивести свої дивізії з ФРН. По-друге, починаючи з травня 1966 року у США дедалі більше множилися голоси опозиційних політиків і ЗМІ, які під впливом війни у В'єтнамі, "кризи НАТО" та відповідних бюджетних і економічних проблем наполегливо виступали за скорочення американських збройних сил в Європі та більш рівномірний розподіл витрат серед союзників, зокрема вимагали від німців збільшення бюджетних витрат на валютні компенсації США в рамках офсетних угод за поставки продукції військово-промислового комплексу. Наприклад, 26 травня 1966 року агенція "Associated Press" опублікувала опитування 75 сенаторів, серед яких 44 – висловились за ско-

⁴¹⁵ Kabinettsitzung am 6 Juli 1966. *Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung*. URL: https://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/00/k/k1966k-/kap1_2/kap2_27/para3_1.html

⁴¹⁶ Kabinettsitzung am 13 Juli 1966. *Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung* online. URL: https://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/-101/k/k1966k/kap1_2/kap2_28/para3_4.html

рочення кількості американських військ в Європі, 15 – за символічну присутність однієї дивізії⁴¹⁷. У цьому контексті посол К.-Х. Кнапштайн доповідав 10 червня 1966 року в Бонн, що у довготривалій перспективі немає сумнівів, що "уряд не зможе й не буде протистояти тиску Конгресу та громадськості", тому керівництву ФРН варто "очікувати серйозного зіткнення з питання значного скорочення військ одного дня"⁴¹⁸.

16 червня 1966 року під час зустрічі з Р. Барцелем, головою урядової фракції ХДС/ХСС у Бундестазі, президент Л. Джонсон зазначив, що підтримка союзників за кордоном коштує американцям "чималих труднощів і багато нервів" і, оскільки німці вважають "присутність американських військ у Німеччині чи Європі потрібною, тоді вони також мають розвивати власні ідеї щодо їх фінансування". Про жорсткість позиції США свідчила й подальша його фраза: "У нас немає кращих союзників, ніж німці. Однак канцлеру, перш ніж він отримає свою зарплату, слід спочатку подумати про фінансову сторону, яка турбує американців. Нам легше забрати людей з Європи, ніж витягнути з німців бодай долар"⁴¹⁹.

5 липня 1966 року канцлер в листі до Л. Джонсона визнав: "Валютні відшкодування безперечно ставлять перед нами складні проблеми. Однак ми зробимо все можливе, щоб знайти рішення, прийнятне для Сполучених Штатів. До того ж, слід враховувати інші послуги, крім придбання зброї і військової техніки". Варто зазначити, що це питання поставило уряд Л. Ерхарда у надзвичайно важке становище через відсутність достатніх коштів у федеральному бюджеті. По суті це означало, що необхідно або підвищувати податки, проти чого виступали "вільні демократи" та погрожували вийти з коаліції, або якось домовитися з американцями про відстрочення платежів. Крім того, німці були дуже занепокоєні можливими наслідками для європейської безпеки, зважаючи на аналогічну ситуацію з бри-

⁴¹⁷ 44 Senators favor cuts in U.S. Forces in Europe. *THE NEW YORK TIMES*. – *International Edition*. 26.05.1966. Nr. 39570. P. 1.

⁴¹⁸ Botschafter Knappstein, Washington, an Bundesminister Schröder. Betr.: Amerikanische Truppen in Europa 10 Juni 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 806.

⁴¹⁹ Gespräch des Vorsitzenden der CDU/CSU-Fraktion, Barzel, mit Präsident Johnson in Washington. 16 Juni 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 826.

танцями, а також враховуючи, що на той час остаточно ще не було відомо, чи залишать свої війська французи. Саме цим і можна пояснити незвичайно жорстку тональність подальшої фрази із листа Л. Ерхарда до Л. Джонсона: "На мій і, сподіваюся, Ваш погляд, цей набір питань не має бути пов'язаний із питанням, чи залишаться американські війська в Німеччині в майбутньому. Це занадто легко породжує різні думки та несправедливо щодо дружби між нашими двома країнами та наших спільних завдань"⁴²⁰.

15 липня 1966 року у Бонні відбувся другий раунд франко-німецьких переговорів про статус і дислокацію французьких збройних сил у Німеччині. Розглядали два основні питання: адаптація Статуту військ НАТО до зміненої ситуації і нові правила розміщення після 1 липня 1966 року. Із першого питання німці пропонували узгодити зміни в таких темах: нерухомість і маркування; будівництво та водопостачання; переміщення військ на федеральній території; маневри та підготовка; консультації із федеральним урядом щодо важливих кадрових змін у командуванні збройних сил Франції; періодичне повідомлення Федеральному уряду про склад і структуру збройних сил Франції на федеральній території та їхнє озброєння, що зберігається на федеральній території; перетин кордону; висилка осіб та право на обшук німецькими органами влади, якщо є нагальна підозра на правопорушення чи злочини тощо.

Як повідомляв керівник німецької делегації Х. Мейєр-Лінденберг, французька сторона спочатку заявила, що їхні ідеї поширюються лише на "незначні корективи" у застосуванні існуючих норм, і німецькі пропозиції, очевидно, вийшли далеко за рамки цього. За результатами обговорення французи конструктивно відреагували на більшість німецьких пропозицій, але висловили негативну реакцію щодо кадрових консультацій, періодичних повідомлень про склад, структуру та озброєння, а також щодо права висилки та обшуку.

З другого питання відбулась жвава дискусія, протягом якої сторони обмінялися вже відомими позиціями щодо чинності для французьких військ Угоди 1954 року після їх виведення з

⁴²⁰ Bundeskanzler Erhard an Präsident Johnson. 5 Juli 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 920.

інтегрованої оборони НАТО. За свідченням німецького дипломата, французька делегація переважно конструктивно сприйняла його зауваження та обмежилася перспективою подальшого вивчення. Проте, у нього склалося враження, що французька сторона не виключає можливості зближення позицій, включно із договором на розміщення. Наостанок Ж. де Бомарше зазначив, що німецькі пропозиції щодо правового статусу французьких збройних сил у Німеччині вийшли далеко за межі французьких ідей і висловив надію, що ці питання, можливо, можуть бути розв'язані на більш високому рівні до наступної зустрічі. На погляд Х. Мейєр-Лінденберга, це потрібно розуміти як ознаку майбутнього візиту Ш. де Голля до ФРН.

На наш погляд, напередодні чергового саміту керівників Федеративної республіки та Франції у відносинах двох країн у цілому склалася сприятлива ситуація для врегулювання існуючих суперечностей. Через загрозу істотного скорочення американських і британських військ, а також для покращення своїх позицій для діалогу з Вашингтоном і Лондоном, Бонн був налаштований іти на компроміси щодо продовження дислокації французьких військ на німецькій землі. У свою чергу, французька дипломатія прагнула зберегти присутність своїх підрозділів у Німеччині та водночас максимально зменшити свою військову прив'язку до Альянсу. Оскільки існували рішення Брюссельської Ради НАТО щодо паралельних і взаємозалежних переговорів як між Бонном і Парижем, а також і 14 партнерів із Францією, останній було важко досягти своєї мети через колективний тиск і солідарність країн НАТО. У цьому зв'язку однією з цілей Ш. де Голля було спочатку досягти двосторонніх домовленостей з ФРН, а вже потім – вести багатосторонні дискусії щодо параметрів своєї військової взаємодії з Альянсом. Таким чином, він мав великий інтерес до того, щоб за рахунок "компромісу" з німцями, розбити єдність колективних зусиль НАТО та максимально розширити свободу для своїх дій в Європі.

21 липня 1966 року у Бонні пройшов черговий раунд франко-німецьких регулярних консультацій, протягом якого відбулося дві зустрічі "віч-на-віч" Ш. де Голля та Л. Ерхарда, переговори міністрів закордонних справ і керівників урядів, зустріч президентів двох країн тощо. За традицією спочатку обговорювали широкий спектр питань, щодо яких між Бонном і Парижем існував збіг підходів або, принаймні, не існувало істотних розбіжностей:

- враження від поїздки генерала до СРСР, відносини з Москвою;
- війна у В'єтнамі та її вплив на зовнішню політику США;
- проблематика нерозповсюдження ядерної зброї;
- можливості розширення діалогу зі східноєвропейськими країнами Східного блоку;
 - "німецьке питання";
 - відносини між блоками в Європі та ідея загальноєвропейської конференції з безпеки;
 - економічний розвиток "шістки" та її відносини зі США.

Варто зазначити, що з усіх цих питань сторони конструктивно обмінялися думками, більш-менш узгодили свої позиції і в цілому продемонстрували, що консультативний механізм є досить важливим та ефективним чинником балансування двосторонніх відносин. Але було ще дві проблеми, які керівники двох держав досить довго й ретельно обговорювали під час зустрічі "віч-на-віч" та шукали порозуміння. Наприклад, досить гостро стояло кадрове питання у контексті процесу ратифікації "Договору про злиття", оскільки в рамках "люксембурзького компромісу" було домовлено, що обмін відповідними ратифікаційними грамотами відбудеться тільки після узгодження персонального складу нової Комісії і її Президії. У контексті формування єдиної виконавчої влади в ЄЕС Л. Ерхард зазначав, що початок повноцінної роботи Митного союзу 1968 року означатиме "справжню віху спільного ринку". У цьому зв'язку канцлер просив генерала про те, щоб "до цього часу професор Хальштейн, який раніше керував Комісією, залишався президентом". А після 1968 року, на думку канцлера, можна застосувати запропонований Францією механізм ротації керівництва об'єднаної комісії. У відповідь Ш. де Голль досить чітко наголосив, що "ніхто не заперечує заслуг (Хальштейна – авт.) перед Співтовариством" і "Франція дуже поважає цього талановитого чоловіка", але "Хальштейн був президентом багато років" і коли "шістка" домовлялася про злиття до єдиної комісії, було прийнято рішення щодо "регулярної ротації її керівництва". Відповідно, його "подальше перебування на цій посаді прямо суперечитиме цьому рішенню"⁴²¹.

⁴²¹ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit Staatspräsident de Gaulle. 21 Juli 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 971.

За результатами дискусії керівники двох держав домовилися, що це питання додатково буде обговорено міністрами закордонних справ. При цьому Ш. де Голль висловився так: найелегантнішим рішенням було б, запропонувати Хальштейну залишитися ще кілька місяців, щоб запустити роботу нової комісії, а потім він сам подав би у відставку"⁴²².

Натомість найбільш дискусійним і довготривалим у бесіді канцлера і президента став комплекс питань щодо статусу, місії та дислокації французьких підрозділів на території Федеративної Республіки. Зокрема, зважаючи на складну ситуацію з валютними компенсаціями США та Великою Британією та їх погрозами радикально скоротити свої війська на німецькій землі, Л. Ерхард зазначив: "протягом останніх років відносини між Німеччиною та Францією не були настільки зрозумілими для багатьох верств населення, як сьогодні" та його "власне ставлення, яке ніколи не було негативним, із кожною розмовою стає більш позитивним". Він навіть визнав, що вимога французів покинути інтеграцію не є позицією, що спрямована проти Європи, щодо якої між французьким і німецьким поглядами немає суттєвої різниці. Канцлер зауважив, що питання про надійність НАТО дедалі більше обговорюється в німецькому суспільстві, особливо у зв'язку з британськими та американськими заявами про те, що їх збройні сили не зможуть залишатися в Німеччині, якщо валютні компенсації не буде повністю врегульовано... Він був би "щасливим, як би були знайдені шляхи та засоби залишити французькі війська в Німеччині"⁴²³. Крім того, Л. Ерхард використав нагоду особистого спілкування для того, щоб досить детально і ґрунтовно розпитати Ш. де Голля про його бачення важливих для ФРН і НАТО питань:

- спільної оборони Європи та Німеччини у випадку війни;
- взаємодії НАТО та Франції у мирний період;
- статусу та розміщення французьких військ тощо.

У свою чергу, генерал чітко зазначив, що Франція вийшла з інтеграції, але не вийшла з НАТО та не має наміру такого робити в майбутньому. Головна мета полягала в тому, щоб виклю-

⁴²² Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit Staatspräsident de Gaulle. 21 Juli 1966. S. 972.

⁴²³ Ibid. S. 970-971.

чити участь Франції у воєнних діях через рішення американського командування в рамках інтегрованої оборони. Натомість Ш. де Голль наголосив, що французький уряд дотримуватиме ст. 5 Договору 1949 року та в разі війни приєднається до союзників, але зробить це на основі власного рішення, як відбувається в будь-якому неінтегрованому союзі.

Щодо подальшої військової співпраці збройних сил, на думку генерала, інтеграція аж ніяк не потрібна. Франція, так само як і Німеччина, вела багато воєн із багатьма союзниками без зобов'язань у рамках інтеграції. Звичайно, має бути організована співпраця між штабами збройних сил, які мають заздалегідь підготувати сценарні варіанти надзвичайних ситуацій, але без автоматичної прив'язки. У цьому зв'язку канцлер поцікавився у свого візаві, чи не виникнуть "підводні камені" для франко-німецької дружби через те, що німецькі війська, на відміну від французьких, продовжуватимуть залишатися "інтегрованими" в НАТО. Генерал визнав, що в Німеччини наразі є вагомі причини прийняти інтеграцію, оскільки країна перебуває в безпосередньому контакті з потенційним противником і має особливу ситуацію через свій поділ і наслідки війни. Тому він дуже добре розуміє, чому Німеччина залишається у військовій організації НАТО та не має проти цього жодних заперечень.

Стосовно правового регулювання статусу військ на прохання Федерального уряду Ш. де Голль висловив готовність "залишити свої війська за тих самих умов, що й сьогодні, за винятком якихось мінімальних змін" і зазначив, що у цілому ситуація визначатиметься передусім тим, чого хоче Німеччина. Франція за жодних умов не залишатиметься, якщо Німеччина відмовиться від цих військ. Тоді Л. Ерхард заявив, що "не хоче обговорювати військові та юридичні аспекти, натомість лише політичні", щодо яких генерал отримав чітку відповідь німецької сторони. Ш. де Голль відповів, що "за цих умов юридичне та військове обговорення не має бути складним, оскільки все повністю залежить від Німеччини". Насамкінець канцлер запевнив, що "вже дав вказівки не діяти в цьому питанні дріб'язково"⁴²⁴.

⁴²⁴ Gespräch des Bundeskanzlers Erhard mit Staatspräsidenten de Gaulle 21 Juli 1966. S. 969.

Наступного дня, 22 липня 1966 року, відбулося засідання Федерального уряду, під час якого Л. Ерхард поінформував кабінет міністрів про візит президента Франції і попросив присутніх зберігати сувору конфіденційність щодо свого звіту. Зокрема, він висловив "велике задоволення цим візитом", особливо підкресливши однозначну позицію президента Франції у питанні возз'єднання та його чітку відмову від будь-якого визнання Східної Німеччини⁴²⁵. Як згадував у мемуарах Х.Остерхельд, канцлер також дав коментар щодо договору про розміщення французьких військ у Німеччині та визнав, що є ще багато деталей, які мають бути регламентовані: військові, суверенні та інші юридичні. Франція погодилася на відповідні домовленості, але вони не мають виглядати як приниження⁴²⁶.

Підсумовуючи результати франко-німецьких регулярних консультацій від 21 липня 1966 року, можна дійти висновку про те, що де Ш. Голль і Л. Ерхард у найбільш важливому та складному питанні досягли компромісного рішення за рахунок певних взаємних поступок. Очевидно, що німці відмовилися від своїх вимог щодо політичної передумови автоматичної участі Франції у війні та погодилися із запевненнями генерала про те, що Париж підтримає союзника у надзвичайній ситуації, а французькі війська не створюватимуть проблем для інтегрованої структури НАТО в Німеччині. Натомість президент Франції погодився на адаптацію умов Договору 1954 року для дислокованих у ФРН французьких підрозділів, що було важливою вимогою, яку відстоював уряд Л. Ерхарда.

Досягнення домовленості з Бонном, особливо в частині відмови від "автоматичного" залучення французьких військ на німецькій землі, дали можливість Ш. де Голлю зменшити колективний тиск з боку 14 партнерів НАТО та зберегти свої позиції під час багатосторонніх переговорів з Альянсом у цілому. Така тенденція виявилася вже 27 липня 1966 року на черговому засіданні Ради НАТО у Парижі. Саме через непоступливу пози-

⁴²⁵ Kabinettsitzung am 22 Juli 1966. *Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung*. URL: https://www.bundesarchiv.de/cocoon/barch/0000/k/k1966k-/kap1_2/kap2_30/para3_2.html

⁴²⁶ Osterheld, Horst: *Aussenpolitik unter Bundeskanzler Ludwig Erhard: 1963. 1966*. S. 332.

цію французької делегації учасникам не вдалося досягти згоди щодо політичних питань, що необхідні для початку військових переговорів, і, як наслідок, було прийнято рішення про тимчасове припинення переговорів щодо військового мандату французьких військ у Німеччині до наступного вересня. Зокрема, американський посол Г. Клівленд заявив, що Група чотирнадцяти підготувала дві пропозиції, що засновані на рішеннях, які погоджені у Брюсселі на початку червня. Першу пропозицію французи відхилили, другу – настільки "розмили", що вона стала неприйнятною для чотирнадцяти партнерів. Посол Нідерландів також зробив заяву, висловивши жаль щодо французької поведінки та заявив, що за цих обставин навіть попередні військові переговори неможливі⁴²⁷.

Цікаво, що за результатами засідання Ради НАТО німецький посол В. Греве доповідав, що у союзників "з'явилося враження, що наше бажання залишити французькі війська більше не прив'язане до умови позитивного перебігу багатосторонніх переговорів про майбутню військову співпрацю між військами Франції і НАТО". Він також повідомив про відповідні помітні зміни у позиції і поведінці французької делегації, зокрема Генеральний секретар НАТО М. Брозіо свідчив, що французи не приховували факту, що їх більш жорстка позиція стала прямим результатом переговорів у Бонні. Останнє не залишилося непоміченим британцями та американцями, які чітко дали зрозуміти, як оцінюють зміни в німецьких підходах. Наприклад, американський дипломат Г. Клівленд порушив питання, чи взагалі варто й надалі розглядати німецьку позицію щодо розміщення французьких військ як політично значиму для усіх інших партнерів з Альянсу?! У цьому зв'язку, В. Греве висловив думку, що "продовження паризьких переговорів на попередній основі є безнадійним. Нинішня перерва у переговорах не відкриває нових можливостей для угоди у вересні"⁴²⁸.

29 липня 1966 року Державний секретар К. Карстенс надіслав відповідь послу В. Греве, де чітко наголосив: "Я не поділяю

⁴²⁷ Botschafter Grewe, Paris (NATO), an das Auswärtige Amt. Betr.: Frankreich und die NATO: Verhandlungen mit Frankreich 27 Juli 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 1001-1002.

⁴²⁸ Botschafter Grewe, Paris (NATO), an das Auswärtige Amt. Betr.: Frankreich und die NATO. Bewertung der Verhandlungssituation 28 Juli 1966. S. 1005.

вашу оцінку змісту переговорів де Голля з федеральним канцлером. Канцлер прямо підкреслював, що військові питання – це питання НАТО. У жодному разі він не відмовлявся від нашої вимоги, щоб Рада НАТО знайшла задовільне регулювання місії і завдань французьких збройних сил у Німеччині як частини спільної оборони". Держсекретар також повідомив, що 3 серпня 1966 року керівник німецької делегації Х. Мейєр-Лінденберг під час наступного раунду двосторонніх переговорів із французами повідомить своєму візаві Ж. де Бомарше про те, що "ми стурбовані твердістю французької позиції у Раді НАТО, що відбулося останніми днями, і що переговорна ситуація в Парижі може вплинути на двосторонні переговори"⁴²⁹.

3 серпня 1966 року в Бонні тривали чергові переговори про розміщення французьких військ у Федеративній республіці. Німецька сторона чітко наголосила керівнику французької делегації Ж. де Бомарше, що "змінену ситуацію найкраще врегулювати шляхом укладення нової двосторонньої угоди про розміщення". А замінити стару угоду можна лише "угодою про тлумачення договорів 1954 року". Також було наголошено на взаємозалежності військово-політичних завдань, що розглядатимуться між Францією та 14 державами, і проблематики, що стала предметом поточних переговорів між Німеччиною та Францією. З погляду Бонна, переговори щодо обох предметних напрямків мали відбуватися паралельно. Оскільки за результатами дискусій принципового зближення позицій не відбулося, було домовлено продовжити двосторонні переговори в середині вересня 1966 року й лише потім обговорити створення робочих груп. Узагальнюючи підсумок переговорів Х. Мейєр-Лінденберг зазначив, що Федеративна республіка "врешті-решт зможе домовитися з французами щодо змісту та форми угоди про тлумачення. Однак при цьому доведеться подолати значний опір"⁴³⁰.

⁴²⁹ Botschafter Grewe, Paris (NATO), an das Auswärtige Amt. Betr.: Frankreich und die NATO. Bewertung der Verhandlungssituation 28 Juli 1966. Fußnote 8. S. 1005.

⁴³⁰ Aufzeichnung des Staatssekretärs Carstens. Betr.: Französische Truppen in Deutschland. 3. August 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 1026.

Ці дискусії виявилися досить важкими, оскільки французи продовжили жорстку лінію так само, як і під час багатосторонньої зустрічі 27 липня у Раді НАТО. Незважаючи на компроміси, яких було досягнуто під час останнього візиту Ш. де Голля, французька дипломатія, по суті, підвищила ставки на переговорах і посилила інтенсивність протистояння як з Альянсом у цілому, так і з Федеральною Республікою, зокрема. Основна причина полягала в тому, що влітку 1966 року США, Велика Британія та ФРН не тільки були ослаблені внутрішньополітичними та економічними проблемами, але й істотно загострили відносини між собою через значні розбіжності як у питанні валютних компенсацій на утримання військ, що дислоковані в Німеччині, так і щодо скорочення їх кількості.

Непоступлива позиція Франції обумовила досить довгу паузу у переговорах. 7 жовтня 1966 року, після франко-німецьких консультаційних нарад, міністеріаль-директор Х. Мейер-Лінденберг і керівник відділу Міністерства закордонних справ Франції Ж. де Бомарше обговорили хід двосторонніх переговорів щодо перебування французьких військ у Федеративній республіці. Ж. де Бомарше оголосив, що переговори "в інтересах франко-німецьких відносин" мають бути завершені. Він запропонував Х. Мейеру-Лінденбергу надати каталог пунктів щодо питань статусу та "справді мають вирішальне значення для федерального уряду". Після цього дві делегації можуть знову зустрітися для завершення переговорів⁴³¹.

Для німецької сторони це становило певну проблему, адже для цього треба було також досягти певних зрушень у багатосторонніх переговорах за лінією НАТО – Франція, які зайшли в глухий кут. Зокрема, 7 жовтня 1966 року на неформальній зустрічі чотирнадцяти партнерів НАТО було обговорено ініціативу уряду Німеччини щодо мандату та завдань французьких збройних сил, які розміщені у Федеративній Республіці. У проєкті було взято до уваги, що Франція залишається членом НАТО, тому надаватиме військову підтримку Альянсу у випадку війни, а її війська у Федеративній Республіці відповідно буде передано під командування НАТО. Із цією метою в мирний період

⁴³¹ Aufzeichnung des Staatssekretärs Carstens. Betr.: Französische Truppen in Deutschland. 3 August 1966. S. 1444.

передбачено проведення заходів, що спрямовані на взаємодію при плануванні, проведенні навчань і участь Франції у системі раннього попередження НАТО. Також було виписано участь французьких військ у плануванні надзвичайних ситуацій для Берліна. 13 жовтня 1966 року проєкт було схвалено партнерами з НАТО із незначними змінами. Далі німецького посла В. Греве та генерального секретаря НАТО М. Брозіо уповноважили прозондувати цю ініціативу із послом Франції у НАТО П. де Леуссе на предмет того, чи може проєкт стати основою для переговорів генералів Л. Лемніцера, головнокомандувача Збройних сил НАТО в Європі, та Ш. Еллере, головнокомандувача Збройних сил Франції⁴³².

17 жовтня 1966 року посол Франції у НАТО у Парижі "категорично" відкинув проєкт Федерального уряду, за винятком уривку, що стосується Берліна: "Це може бути лише питання про те, що "чотирнадцять" дають вказівки генералу Лемніцеру, тоді як генерал Еллере отримає свої вказівки від уряду Франції". У відповідь на заперечення Генерального секретаря НАТО М. Брозіо, що текст містить "мінімум, необхідний для врахування Брюссельського комюніке", П. де Леусс відповів: "Французький уряд дистанціювався від Брюссельського комюніке. Кув побачив, що зробив помилку в Брюсселі. Де Голль ніколи не затвердить відповідний уривок з комюніке"⁴³³.

Задля врегулювання ситуації 18 жовтня 1966 року державний секретар К. Карстенс здійснив поїздку до Парижа для відповідних переговорів із генеральним секретарем НАТО М. Брозіо та міністром закордонних справ Франції М. Кувом де Мурвілем. Під час розмови з останнім держсекретар поінформував свого візаві про складнощі дискусій Бонна з Лондоном і Вашингтоном з приводу врегулювання проблеми валютних компенсацій і недопущення скорочення британських та американських військ у Німеччині. Натомість найбільш важлива частина розмови стосувалася пошуку варіантів розблокування переговорів у Раді НАТО. К. Карстенс запропонував М. Куву де Мурвілю, щоб спочатку генерали між собою обговорили техні-

⁴³² Botschafter Grewe, Paris (NATO), an das Auswärtige Amt. 7 Oktober 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 1318.

⁴³³ Ibid. Fußnote 12. S. 1318.

ко-військові аспекти, а вже потім партнери з НАТО обговорюватимуть політичні принципи. При цьому німецький дипломат зазначив, що "наші погляди дуже близькі" та як тільки розпочнуться переговори Еллере і Лемніцера, відновляться також і двосторонні переговори⁴³⁴.

Зусилля німецької сторони дали результат. 25 жовтня 1966 року посол В. Греве повідомляв з Парижу, що "всупереч усім очікуванням", чотирнадцять домовились про уповноваження Головнокомандувача Збройними силами НАТО в Європі та Головнокомандувача Збройними силами Франції провести відповідні технічні переговори. Він акцентував увагу на тому, що проєкт інструкцій для Л. Лемніцера, підготовлений генеральним секретарем НАТО М. Брозіо, у всіх аспектах відповідає ініціативі Федерального уряду від 7 жовтня 1966 року⁴³⁵.

Перша розмова між генералами відбулася 23 листопада 1966 року. Л. Лемніцер поінформував Постійну раду НАТО, що зокрема було обговорено такі питання: на які французькі збройні сили можна розраховувати у випадку застосування ст. 5 Північноатлантичного договору; протягом якого часу вони будуть доступні, яким чином вони будуть підпорядковані командуванню НАТО; яким чином могли бути застосовані французькі війська⁴³⁶.

Розблокування багатосторонніх переговорів за лінією НАТО – Франція позитивно вплинуло на відновлення двосторонніх переговорів між Бонном і Парижем. 9 листопада 1966 року представник німецького посольства у Парижі передав листа Х. Мейєра-Лінденберга до свого візаві з міністерства закордонних справ Франції, в якому містилися пропозиції щодо врегулювання актуальних питань статусу та дислокації французьких

⁴³⁴ Aufzeichnung des Staatssekretärs Carstens. Betr.: Mein heutiges Gespräch mit dem französischen Außenminister. 18 Oktober 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 1397.

⁴³⁵ Staatssekretär Carstens an die Botschaft in Washington. Betr.: Französische Truppen in Deutschland 19 Oktober 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 1408.

⁴³⁶ Aufzeichnung des Ministerialdirektors Meyer-Lindenberg. Betr.: Deutsche Konsultationen am 1. und 2. Dezember 1966 in London 6 Dezember 1966. Fußnote 23. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966*. S. 1591.

військ на німецькій землі. У відповідь Ж. де Бомарше підтвердив, що наступний раунд франко-німецьких переговорів відбудеться у Бонні 17 листопада 1966 року.

Варто зазначити, що остаточно франко-німецькі переговори щодо права розміщення та статусу французьких військ у Німеччині були завершені 13 грудня 1966 року, уже після зміни у ФРН владної коаліції і появи нового Федерального уряду на чолі з канцлером К. Кізінгером. 20 грудня 1966 року на засіданні кабінету було заслухано міністра закордонних справ В. Брандта, який доповів, що у франко-німецьких переговорах досягнуто домовленостей щодо майбутнього розміщення французьких військ у Німеччині. Уряд підтримав це рішення. Планувалося підписання цієї угоди шляхом обміну двома листами між міністрами закордонних справ. Перший лист стосувався права розміщення французьких збройних сил у Німеччині. Згідно з існуючою на той час правовою ситуацією, Франція мала окреме й безповоротне право розміщувати збройні сили у ФРН, згідно з п. 2 ст. 4 "Договору про Німеччину" 1954 року (між ФРН і трьома країнами-переможницями), який був пов'язаний з Угодою про розміщення 1954 року. У листі було зафіксовано, що Франція відмовляється від безповоротного права держави-переможниці розміщувати збройні сили у ФРН і буде користуватися чинними договорами, доки цього бажає Федеральний уряд. Другий лист стосувався правового статусу французьких збройних сил у Німеччині. У документі йшлося про зобов'язання збройних сил Франції дотримувати німецького законодавства під час переїздів, маневрів, перетині кордону тощо, а також інформувати німецьку сторону про загальну кількість, структуру та озброєння збройних сил Франції на федеральній території.

Обмін листами між міністрами закордонних справ відбувся 21 грудня 1966 року. Варто зазначити, що ці угоди не потребували ратифікації, оскільки договори, на які посилалися два листи, а також права французької і німецької сторін, викладені в цих договорах, залишалися. По суті Франція в односторонньому порядку відмовилася від певних пільг, попередньо наданих їй у договорах, для практичного їх виконання у наступний період. Крім того, в обох листах було чітко зазначено, що присутність французьких збройних сил у Німеччині служить спіль-

ній обороні. На думку міністеріаль-директора Х. Мейєра-Лінденберга, це "повністю покращило становище Федеративної республіки", крім того Федеральний уряд не брав на себе жодних додаткових зобов'язань чи витрат⁴³⁷. У мемуарах К. Карстенс писав: "Мейєр-Лінденберг зумів змусити французів прийняти вимогу Німеччини про те, щоб присутність їхніх військ продовжувала вимагати згоди федерального уряду. Це було важливою вимогою, яку представляли уряд Ерхарда, зокрема Шредер та я"⁴³⁸.

Загалом у другій половині 1966 року накопичення внутрішніх і зовнішніх проблем у Федеративній Республіці зумовили кризу правлячої коаліції. Безумовно, значною мірою вплинули внутрішні чинники – зростання інфляції, безробіття, програш ХДС/ХСС на місцевих виборах тощо. Особливо гостро стояло питання дефіциту бюджету, певною мірою спричинене зобов'язаннями з валютних компенсацій. Крім того, зовнішній чинник позначився конфліктами та складними переговорами з ключовими союзниками – Францією, США, Великою Британією, що також істотно послабило політичні позиції Л. Ерхарда всередині країни. Усе це призвело до того, що 28 жовтня 1966 року міністри від "вільних демократів" подали у відставку та розвалили правлячу коаліцію. 30 листопада 1966 року Л. Ерхард був змушений подати у відставку, і вже 1 грудня 1966 року Бундестаг голосами новоутвореної коаліції ХДС/ХСС і СДПН обрав новим федеральним канцлером К.-Г. Кізінгера. В. Брандт став новим міністром закордонних справ.

⁴³⁷ Aufzeichnung des Ministerialdirektors Meyer-Lindenberg. Betr.: Französische Streitkräfte in Deutschland. 19 Dezember 1966. *Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland*. Bd.1.1. Januar bis 31. Juni 1966. München : Oldenbourg, 1997. S. 1662-1664.

⁴³⁸ Carstens, Karl. *Erinnerungen und Erfahrungen*. P.259.

ВИСНОВКИ

1. Початок "холодної війни" між СРСР і Заходом та отримання масштабної економічної допомоги від уряду США стали важливими каталізаторами зближення позицій ФРН і Франції. Спільна протидія зазіханням Москви під час "берлінської кризи" 1948 року згуртувала суспільства та політичні еліти двох країн і стала причиною того, що німці та французи зрозуміли необхідність шукати компроміси у складних питаннях і не доводити їх до конфліктної стадії.

Завдяки масштабній зовнішній допомозі Вашингтону, а також внутрішнім реформам економічне становище у Франції і ФРН до початку 1950 років нормалізувалося та зробило демократичні реформи невідворотними. Одним із важливих наслідків цього процесу стало чітке усвідомлення керівництвом двох держав того факту, що надалі "ворожнеча" між ними не має перспектив і необхідно розбудовувати двосторонні відносини на якісно новій основі.

2. Передумовою для порозуміння Франції і ФРН стали стратегічні міркування, що пов'язані із прагненням двох країн об'єднати ключові оборонні галузі та на цій основі створити механізми взаємної довіри та співпраці. 9 травня 1950 року першим кроком на цьому шляху стала ініціатива Р. Шумана щодо створення Європейського об'єднання вугілля та сталі.

Найоригінальнішим аспектом "плану Шумана" була ідея передавання незалежному органу повноважень приймати рішення у цих сферах, які мали бути обов'язковими для виконання всіма державами-членами. Такий наднаціональний характер співпраці значно відрізнявся від політики співпраці в існуючих міжурядових організаціях. Але він закладав міцні політичні гарантії, що мінімізували перспективу конфлікту між двома народами внаслідок переходу їх взаємних економічних інтересів на якісно новий рівень.

Основною рушійною силою у розв'язанні цієї проблеми була глибока вмотивованість і рішучість Федерального канцлера

К. Аденауера та французьких високопосадовців – Ж. Монне, генерального комісара Ради з питань планування при французькому уряді, та Р. Шумана, міністра закордонних справ. Саме вони в рамках німецько-французького порозуміння започаткували інтеграційний процес двох країн, до якого незабаром долучились Бельгія, Нідерланди, Італія та Люксембург. Усе це стало передумовою для подальшого єднання країн Західної Європи. У цьому процесі основним мотивом Франції виступало прагнення економічно прив'язати ФРН до Заходу, зменшити можливості для сепаратного відродження німецької воєнної промисловості. У свою чергу, німецьке керівництво намагалося у такий спосіб забезпечити рівноправний статус Федеративної Республіки у спільному наднаціональному органі.

3. Початок Корейської війни у червні 1950 року знову гостро поставив питання захисту Західної Європи від комуністичної загрози та започаткував активні дискусії серед західних союзників щодо спільної розбудови відповідного воєнного потенціалу, що здатний забезпечити ефективний захист. Ж. Монне переконав французьке керівництво в тому, що цей процес неминуче призведе до ремілітаризації Німеччини і, як наслідок, – до провалу переговорів щодо "плану Шумана".

У цих обставинах Франція, прагнучи врятувати переговори з ЄОВС і не допустити відродження національної німецької армії, висунула свій варіант розв'язання проблеми. На основі вже апробованого "комунітарного методу" Ж. Монне запропонував французькому уряду "розширений план Шумана" з питань оборони як альтернативне розв'язання проблеми ремілітаризації Німеччини. Як наслідок, 24 жовтня 1950 р. прем'єр-міністр Франції Р. Плевен оголосив у французькому парламенті проєкт створення європейської армії, що підпорядкована політичним інститутам об'єднаної Європи (План Плевена). Таким чином, Франція вже вдруге виступила ініціатором проєкту, що передбачав франко-німецьке зближення у рамках концепції інтеграції країн Західної Європи.

У 1950-1954 роках Франції удалося паралельно запустити два переговорних процеси, уникнувши при цьому руйнівної ситуації змушеного вибору на користь одного із двох проєктів: або економічне об'єднання вугілля та сталі, або формування

спільної європейської оборони. Більш того, Париж зміг зафіксувати пріоритетну для себе послідовність, наголосивши на умові, згідно з якою спочатку має бути реалізований "план Шумана", а вже потім – договір, що оформить об'єднані європейські оборонні структури. Тим самим "план Плевена" дав можливість успішно завершити пріоритетний для Франції проєкт, засвідчив лідерство країни в інтеграційних процесах і, відповідно, заспокоїв французьку громадськість у чутливому питанні німецького переозброєння.

У свою чергу, керівництво ФРН також активно використовувало дискусії у рамках "плану Шумана" як важіль у своїх переговорах щодо "плану Плевена" з метою досягти повної рівності в інтегрованих силах оборони. Зіткнення двох протилежних підходів обумовило конфліктну ситуацію у відносинах Франції і Німеччини восени 1950 року. Під тиском американців і шляхом взаємних поступок дві країни змогли досягти компромісу й довести "план Шумана" до успішного завершення.

1954 року розвиток автономної військової ядерної програми кардинально змінив французькі підходи до формування європейської безпеки. Відповідно, Париж утратив стратегічний інтерес до ЄОС, оскільки його рамки фактично забороняли самостійну розробку атомної бомби. За цих умов Франція переоцінила своє ставлення до членства ФРН в Альянсі, яке тепер стало бажаним і цінним. Змусивши німців відмовитися від виробництва атомної, біологічної і хімічної зброї перед приєднанням до НАТО та ЗЄС, Франція отримала чіткі гарантії контролю за воєнним потенціалом Західної Німеччини як у рамках колективних механізмів безпеки Альянсу, так і за рахунок власної ядерної переваги.

Завдяки активній участі в переговорах зі створення ЄОВС та ЄОС К. Аденауер зміг добитися підписання 1954 року Паризьких угод, унаслідок яких союзники повністю зняли з німців обмеження окупаційного режиму, ФРН як рівноправний партнер вступила до ЗЄС і НАТО. Завдяки порозумінню з П. Мендес-Франсом, канцлер також зміг успішно завершити епопею з Сааром і повернути цей регіон до складу ФРН.

4. Підписання Паризьких угод 23 жовтня 1954 року означало, що всі серйозні конфлікти між Францією та ФРН завершено.

Зокрема, К. Аденауер назвав дату підписання угод "днем примиріння з Францією". Це створило передумови для подальшого розвитку європейської інтеграції. Після того, як зазнала краху спроба військово-політичного об'єднання країн-учасниць у рамках ЄОС, пріоритетною стала економічна інтеграція.

Прагнучи отримати європейську підтримку для своєї ядерної збройної програми, Франція висунула проєкт Євратому та активно його просувала як рушійну силу європейського відродження. У свою чергу ФРН наполягала на впровадженні Спільного ринку, оскільки мала великий інтерес у зменшенні митних зборів та імпорتنних квот для експорту власної промисловості.

Під час роботи Міжурядової конференції країн "шістки" у 1955-1957 роках найбільші розбіжності та найгостріші дискусії відбувалися саме між німецькою та французькою делегаціями. У жовтні 1956 року переговори опинилися на межі провалу.

Ключові зрушення стали можливими внаслідок двосторонніх переговорів між лідерами Франції і ФРН у листопаді 1956 року. На їх результат істотно вплинули міжнародні події, зокрема "суецька криза" та Угорське повстання, що відбувалися одночасно із франко-німецьким самітом. Загалом, драматичні події і радянська загроза істотно прискорили хід переговорів і сприяли досягненню консенсусу між Г. Молле та К. Аденауером. Перший погодився на запровадження Спільного ринку, а другий – пішов назустріч французьким побажанням щодо функціонування Євратому.

Ключовою двосторонньою домовленістю двох країн також стала згода німців на запровадження та фінансування спільної сільськогосподарської політики ЄЕС, яка була дуже вигідною для французьких аграріїв. Ця угода вирівнювала баланс у франко-німецьких відносинах усередині ЄЕС, оскільки у комерційному секторі Німеччина мала отримати значно більше вигод для своєї промисловості від відкриття кордонів, ніж Франція.

Франко-німецький компроміс відновив переговори у рамках Міжурядової конференції у Брюсселі. І шістьом партнерам досить швидко вдалося досягнути домовленостей з усіх спірних питань. Це відкрило шлях до підписання в березні 1957 року в Римі двох договорів, що заснували Європейське економічне співтовариство (ЄЕС) та Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом).

5. Побудова "берлінського муру", Карибська криза 1962 року та радянсько-американський діалог у питанні розрядки напруженості у Європі значно ускладнили простір для зовнішньополітичних дій Парижа (у питаннях розробки власної ядерної зброї) та Бонна (у німецькому питанні), що спричинило зближення французьких і західнонімецьких підходів в оцінці безпекової і політичної ситуації в Європі. Зважаючи на успішний розвиток регіональної інтеграції у рамках Європейського об'єднання вугілля та сталі, а також Європейських економічних співтовариств, К. Аденауер та Ш. де Голль вирішили поглибити двосторонню співпрацю та у січні 1963 року підписали Єлисейський договір про співпрацю, що започаткував якісно новий етап у відносинах між Бонном і Парижем. У документі було передбачено проведення регулярних зустрічей і консультацій на рівні вищого державного керівництва обох країн, координацію їх дій у сфері зовнішньої політики та оборони, поглиблення співпраці в культурній і молодіжній сферах.

Підписання Договору про французько-німецьку дружбу 22 січня 1963 року виступило одночасно апогеєм (адже створювало для двох країн умови для узгодження важливих зовнішньополітичних, інтеграційних і безпекових питань) і поворотом в європейській політиці Франції. На цій основі Президент Ш. де Голль прагнув зробити французько-німецькі відносини стрижнем своєї зовнішньої політики та навіть планував заснування справжнього франко-німецького союзу. У його баченні двостороння співпраця мала стати ядром незалежної Європи.

Поворотом цей договір став через преамбулу, що додав Бундестаг з метою збереження пріоритетності трансатлантичних відносин. Адже, незважаючи на підписання договору та зближення, між ФРН і Францією все ще зберігалася низка суперечностей воєнно-політичного та економічного характеру. Насамперед це стосувалося їх ставлення до США, розвитку спільної сільськогосподарської політики ЄЕС і його розширення, відносин із Радянським Союзом і його сателітами. Наприклад, якщо ФРН убачала у США головну гарантію своєї безпеки та підтримувала їх у питаннях посилення американської військової присутності в Європі, то Франція виступала проти цього та прагнула більш незалежної політики від Сполучених Штатів Америки.

6. У середині 1960-х Ш. де Голль доклав істотних зусиль у напрямі збільшення ролі Франції в європейській і світовій політиці. Голлістська зовнішньополітична доктрина виходила з пріоритету національних інтересів у їх традиційному для французької політичної культури розумінні – у категоріях незалежності, впливу та сили. Президент відмовився від ідеї атлантичної солідарності та рішуче виступив проти сформованої системи панування двох світових центрів. Франція заявила про себе як країна, що готова стати опорою конструктивного діалогу між Заходом і Сходом. Наслідками стали суперечки Ш. де Голля із партнерами з ЄЕС, його наполеглива протидія британському вступу до "спільного ринку", форсування національної ядерної оборонної політики, перегляд концепції участі країни у НАТО, "потепління" з СРСР тощо. Усе це спричинило охолодження відносин Франції не тільки з США, але й з деякими західно-європейськими сусідами, які, дедалі більше опонували зростаючому одноосібному силовому курсу генерала. У результаті загострення суперечностей переросло у справжні зовнішньополітичні кризи – "кризу порожнього крісла" (1965-1966) та "кризу НАТО" (1966). Це також позначилося на франко-німецькому партнерстві, зокрема Франція та ФРН були змушені в умовах зіткнень і протистоянь адаптувати двосторонні відносини до нових умов. У той час, як Ш. де Голль активно просував ідею "Європи європейської" – міждержавного утворення "шістки" на чолі з Францією, яку генерал бачив як речника Європи у колі великих держав (США, Радянський Союз, Китай, Великобританія), Л. Ерхард підтримував інтегровану "Європу вільних і рівних", де розширений ЄЕС мав бути надійним і вірним партнером США в рамках Атлантичного співтовариства.

Загалом у цей період між країнами зберігалися такі відмінності у підходах.

I. Європейська політична співпраця

Керівництво ФРН виходило із того, що слід організувати таку співпрацю й надалі поступово рухатись до справжнього єднання. Париж, навпаки, вимагав певного рівня спільної політики, розуміючи, передусім, схвалення політики Франції.

Ш. де Голль вважав франко-німецьку угоду єдиним визначальним фактором, у той час як інші мали йти у фарватері. Л. Ерхард надавав перевагу багатосторонній процедурі.

Франція обмежувалася групою з шести, тоді як ФРН виступала за залучення інших зацікавлених європейських країн за погодженням із партнерами з ЄЕС.

Французи підтримували суто міжурядову діяльність, тоді як німці, хоч й обережно, підтримували також органи, що являли загальний інтерес Співтовариств.

II. Європейська економічна співпраця

У 1960-х роках посилена франко-німецька співпраця існувала в галузях енергетики, транспорту, промисловості (як протипава великим американським компаніям), науки та досліджень. В останній сфері були певні обмеження, оскільки наука й дослідження у Франції багато в чому залежали від уряду, а у ФРН, головним чином, – від приватної ініціативи.

Сферами, де відчувалися значні протиріччя, стали торговельна політика, сільськогосподарська політика, політика розширення Співтовариств на інші європейські країни.

III. "Німецьке питання" та "східна політика"

Франція підтримувала переговори з усіма європейськими країнами, тоді як німці говорили лише про врахування інтересів сусідніх країн.

Париж виступав за європейське рішення, тобто без участі США, тоді як Бонн вважав, що значна участь Сполучених Штатів є важливою.

Для Франції розв'язання "німецького питання" мало відбутися у завершальній частині тривалого процесу європейського врегулювання, тоді як Федеративна Республіка хотіла розглянути це питання на попередніх етапах. Французи виходили з того, що німецькі кордони мають проходити за лінією Одер – Нейссе та виступали за те, щоб військовий статус Німеччини був обмежений, тоді як німці хотіли залишити ці питання відкритими для майбутніх переговорів.

У політичному плані французьку політику визначала ідея про провідну роль Франції в Європі та протипава США. Безпека

та мир в Європі, згідно із французькою концепцією, передусім мали бути предметом франко-радянської розмови. Еліта ФРН рішуче підтримувала політичну та економічну інтеграцію європейських країн у рамках колективного Заходу, який мав змусити СРСР піти на поступки та відкрити шлях для німецького єднання на демократичних засадах.

У Східній Європі дві країни були конкурентами в економічній і культурній сфері. Франція намагалася закріпитися у торгівлі на Сході та відкидала скоординований підхід. Наприкінці 1966 року французи продовжили умови кредитування на користь Радянського Союзу. У культурній сфері французьку політику також визначали суто національні ідеї; вона бачила конкурента в будь-якій іншій західній країні.

IV. НАТО та військова співпраця

Франція реалізовувала в НАТО політику протидії підпорядкуванню США та виступала за "європейську оборонну політику", але без конкретизації, що розуміє останній термін. Вихід Франції із військової організації Альянсу зумовив "кризу НАТО" та істотне погіршення франко-німецьких відносин. Після 1966 року в двосторонніх відносинах існувало складне питання про узгодження французьких ініціатив з німецькими зобов'язаннями в НАТО.

Із приходом до влади Ш. де Голля між країнами постали істотні суперечності у питанні ядерної зброї. У цьому зв'язку Франція постійно підкреслювала свій ядерний статус і на цій основі обґрунтовувала свою провідну безпекову роль як в Європі, так й у тандемі Париж – Бонн. Зокрема, Париж докладав істотних зусиль для того, щоб унеможливити участь Федеративної Республіки у багатосторонніх ядерних силах та подібних проєктах. У свою чергу Бонн, зважаючи на міжнародні обмеження у цій сфері, дуже прагнув у рамках колективних сил тією чи іншою мірою отримати як доступ до сучасної ядерної зброї, так і більшу вагу в ядерній обороні Заходу.

У військовій сфері Франція та ФРН досить конструктивно розбудовували двосторонню співпрацю, зокрема у сфері звичайних озброєнь та обмінів між військовими двох країн. Але в зазначений період існували певні обмеження, що були пов'яза-

ні з тим, що ключові озброєння Бундесвер отримував зі США, а також договірними зобов'язаннями ФРН у рамках офсетних угод, згідно з якими німці мали робити замовлення в США та Великій Британії для компенсації поставок продукції військово-промислового комплексу.

Після того, як у 1964 році канцлер відхилив пропозицію генерала спільними зусиллями диктувати свою волю союзникам з ЄЕС і НАТО, було досягнуто найнижчої точки у франко-німецьких відносинах.

Натомість франко-західнонімецька консультаційна система навіть у складних ситуаціях довела певну ефективність. Незважаючи на істотні розбіжності, Франція і ФРН завжди знаходили компроміс, до чого їх підштовхували як міркування солідарності у рамках західних структур співпраці, так і регіональні інтереси, пов'язані із розвитком західноєвропейської інтеграції, а особливо усвідомлення того факту, що "абсолютне протистояння" послаблює істотно як Францію, так і ФРН.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Adenauer Konrad. Erinnerungen : in 4 Bänden / Konrad Adenauer. – Stuttgart, 1966. – B. 1. 1949-1953.

Adenauer Konrad. Erinnerungen : in 4 Bänden / Konrad Adenauer. – Stuttgart, 1967. – B. 2. 1953-1955.

Adenauer Konrad. Erinnerungen : in 4 Bänden / Konrad Adenauer. – Stuttgart, 1968. – B. 3. 1955-1959.

Adenauer Konrad. Erinnerungen : in 4 Bänden / Konrad Adenauer. – Stuttgart, 1969. – B. 4. 1959-1963.

Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1949/50. September 1949 bis Dezember 1950 / hrsg. im Auftr. des Auswärtigen Amts vom Institut für Zeitgeschichte. – München: Oldenbourg, 1997.

Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1951 / hrsg. im Auftr. des Auswärtigen Amts vom Institut für Zeitgeschichte. – München : Oldenbourg Verlag, 1999.

Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1962 / hrsg. im Auftr. des Auswärtigen Amts vom Institut für Zeitgeschichte. – München : Oldenbourg Verlag, 2010.

Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1963 / hrsg. im Auftr. des Auswärtigen Amts vom Institut für Zeitgeschichte. Haupthrsg. Hans-Peter Schwarz. Mithrsg. Helga Haftendorn ... – München : Oldenbourg Verlag, 1994.

Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1964 : in 2 Bänden // Bearbeitet von Wolfgang Hölscher und Daniel Kosthorst Wissenschaftlicher Leiter: Rainer OA. Blasius CLIV. – München : Oldenbourg Verlag, 1995.

Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1965 : in 3 Bänden // Bearbeitet von Mechthild Lindemann und Ilse Dorothee Pautsch Wissenschaftlicher Leiter: Rainer A. Blasius CCXXIII. – München: Oldenbourg Verlag, 1996.

Akten zur auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland 1966 / hrsg. im Auftr. des Auswärtigen Amts vom Institut für Zeitgeschichte. – München: Oldenbourg Verlag, 1997.

Bandulet Bruno. Adenauer zwischen Ost und West. Alternativen der deutschen Außenpolitik / Bruno Bandulet. – München, 1970.

Baring Arnulf. Außenpolitik in Adenauers Kanzlerdemokratie. Bonns Beitrag zur Europäischen Verteidigungsgemeinschaft / Arnulf Baring. – München, 1969.

Beyer H. L'Europe par la réconciliation franco-allemande / H. Beyer, R. Schuman. – Lausanne : Fondation Jean Monnet pour l'Europe, Centre de recherches européennes, 1986.

Bidault Georges. D'une Résistance à l'autre / Georges Bidault. – Paris : Les Presses du Siècle, 1965.

Bierling Stephan. Die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Normen, Akteure. Entscheidungen / Stephan Bierling. – München, 1999.

Blankenhorn Herbert. Verständnis und Verständigung, Blätter eines politischen Tagebuchs 1949 bis 1979 / Blankenhorn Herbert. – Frankfurt/Main; Berlin; Wien : Propyläen Verlag, 1980.

Booms, Hans (Hrsg.). Die Kabinettsprotokolle der Bundesregierung / Bearb. von Ulrich Enders und Konrad Reiser. – Boppard, 1984. – Bd. 2: 1950.

Bossuat, Gérard. L'Europe des français, 1943-1959 / Gérard Bossuat // La IVe République aux sources de l'Europe communautaire. – Paris, 1997.

Carstens Karl. Erinnerungen und Erfahrungen / Karl Carstens // Boppard am Rhein. – Boldt, 1993.

Conze Eckart. Die gaullistische Herausforderung / Eckart Conze // Die deutsch-französischen Beziehungen in der amerikanischen Europapolitik. – München, 1995.

CVCE. From the Schuman Plan to the Paris Treaty (1950-1952). URL: <https://www.cvce.eu/en/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/3f50ad11-f340-48a4-8435-fbe54e28ed9a>

Der unstete Nachbar: Frankreich, die deutsche Ostpolitik und die Berliner Vier-Mächte-Verhandlungen 1969-1974 / von Andreas Wilkens. – München : Oldenbourg, 1990.

Deutsche Europapolitik von Konrad Adenauer bis Gerhard Schröder / G.Müller-Brandeck-Bocquet, C.Schukraft, U.Keßler, N.Leuchtweis. – Opladen: Leske+Budrich, 2002.

Die Bundesrepublik Deutschland und Frankreich : Dokumente 1949-1963. Band 1, Außenpolitik und Diplomatie / Möller, Horst; Hildebrand, Klaus; Lappenküper, Ulrich; Bayerische Akademie der Wissenschaften: Historische Kommission; Institut für Zeitgeschichte. - München ; London ; Paris etc. : K. G. Saur, 1997.

Die deutsch-französischen Beziehungen: Rückblick und aktueller Stand / Yves Bizeul, Matthias Schulz. Mit einem Aufsatz von Laurent Leblond. – Rostok : Univ., Inst. für Politik – und Verwaltungswissenschaften, 2000.

Die großen Regierungserklärungen der deutschen Bundeskanzler von Adenauer bis Schröder / Stüwe, Klaus (Hrsg.). – Leske und Budrich. – Opladen, 2002.

Eibl Franz. Politik der Bewegung: Gerhard Schröder als Außenminister 1961-1966 (Studien Zur Zeitgeschichte) / Franz Eibl. – München : Oldenbourg Verlag, 2001.

Featherstone Kevin. Jean Monnet and the "Democratic Deficit" in the European Union / Kevin Featherstone // Journal of Common Market Studies. – 1994. – № 32.

FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES, 1950, WESTERN EUROPE, VOLUME III 740.5/9-1250/. URL:"<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1950v03>

Garate Jean-Philippe de. Couve de Murville, Un président impossible / de Jean-Philippe Garate. – Paris : Éditions L'Harmattan, 2007.

Geiger T. Atlantiker gegen Gaullisten. Außenpolitischer Konflikt und innerparteilicher Machtkampf in der CDU/CSU 1958-1969 / T. Geiger. – München : Oldenbourg, 2008.

Gerbet P. La relance européenne jusqu'à la conférence de Messine / / P. Gerbet // La relance européenne et les traités de Rome. – Bruxelles/Milan/Paris/Baden-Baden : Bruylant/Giuffrè/LGDJ/Nomos Verlag, 1989.

Germany 1947-1949 // The Story in Documents (Publication 3556). Department of State. – Washington, 1950.

Griffiths Richard T. The Schuman Plan Negotiations. The Economic Clauses / Richard T. Griffiths // Die Anfänge des Schuman-Plans 1950/51. – Baden-Baden : Nomos, 1988.

Garton Ash T. Im Namen Europas. Deutschland und das geteilte Kontinent / Ash T. Garton. – München : Karl Hanser Verlag, 1993.

Hacke Ch. Weltmacht wider Willen: die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland / Ch. Hacke. – Berlin : Ullstein, 1997.

Hardach Gerd. Der Marshall-Plan. Auslandshilfe und Wiederaufbau in Westdeutschland. – Munchen: Deutscher Taschenbuch, 1994.

Herbst Rudolf. Option für den Westen. Vom Marschallplan bis zum deutsch-französischen Vertrag / Rudolf Herbst. – München, 1996.

Hillgruber Andreas. Europa in der Weltpolitik der Nachkriegszeit 1945-1963 / Andreas Hillgruber. – München, 1993.

Knipping Franz. Rom, 25.März 1957. Die Einigung Europas / Franz Knipping. – München, 2004.

Krüger Dieter. Sicherheit durch Integration? Die Wirtschaftliche und politische Zusammenarbeit Westeuropas 1947 bis 1958 / Dieter Krüger. – München, 2003.

La pensée européenne et atlantique de Paul-Henri Spaak: 1942-1972 // Paul-Henri Spaak; textes réunis et présentés par Paul-F. Smets ; préface d'André de Staercke. – 1980. – P.438.

Lappenküper Ulrich. Der Schuman-Plan. Mühsamer Durchbruch zur deutsch-französischen Verständigung / Ulrich Lappenküper // Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. – 1994. – № 3.

Läufer D. Krisen in den Europäischen und Atlantischen Organisationen // Kölner Schriften zur Politischen Wissenschaft, hrsg. von Prof. Dr. Ferdinand A. Hermens. – Berlin : Duncker & Humblot. – 1974.

Le traité CECA devant les parlements nationaux. – Luxembourg : Assemblée Commune CECA-Division études, information et documentation, 1958.

Linsel Knut. Charles de Gaulle und Deutschland 1914-1969 / Knut Linsel. – Sigmaringen, 1998.

Mareike König. Die Bundesrepublik Deutschland und die europäische Einigung 1949-2000 / König Mareike // Politische Akteure, gesellschaftliche Kräfte und internationale Erfahrungen, Festschrift für Wolf D. Gruner zum 60 Geburtstag; Matthias Schulz (Hg.). – Stuttgart, 2004.

Melandri P. Le Général de Gaulle, la construction européenne et l'Alliance atlantique / P. Melandri // La politique étrangère du Général de Gaulle. Textes réunis par E. Barnavi et S. Friedländer. – Geneva : Graduate Institute Publications, 1985.

Mendès France Pierre. Gouverner, c'est choisir: 1954-55 // Œuvres complètes. - Tome 3. – Paris : Gallimard, 1986.

Möller Horst. Die Bundesrepublik Deutschland und Frankreich Dokumente 1949-1963 / Horst Möller, Klaus Hildebrandt. – München, 1997.

Le Front républicain et l'Europe / Guy Mollet // Le Monde. – 1955. – 28 décembre. URL: https://www.lemonde.fr/archives/article/1955/12/28/le-front-republicain-et-l-europe_1944137_1819218.html?xtmc=uranium&xtcr=8680

Mongin Dominique. Aux origines du programme atomique militaire français [article] / Dominique Mongin // Matériaux pour l'histoire de notre temps. – Année. – 1993. – № 31.

Monnet Jean, Schuman Robert. Correspondance 1947-1953. – Lausanne : Fondation Jean Monnet pour l'Europe, Centre de recherches européennes, 1986.

Munte Victor Gavin. A New Framework for Franco-German Relations through European Institutions, 1950 to 1954 / Gavin Munte Victor // Carine Germond i Henning Türk (eds.). A History of Franco-German Relations in Europe. From "Hereditary Enemies" to Partners. – New York : Palgrave MacMillan, 2008.

Osterheld Horst. "Ich gehe nicht leichten Herzens...". Adenauers letzte Kanzlerjahre – ein dokumentarischer Bericht // Adenauer Studien, hrsg. v. Rudolf Morsey u. Konrad Repgen. – Bd. V. – Mainz, 1987.

Osterheld H. Außenpolitik unter Bundeskanzler Ludwig Erhard 1963-1966 / H. Osterheld. – Düsseldorf, 1992.

Richardson James L. Deutschland und die NATO: Strategie und Politik im Spannungsfeld zwischen Ost und West / James L. Richardson. – Springer-Verlag, 1967.

Schmidt H. Die Deutschen und ihre Nachbarn. Menschen und Mächte / H. Schmidt. – Berlin, 1990.

Schuman Robert. France and Europe / Robert Schuman // Foreign Affairs. – 1953. – No. 3. – Vol. 31.

Schwabe Klaus. Ein Akt konstruktiver Staatskunst – die USA und die Anfänge des Schuman Plans / Klaus Schwabe // Die Anfänge des Schuman Plans 1950/51. – Baden-Baden : Nomos, 1988.

Schwarz Hans-Peter. Anmerkungen zu Adenauer / Hans-Peter Schwarz. – München, 2004.

Seidendorf S. Deutsch-Französische Beziehungen als Modellbaukasten?: Zur Übertragbarkeit von Aussohnung und strukturierter Zusammenarbeit / S. Seidendorf. – Baden-Baden: Nomos, 2012.

Sontheimer Kurt. Die Adenauer-Ära. Grundlegung der Bundesrepublik / Kurt Sontheimer. – München, 1991.

Weidenfeld Werner. Konrad Adenauer und Europa / Werner Weidenfeld. – Bonn, 1976.

Акульшина А. В. Франция и Германия в новом европейском старте в 1956-1958 годах : (к истории создания Евратома) / А.В. Акульшина // Вестн. Воронеж. ун-та. Сер.: Гуманитар. науки. – 2003. – № 1.

Арзаканян М. Ц. Шарль де Голль / М.Ц. Арзаканян. // Вопр. истории. – 1991. – №2-3.

Белугина А. В. Франко-западногерманские отношения в конце 50-х – начале 60-х гг. XX века (военно-политический аспект) / А. В. Белугина : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03. – Курск, 2006.

Бида Д.А. Люксембургское соглашение и кризис наднациональности в европейской интеграции в 60-е – 70-е годы XX века // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение? Вопросы теории и практики: в 4 ч. – Тамбов : Грамота, 2011. – №8 (14). – Ч. 3.

Бирюков С.В. Германия и Франция в объединенной Европе / С.В. Бирюков, Е.Л. Рябова. – Москва : МО, 2012.

Борко Ю.А. От Европейской идеи к единой Европе / Ю.А. Борко. – Москва, 2003.

Борхард Клаус-Дитер. Европейская интеграция. Происхождение и развитие Европейского Союза / Клаус-Дитер Борхард. – Москва : Ассоциация европейских исследований (АЕВИС), 1996.

Браницкий А. Г. Egit una Eijora? (Будет ли единой Европа?): история объединения Европы: противоречия, проекты, перспективы / А. Г. Браницкий. – Н.-Новгород : ННГУ, 2006.

Вильфрид Лот. Планы военного времени и обсуждение условий Европейского Союза / Лот. Вильфрид // История европейской интеграции (1945-1994 гг.). – М, 1995.

Віднянський С.В. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу / С.В. Віднянський, А.Ю. Мартинов. – Київ, 2009.

Грачев М.Н. Демократия: методология исследования, анализ перспектив : мон. / М.Н. Грачев, А.С. Мадатов. – Москва : Изд-во "АЛКИГАММА", 2004.

Добровольська І.-А. Б. Французько-німецьке партнерство в європейських інтеграційних процесах (1989-2006 рр.) / І.-А. Б. Добровольська : автореф. дис. ... канд. політ. наук. 23.00.04. – Київ : Інститут міжнародних відносин КНУ ім. Т.Г. Шевченка, 2008.

Дюрозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж.-Б. Дюрозель ; пер. з франц. Є. Марічева, Л. Погорелової, В. Чайковського. – Київ : Основи, 1995.

Ежов В.Д. Конрад Аденауэр – немец четырёх эпох / В.Д. Ежов. – Москва, 2003.

Западноевропейская интеграция: проекты и реальность / под общ. ред. В.Б. Княжинского. – Москва, 1986.

История Европейской интеграции (1945-1994) / под ред. А.С. Намазовой, Б. Эмерсон. – Москва : ИВИ РАН, 1995.

Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. – Москва, 1997.

Копійка В.В. Європейський Союз в міжнародних відносинах (політичні аспекти інтеграції) : консп. лекцій / В.В. Копійка. – Київ : Інститут міжнародних відносин, 1999.

Копійка В.В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення : навч. посіб. / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко. – Київ : Видавничий Дім "Ін Юре", 2001.

Кривонос Р.А. Німеччина в структурі європейського співробітництва : мон. / Р.А. Кривонос. – Київ : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2004.

Крушинський В.Ю. Європейський Союз: історія і сучасність : консп. лекцій / В.Ю. Крушинський. – Київ : Інститут міжнародних відносин, 2000.

Кудряченко А.І. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччини (1970 – 1990 рр.) / А.І. Кудряченко. – Київ : Наук. думка, 1996.

Кузнецов Е.Л. Политика Соединенный Штатов Америки в отношении ФРГ в связи с планами создания многосторонний ядерных сил НАТО: 1960-1966 гг. / Е.Л. Кузнецов : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03. – Москва : РГБ, 2005.

Лекаренко О.Г. Проблема перевооружения Германии и создание Западноевропейского союза / О.Г. Лекаренко // Вест. Томск. ун-та. – 2007. – № 303.

Лекаренко О.Г. Проблема разделения ядерной ответственности в НАТО в годы президентства Л. Джонсона / О.Г. Лекаренко // Вест. Томск. ун-та. – 2015. – №401.

Лозовицький О. Еволюція геополітики Франції: від "національної величі" до "соціального партнерства" / О. Лозовицький // Зовнішні справи. – 2013. – №6.

Мальшева Н.С. Франко-германские переговоры по плану Шумана в 1950-1951 гг.: поиски компромисса / Н.С. Мальшева // Изв. Алтайс. ун-та. – 2006. – Вып. 4.

Манжолa В.А. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945-70-ті роки) / Манжолa В.А., Білоусов М.М., Гайдуков Л.Ф. – Київ : Либідь, 1999.

Манфред И.А. Париж-Бонн: франко-западногерманские отношения по внешней политике Пятой Республики (1958-1968) / И.А. Манфред. – Москва, 1970.

- Молчанов Н. Генерал де Голль / Н. Молчанов. – М., 1980.
- Монне Ж. Спогади / Ж. Монне ; пер. з франц. Л.Б. Прусик. – Харків : Фоліо, 2017.
- Обичкина Е.О. Внешняя политика Франции от де Голля до Саркози (1940-2012) / Е.О. Обичкина. – Москва : Аспект-Пресс, 2012.
- Омельченко А.В. Елисейська угода 1963 р. між Францією та ФРН: причини та передумови виникнення / А.В. Омельченко // Культурологічний вісник. – Запоріжжя. – 2003. – Вип. 11.
- Павлов Н.В. История внешней политики Германии от Бисмарка до Меркель / Н.В. Павлов. – Москва : МО, 2012.
- Павлов Н.В. Внешняя политика ФРГ от Аденауера до Шредера / Н.В. Павлов, А.А. Новиков. – Москва : ЗАО "Московские учебники СиДиПресс", 2005.
- Пейрефит Ален. Таким был де Голль / Ален Пейрефит ; сост. рус. изд. и пер. В. И. Божовича. – Москва : Моск. шк. полит. исслед., 2002.
- Погорська І.І. Євроінтеграційна політика Франції : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. – Київ : Інститут світової економіки та міжнародних відносин НАН України 2002.
- Рубинский Ю.И. Внешняя политика Франции: между преемственностью и переменами / Ю.И. Рубинский // Космополис. – 2004. – № 2.
- Рубинский Ю.И. Розы и тернии франко-германского тандема / Ю.И. Рубинский // Россия в глобальной политике. – 2013. – Т. 11.
- Симычев М.К. Соседи по Рейну вчера и сегодня. Очерк истории франко-германских и франко-западногерманских отношений / М.К. Симычев. – Москва : МО, 1988.
- Сипко Б. "Європа європейська" у візії Шарля де Голля (за матеріалами фонограм офіційних виступів) / Б. Сипко // Європейські історичні студії. – 2015. – №2.
- Сипко Б. Великие личности в истории / Б. Сипко. – Харьков, 2020.
- Уильямс Ч. Аденауэр. Отец новой Германии / Ч. Уильямс ; пер. с англ. А.М. Филитова. – Москва : ООО "Издательство АСТ", 2002.
- Уильямс Ч. Последний великий француз. Жизнь генерала де Голля / Ч. Уильямс. – Москва, 2003.
- Урбан А. Бонн: между прошлым и будущим / А. Урбан. – Москва : Мысль, 1985.
- Фан Б. Шарль де Голль / Б. Фан ; пер. з фр. З. Борисюк. – Київ : Ніка-центр; Львів : Вид-во Анетти Антененко, 2020.

Ференбах О. Крах и возрождение Германии. Взгляд на европейскую историю XX века / О. Ференбах. – Москва : Аграф, 2001.

Филитов А.М. Германский вопрос: от раскола к объединению. Новое прочтение / А.М. Филитов. – М. : МО, 1993.

Хромова Е.Б. Шарль де Голль в СССР: к юбилею визита 1966 года / Е.Б. Хромова // Вест. Пермс. ун-та. Культура. История. Философия. Право. – 2016. – № 3.

Худолей К.К. Уроки Суэцкого кризиса 50 лет спустя / К.К. Худолей // Журнал С.-Петербур. ун-та. – 2006.

Циватий Вячеслав. Историчні, концептуальні та інституційні особливості національної безпеки Франції: політико-дипломатичний вимір / Вячеслав Циватий, Людмила Чекаленко // Зовнішні справи. – 2015. – №2.

Шарль де Голль. Мемуары надежд (1958-1962) / Голль Шарль де ; пер. с франц. – Москва, 2000.

Шемятенков В.Г. Европейская интеграция / В.Г. Шемятенков. – Москва, 2003.